

كَلْثُومَة جَعَيْلُ عَبُدًا لُوَاخِد



بارودۆخى رۆشنبيرى و زانست له دەولەتى ساسانيدا ۲۲۶-۱۵۱ ز

بارودۆخى رۆشنبيرى و زانست لە دەولەتى ساسانىدا ۲۲٤- ٦٥١ ز

نووسینی: کلثومه جمیل عبدالواحد

مافی له چاپدانهوهی پارێزراوه بۆ نووسهر

چاپى يەكەم ٢٠٢٣ز- ١٤٤٤ك



نوسینگهی تهفسیر

بـوّچـاْپ و بلّاوكردنـهوه هەولێر- شەقامى 30 مەترى تەنىشت منارەى چۆلى 964 750 818 08 66+ www.al-tafseer.com tafseeroffice@yahoo.com



ئامادهکردنی پێڕست - نوسینگهی تهفسیر عبدالواحد ، کلثومه جمیل بارودوٚخی ڕوٚشنبیری و زانست له دهوڵه تی ساسانیدا ۲۲۴- ۲۰۱ ز، کلثومه جمیل عبدالواحد (نووسهر)

۲٤۸ لاپەرە،

۱۷* ۲۴ سم

بابەت، مێژوويى،

ISBN: 978-9922-690-04-9

له بەرێوەبەرايەتى گشتى كتێبخانە گشتيەكان ھەرێمى كوردستان ژمارە سپاردنى (۵۷۱) ى ساڵى ۲۰۲۱ پێدراوە.

"بيروبۆچونى ئەم كتێبە، مەرج نيە ھەمان بيرو بۆچونى نوسينگەى تەفسير بێ"

دیزاین: نوسینگهی تهفسیر

بارودۆخى رۆشنبيرى و زانست له دەولەتى ساسانيدا ۲۲۶-۱۵۱ ز

كلثومه جميل عبدالواحد

كورتكراوهكان

0-13/9-239	
کوردي	
j	ساڵی زایینی
پ.ز	پێش زايين
J	لاپمره
ب.س	بێ ساڵ
ب.ن	بئ نووسەر
د .خ	دروودي خواي لهسهر بي
عەرەبى	
د. س :	دون السنه
د.م :	دون مكان الطبع
ت:	الترجمة
فارسی _	
ص - ۱۹۱۰	لاپدره
شماره	ژماره ر
مجلد	بەش
دیگران	ئەوانى تر
دوره	خول
ه ش	هجری شمسی
ئينگليزي	
: page	Р
and ahtars	etals

يێشەكى

پیشکه و تنی رو شنبیری و زانست ره نگدانه وهی ئاستی پیشکه و تنی شارستانیتی همر میلله تیک ده رده خه ن، ده رفتی ساسانی ماوه ی ته مه نی زیاتر له چوارسه د سال وه کو زلهین ی رو ژهه لات خاوه نی شارستانیه تیکی دیار بووه، نهم تویژینه وه له رو شنبیری و زانستی ده و له تی ساسانی (۲۲۴- ۲۵۱ ز) ده کو لیته وه.

بزاقی رو شنبیری و پیشکهوتنی زانستی له و ماوهیه دا، گهیشتبووه ئاستیکی به به برز به جوری کاریگه ری بو سه به ده مه کانی دواتریش هه بوده، که چی نه بوته جیگای بایه خی تویژه رانی کورد، به لکو گرینگی زیاتریان به لایه نی سیاسی وسه ربازی و ململانییه کان داوه، بویه گرینگی نه و تویژنه وه یه له وه دایه به ته واوی تاوتویی نه و بواره ی کردووه و نه و لایه نه شاراوه ی پیشکه و تنی رو شسنبیری و زانستی ده و له به به روانگهیه وه نه به به به همه ده بیت سه رجاوه یه کی سه ره کی و گرینگ بو تویژه رانی به شی میژو و و شوینه وار.

گرفتی توێژینهوهکه

نهبوونی تویزینهوه لهو لایهنهی دهولهتی ساسانی نهویش هؤکاری ئایدولوژیه، عهرهب نهیویستووه لایهنه شاراوه کانی دهولهتی ساسانی باس بکات، دیاره باکگراوه ندی تویژهری کورد نووسینی عهرهبیه بویه نهو پرسهش لای تویژهری کورد شاراوهیه.

له رینگای نهم تویژینهوهیه بالپشت به سهرچاوهی فارسی و نینگلیزی نهوه دهردهخهین، که چهندین شتی شاراوه له دهولهتی ساسانی همن، که وه کی یونانیه کان زور ناوهندی روزشنبیری و زانستیان همبووه، وه کو زانستگاکانی جوندی شاپوور، ریشهر، نوسهیبین، که روزلی مهزنیان همبووه له پیشکهوتنی روزشنبیری و زانستیدا.

ئامانجەكانى توپْرْينەوەكە

توير ينهوه كه چهند ئامانجيكى ههيه، لهوانه:

خستنه رووی رووه شاراوه کانی دهو لهتی ساسانی له بواری رؤشنبیری و زانستی.

۲. چۆنيەتى جێكردنەوەى ئايين لە جومگەكانى دەوللەت و لايەنى رۆشنبيرى و زانستى.

۳. دهرخستنی پینگهی دامهزراوهی زانستیی وه (جوندی شاپوور) و (نوسهیبین)، ههروهها ناوهنده کانی ئایینی زهرده شتی و جوو و مهسیحی و بودایی له گهشهسهندنی روشنبیری و پیشخستنی زانست .

پرسیارهکانی تویژینهوهکه

ئەم توپژینهوهیه همول دەدات وهلامی چهند پرسیاریك بداتموه ، وهك:

۱_ زمانی نووسین و ئهده ب له دهو لهتی ساسانیدا، له چ ئاستیک دابووه؟ ئایا زمانیکی تایبه ت به دهولهت همبووه بو نووسین که دهربری واقعی روشنبیری و وانستی کومه لگای سهرده مه که بیت ؟

۲_ ثایا ئهده ب و مؤسیقا توانیانه وینه نوین و رهنگدانه وهی ژینگهی کومه لایه تی کومه لگای ساسانی بن، وه که هونه ری کومه لگا و دوله ت رول ببین

۳_ سیستهمی پهروهردهو فیرکردن له خزمه تنی دهولهت بنوو بنان بنو چیننی گشتی ؟

٤_ دامهزراوه زانستى وئايينييهكان چ رۆلێكيان هەبــووه له پێشخســتنى ئاستى زانستى و رۆشنبيرى دەوللەت؟

۵_ نایا زانسته کانی پزیشکی و دهرمانسازی و بیرکاری و نهستیرهناسی لهژیر کاریگهری دهورویهر بووه؟

پێکهاتهی توێڗٛینهوهکه

ئهم تویزینهوهیه جگه له پیشه کی له دهروازه و شهش به ش وپوخته به زمانی نینگلیزی و لسیتی سهرچاوه کان و پاشکو پیکها تووه، له دهروازه چهند سهرباسیک خراوه ته پووه، وه ک سنوور وجوگرافیای سیاسی و چونیه تی دامه زراندنی دهوله تی ساسانی .

به شی دووه م تاوتویّی پرسی نه ده ب و موّسیقا ده کات، سه ریاسی نه ده ب دابه شکراوه بو نه ده بی نایینی و ناثایینی (په هله وی)، له نه ده بی نایینی زیاتر باسی نه ده بی نایینی زه ده نایینی و ناثایینی کراوه، له به ره نه ده بایینی په نایینی په سمی ده وله ت بووه، گرینگی تاییه تی هه بووه، هه روه ها ناماژه به به رهه می نه ده بی نایینی مانی کراوه، له (نه ده بی نایینی) بو چه ند بابه تیك دابه شکراوه، نه وانیش په وشی شیعر و چیروّك و داستان و به رهه می میژوویی و په نه و ناموّژگاری، نه و سه رده مه خراوه ته به رباس لیکو لینه وه می می هو نه و به به به به بایا کراوه بو هو نه روه کی نه و ها ناماژه به و و اتای موسیقا و په ناماژه به مانا و واتای موسیقا و پولی ده و نه کراوه که کاریگه ربان له سه ربه ره پیشبردنی هو نه کراوه که کاریگه ربان له سه ربه ره پیشبردنی هو نه ری موسیقا هه بووه، دواتر ناماژه به به ناویانگترین میوزیکژه ن و گورانیبیژان کراوه.

لهبهشی سیّیهم وهکو بنهمایهکی روّشنبیری و زانستی له دهولّهتی ساسانی باسی سیستهمی پهروهرده و فیرکردن کراوه، نهویش لهچهند بابهتیّك پیّکهاتووه، وهکو هوّکارهکانی گرینگی دانی دهولّهتی ساسانی به کهرتی پهروهرده و فیرکردن وهکو

نایینی و سیسته می حوکمرانی و سروشتی و جوگرافی، ههروه ها چونیه تی پهروه رده و فیرکردنی مندالان و قوناغه کانی پهروه رده له ناو خیزان و دهرهوه خیزان باسکراوه، وپهروه رده وفیربوونی شازاده کان و توییری گشتی و کجان، ههروه ها ناماژه به رولا و پیگه ی ماموستا له دهوله تی ساسانی کراوه.

بهشی چوارهم تهرخان کراوه بو بزافی روشنبیری له دهولهتی ساسانیدا، ههروهها هو کاره کانی سهرههلدانی بزافه که له گهل گرینگترین ناوهنده کانی زانستی لهناو چوارچیدوهی دهولهتی ساسانی وه ک زانستگای (جوندی شاپوور) رولایی له پیشکهوتنی زانست و روشنبیری، ههروهها زانستگای (ریشهر)باس کراوه، ویرای زانستگای تر که کاریگهریان ههبووه لهسهر ناوهنده زانستیهکانی دهولهتی ساسانی وه ک (نوسهیبین، وروها، اربل)، له سهرباسی کوتاییدا ناماژه به یاساکانی ناوهنده زانستیهکان کراوه.

له بهشی پینجهم روّلی ناوهنده ثایینیه کان له بواری روّشنبیری و زانستی باس کراوه لهوانه، ثاتشگا وه کو ناوهندیخی ثایینی دهولهت (زهرده شتیه ت) همروه ها پهیوهندی ده سه لات و ثاتشگا، سه رباسیخی تر بو ثایینی جووه کان و قوّناغه کانی خویندنی جوّره کان و ثاکادیمیا (یه شیقا)ی زانستی ثایینی له گهل سیسته م به رنامه کانی باسکراوه، همروه ها ناماژه کراوه به ناوه نده کانی ثایینی مهسیحی (کلیسه) و (قوتابخانه کان) به تایبه تی نه پره شیه ته دیاره کانی، وه کانه پره شیه ی اربل) و (بیت گهرمای) همروه ها ناماژه به روّلی ثایینی بودایی.

بهشی شهشه می تویزینه وه که بو لایه نی زانستی ته رخانگراوه وه کو زانستی پزیشکی به هه ردوو جوری پزیشکی جهسته یی (تن پزیشکی) ده روونی (روان) هه روه ها ناکار و پاداشتی پزیشک روون کراوه ته وه باسیکی تر پزیشکی ناژه لان (دامپزیشکی)، هه روه ها کیمیا و زانسته کانی تری وه ک ده رمانسازی و کانزاکاری که پهیوه ندیان به و زانسته هه به باس کراوه، هه روه ها تیشک خراوه ته سه ر زانسته کانی نهستی و بیرکاری.

ميتۆدى لێكۆڵينەوە

میتودی لینکولینهوه که شیکاری و رافه کاری داتا و زانیارییه، لهم تویژینهوه دا همول دراوه بو شیکاری به لگه کان و کتیبه کان بکریته باشترین بوچوونی ناروونه کانی بابه ته که، هه وال و بوچونی میژوونووسه کان بخرینه دروو پاشان لینکدانه وه ی بو کراوه، وه کو نه نجامی تویژینه وه که به مه به ستی وه لامیکی شیاو بو پرسیاره کانی نه م تویژنه وه یه بخریته روو، له گه ل نه وه ی له سیسته می به کارهینانی ژیده ر تویژینه وه که پهیره وی سیسته می هار قارد کراوه .

شيكردنهوهى سهرچاوهى بهكارهاتووه

ئاماده کردنی ههر تویزینه وهیه کی ئه کادیمی هه بوونی سه رچاوه له پیداویسته سه ره کیدکانه، به تایبه تی بو تویزینه وهی میزوویی سه رچاوه و شیکردنه وهی له کاره هه ره گرینگه کانی تویزه ری میر ووه، لهم روانگه وه بو نهماده کردنی نهم تویزینه وهیه چه نده ها سه رچاوه به زمانه کان فارسی و عه ره بی و ئینگلیزی و کوردی به کارها تووه.

سهرچاوهی سهره کی و بنه ره تی تویزینه وه که نافیستا و به شه کانییه تی وه کو به لگه ده قه کانی نافیستا به کار هاتووه، په پتووکی (نافیستا و به شه کانی) له لایه نابراهیم پور داوود (۱۸۸۱-۱۹۳۸ ز) نووسراوه، شاره زای مینروو و زمانی نافیستا بووه، پولی هه بووه له ناساندنی میزوو و شوینه واری نیران به جیهان، بو ماویه کی زور ماموستای زمانی نافیستا بووه له زانکوی تاران، که نافیستایی له زمانی په هله وی وه رگیراوه بو زمانی فارسی، به شه کانی نافیستاوه بووه وه کو (یشتاها، په هله وی وه کو (یشتاها،

ههروه ما په پتوکی (اوستا (به زمانی په هله وی بوه ، جلیل دوستخواه (۱۹۲۲ ش/ ۱۹۳۳ ز) وه ریگیر واه بو زمانی فارسی، نهم وه رگیر د پراوه سه رچاوه ی سه ره کیه بو هه ر تویژینه وه یه باره ی میر وی ده وله تی ساسانی نه نجام بدری، بخی ده ده ته کانی وه کو سه رچاوه ی په سه ن بو زوریه ی به شه کانی تویژینه وه که به کارها توون همروه ها به رهه مه کانی تری نه ده بی نافیستا به تاییه تی (بنده ش) و (دینکرد) له نیو نه ویش دا به شه کانی سیبه م و هه شته می دینکرد، سه رچاوه کی

سهره کی زانستی پزیشکی بووه، له گهڵ (القیندیداد) له سهرچاوه گرینگه کانی نهو بهشه بووه، بهتایبه تی به زمانی عهرهبی که داوود محمد سلیم محمد الچلبی (۱۸۷۹-۱۹۹۰ز) له ساڵی ۱۹۵۷ز، له زمانی فهرهنسی وهریگیراوه بو زمانی عهربی، سهرچاوه یه کی گرینگی تویژینه وه که بووه.

(کارنامه ی نهرده شیر بابکان) سهرچاوه یه کی گرینگی تری تویژینه وه کهیه، ناوه پر و کی نووسینه که به زمانی په هله ویه وه رگیر دراوه بو زمانی فارسی، به سهرچاوه یه کی په همه نه و سهرده مه داده نری که به ژیده ری سهره کی ژیان و به سهرهاتی (نهرده شیر کوری بابک) هه ژمار ده کری، هه روه ها چونیه تی له ناوبردنی ده وله تی نه شکانی و دامه زراندنی ده وله تی ساسانی و باسی ژیانی (شاپووری یه کهم) و کوره که ی (هورمزد) ده خاته پروو.

په پتووکه که ی (احمد تاج خش) به ناوی (تاریخ تمدن و فرهنگ ایران قبل از اسلام) یه کی له سه رچاوه سه ره کیه کانی تویّژینه وه که یه، به پراستی تویّژه ری بواری میّژووی نیّرانی کنون ناتوانی فه راموّشی بکات، چونکه زیاتر له سه ر لایه نی شارستانیّتی وه ستاوه، ویّپرای لایه نه میّژوویه که شی، لایه نی په روه رده و فیرکردن وموّسیقا و پزیشکی و هونه ری سه رده مه کانی میدی و نه خمینی و نه شکانی تا ده گاته سه رده می ساسانی ده خاته پروو، زانیاری زوّر باش و پوخت ده خاته به رده ستی تویّژه ران.

سدرچاوهیدکی تری سدره کی پدرتووکدکدی (احمد تفضلی)ید، شاره زا له زمانی پدهدادوی ندهسکانی، خاوه نی چدندین بدرهدمد، به تایبدتی پدرتووکی (تاریخ ادبیات ایران پیش از اسلام، اسطوره زندگی زرتشت و زبان پهلوی ادبیات ودستور ان، شناخت اساطیر انسان نخستین دوو بدشد)، ندوه ی مدبدسته (تاریخ ادبیات ایران پیش از اسلام) ندو ژیدوه تایبدته به نددهبیاتی سدرده می ساسانی زور به سوود و گرینگ بسووه، بسو بدشدکانی نده و زمانی ساسانی و پدندو ناموژگاری، بدراستی رینیشاندده ریکی زور به سوود بوو، لدسدر بابدته کان به کورت و پوخت ده خاته روو .

هدروه ها په پتوکی مهطران ادی شیر ۱۸۹۷- ۱۹۱۵ز) له دایک بروی شار قومی شده شده این شده تایینی مهسیعی شار قومی شده این شده تایینی مهسیعی

وهرگرتووه، له کوتا پوستی سهروکی نهساقیفه کلدانی کاسولیك بووه له شاری (سعرد) له باکووری کوردستان، شارهزای زوربه ی زمانه کانی کوردی و عهره ی وتورکی و عیبری و فارسی و لاتینی و فهرهنسی، ویرای شارهزای زمانه کانی کلدان بووه، دهستیکی بالای ههبوه له ریخ کشستنی دهستنووس له (سعرد) و (نامه د) و (ماردین) و (موسل) و (القوش)، چهنده ها بهرهه می نووسراوی به نرخی میژووی نایینی مهسیعی ههیه لهوانه (الالفاظ الفارسیة المعربة) و (تاریخ کلدو واشور) دوو بهرگه و (تاریخ سعردی) و (شهداء المشرق القدیسین)، نهوه ی مهبه مهبه ناماژه ی پی بکری پهرتووکی (مدرسة نصیبین)ه له سالی ۱۹۰۵ له بهبروت چاپ کراوه له ۵۹ لاپهره پیکهاتووه، کهتیدا ناماژه به کورته یه کیرته میشروی شاری نوسه یبین و زانستگا به ناویانگه که ی و یاساکانی ده کات، نه و پهرتووکه یه کیکه له سهرچاوه ی تایبه به به و زانستگایه، زانیاری زورباشی تیدایه پهرتووکه یه کیکه له سهرچاوه که بووه له باسی (زانستگای نوسه یبین).

سهرچاوهیه کی تری گرینگ به ناوی (شهرهای ایران در روزگار پارتیان و ساسانیان) له لایه خانمه میژوونووس و روزهه لاتناسی روسی (نینا فیکتوریا پیگولوفسکایا (۱۸۹۶-۱۹۷۰ز)نووسه ر لهو پهرتسووکه دا نامساژه به شاره کانی روزژناوای ئیران له ههردوو سهرده می نهشکانیه کان و ساسانیه کان ده کات، نهوه ی بو تویژینه وه که به سوود بووه شاری نوسهیبین ویاساکانی ژانستگاکه و (حه دیاب) و (بیت گهرمای) بووه، هاریکار بووه بو زیاتر ناشنا بوون به رووشی شاره کان لهو سهرده مه دا

کۆمهڵێ سهرچاوهی رهسهنی عهرهبی ههنه، ههرچهنده له دوای سهردهمی ساسانی نوسراوون، تویژهری میژووی ساسانی ناتوانیت پشتگوییان بخات، چونکه زانیاری باشی لهبارهی نهو ماوهیه تیدایه، زیاتر لایهنی میژوویی و پاشاکان و شهرهکان دهخاتهروو، ههرچهنده زانیاری لهبارهی بابهتی تویژینهوه که کهمه یاخود به راستهخو ناماژهی پی نه کراوه، ههرچهنده ناماژهیه کی کهمیش بیت دهتوانری و هکروسورچاوهی رهسهن پشتی بی ببهستری، وه که میژوونوس (ابو حنیفة

الدینوری) مردوو له (۲۸۲ ك /۸۹۵ز) له پهرتوكی (اخبار الطوال) بابهته كانی دابه ش كردووه ناونیشانی بو داناوون لهبارهی پاشاكان ههر سهردهمی (نهرده شیر كوری بابك)تا سهردهمی (یهزدگوردی سیده، ۱۳۲-۱۵۱ز) دهخاته روو .

پهرتوکی بهناوبانگی میژوونوسی موسلمان (الطبری)، مردوو له (۳۱۰ل/ ۱۹۲۲)، (تاریخ الرسل والملوك او الامم والملوك) سهرچاوهیه کی گرینگی بواری مینژووه، بهشی زوری بهرگی دووه می پهرتووکه که تهرخان کراوه بو مینژووی دهولهتی ساسانی، زور به ووردی ناماژه به رووداوه کان ده کات، زیاتر له بوچوونیک ده خاته روو به تایبه تی بو میزژوو و ناوی شاری جوندی شاپوور زور سوودی هه بوو، همره ها چونیه تی پهروه رده و فیرکردنی شازاده کان له دهوله تی ساسانی، نهویش له پهروه رده کردنی (به هرامی پینجه م)، همروه ها زانیاری باشی له باره ی ناتشگا و رولانی نهرده شیر له دروستکردنی ناتشگا له شاره کانی که نداوی فارس، ولک شاری نهده شیر خور (گور).

 سهرچاوهیه کی تری سهره کی تویژینه وه که په پتوو کی نووسه ری دانیمارکی (ارشر کریستنسن (۱۸۷۵_ ۱۹٤٥ز) وه رگینراوه عهره بیه کهی له لایه ن (یحی الخشاب) نه نجام دراوه به ناوی (ایران فی عهد الساسانیین)، هیچ تویژهریک نه گهر له باره ی مینژووه ده ولهتی ساسانی تویژینه وه بکات، ناتوانینت خوی له به کارنه هینانی به دووربگریت، چونکه تاکه سهرچاوه به ته واوی له باره ی مینژووی ده ولهتی ساسانی نووسراوه، له زوربه ی به شه کانی تویژینه وه که به کارهاتووه .

چهندین سهرچاوه ی تر به زمانه کانی ئینگلیزی به کارهاتووه ، یه کی لهوانه په په پتوروکی گهشتیاری چینی Hieun Tsiang)) له نیّوان سالاکانی (۲۳۰ تا ۲۳۰ ز)، کورته یه کی گرینگه لهباره ی ئیّران له و ماوه یه دا نووسراوه ، صموّیل بیل (۱۸۲۵–۱۸۸۹ز) که شاره زای زمانی چینی و میّژووی بوودیه ت بووه ، وهریگیّراوه بو زمانی ئینگلیزی ، سهرچاوه یه کی به سوود بووه بو زانینی ههندی زانیاری له و سهرده مه دا، به راسته خو نه و زانیارانه ی نه نووسیوه به لکو زیاتر گویّی لی بووه نووسیته وه مهریه ناوی (Buddhist Recods the Restern western) .

هدروهها پدرتووکی تویژهری به پهگهز ئیرانی (تورج دهریایی) ،ماموستا له زانستگای کالیفورنیا، شارهزا له مینژووی دهولهتی ساسانی، خاوهنی چهندهها په پتووکه به زمانی ئینگلیزی، بهتایبهتی په پتووکی (: SassanianPersia) په پتووکه به زمانی فینگلیزی، بهتایبهتی په په نووکی (نوری همبووه بو دیاری the Rise and Fall of an Empire) سوودی زوری همبووه بو دیاری سنووری دهولهتی ساسانی .

بووه، شارهزای زمانه کونهکانی روزهه لات بووه و سهردانی نمو شوینهی کردووه، بویه سهرچاوهیه کی گرینگی نووسینی پههلهوی نهشکانی و ساسانی سروودی زوری ههبووه.

له کوتایی دا هدر کاربّك ندنجام بدربّت بددهر نییه له کدم وکوری، چونکه بی خدوشی تدنها له کاره کانی خودا بددی ده کری، بویه ثیّمه ی مروّف لدواندیه بدهه ر هوّکاریّك بیّت دووچاری هدلّه ببین، لهم روانگدوه ثدم تویژیندوهیدش وه کو هدر کاریّکی مروّف کرده، له گدلّ هدول و ماندوبووی زوّر، بدلام بددهر نییه له هدلّه، بویه داوا له بدریّرتان ده کدیت هدلّه کانمان بو راست به کدندوه و له کدم وکورییه کان ببوورن

دەروازە

جوگرافیا ومیژووی دامهزراندنی دهونهتی ساسانی

ا. جوگرافیای دەوٽەتی ساسانی

ده رفی ساسانی له گهل نهوه سنووریکی سروشتی به رفراوانی هه بوو، به شینکی کیشوه ری ناسیا و هه ندی جار نه فریقیا و چه ندین ناوچه ی تری له خو ده گرت (دیورانت، ۱۹۵۱: ۱۳۹۱)، له گهل نهوه شدا سنووره که ی جینگیر نه بووه، بویه به هوی جه نگه کانه وه زورجار گورانکاری له رووبه ری سنووره که دا کراوه، بویه سه خت و دژواره به دروستی سنووری نه و ده وله ته دیاری بکری، له و روانگه یه ته نها ناماژه به جوگرافیای سیاسی ده کری چونکه جوگرافیای سیاسی به شینکی ته واوکه ری جوگرافیای سیاسی به شینکی ته واوکه ری جوگرافی ای گشتید، که پهیوه ندی نیران (مروقه کان) و (زموی) ده خاته روو، هه روه ها باس له پهیوه ندی هی کاری جوگرافی گورانی سیاسی ده کات ده خاته روو، هه روه با باس له پهیوه ندی هی کاری جوگرافی گورانی سیاسی ده کات (الیوسف، ۲۰۱۱: ۱۹ سیلیرییه، ۱۹۸۸: ۹)

جیوگرافیای سیاسی پهیوهست بیووه به پهوشی سیاسی و سهربازی دهولهتهکان، بۆیه له کاتی دیاری کردنی شوینی جوگرافیای دهولهتی ساسانی پیریسته پهچاوی پهوشی سیاسی دهولهته که بکری، تهمه نی حوکمپرانیه که زیاتر له چوار سهده ی خایاندووه، دهولهتیش نهو ماوهیه هه ریه سنووری دیاری کراوی نهبووه، بهلکو بهچهند قزناغینکی سیاسی جیاواز گوزهری کردووه، یانی پانتایی دهولهت کهم و زوری کردووه، نهم قهلهمپهوییه وابهستهیی هوکاری تریش بووه وه دهولهت کهم و زوری کردووه، نهم قهلهمپهوییه وابهستهیی هوکاری تریش بووه وه بههینیزی و لاوازی شاهینشای دهولهت، بو نمبونه له بهرایسی حوکمپانی دهوده شهربوی بابیلی، ۲۲۱-۲۷۱ ز) تا کوتایی سهردهمی (شاپووری یهکهم، ۲۷۲-۲۷۱ ز)، واته له و ماوهیه دا دهولهت بههینز بووه، ههربویه بهردهوام بووه له فراوانخوازی، تا له ناکامیدا سینووری دهولهتی ساسانی زور بهرفراوان دهبینت (پاشکو،۲)، نهو بهرفراوانیه زوری نهخایانیوه، پووی کردوته لاوازی و دهبینت (پاشکو،۲)، نهو بهرفراوانیه زوری نهخایانیوه، پووی کردوته لاوازی و سستی له نیوان ماوه ی سهردهمی (شاپووری یهکهم) تا سهردهمی (شاپووری دووهم

، ۳۰۹-۳۷۹ز) رەوشىي نىاوخۇ و دەرەۋە روۋېەرۋوى كۆشىمە بىلوۋەتەۋە، بىلۇ نمىرونە لەسەردەمى (نەرسى، ۲۹۳-۳۰۲ ز) كېشەى بنەماللە لەسەر دەسەلات دروست بوو، لهم ماوهیه دا واتا له دوای مردنی (به هرامی دووهم) له سالمی (۲۹۳ز) کوره کهی (به هرامی سینیهم) بوو به پاشا، به لام لهبهر ئهوهی خانه دانه کان له باوکی نارازی بوون، بۆیه مامی باوکی (نەرسى كورى شاپوورى يەكەم) لە درى ھەڭگەرايەوە، بـووه شـهر لهسـهر دەسـهلات، بـۆيه تەنھـا چـوار مانـگ حـوكمى كـردووه، دواتــر هەلگىرسانى جەنىگ لە گەل دەولەتىي رۆما، لە دەستدانى بەشىنكى زۆرى دەوللەتىي ساسانى لىپكەوتەوە (زرىسن كىوب،١٣٧٧: ٤٤٦)، ھەروەھا لە ماوەي فەرمانرەوايى شا (قويادى يەكەم،٤٨٨-٥١٣) بەھۆى سەرھەللدانى بيروباوەرى مهزده کی (۱) ،خراپی رهوشی ئابووری و وشکه سالی و ململانیی نیوان دهسه لاتداران وشۆرشىي نىاوخۇيى، شىمىرى ھۆزەكىانى رۆۋھەلات، وەكىو ھەياتىلەكـان(¹)كە رِوْلْيْكى زور كاريگەرىان ھەبورە، لە ناوەراستى ئاسىيا لەماوەى دەسمالاتى ساسانىيەكاندا لە رووى سەربازىيەرە زۆر بەتوانا بوونە بەرەش ھەمىشە مەترسى بوونه بۆ بەشى رۆژھەلاتى دەولەتى ساسانى، بەردەوام لە گەلياندا لە شەردابوونە، بق نموونه لهسهردهمی شا (فهیرۆزی یهکهم،٤٥٧-٤٨٤ز) له بهرامبهریان شکستی هینا شا (فهیرور) کوژراو خانهواده کهی به دیل گیران، بهشیکی زوری ههریمه کانی رِوْرُهدُلَاتِی له دهست دا (باقر، ۱۹۸۰: ۱۳۸) ئهمانه هؤکار بوونه که سنووری

(۱). مهزده کی .نهو بیروباوو په بوو که (مهزده کی کوپی بامداد) دایه پنابوو، خوّی خه لّکی نهسته خر بووه، دایکی خه لّکی نهسته خر بووه، لهسه دهمی (قویاد کوپی فیروز) له سالّی (۱۸۶۷) به ده رکه و توروه بیروباو پی همان شیّوهی بنه مای نایینی زورده شیه، نه ویش هه بوونی هه ردوو هیّزی چاکه و خه را په بیروباو پی دابو و دابو و تاوه کو چاکه زال بی به سه و خرا په پیریسته غهریزه کان تیر بکری، همروه ها دوبووت همو و کیشه کان دوو هو کاری همیه نه وانیش، نافره و سامانه، له و بروایه که خود ارزق و پوزی له سه در زوی داناوه تاوه کو له نیّوان خه لله به یه کسانی دابه ش بکری، بویه بریاری دا هم مود که س له مولّه و سامانی دوله مهدده کان به دُوراین (المحل، ۱۹۸۱ ۹۳ ؛ عبدالواحد، ۲۰۰۷ ۱۳۰)

⁽۱). هەياتلە يان هيپيالەكان، نارەكەيان بۆ سەركردەكەيان بەناوى (هەيتەل،هيپتال) دەگەريتەو، نەوەكانى ئەر سەركردەيە بەوناو، ناسراون، بنەچەيان بۆ (هۆزەكانى هون) دەگەريتەو، كە خاوەنى ئينپراتۆريەتىكى بەر فىراوان بىوونە لە باكرورى چىن، بەلام دواتىر بەھىۋى لەناوچونى شانشىينەكەيان پەرتەوازە بىورنە، بەشئىكيان ھەر بەو ناو، ناسران كە بەرەو ئەوروپا كۆچيان كىردوو، كۆمەلىكى تىر بىق رۆژھەلات بويشتوون رۆلىتكى زۆر كاريگەريان ھەبووە لە ناوەراستى ئاسيا لەماوەى دەسەلاتى ساسانيەكان، ئەوان لە رووى سەربازيەوە زۆر بەتوانا بوونە بۆيە ھەمىشە مەترسى بوونە بۆ بەشى رۆرھەلاتى دەرلەتى ساسانى (باقر، ١٩٥٦) دادە، ١٩٥٩).

دەوللەت گۆرانكارى بەسسەردا بیست، لەم روانگەيەوە دەگەيسنە ئەنجامیسك كە (شاھینشا) و (خاك) زۆر پەيوەست بوون بە يەكەوە، ھەركاتى شاھینشاھى بەھینز بوويیت، سنوورى فەرمانرەوايى ساسانى فراوانتر بووە، ئەگەر شاھینشا لاواز بوو بیت، ئەوا سنوورى دەسەلاتى ساسانى كەم بۆتەوە.

٦:١.دپاری کردنی سنووری سیاسی دهوڵهتی ساسانی .

له سهرهتادا جوگرافیای قهلهمرهوی ساسانی له ههریمی فارس(۱) تیپهری نهدهکرد، نهو ههریمه دهکهویسته بهشی باشوور و باشووری روزشاوای ئیران که ناوهنسدی فهرمسانرهوای ئهخمینیهکسان(۱)بسووه، که ئساریی نهژادن(۱)

⁽۱) هدرتمی فارس. ناوهکه له وشدی یونانی (پیرشیا) هاتووه، بهشی باشووری پوژشاوای ئیران خوزستان ده گریتموه، ناوچهکانی عدرهبستان یان پاریزگای خوزستان له پوژگاری نهمرو سیزدهمین پاریزگای نیرانه، چهند شاریک لهخو ده گری وه ک عمیادان، مهسجد سلیمان، به همهان، حویزه، موحهمه په توره وی به توره وی به بهدریزه پیدهری ده شته لیتیه کانی میزویو تامیای داده نین (الاحمد والهاشمی، ۱۹۸۵ (۵۱)

⁽۲) . ثه خمینیه کان (۳۰۰ ۳۳۱ پ.ز)، ناوه که ی بی سیم رکرده که یان نه خمینی ، یان هاخه مانش ده گهری تعمود، له نزیکه ی سالی (۷۰۰ پ.ز) توانیان خویان ریخ کبخه ن، سهرها له رووی سیاسیه وه له ژیر ده سیلاتی میدیه کان بوونه تا سیم دهمی کورشی مهزن نزیکه ی سالی (۵۰۰ پ.ز) که تبوانی میدیه کانی بخاته ژیر ده سیلاتی خوی، ته خمینیه کان زوربه ی جیهانی کونیان داگیر کرد وه که له دوروژهه لات له دولی سند تا لیبا و لیدیا (نه نادول) سوریا عیراق و میسر (عبودی، ۱۹۹۱ : ۱۲۰ پیرنیا، ۱۰۵: ۱۷۰۱ -۱۷۰۱)

⁽۳). . هۆزانی ناری نهژاد یان هیندونهوروپی: نهوانه له کومه لی هوز و تیرهی مروفایه تی پیکها تبوون، له هدزاره ی سیه مین چواره م پیش زایین به هوی کومه لی فاکنه در له شوینی خویان کوچیان کردووه، هم چه نده شوینی راسته قینه یان تعواو نازانری، به لام له وانه یه باشروری ده شته کانی نوراسیا و باشروری روسیا (قه فقاس) له نیروان ده رساچه ی شورال و قه زوسن، به نیشتنگه ی نهوان دابنسری، له کاتی کوچکردنیان دوو رینگایه یان گرتوته به کومه لیکیان به رسو خوراوا، ده ریای ره ش و به لقان و بسفوریان بریوه و به رهو ناسیای بچووك (تورکیا) مهمله که تی میتانیان دروست کردووه، گرووپی دووه (ناسراون به هیندو نیرانی) به رمو خورهه لات رویشتوون بو دهورویه ری ده ریای قه زوین، له ویوه چه ندین لقیان لیب و میندو نیرانی) به رمو خوره لات رویشتوون بو دهورویه ی زاگروس (ناوچه ی لورستان) رویشتوون له گه ل (کاشیه کان) تیکه ل بوون، کومه لیکی تریان به رمو خورناوا رویشتوون چوونه ناسیای ناوم است، نهوانه به (ناری نهژاد) ناسراون، نه وان له باشروری ده ریای تارال (له نیوان هم دوو رووباری سیحون و جیحون) و اتا (بلاد ماورا النه رین) ناوچه ی (نیرانویچ)، له نزیکه ی سالی (۱۸۰۰پ.ز) به شینکیان بو جیحون) و اتا (بلاد ماورا النه رین) ناوچه ی (نیرانویچ)، له نزیکه ی سالی (۱۸۰۰پ.ز) به شینکیان بو جیحون) و اتا (بلاد ماورا النه رین) ناوچه ی (نیرانویچ)، له نزیکه ی سالی (۱۸۰۰پ.ز) به شینکیان بو

(مصطفوی،۱۳٤۳: ۲)، نه و ههرنمه لهسه رده می ساسانیدا ههرنمینکی ستراتیژی گرینگ بووه له رووی نایینی و سیاسی و نیدارییه وه (غلامی ویگران، ۱۳۹۲: ۷۰۷)، که شوینی مالباتی بنه ماله ی ساسان، پایته ختی کونی نه خمینیه کان بووه (الاحمد والهاشمی، ۱۹۸۵: ۱۱).

له رووی نایینیه وه پهرستگای مهزنی خانمه خوداوهندی ناناهیتای الی بووه و له رووی سیاسییه وه پهیوهندی به رابردووی نهخمینیه کانه وهمبووه، نه و همریمه له پینج شاری سهره کی پیکهاتبوو نهوانیش (ئیسته خهر، نهرجان، نهرده شیرخوره، دارابه گره و شاپورخور) (الاصطغری،۱۹۷۷: ۴۳۰:۱۳۸۳ معصومی، نهرده شیرخوره، دارابه گره و شاپورخور) (الاصطغری،۱۹۷۷: ۴۳۰:۱۳۸۳ معصومی، شاری (ئیسته خر-۳۱۰:۱۳۷۳) کیننگی نایینی و سیاسی تایبه تی خوی ههبووه، شاری (ئیسته خر-Estakhr) کیرننگی نایینی و سیاسی تایبه تی خوی ههبووه، چونکه نهم شاره پاریزگاری له رابوردووی سهرده می نه خمینیه کان کردبوو، مهلبه ندی سهره کی همریمه که بووه، پالپشت بوو بو نه ده ده توانی ده سه لاتی فارسی بگهرینیته وه بو نیران و روزهه لات (خطاب، ۱۹۳۵: ۱۸)

(هیندکؤش)رِویشتن وچوونه هیند (بنجاب) له نزیکهی ههزارهی یهکهمی پیش زایین، گرووپیّکی تر بهرو باشوورو روّژاوای نیّرانی ئهمرِوّ هاتوون بهناوبانگترینیان ههدوو هوّزی میدیهکان و ئهخمینیهکان برونه(الاحمدو احمد ۱۹۸۸: ۳۹۱)

⁽۱). ندناهیت خانمه خوداوه ندی گرینگی نیسران بسووه، پینگهیه کسی بهرزی بیرویساوه پی میسولاق چی (نه فسانه) نیرانی کونی همبروه، له لای زقربه ی نهتموه کونه کان هاوشیوهی هممان خوداوه ندی مینینه همبروه، وه کنانا، یان عهشتار له عیراقی کون و (عنات و عهشتارت) له لای کهنعانیه کان و (نون و ثیریس) له لای میسریه کونه کان له لای گریگ (نهتهمیس و وفرق دیت) و له لای عمره کونه کان بووه به (لات و عوزا) (سمار، ۲۰۱۸ کلای گریگ (نهتهمیس به شیرهی (نمردوی سورهت اناهیتا) هاتووه به واتای (پوویاری به هیزیان به توانای پاك) دی (گویری، ۱۳۹۳ تا ۱۳۸) به باخود به واتای بی غهوش، ههبرونی ناو له پهرستگاکان مهرجیک بووه بویه همموو کات پهرستگاکان به باخود به واتای در دران که سهرچاوهی ناوی تیداییت .

⁽۱۳) نیسته خهر .نه شاره له کوندا ناوی (پهرسا) بووه وله لای یونانیه کان به (پهرسیپولیس) (شاری فارسه کان باربراوه، پایته ختی نه خمینیه کان بووه کونترین و به ناوبانگترین شاری فارسی ناوی هاتووه (پاقوت الحموي، ۱۹۷۷: ۱: (۲۱۱)، له لایه نهسکه ندمری مه کدونی (۳۳۳-۳۲۳ پ.ز) سوتینراوه، دواتر لهسه رهممان شوین شاره کی تری دروست کرد به ناوی نیسته خر به مانای (قه لا - الحصن) دی (باقر، المهمره ۱۹۵۸: ۲۲۲: ۲۲۳: ۲۲۳) له سهره می نهشکانیه کان پهرستگایه کی خوداوه ندی (ناناهیتا)ی لیبووه ساسان باپیره گهوره ی نهرده شیر) له وی موییدی مه زن بووه، له سهرده می ساسانیه کان بووه به پایته ختی نایینی که پاشاکان بو تاج له سه رنان دوروز شون تا سه ده می نیسلامیش گرینگی هه رما بو و به به وی چه نین مزگه و تی له دروست کرابوو (واندنبرگ، ۱۳۵۵: ۲۳:).

دەسەلاتى ساسانى ھەر لە ھەرىمى فارس نەمايەوە، بەلكو سىنوورەكەى فراوان بوو، که جوگرافیای ئیرانی ئهمرو و هدندی ناوچهی تری دهورویهری دهگرتهوه، ساسانیه کان ناوی (ئیرانشه هر)یان وه کو ناوی دهوله ت به کار هیناوه (۱۱)وشه ی (ئیرانشههر) دوو واتای جوگرافی و ئایلدیولوژی له خودهگریست، (ئیرانشهر) بریتی بووه له (عیراق) و (ولاتی فارس) و(هدریمی چیا) و (هدریمی خوراسان) (ياقوت الحموي،١٩٧٧: ١: ٢٨٩)، دياره له تيروانيني ئيرانيه كاندا (عيراق) ناوەراستى ئىرانشەھرە، بۆيە پنى دەڭنن (دل ايرانشهر) ھەروەھا پايتەختى سياسى (مەدائىين)(۲)ى لىن بىووە، ھەروەھا ھەرىمەكانى رۆژھەلات وەك سجسىتان وخوراسان، خوارزم كهوتنه ژير دەسەلاتى ساسانيەكان (باقر، ١٩٧٠: ١١٣؛ زاده، ۱۳۸۹ :۱۰۷)، ئەو ناوچانەي دەگرتەخى كە يېشىتر ئارپان نېشىين بووە، واتا ئەو شوپندی که هدر له کوندوه بدوه ناسرابوو که ناریه کانی تیدا نیشته جی بووه (نفیسی، ۱۳۸۸ :۱۸)، وهك خوراسان و كهرمان و مهكران وثهصفههان وجهیلان و سيدان و جورجان و تعزهربيجان وتعرمينيا (ياقوت الحموي،١٩٧٧: ١ ١٩٢٠)، له لايه كي تر ميز وونوس الاصفهاني ئيرانشه هر تهنيا ههر لهو سنووره جيو گرافيه نابینیّت، بهلکو به ههریمی ناوهراستی ههموو دونیا دهبینیّت به ناوی ولاتی ئاریان ناوی دهبات، لهسهر ههمان ثهم بزچوونه سنوورهکهی دیاری دهکات، بهوهی ولاتی ئارىسان دەكەونىتە ناوەراسىتى جىھانى ئەو كات (١٩٦١: ٦)، بە ينسى دىتنسى

(۱). له بارهی ناوی و لاتی ئیران له ثاقیستا ناماژه بهوه کراوه که ناریان، یان ناریا یه کهم شوین بهوه، نهورامهزدا دروستی کردووه، ناریان قیچ، یان ویچ، به زمانی نهشکانی بووه به (ناریان)، به پههلموی ساسانی بهوه به (نیران)خوّی نهو شوینه ده کری هممان نهو شوینه بی که هوزانی (هیندوّ ناری) لهویوه کوچیان کردبی، چونکه بهوهی له ناقیستا هاتووه نهو شوینه زوّر خوّش ودلگیربووه، به لام دواتر بههوی هیرشی نههریمهن و ساردیهوه و زستانی بووه به ده مانگ، که ناو و زهوی و رووه که کانی زوّر سارد بووه (الفندیداد.۱).

⁽۱) .. المدائن: شیّوازی کو کراوه شاره (مدینة اسدائین)، لهبهرنه وه چهندین شار له هممان شریّن بویاد نراوه که نزیکه ی له نیّوان (۰-۷) شار بووه برّیه شاره که به شیّوه ی کو کردنه وه ی زمانی عمره بیه ، شویّنه که و که در که ویّته باشووری روز هملاتی شاری به غداد، همووها به ناوی سلوکیه هاتووه که گهوره سم که نده مهکدونی دروستی کردووه، له سمده ی چواره می ب; لهبه شی لای راستی رووباری دیجله لهبهرام بم تیسفون بووه، سلوکس نمو شاره ی کرده پایته ختی خوّی له جیاتی بابل، له پاش هیّرشی نه شکانیه کان شاری سلوکیه یان رووخاند وله شویّنی نمو شاری کی تر به ناوی (بهر سیر) دامه زرا که له سموده می نیسلامی به سماله ناری ناسراوه، به ناوی سماله نی فارسی هاوه لی پینه میمره (د.خ) بووه به وه ی له کاتی فتوحات دا بر شاره که هاتووه (بکنغنهام ،۱۹۹۸ : ۳۰) .

ئایدۆلۆژیش بۆ (ئیرانشدهر) هدر له سدردهمی ساسانیدکان دروست بوو، دوای ندو هدموو سدرکدوتناندی (ئدردهشیر) و (شاپووری یدکدم)، پاشا و میری ناوچدکانی تریان ناچارکرد بدین شدرخوّیان بددهسته بدهن وه شانیشیندکانی کوّشان (کابل و بدنجاب)و مدکران و کدوتند ژیر دهسدلاتی (باقر، ۱۹۸،: ۱۱۲)

بهم جوّرهش فراوانخوازی دهولهتی ساسانی له ولاتی ئاریانشین زوّر فراوانتر ببوو، دوای کپکردن و له ناوبردنی نهیارانی له ولاتی ئاریانشین، پووبهپووی ههپرهشدی دهرهکی بوّوه، نهویش دهولهتی پوّم بوو، پاش چهند جهنگیّن ساسانییهکان توانیان دهست بهسهر ههردوو شاری گرینگی (نوسهیبین^(۱)وحهران، یان روّها)^(۲)دابگرن (دریایی،۱۳۸۳: ۱۶؛ گریشمن،۱۳۷۲: ۱۳۶۸)، دوای دهست گرتن بهسهر ولاتی ئارییهکان، پانتایی دهسهلاتی سیاسی بههوی فراوانخوازییهکان بهرفراوانتر بوو، ههندی جار سنوورهکهی به جوّریک بووه، ثهو ناوچانهی دهگرتهخوّ که له بنهرهت دا نهژادی ئاری تیّدا نهبووه پیّیان دهوترا (ئهن ئیرانشههر) (نفیسی، ۱۳۸۸ ۱۳۸۸)، میژوونوسیّکی ئیّرانی وشهی (ثهن ئیرانشههر) به ههریّمی نائیرانی دهزانیّت ههروهها له قسمکانی موبید (کارتیر) دهگوازیّتهوه که (سووریا) و دهراینی و (بهلهسگان) (۱۳ دهنران نیرانشههر) دادهنران (۱۵ درمینیا) و (جوّرجیا) و (بهلهسگان) (۱۳ به (نهن ئیرانشههر) دادهنران (۱۵ درمینیا) و (بهلهسگان) (۱۵ به ناوّیستا له (زامیاد

⁽۱). نوسه ببین .شاریّکی کونی میّر ووییه، هه روه کو ادی شیر (۲۰۰۷: ۲۲) ناماره به ره ده کات که نوسه ببین شاریّکی کونه له کتیّبی پیروز ناوی هاتووه روّمه کان پیّان ووتوه (نه نتاکیای مه که دونیا) سریانه کان خوّیان نه و ناومیان لیّناوه که به واتای زوّری سه وزایی دیّ، سه رچاوه ی ناوی زوّرهه بووه خاوه نی دارو دره خت و باغ و گیّلگه ی زوّر بووه، له رووی نابوورییه وه شاریّکی سه ریّگای کاروانه بازرگانه کان بووه وه کو ناوچه کی ترانزیّتی بو گواستنه وهی به رهه می بازرگانی له روّر هه لاّت بو روّر ناواه ریّگای بازرگانی بووه بو گهیاندنی موصل به ولاتی شام (یاقوت الحموی، ۱۹۷۷).

⁽۲) رِوْها: Ādma,Admum)، دەكەرىتە جەزىرەى فورات، باكورى رۆژناواى ولاتى نيوان دوو (209 المحتورة (209 المحتورة المحتورة (209 المحتورة المحتورة (209 المحتورة المحتورة (209 المحتورة المح

یه شت) دا هاتووه به زموی دورٔ منان ناوی دمبات، و دمینت بکهوینته ریر ده سه لاتی نیران ههروه کو تیدا هاتووه:

(ندی زورده شتی نه شدهٔ فهن. هیننده فه پی کیانیی هدید، که ده توانی هدر هدموو سهرزهمینی (نه نیران) هکان ویران بکات له نیو خویاندا نوقمیان بکات، له و کاته و ئیتر نه نیران سهرگهردان ده بن و له برسیتی و تینویتی و سهرما و گهرما تیده گهن، فه پی کیانیی (تیشکی پرووناکی)، ناوا په نا و پشتیوانی هوزه نیرانییه کان و گیانداره پینجیینه کان (ناژه لی مالی به سوود) و ههرواش یاریده ده ری نه شه فه کان و دینی مه زدایه رستیه)

ههروه کو دیاره هه ندی ناوچه و ههرتم پاش نهوه ی کهوتنه ژیر ده سه لاتی ده ولامتی ساسانی و سنووری ده ولامته کهیان فراوان کرد، به نهن نیرانشه هر ناسراون، یه کهم هه ولای فراوانخوازی ساسانی له سهرده می (شاپووری یه کهم) ده ستی پی کرد له بهرده نوسی (بون خانه) له نه خشی په جهب (شاپوور) خوّی به شاهینشای ئیسران و نهن نیسران وه سف کردووه، له دوای نهویس (نرسی، ۲۹۳-۲۹۳ز) تا (شاپووری سیدم، ۳۸۳-۳۸۳ز)، وشه ی (نهن نیرانشه هر)ی به کارهینراوه.

ثه و ناوه زیاتر له دهرنه نجامی شه په کانی ده رهوه ی نیران به ده رکه وت، که گوزارشتی له فراوانخوازی (شاپووری یه کهم) ده کرد، له دوای نه و سه رکه و تنهی گوزارشتی له شه پی (پوها) له سالمی (۲۹۰ز) له در شی (شالیران) نیمپرات و ری پوم به ده ستی هینا و ناسناوی (نهن نیرانشه هر) که و ته ناو نه ده بیاتی سیاسی نیران (زرین کوب، هینا و ناسناوی (نهن نیرانشه هر) که و ته دوای نه و ناسناوی شاهینشای (نیران شه هر نهن نیران شه هر) بووه زاراوه یه کسی جوگرافی و دیموگرافی نه و شوین و که سانه ی له ده رهوه ی سنووری (نیرانشه هر) له نووسینه که ی (شاپووری یه کهم) له (بون خانه) ده رده که وی که خوی به شاهینشای نه و شوینانه ی سه رهوه و شوینی تر زانیوه. و ده لینت : مسن شاپوور شاهینشای و لات و هم ریمه کانی (فارس) و رایسان سابه وی نه ده شوی نه نه روسینه که ی زانیوه و میشان یان (نیگر نوستان) و میسان سان سمیسینه) و نازه ریایجان (نه تر نوبایینه) و و مه ریمه کانی پورژ لاهه ت دیروزان (له نه هاوه نه له پوژ نه اولی نیران) و مه پو و هم په که کانی پورژ لاهه ت که رمان و ساکستان و تورجستان، هیند و سند و کوشان تا زنجیره چیاکانی بورز، که رمان و ساکستان و تورجستان، هیند و سند و کوشان تا زنجیره چیاکانی بورز،

کاشغرا، یان (سوغدیان) و تشاش (تاشهقهند) تاوه کو کهناری دهریایی (مازون شههر)عومان (فریزهوفر، ۲۰۰۸: ۲۱۹؛ دیورانت، ۱۹۵۱: ۱۳۹؛ زرین کوب، ۱۳۷۷: ۱۳۳۱)، به یشت بهستنیش به ناوی نهو شوینانهی دوردهکهویت که ناوی (ئەن ئىران شەھر) لە رۆزگارى ئەمىرۇدا برىتى بورە لە (عيراق) و(ئەرمىنيا) و(ئەفغانسىتان) و بەشىنك لە (رۆژھەلاتىي توركىيا) و بەشىنك لە (سىووريا) و(پاکستان) و (قهوقاز) و(ئاسیای ناوهراست) و (جهزیرهی عهرهبی) بووه (نهبو زیّد، ۲۰۱۷: ۳۷). موسی خورنی (۱۱ نیّرانی نهو سهردهمهی بوّ چوار ههریّم دابهش کردبسوو به هدر چسوار ناراسسته کانی بساکوور و باشسوور و روزژهه لات و روزژنساوا (۱۳۷۳: ۱۳۶۳)، ئەو ھەوڭە فراوانخوازىيە سەرەتاي دەركەوتنى كېشە سياسى و جوگرافی بوو لهگهڵ هیزی روزئاوای سنووری دەوللەتی ساسانی ئەوپىش رۆمای رِوْرُههُلات (بیزهنتی) بهم جـوره سـنووری رِوْرُنـاوای پهیوهسـت بـوو به جـوری یهیوهندی و جمنگهکان، زۆرجار ساسانییهکان لهشهرِهکانی ئهویدا دووچاری شکست بوونه، لهم رووهوه ئهمپراتۆريەتى ساسانى، بەمەبەستى رۆككەوتن، سازشى لەسەر شاره کانی نیران سنووری رؤمان کراوه، بن نموونه ناچاربووه لهسهردهمی شا(نرسی،۲۹۳-۲۹۳ز) هدندی شوینی وه (ندرمینیا) و باکووری ولاتی دوو رووبار و ئیبیریا (جۆرجیا) له دەست بدات به پنی رنککهوتننامهی (نوسهیبین) له سالی (۲۹۸ز) بهشی زوری سنووره کانی بهشی باکووری روز ثاوا و روز ثاوای دەوللەتىي ساسانى بەھىزى ئەو شكستەي نەرسىي ياشا بەرتەسىك بىرونەرە (زريىن كوب، ١٣٧٧: ١/٧٤٤؛ مجيد، ٢٠١٠: ١٧٨) .

ثه و سنوور به رته سکبوونه وه یه تایبه ت بوه به لاوازی پاشای ساسانی ،بو نموونه به بیخ بخودانه به نموونه ی کیسرای دووه م (خوسره به بیخه وانه ی نرسی، له سه ده می کیسرای دووه م (خوسره پهرویّز، ۰۹۰_۲۲۸ز) (میسر) و (فه له ستین) و (ثه سیوپیا حدید شه)ی ده گرته و (پاشکو ،۳)

چارهنووسی ثهو شویّنانه (ئهن ئیرانشههر) له تهناهی نهبوون، بهلّکو له زوریهی کات گورهپانی شهر بوون، به تایبهتی بهشی روزژناوای بو نصوونه ههر پاش

⁽۱). میروونوسی نهرمهنی لهسهدهی پینجهمی زایینی لهبارهی جوگرافیای ثیران په پتوکیکی له کوتاییهکانی سهردهمی ساسانی به زمانی پههلهوی بهناونیشانی (شهرستانهای ایران) نووسیوه .

مردنی (نهردهشیر)، (گوردیانی سییهم، ۲۳۸_۲۶۲) پاشای روضانی له سالی (۲۶۳) پاشای روسانی له سالی (۲۶۳ز) ولاتی دوو رووباری داگیر کرد و بهرهو پایتهخت(مهدائین) کشا، بهلام دواتر بههوی کوژرانی گوردیان کشانهوه (مجید، ۲۰۱۰: ۵۵).

وتراوه که سنووری دهولهتی ساسانی له سالانی کوتاییدا بههوی ههبوونی کیشه ناوخو و تیرور کردنی پاشاکان بهمهبهستی بهدهست هینانی کورسی ده سهلات، ههروهها ههندی له شاره کان، بهردهوام ههرهشهیان لهسه ورب به بارودوخیکی زور خراپ دابوونه، به تایبهتی نهو بهشهی نزیك بووه له سنووری ده ولهتی روزمانی، وه شاره کانی ولاتی نیوان دوو رووبار و نهرمینیا، کهواته دهولهتی ساسانی لهم ماوهیه دا بریتی بووه له ههموو نیرانی و عیراقی روزگاری نوی و نهرمینیا و نه فغانستان، بهشیکی روزهه لاتی تورکیا ههروهها بهشیك له سروریا و پاکستان، قهوقاز و ناسیای ناوه راست، کهنداوی عهرهسی بووه (Shayegan, 2012: 192-163).

انا. دامەزراندنى دەوئەتى ساسانى

دامهزراندنی دەوللهتی ساسانی بو کهسایهتی ئهردهشیری کوری بابله ده گهرینتهوه. ههروه کو سهرچاوه کان ئاماژهی پین ده کهن (طبیری، ۱۹۹۸: ۳؛ الثعالبی، ۱۹۹۳: ۴۷۰۹: ۱۳۳۱)، الثعالبی، ۱۹۹۳: ۴۷۰۹: ۱۳۳۱)، سهرهه لّدانی نهو دهولهته له ههرینمی فارس له نه نجامی شورشی نهرده شیر له دری ده سه لاتی دهولهتی نه شکانی (۱ الله نیوان سالی (۲۱۱- ۲۱۲ز) دا بووه، توانی به ماوه یه کی کهم دهست به سهر زوریه ی شاره کانی ههرینمی فارسی دا بگرینت (کارنامه، ۱۳۳۹: بخش اول؛ زاده، ۱۳۸۹: ۱۳۸۹؛ پیرنیا، ۲۰۱۸: ۳۲۷).

بینگومان پروشی ناوخوی دولاه تنی نه شکانی له بار نه بووه، به هوی دو به د

⁽۱) . نهشکانیه کان یان فورشیه کان (۲٤۷ پ.ز -۲۲۶ز) نه ته وه یه کونی ثاریایین، سه وه به ناوی پارنی ناسراو بوون له ناو چه ی (پارشیه) له به شی باشووری رِوّژهه لاتی ثیران (خوراسان) ژیاون، نه ژادیان بو هوزی (داهی) ده گهریته وه، که به شیک بوون له نه سکیتیه کان که نه وانیش له ره گه زی هیندو نه دو وارنیشین ناسراون هه روه کو هیرو دوّت ده نمی پارسه کان بو شه ش تایفه ی هیندون به شارنشین و چوار تایفه ی دو ارنشین دا دابه ش ببوون: شه ش تایفه که ی پیشه وه، که بریتیبون له (پاسار گادیان، مرفیان، ماسیان، پانتالیان، دژوسیان، گرمانیان) چوار تایفه که ی دیکه شربیبون له (داییها، مرده، دروپیه کان، ساگارتیه کان) پارسیه کان سه ر به تایفه ی (پارسار گادیان) بوون، که شار نشین بسوون له هه ریمسی فیسارس، به لام نه شدست کانیه کان سیسه ر به تسایفه ی (داییه سسا) بوون هم رون دادیه هم رون داییه سسا

بندمالدی بابك له ماوهی نیوان سالانی (۲۰۸ - ۲۲۶ ز) شعو رهوشه پر ناسیه قامگیریهی قوسته وه و زورسهی شیاره کانی وه ک (نیسته خر) و (دارایه گرد) و (هورمزگان)ی گرت، بهرهو پایتهختی نهشکانییهکان مهدائین ههلکشان (باقر و اخرون، ۱۹۸۰ : ۱۱۲)، به تایبهتی له سالّی (۲۲۶ز)، دوای نهوهی نهردهشیر له شدری (هورمزگان)(۱)پهسهر سویای نهشکانی دا سهرکهوت، نهو جهنگه به خالی وهچەرخان له ميزوويى كۆنى ئيران دادەنىرى، چونكە دەسـەلاتى سياسىي لە بنهمالهی باکرور (نهشکانییهکان) گوازرایهوه وکهوته ژنر دهسه لاتی بنهمالهی باشوور(فارسهکان)ســـهردهمیّکی نـــوی له ئیـّــران و روّژههلات ســـهریههلّدا و گۆرانكارى له سيستهمي سياسي بهريا بووه، دواي نهماني ههرهشمي ئهشكاني دوو هدرهشدی تر له پیش ندردهشیر هدبدون، ندویش هدرهشدی میدی و ندرمدنی بـوو (گریمشــن،۲۰۱۳: ٤٤٤)، ئەردەشــير بــۆ نەھيشــتنى ئەو مەترسـيانە لەدژىــان جەنگاوەو سىدركووتى كىردوون بىق نىموونە بىق نەھىنشىتنى ھەرەشىدى مىلدىيەكان، یاشاکهیان و ههزار میدی کوشتووه، ههروهکو له (دینکرد) ناماژه بهو رووداوه کراوه و تیدا هاتووهٔ یاش نهوهی نهردهشیر یاشای کوردانی کوشت و ژمارهیه کی زوریشی به دیل گرتووه و راوانهی هاریمی فارسی کردوون (دینکرد بخش پنجم: ٥)، یاش نهو دوو کوشتارهی نهرمهنی و میدی نهردهشیر توانی میدیا و نهرمینیا و هدریمی (کهرمان) و کهناره کانی کهنداوی فارسی بخاته ژیر دهسه لاتی خوی (طبری، ۱۹۹۸: ۲-۷) .

ساسانیه کان خویان به دریزه پیدهری نیمپراتوریه تی ئه خمینی ده زانی، دوای لهناو چوونی نیمپراتوریه تی نه خمینی، فارسه کان له ده رفه تیک ده گه ران تاوه کو نهو

⁽۱). بهسهر سوپای نهشکانی سهرکهوت . ههرچهنده شورتنی شهره که شاری (هورمزگانه) بهوه ناسراوه که دهکهورته باشروری خورستان، به لام تورترینه وی نوی نهوه دهرده خهن هورمزگان نهو لهو شورتنه نییه، به لکو لهبهشی باکروری روزانوای نیران بووه که ده کاته سهرزهمینی همریمی چیا / ماد بووه، بو زانیاری زیاتر بشواره جلیلیان، شهرام ۱۳۹٤) موقعیت جغرافیایی جنگ هرمزدگان ؛جنوب یا شهال ۲۸ ص ۲۸.

شكۆيە بۇ خۇيان بگەر يىننەوە (سىلىمان و الفتيان،١٩٧٨: ٢١٨)، لەم ماوەيەدا دوو دەسەلاتى سياسى بە دەركەوتن ئەوانىش دەسەلاتى (سلوكى، ٣١١پ.ز-٧٤٧پ.ز)و دواتىر ئەشىكانى، بەلام ساسانيەكان بنەجەي خۆيان بىز بنەمالدى ئەخمىنەكان ده گدراندهوه، هدروهها خویان به میراتگری نموان دادهنا (Sledan,2015:2)، شانازیان به رابردووی باییرانیان دهکرد، نهخشهکانی شاخی بیستوون و وینهکانی ســهر رووي نهخشــه کاني پهرسييو ليســيان ههردهم لهبهرچـاو بووه (فيزهــوف، ٢٠٠٩ :١٦٧)، لــهماوهی فــهرمانرهوایی خویان بهردهوام کاریان بــو زینــدووکرنهوهی فهرههنگ و شارستانیّتی نهخمینیه کان ده کرد، ههر لهو روانگهوه ئایینی زمردشتیان وهك ثاييني فدرمي دمولّهت ناساند (پيرنيا، ١٠١٣ :١٨٤)، له لايه كي تر وا باوهر دەكرى پاش ئەو ھەموو دابرانەي زەردەشتى لە دەوللەت، ئايىنى زەردەشتى لە نىر فارسـه کاندا هـه ر مـابوو، به لام نه کرابـوو به ئـایینی فهرمـی دهولهت، تـاوه کو نهو سهردهمه (ساسان) باییره گهورهی (نهردهشیر)، که ینگهیه کی نایینیی مهزنی هدبووه، گدوره و بدریرسی ناتشگای (ندناهیتا) بووه له هدریمی فارس (۱۸۸: Javadi and Nikoei ,۲۰۱۹ ((ئەردەشىيركورى بابك) لەسەر ئەم ئايىنە يەروەردە بېيوو، بۆپە كارىگەرى ھەببورە ئەسەر ئەرەي ئايىنى زەردەشتى بكاتە ئايينى فەرمى دەوڭەتەكەى وەك وەفايەك بۆبىروباوەرى ماڭباتى خۆى، دەركەوتنى (ئەردەشىر) ھەر بە ھۆي يېگەي ئايىنى بايىرى بورە، بەرەي بايىرى توانبويەتى ئەشكانىيەكان قەناھەت يېھێنێت يۆستێكى سەربازى لە دەوللەت بە (ئەردەشێر) بدهن (طبری، ۱۹۹۸: ۲: ۲) .

(ندرده شیر) به و پوست و پالپشته نایینییه توانی به ماوه یه کی که م دهست بگرینت به سه رزوره ی هدریمه کانی ژیرده ستی دهوله تسی نه شدکانی، شورشه سه ربازیه که شی به تیرور کردنی فه رمان رهوای شاری (نیسته خر) له هدریمی فارس دهستی پیکرد (الثعالبی، ۱۹۳۳: ۷۷۰)، نه و که سانه ی له و ناوچه یه دهسه لاتی خوجییان و مرگرت بوو، پیده چیت پاشه اوه ی خانه دانی نه خمینی بووبن، که به رده و ام

يارنز گاربان له داب و ندريتي خوّبان كردووه (باقرواخرون، ۱۹۸۰ ۱۱۱۰)، بهوهي له ههمیهر کاریگهری بونانی و نهشکانی وهستانهوه و پارتزیان له کولتووری خویان كرد، تا له ئاكام ثهو كولتووره بوو به شارستانيتي دهولهتي ساساني، دامهزراندني دورلاتی ساسانی له هدرنمی فارس بدره بدره کاریگدری کولتووری و ثابینی یوِنانی و ئهشکانی کهمکردهوه، چونکه ستراتیژیهتی دهولهتی ساسانی بریتی بوو له ژیاندنهوهی کولتروری نهتهوهیی و ثایینی رهسهنی نیرانی (بیات، ۱۳٤٥: ١٥٠)، (ئەردەشىر كورى بابك) وەك (كۆرشى مەزن) و(داربوشى سىيەم) بىرى ده کردموه (۵۱ (1963, Olmstead): ، بۆیه رازی نهبروههر به هدریمی فارس راوهستێت ، بۆیە دەستى بەسەر شارەكانى (كەرمان $(e^{(t)})$ (ئەسفەھان)(t)داگرت (باقر، ۱۹۸۰: ۱۱۲)، له دوای شهری (هورمزگان)، دهسه لاتی سیاسی لهسهر ههمان بنهما و سیستهمی حووکمرانی ئهخمینیه کان بونیاد نایهوه، ئهوهش به گدراندندوهی سیستهمی مدرکدزی له فدرمانر دوایی به تایبدتی لهسدردهمی (دارای پهکهم) (یحیی، ۲۰۱۵: ۱۵۹)، هیهروهها نیوی کیردنهوهی تیایینی زەردەشىتى (بويس، ۲۰۱۰: ۱۱؛شىاكر،۲۰۰۸: ۱۵)، پەيسىرە كردنىي سىسىتەمى مەركەزيەت ھەروەھا دروستكردنى كۆمەلگايەكى چينايەتى، ئەو گۆرانكارىيەى ئەردەشىڭر تىمواو بىم پىچموانىمى فىمرمانرەواى ئەشىكانى بىوو، لەسسەردەمى ئەشكانيەكاندا دەسەلاتى حوكم كردن خۆجنى بوو، كە بەھەمان شنوهى سيستەمى

⁽۱). ههریّمی (کهرمان) نه و ههریّمه ده کهویّته ناوهراستی نیّران لهبهشی روّژهه لّاتی ههریّمی (مهکرانه) لهبهشی روّژهارای همریّمی فارسه له له بهشی باکووری همریّمی خوراسان و بهشیّك له همریّمی سجستانه له بهشی باشووریشی کهنداوی عهرمییه، ههریّمیکی بی پیت بووه به هیّی نهوهی رووباری پیّدا ناروات و بیابانی (دهشتی لووت) بهشیّکی روّری نه و ههریّمه پیّکدهیّنی، برّیه سوودیان له ناوی بیرهکان وهرگرتووه، حاکمی نه و شاره لهسهردهمی ساسانیدا به (کهرمان شاه) ناسراو بووه، نه و ههریّمه چهند شاریّك لهخوّ دهگری وه ک سیرجان، جیرفت ،بم، هورمز (ابن حوقل ۱۹۹۷: ۲۹۳؛ نهچری، ۱۳۷۰، ۱؛ ولیر،۱۹۸۵: ۷۱ .(

⁽۲) نهسفههان (نهسبههان) یه کن بروه له و ههریّنمه ناودارانه ی سهرده می ساسانی که ده که ویّنته ناوه راستی نیّنران، به لام زیاتر به ره و روّژناوای له گهلّ ههریّمی چیا ههژمار کراوه، (یاقوت الحموی،۱۹۷۷: ۱: ۲۰۹۱)

دهسه لاتی میدیه کان بووه، به وهی هه رهه ریمین پاشا و میرینکی له خه لکی خوّی بوی دانرا بوو، نایینی زهرده شتی بوو به نایینی فه رمی ده ولهت، چوّن (کوّرش) توانی له سالی (۵۵۰پ.ز) کوتایی به ده سه لاتی میدیه کان بهینی، به هه مان شیّوه (نه رده شیّر) کوّتایی به فه رمان ره وایی نه شکانی هیّنا و هه مو و ویلایه ت و شاره کانی به پایته خت به سته وه و بناغه ی ده و له تیکی نوی دانا .

بەشى يەكەم زمان و نووسين لە دەولەتى ساسانيدا

زمان ئامرازنکی گرینگی پهیوهندی کردنه له نیّوان مروّقه کان، بیو تومارکردنی زانست و پیشکه و تنی پوشنبیری روّلی مهزنی ههیه، زانایانی زمان چهندین پیناسه یان بی زمان کردووه وه ک: زمان گوته یه که له تاك دهرده چیّت بهمه به سستی گهیاندنی واتیه که (الضامن، ۲۰۰۳: ۱۲۹)، یان ئامرازیکی پهیوهندی کردنه له نیّوان مروّقه کان له شیّوهی دهنگی ریّک خراو، ئه دگاریکی ده گمه نه ته نها تایبه ته به ئاده میزاد (العتابی، ۲۰۱۳: ۸۶)، ههروه ها کوّمه لیّ زمان کردووه وه کو ابن جنی له (الخصائص) ئاماژه به وه ده کات که زمان ئه و دهنگانه که نه ته وه کان گوزار شتر بسی له نامه سته کانیان پی ده کهن (۲۰۰۱).

زمان لای ئیدوارد ساپیر: بریتیه له ئامرازیکی تهنها مروّکرده و نارمه که (ناغهریزی) بوّ گهیاندنی بیرو ئهندیشه کان و سوّزه کان و ویسته کانه، که به هوّی سیسته می خوّویستی هیناکان بهرهه دیّت (سمیث، ۲۰۰۹: ۳۲۹)، دی سوسیر لهباره ی پیّناسه ی زمان دهنووسیّت: زمان له بنه ره تدا سیسته میّکی هیّمای دهنگییه، یاخود کوّمه لیّ ویّنه ی دهنگییه له بیره وهری ئهندامانی کوّمه لیّکی زمانه وانی خهزن ده کری و به کارده هیّندریّت بو تیّگهیشتنی ئهندامانی کوّمه لگایه کی دیاریکراو، ههر تاکیّك لهو کوّمه لهیه ده ژیت له ریّگه ی بیستنه وه وهریده گریّت (۱۹۸۵: ۲۷).

له ناساندنی زمانی ئهوه ی ههمو تیدا هاویه شن بریتیه لهوه ی که زمان سیسته می پهیوه ندیکردنه له کومه آگادا، زور گرینگه بو مروقه کان، چونکه پهیام ده گوازیته وه سهخت و درواره هزر بکهین چون ده بیت به بی زمان، چونکه به هوی زمان له باره ی ئه مروق و به یانی دوینی له گه آل یه که له ههمو کاتیکدا گفتو گو ده که یاب نه دوای دروست بوونی کومه آگا هوکاری جوگرافی و سیاسی بووه ته هوی پهرشبوونی زمان و زاراوه ی خیزانه -زمان دروست بوو (لاتینی) له له رایان کون) و (لاتینی) له له ناسانی که ژیان کون) و (لاتینی) له له ناساندی که ژیان کون) و (لاتینی) له

زمانیکی کونتر پهیدابوون(۱982٤٥ ، West, الله گشت لایه کی جیهان بلاوبوونه تهوه و زمانی جیاواز و زاری جیاواز دروست بووه .

ا:۱.کۆمەٽگاى فرەزمان

کهم کومهلگا ههن تاك زمان بن، كومهلگاكان زوریان جووت زمان و سیزمانن، له بارهی كومهلگای چهند زمان: بریتییه له و كومهلگایهی که زیاتر له زمانیکی همیه، كومهلگای ساسانی كومهلگایه کی چهند-زمانی بوو، نه و دیارده یه زیاتر له دهقی نه ده بی و نووسینی نه خشه کان و قهواله کان دهرده کهویت (کریستنسن،۱۹۵۷: ۱۹۵۷)، نیمپراتوریه تی ساسانی به شیک له زمانه نیزانیه کان له خو ده گری ، ههروه کو له سهرچاوه یه ناماژه به وه کراوه که زمانانی نیزانی به شیک له خینزانه زمانی هیندو -ناریایی پیکهینن، نه و زمانانه خزم و هاو پهسهنن، بویه له بنج ویناوانه وه بو یه سهرچاوه ده گهرینه و نهوانیش هوزه کانی (هیندی) و (ناریایی) بوونه (صفا،۱۳٤۷)، چهندین هو کار له پشت بهرفراوانبوونی سنووری زمانی ناری همبووه، وه کو کوچ کردنی ناری نه ژاده کان به هوی گورانی که ش وههوا (القندیداد همبووه، وه کو کوچ کردنی ناری نه ژاده کان به هوی گورانی که ش وههوا (القندیداد یاخود زوربوونی ژماره ی دانیشتوان، نه مانه وای وایکردووه ناریه کان له شوینی یاخود زوربوونی به مرفراوانی نیران و ناسیای ناوه پاستی نه مرفراوانی به برفراوانی نیران و ناسیای ناوه پاستی نه مرفراوانی به بن زاله زوری، ۲۰۰۰: ۸).

له سهرده می ساسانیه کاندا کو مه لی زمانی جیاواز ههبوونه، بینگومان نهوانیش بوبرونی پیکهاته ی دهوله ته ده گهریته وه، که له نهته وه ی جیاواز پیکهاتبوون، ههر له سه ر نه و بنه مایه و برای زمانی (پههله وی ساسانی) و هه ریه که له زمانه کانی یونانی کون و نارامی و سوغدی ههروه ها زمانی نهته وه جیاوازه کانی تری نیو چوارچیوه ی دهوله تسی ساسسانی وه کو دوردو عهره و روزمانی نهرمه نسی همبوونه (عبدالواحد، ۲۰۰۷: ۱۰٤)، نهوه ش لهبه ر نه وه بسوو و هم نهته وه یه وزیدی خوی به زمانی تایبه تی خویان دواون، بو نمونه تویژه ریکیش ناماژه به و حاله ته ده کات که له ناو چوارچیوه ی له دهوله تی ساسانیدا، هم نه نه ده و دیر دیر در دیر نه وه کورده کان هم له دیر زمانی تایبه تی خویان به کارهیناوه، وه کورده کان هم له دیر زمانه و به دیر ده و به نیم تایه و به باکروری و فرثناوای نیرانه نیشته جی بوونه و به

زمانی کوردی دواون (دریایی،۱۳۸۳: ۱۸۹).

هدروهها یاقوت الحموي ناماژه بهوه دهکات که فارسهکان له کوندا به پینج زمان دهدوان، نهوانیش پههلهوی و دهری و فارسی و خوزی و سریانی بوونه(۱۹۷۷ : ۱۹۷۷)، هدر لهم بارهیهوه کاتی تویژهران له بارهی میژووی زمانی ثیرانی کون دهدوین بههوی گورانکاری و میشرووییهوه بو سی قوناغی سهره کی پولینی دهدوین بههوی

: زمانی فارسی کۆن (زبان پارسی باستان) دابهشی دهکهن بۆدوو بهشی سهرهکی، وهك زمانی زمانی ئاقیستایی وفارسی کۆن، پهرویز خانلهری ناوی دیالیکت یان لههجهی لی دهنی (۱۳۹۵: ۱۵۸).

: فارسی ناوه راست (پارسی میانه یان پههلهوی ناوه راست) ئهویش بو دوو بهشی سه ره کی پو لیّن ده کری (پههلهوی ئه شکانی و پههلهوی ساسانی) دیاره مهبه ستیان پههلهوی ئه شکانی ده کاته زمانی ئه شکانیه کان بووه، که نیشته جیّی به شی روز هه لاتی نیّران بوون، فارسی ناوه راست یان پههله وی ساسانیش که زمانی به شی با شوور و با شووری روز هه لاتی نیّران، واتا هه ریّمی فارس بووه.

. پارسی نوو(نوێ)، یان فارسی (دوری) که لهسهردومی ئیسلام دوست پی دهکات تاوهکو روّژگاری ئهمروّ بهردووامه (مجهول، ۲۰۰۶: ۷؛ تفضلی، ۱۳۷۵: ۱۱؛ اشمیت، ۱۳۸۲: ۵۹: ۵۹:

۱:۲. زمانی ئاڤێستایی

زمانی ئافیستایی (۱۱) نه زمانه که ئافیستای پی نووسراوه ته و به شیکه له زمانی ئیرانے کون (Karl , ۱۹۸۷ : ٤٧)، زمانی ئافیستا هدروهکو زمانی سهنسکریتی و زمانی رید-_قیدا که دوو دهقی تایینی بوون، ههردووکیان پهك ریشهیان ههیه نهویش هیندو نارین (تاراچند، ۱۳۷۲: ۲۱: حسین، ۲۰۱۰: ۳۱: ۳۱: ۲۰۱۰)، زمانی ئافیستا له نیوان زمانی نهتهوه و دهقی ئایینی مشتومری لهسهره، دیاره ئەويىش پەيوەندى بە زېدى (زەردەشت) ھو، ھەيە، بۆيە لەبارەي زمانى ئاقىستاوە سى بۆچۈۈنى جياوازى خراوەتەروو، ئەوانىش: رۆژئاواى ئىران، يان- رۆژھەلاتى ئیران_ بۆچوونى سیپهم ئەوانەي پیپان واپه رۆژئاواي ئیران زیدي زەردەشتە، بەلام له رۆژھەلاتى ئېران ئايىنەكەي بلاوكىردۆتەرە (كرىستنسىن، ١٣٤٥: ١٨)، ھەيە زمانی تاقیستا بن بهشی روزهملاتی ئیران دهگهریننهوه (بویس،۲۰۱۰: ۱۱۳) تویژهرانی ئیرانی زیاتر ییداگری لهسهر ئهوه رایه دهکهن، که زمانی ئافیستا بو بهشی رۆژهه لات ببهنه وه وه وه اشتیانی له و بروایه دایه زیدی زهرده شت و زمانی ئاقىسىتا بەشى باكوورى رۆژھەلات لە رۆژھەلاتى توركسىتان نزيىك دەرياچەي ئارال^(۲)بووه(۱۳۹٤: ٥٥)، لهسهرچاوهیه کی تریش دا هاتووه، که زمانناسان لهسهر ئەو رايەن كە زمانى ئاقيستا دەگەرىتەوە بى بەشى ئاسىياى ناوەراست، بەتايبەتى ناوچهی خوارزه (۲۳)که ههریدی (ئیرانقیج)نیشتمانی سهرهتای نارییه کان بووه

⁽۱) . لهسهر نهو بنهمایه ی کتیبی دینی زوردهشتیان ناوی نافیستایه، بریه نهو زمانه ی نهو کتیبانه ی پی نووسراوه نهو ناوه ی نراوه، ههرچهنده هیچ به لگه و سهندیکی تایبه ت بهو زمانه لهبهر دهستدا نییه، همتا خودی کتیبه کهش ناماژه ی بهو زمانه نه کردووه، ته نانه ت ناوی نافیستاش نه هاتووه، له سهرده می ساسانیدا و شه که به شیوه ی په هلهوی (ابستاگ) بووه، دواتر شیوه ی گوکردنی جیاوازی و هرگرتوه به عهره بی وه که ابستا، ابستاق به فارسی به شیوه ی ابستاه، اوستا (نافیستا)، فستا، واتاکه ی روشن نییه تمنها لهوه ده چی به مانای (ستایش) بیت. (تفضلی، ۱۳۷۵)

⁽۲). دەرباچەى ئارال، دەرباچەيەكى داخراوە لە رۆژگارى ئەمىرۆدا دەكەرىختە نىخوان ئۆزباكسىتان وكازاخستان، پىشتر سەرچاومىەكى گرىنگى راوە ماسى بووە، بەلام لە نىستا دا دووچارى وشكى بووە و بووە بە وشكايى.

⁽۲) خوارزم، دەكەرىتتە مىرگىكى بەرفراوان سەر كەنارى رووبارى جىحۆن(جىحون رود) لە رۆژئاواى ئاسىاى ناوەراست، لەبەشى باكوورى دەرياى ئارال لە رۆژھەلاتى بىابانى (قىزل كوم) لە باشوورى ك

(تفضلی، ۱۳۷۵: ۳۵)، به لام له روز گاری ئهمرودا وامهزهنده ده کری که سیستان و باکووری خوراسان (مهرو- هیرات-به لخ) شوینی هه لقو لاوی زمانی نافیستا بىخ (:۱۰ Witzel ,۲۰۱۵)، بەلام لە بەرامىبەردا ئەو بۆچىوونىخى تىر ھەيە، كە زمانه که دهبهنه وه بو بهشی باکووری روز ثناوای ئیران واتا (میدیا و ئازهربایجان) كوردستان (شاهرخ، ۱۳۸۸: ۱۵)، پنيان وايه زيدى زوردهشت و زمانى ئاڤيستا ئازەربېخان بووه، ھەروەكو الاصفهانى و البيرونى ئاماژه بەوە دەكەن كاتى زەردەشت له ئازەربىخانەوە چۆتە لاى (گشتاسپ) (۱۱)ئايىنەكەي خۆى پىي ئاشنا كردووە و ئەوپىش پەسىندى كىردووە (الاصىفانى،١٩٦١؛ البيرونىي، ٢٠٠١: ٢٤٦)، ئەو بۆچوونه جیاوازانه لهوهوه سهرچاوهی گرتووه که نافیدستا له یهك کات و شوین دا تۆمار نەكراوه بۆيە جياوازى ھەيەو كە تا ئىستاش يەكلايىي نەكراوەتەوە كە ئاقىستا به چ زمانیک نووسراوه تموه، ئموهی ده گوتریت تمنها گریمانمن (۲)، به لام لموه ده چی گریماندی ندوهی زمانی نافیستا بن بدشی روز هدلاتی نیران بدلخ بگدریتدوه له راستی نزیك بیّت چونکه کاتی زوردهشت دهچیّته لای (گشتاسپ) کتیبهکهی پی بووه (الدینوری، ۱۹۹۰: ۲۹)، ئهوان له مهبهستی ناوه رو که کهی نه ده گهیشتن بویه زەردەشت راقەى بۆ كردوون، تەنھا راقەكە ماوەتەوە، ديارە زمانى ئاقيستا جياواز بووه له گهل زمانی ئاخافتن، وهك دهقیّکی پیروّز بووه، دهكری بوتریّت زمانی ئاقىسىتايى تەنھا زەردەشىت تىلى گەيشىتووە، بەلام خودى زەردەشىت زمانى

بیابانی قهرهقرم، له روزرگاری نهمرو پی ده گوتری (خیره) ده کهریته روز ناوای نوزیاکستان.
(۱) نهو ناوه به شیره ی گشتاسپ، وبشتاسپ، قشتاسپ هاتووه، ناوی نهو پاشایه که لهسهرده می زهرده شت ژیاوه ناوه کهی به واتای خاوه نی نهسپی ناماده کراو دی، همروه ها به شیره ی کهی گشتاسپ هاتووه (کهی) به زمانی روزهه لاتی نیران مانای (شاه) ده گهیهنی ، چوار جار ناوی له نافیستا هاتووه چونکه به پاریزهری زهرده شت داده نری، جاماسپ ی وهزیر روزلیکی زوری ههبووه که پشتوانی زوری زمرده شدوه نهویش کچه که خوی دایه به نهو، هاوسه رگیری له گهل کردووه (ستاری ودیگران، ۱۳۸۸)

⁽۱). به لام گریمانه ی پرو فسیور جاکسون له زانکوی کولومبیا له نیوروک، له کتیبه که ی دا (زمردشت پیغه مبهری نیرانی) له سالی (۱۸۹۹ز) نووسیوه تی تا نیستا زوربه ی توییره ران پشتی پی دمبهستن، وتروه شت که سایه تیه کی میروویی بووه سه ر به هوزیکی میدی به ناوی (موگ) یان (مه گوس) بووه، له نزیکه ی ناوه راستی سه ده ی هه فته م ،له ماوه ی فه رمانره وایی میدیه کان ژیاوه، به لام سه رکه وتنی بیروباوه ره که ی له روژهه لات له به لخ بووه، پاش نه وه ی پاشا گشتاسپ بیروباوه ره که ی په سند کردووه و بووه به پشتیرانی وله نزیکه ی سالی (۵۳ پ.ز) له ته مه نی (۷۷) سالی مردووه (براون، ۲۰۰۵ یا عبدالرحمن ،۲۰۷۸؛ به حسین، ۲۰۲۰ یا .

خدلکه که ی زانیووه، چونکه نه گهر وا نهبووایه زهرده شت چون ده یتوانی بانگهواز بو فاییه نه کهی بردنه و تنگهیشتن له شایینه که پیویستی به روون کردنه و همبووه، نهویش بو چهند جاریک راقهی بو نافیستا کردووه، دواتر پهیرهوانی راقه و تیبینی تریان خستوته سهر، ههروه کو زوربهی سهرچاوه کان ناماژه ی پی ده کهن که نافیستا نهوه نده زور بووه له سهر دوازده ههزار پیستی گا نووسراوه ته و که زانیاری زوری لهباره ی پهرستن و فهرمان و پاداشت و سزا تیدابووه (المسعودی، ۱۹۳: ۸۰؛ وابن الندیم،۱۹۷: ۱۹۹).ههرچهنده لهوانه یه نهمه زیده رویی تیدا کرایی.

لهسهردهمی نهخمینیه کان نافیستا به زمانی نافیستایی، ههر به و شیوه به یه لهوه پیشتر لهبهرکرابوو نووسرابووه، دوو دانهی ههبووه یه کیکیان له (ئیسته خری) ههریمی فارس له نهرشیفی شاهانه دا (گهنج نبشت)، یانی کتیبخانه ی دهوله تیدا دانرابوه، نهودانه یه (ئهسکه نده ری مه کسدونی) له گهل زور ده قسسی دانرابوویه تی (Sledan ,2015: ۲)، دانه که ی تر له (ناتشگای ازرکشنسب) له (گهنج شاپیگان) بوو به فهرمانی نهسکه نده ر پوانه ی یونان کراوه، دواتر وهر گیر دراوه بو زمانی یونانی (الاصفهانی، ۱۹۹۱: ۲۲؛ تفضلی، ۱۳۷۵: ۲۵)، ههبووه، نهویش نهسکه نده ری شخمینیه کاندا، ته نها یه که نوسخه ی نافیستا ههبووه، نهویش نهسکه نده ری مه که دونی سوتاندویه تی له گهل به لگهنامه و کتیبه نووسراوه کانی تری زهرده شتی له ناوچووه (بندهش، ۱۳۹۵: ۱۳۹۵)، له سه ر نهم بنه مایه به دریژایی چهند سه ده یه که نافیستا ته نها به شیوه ی له به رکردن مابو وه واتا بنه مایه به دریژایی کهند سه ده به سینه پاریژگاری لی کراوه، موبیده کان بو لیکدانه وه ی نه دریژایی له رزیر لیوه و دمیان خویان هه رگیز پشتیان به کتیبی پیروز نه ده به ست، له سه ره نافیستایان ناونابوو (زوزه مه) (المسعودی، ۱۹۷۳: ۱۹۲۲)

⁽۱) . زورده شتیه کان به ویردی زاره کی، یان و تنه وه ی سهر زاره کی، یان خویندنی دوعا و پارانه وه به زاره کی به ناوبانگ بوون، که پی ده لین زهمزه مه واتا ویردی زاره کی همروه کو المسعودی ناماژه به وه ده کات و ده نووسیّت : کاتی (ساسان کوری بابك) باپیری نهرده شیر چووه بی مه که ی پیروز و ته وافی کردووه وله (بیری نیستماعیل) ناوی خوارد و ته و زهمزه مه کسردووه و دواتر ناوی که به زهمزه ناوی زهمزه مه ناوی زهمزه مه نومیزه و کنتره .

له رۆزگاری ساسانیه کاندا نافیستا فورمیکی تری وهرگرت بهوهی نایینی زهرده شتی بوو به نایینی فهرمی و له لایهن دهسه لاته وه پشتگیری لی ده کرا (ئەردەشىر) فەرمانى كرد، كە ئاقىستا بنووسرىتەوە و رىكبخرىتەوە، بە شىزەيەكى یه کگرتوو و یه کدهستی دانبرینت، سامانیکی زوری بنو نهم مهبهسته خهرج کرد (الثعالبي،۱۹۹۳ : ٤٨٥)، نيردهي نارد بغ ولاتي دوو رووبار و يؤنان و شويني تر، ئەوەي تايبەت بوو بە ئاقىستا بىگەرىنىنەوە، (شاپوورى يەكەم) لەم بوارەدا هەوڭنكى زۆرى دا تا لەسەردەمى (شاپوورى دووەم) ئەم كتنب ئامادەكرا، بەسەر بیست ویهك نهسك(بهش) دابهشكرا (بهزادی،۲۰۱۱: ۱۲۵)، بابهتی تریش له گهلّی تيدا نووسىرايدوه، بهتايبهتى بابهتى زانسته جۆربەجۆرەكانى ئەو سەردەمە وەكو ئەستېرەناسىي وېزىشىكى، فەلسىدفە، مېژووپىي، جىوگرافى، لەو بارەيەشىدوە ســهرچاوهیهکدا هـاتووه که شاهینشاه(شاپووری کـوری ئهردهشـیر) بریـاری دا به کۆکردنهوهی گشت ئهو کتیبانهی له هیند و ئیمیراتوریهتی رؤمانی و ولاتانی تر ههبرونه وهك پزیشکی و ندستیرهناسی وکارو پیشه و زانستهکانی تر، له گهل ا ئاڤێستا بەراوورد بكرى دواتىر ئەوانەي راست بىن بنووسىرێتەوە و لە گەنجىنەي شاهانه ببیاریزری، دواتر که نووسراوهتهوه شهمانهشی بن زیادکراوه (بویس، ۲۰۱۰: ۱۳۱)، بۆيە شارەزايەكى فەلسەفە و ئايين باوەرى وايە كۆكردنەوەى بەشەكانى ئاقيستا تهنها له سهدهي سييهمي زاييني كۆكراونهتهوه و له سهدهي چوارهمي زاینیدا به ناوی کتیبی (شدریعه تی زهرده شتی) را گهیندراوه، هدرچی (گاتاکان)ن پهپوهندیان به سهردهمیکی زور پیشترهوه ههیه، دانراوی خودی زهردهشته (شاله، موبیدان (تنسر) بووه، که گهوره بهربرس و دهسته راست و هاریکاری (نهرده شیر) بووه (میرزایی، ۱۳۹۱: ۱۲۶) هدرچهنده پیشتر سدردهمی ندشکانیه کان به تایبه تی پاشا (بلاشی یه کهم) (۵۱-۷۸ز) بو رین کخستنه وه و نوسینه وهی نافیستا هیمه تی نــواد، بهلام به تهواوی ســهرنه کهوت ههروه کــو پیشــتر ئامــاژهی پــی کــرا (مطهری، ۱۳۸۵: ۱۸۱: ۳) .

شیّوازی نووسینی (دین دبیره)واتا نووسینی ئایینی بوّ نووسینی ئاقیّستا به کارهاتووه زهرده شت خوّی ئه و نووسینه ی داهیّناوه سهرچاوه کان باسی ئه و جوّره نووسینه ده کهن که ئاقیّستا و سروده کان پی نوسراوه ته وه (المسعودی، ۱۹۳۸ می

ابن النديم، ١٩٩٧)، به لأم ههنديكي تر ئاماره بهوه دهكهن ئهو جوّره نووسينه لەسـەردەمىي ساسـانيەكان داھێنـراوه، تـايبەت بـووه به نوسـينهوهى ئاڤێسـتاى ئەو سهردهمه، به لْكو ههر له سهردهمي ساساني دهركهوتبوه بهتايبهتي له ماوهي نيوان حوكمراني هدريدك له (شاپووري دووهم، ٣٠٩-٣٧٩ ز) و(كيسرا ئەنۇشيروان، ٥٣١-٥٧٩ز) (تفضلي، ١٣٧٥ : ٧٠-٧١؛ گريشمن،٢٠١٣: ٤١٠)، ئهو دهركهوته شه سیاسی بووه نه ک تایینی، بغ نموونه له سهردهمی (شاپووری دووهم) له ناوه خوی دەوللەتىي ساسانى ناكۆكى مەزھەبىي (مانەوي) دروست بىرو ناوخۆى رۆمانيەكانىش كارىگەرى ھەبـوو، لە لايەك رۆمەكان ئـايينى مەسـيحيان كـردە ئايينى رەسمى، له لايەكى تريش پەيرەوكارانى ھەمان ئايين وەك كەمايەتيەكى ئاييني له دەوللەتى ساسانى ھەببوون، ئەمانە ھۆكار ببوون تا (شاپوورى دووەم) بریار بدات سهرلهنوی چاویک به نویکردنهوهی نافیستا دا بخشیننهوه، موبیدی بهناوبانگی نهو سهردهمه (ازرپاد مهر اسپندان)ی (۱۱) راسپارد پروسهی نهو نو ێکردنهوه جي بهجي بکات (ايمان پور، ١٣٦٩ : ٢٢٥)، کيسرا (نهنو شيروان) گرینگی زوری به فهلسه فه و زانست و ثایین داوه، ههروهها بایه خی به دووباره دارشتنهوهی دهقه پیروزهکان داوه (ئیدولجی، ۲۰۱۳: ۳)، نهو جوره نووسینهی ئاڤێستايي پيخ نووسراوهتموه جارێکي تر سادهتر کرا و کورتکرايموه له راستموه بـۆ چەپ دەنووسىرا (يارشاطر، ١٣٣٦ :١٣؛ يىورداود، ١٣٧٧ :٤٩)، وەك نووسىينى پیروز ناسراوه و تهنها بو نووسینی نایینی بی کارهاتووه به (دین دبیره) ناویراوه .

⁽۱). ازرپاد مهر اسپندان به زیندوو کهرووهی ثایینی زهردهشتی دادهنری و لهسهردهمی شاپروری دووهم) پلهی موییدان موییدی وهرگرتووه، کهسایهتیه کی ثایینی بهناویانگی زهردهشتی بووه، له بهرهی باوکی ده گهریشهوه بو زهردهشت، له بنهچهی دایکی بو پاشای (گشتاسپ) ده گهریشهوه، نهسهبی به ههشت نهوه ده گهریشهوه بو زهردهشت بیخهمهد، بو ماوهی چوار سهده و نیو بنهمالهی ثهو بیشهوایهتی ثایینیان کردووه (ایمان پور، ۱۳۲۹: ۲۲۵).

۱:۳. زمانی پههلهوی (ئەشكانی و ساسانی)

ابن الندیم ناوی پههلهوی دوبهستتهوه به ناخاوتن کهرانی بهوهی فهلویه شاکان له دانیشتن و کوبوونهوه تایبهتهکانیان قسهیان پی کردووه، نهو زمانه بو پینج شار وه ک (نهصفههان، رهی، ههمهدان، ماه نههاوهند، نازهرییجان) ناخاوتنی پیخ کراوه (۱۹۹۷: ۹)، بو نووسینی زمانی پههلهوی نهلف و بینی نارامی به کارهاتوو (اشمیت،۱۳۸۲: ۴۳۷)، زمانی ئیران به پینی شوینی جوگرافییهوه ده کری به دوو بهش زمانی ئیرانی روزههلات و زمانی ئیرانی روزئاوا، بهشی روزئاوا دابهش دهبی بو دوو لقی باکووری روزئاوا (میدی) ولقی باشووری روزئاوا (فارسی)، زمانی باشووری روزئاوا ناسراو بوو به زمانی (فارسی کون) زمانی ناوهراست بو سهردهمی نهشکانی دهگهریتهوه به ناوی پههلهوی نهشکانی بوو، له سهردهمی ساسانی ناسرا به یان پههلهوی ساسانی نهوهش بو نهو کاته بوو، له سهردهمی شهشکانی) (صفا، ۱۳۵۷ : ۱۰۰).

⁽۱) . ياساكانى فۆنتتكس برىتىيە لە گۆرانى شنوازى گۆ كردنى پىتەكان .

زمانی فارسی ناوهراست بو ئهوه ده گهرینتهوه، که زمانی فارسی کون زمانی فارسی کون زمانی فارسی کون زمانی ئهخمینیه کان بسووه، دوای ثهوان نساوی ناوهراست به کارهاتووه، که زمانی ئه شکانیه کان بووه، ههمان زمان له سهرده می ساسانی بوو به زمانی رهسمی دهوله ت و پینی دهوترا (پارسیك) واتا ئهو زمانه ی که تایبه ت بووه به ههرینمی فارس (تاوادیا، ۱۳٤۷: ۲)، له سهر ئه و بنه مایه ش زمانی په هله وی ده کری دوو دایه لیکت بوو بی به شینکیان له باکوور، به شه که ی تر له باشوور، که ناسراون به په هله وی ئه شکانی و په هله وی ساسانی .

شیّوازی نووسینی پههملهوی زوّر نالوّز و درّواره بووه، بوّ خویندنهوه ی پیّریست به زانینی ههزار هیّما ههبووه، در واری نووسین و خویندنهوه ی زمانی پههلهوی ده گهریّتهوه بوّ نهوه ی نووسینی پههلهوی له نووسینی ئارامی وهرگیراوه، لهبهر نهوه ی له زمانی پههلهوی هیّمایه کی تایبه تی نهبووه بو ههر دهنگیّك، بویه هیّمایه ک بویه هیّمایه ک بویه شیّمایه ک بویه در خونده ده دهنگی دانراوه، بهوه ی له شیّوهزاری ئارامیدا چووه ته ناو نووسراوه کانی زمانی پههلهوییهوه نهم زاراوانه دهنووسران به لام نه دهخویّندهوه، زوّرجار خویّنده له کاتی خویّندنهوه ی نهو زاراوانه دا مانا ئیرانیه کانی دهخویّندهوه، زوّرجار ئهمه دهبووه هی همله تیّکهیشتن له دهقه کان به وشمی پههلهوی له جیاتی ئارامی دهخویّنرایهوه، بو نموونه و شه ی (مهلیک، شا)، به ئارامی دهنوسرا (مهلکا) به لام له کاتی خویّندانهوه و شه که بیان نووسی بووایه (گوّشت) به و شمی ئارامی (پسیرا) دهنووسرا، به گوّشت دهخویّندرایهوه، یاخود و شمی نان دهنووسرا (لههما) به نان دهخویّنرایهوه، نهم شیّوازه نووسینه پیّی ده گوترا (زوارشن) (ابن الندیم، ۱۹۹۷: ۲۱؛ براون، ۲۰۰۵: ۱۲۵)، یان (زوارشن) (ابن الندیم، ۱۹۹۷: ۲۱؛ براون، ۲۰۰۵: ۱۲۵)، یان نایدو گراما ۲۰۰۱)،

⁽۱). ثمم جوّره نووسینه له لای عیّراقیه کوّنه کانیش به تایبه تی کاتی نووسینی میّخی بوّ بابلی و ئاشووری به کارها تووه، قاموسیان همبووه بوّ نووسینی وشه کان به کاریان هیّناوه، چونکه هیّماکان به زمانی سوّمه ری بووه، کاتیّ زمانی نووسینه که گوّرا بوّ زمانی بابلی و ناشووری همندی وشه همبووه هم به به به به مدر به سوّمه کی تری همبووه.

⁽۲). نایدیو گراما زاراوهیه کی زمانه وانی یونانیه، وشهیه که له دوو به ش پیکها تووه نایدیو واتا زانست یان تیکه یشتن، گراما واتا نیشانه ی نووسین نهو نیشانانه ی نووسین به واتای دهنگ هیچ پیتیک نایه ت، لهمه وه جیاوازی همیه له گهل پیت به لکو واتایه کی گشتی ده گهیهنی، بو نموونه وه کو ژماره گوناکری به لکی به دیتنی تیگهیشتنی گشتی ده گهیهنی (بویس، ۲۰۱۰: ۱۱۵).

تهنها ثهو جوّره نووسینه له دهولهتی ساسانی نهبووه بهلکو چهندین جوّری تری نووسین ههبووه،ابن الندیم حهوت جوّر لهو نووسینانه دیاری دهکات ثهوانیش بریتی بوون له:

۱- (دین دەفتەریه)،بۆ نووسىينى بابەتە ئاينىيەكان بورە، بەتايبەتى بۆ شىكردنەرەكانى ئاقىستاى سەردەمى ساسانى.

۲-(ویس دهبیریه)، له (۳۹۵ پیت) پنکهاتووه ، بـۆ نووسینی دهنگدانهوه و دهنگی ئاو و دهنگی گوی و ئیشارهتی چاو و چاونوقاندن و پیشبینیکردن بهکاردیّت.

۳-(الگشتنج)، له (۲۸ پیت) پیکهاتووه بن نووسینی پهیماننامه و به لگهنامه و مولکی شاکان ههروه ها بن نهخشی سهر ئهنگوستیله ونه خش و نه خشاندن (تهتریز)ی سهر جل و بهرگ و رایه خ و دراو و دینار و درهه م بووه .

٤_(نیم کستجه)، له (۲۸ پیت) پنکهاتووه بن نووسینی بابهتی پزیشکی و فهلسه فه بووه.

٥_(شا دەبىریه)، ئەو نووسىينە تايبەت بـووە بە پاشاكان لە نێـوان خۆيانىدا بەكاريان ھێناوە تەنھا خۆيان دەيانزانى، خەڵكى ئاسايى بۆيان نەبووە شارەزا بىن ئەوەش بۆ پاراستنى نەھێنيەكانى پاشاكان بووە.

آ_(راز سـههریه)، له (٤٠ پیـت) پێکهاتووه نهویـش دیسان تـایبهت بـووه به پاشاکان بو نووسینی وتارهکانی پاشا و نووسینی نامه دهرهکیهکان بووه.

۷_ (راس سـههریه)، له (۲٤) پیـت پێکهاتووه. تـایبهت بـووه بـێ نووسـینی پهرتووکی زانستهکانی فهلسه فه و مهنتق(لوٚژیك-منطق) بـووه(ابن الندیم،۱۹۹۷: ۱-۱۰).

هدروه کو دیاره نهو جوره نووسینانه تایبه برونه به چینی تایبه و بابه ته کانی دیاریکراو بووه، به لام نهو نووسینه ی که باوبووه له دهوله تی ساسانی (نووسینی پههلهوی) بووه بو نووسینی نه خشه کان و پهرتوکه کان و (کاروباری دهوله ت) و (قهواله)، ههروه ها ده قی (نافیستا) ی پی نووسرایه وه، ناسراو بووبه (نافیستای گهنج).

بهرههمی زمانی پههلهوی ساسانی که ماونهتهوه دوو جورن:

جـوّری یه کهم: ثهوانه ی لهسـهر پیّسـت و کاغه ز(په پاوی به ردی) (۱) پووی دروستکراوی کانزایی وه کو کاسه ی له زیو دروست کراو و دراوه کانن، به تایبه تی نووسینی سهر دراوه کان که ناو و نازناو و سالی حوکم کردنی شاکانی تیدا نوسراوه (نفیسی، ۱۳۸۸: ۶۸)،

جۆرى دووەم : بريتين له بهردەنووسهكان

⁽۱). .وهرقهی بهردی له گهلای رووکیکی سروشتی ثاوییه له میسر، بهرههم هاتووه و بو دروست کردنی پهراو به کارهاتووه، کاغهزهکهشی به (papyrus) ناسراوه،

انا. بەردە نووسراوەكانى سەردەمى دەوٽەتى ساسانى

نه خشسه کان یان هونه ری هه آنگو آین (النحت) له سه ربه رد جوریّکه له جوّره کانی هونه ری بینراو له و هونه رانه یه لای زوّربه ی نه ته وه کوّنه کان به رجه سته کراوه، که گوزارشت له بوّنه یه کیان رووداوی کی گرینگ ده کات. نه گهر نووسینشی له گه آل بیخ نه وا بابه ته که زیاتر جیخ متمانه ده بیخ و ده بینته یه کی له سه رچاوه راسته و خوّکانی نه و سه رده مه، هه روه کو له و آلاتی دوو رووبار نه و هونه روّر پیشکه و تو و بووه هه رله سه رده می سوّمه ربیه کانه وه تا سه رده می نه که دییه کان زوّر پیشکه و تو و بووه هه رله سه رده می ناشو و ربه کانه و نه بیشکه و تن که پاشاکان به تاییه تی له سه رده می ناشو و ربه کانه که یشته نه و په ربه که یوی چیا به رز و و بندی شاناز یه کانیان به شیّوه ی هه آلکو آلینی دیار و به رجه سته له رووی چیا به رز و سه خته کان کیشاوه .

. ئەو ھونەرە لە دەوللەتى ساسانى زۆر يېشىكەوتوو بووە، كە لەسگر رووى شاخه کان به تایبه تی له شاری ئیسته خر (الزیات، ۲۰۰۰ : ۱۸۳)، واتا ئه و نه خشانه ی که نووسینیان لهسهره یه کی لهبه لگه و یاشماوه دیاره کانی نهو سهرده مهن (۱۲۰۰۸. Kokkinia (بەردەنووســەكانى ســەردەمى ساســانى ھەڭكــۆڭينى شــاھانەن، ئەو هه لْكُوْ لْينانه بريتين له كارى شاهانه وهك هه لْكُوْ لْيْنى ويْنهى پاشاكان، جا چ له حالاتی سهرکهوتن بهسهر دوژمنه کانیاندا، یان به خشینی دهسه لات له لایهن ئەھۆرامەزدا يان رينورەسمى تاج ئەسەرنان بىغ، ئەم نەخشانە تەواوكەرى بابەتى نوسراوون، رووناکی دهخهنه سهر لایمنی شاراوهی میّرووی دهولّمتی ساسانی و ویّنای راستهقینهی ئه و سهردهمه دهخهنه روو، پاشماوه و ویّنهی بهردهنووسهکانی سهردهمی ساسانی بیشکهوتنی هونهری ههلکولین دهرده خا و سهرچاوهیه کی گرینگی زانیاریه بز روشی سیاسی، ئایینی، رؤشنبیری، میروویی، جیوگرافی (لرکونین، ۱۳۵۰ ۲۸)، هدروهها زانیاری له بارهی زمانه کانی نهو سهردهمه دەخاتەروو(كرستنسىن،١٩٥٧ :٣٨)، لۆكىونىن ئاماۋەش بە سىەرەتاكانى ئېكىۆلىندەه لهسهر ئهو بهردهنوسانهی سهردهمی ساسانی دهکات، بهوهی ئهو بهرده نووسراوانهی سهردهمی ساسانی له بیسته کانی سهدهی بیسته وه، بوونه ته جیکای بایه خ و توپژینهوهی روز هملاتناس و شوینهوارناسانهوه (۱۳۵۰: ۱۳)،

وتسراوه له دوای سالی (۱۹۲٤ز) رؤژهه لاتناسی نه لمانی (۱۸۷۹-۱۸۷۹ز) پسمپور له زانستی شموینهواری تصویرنوهی لهسم بهردهنووسینه کانی سهرهای سهردهمی ساسانی کرد به تایبهتی نهوانهی تا نهو سهردهمه خویندنهوهیان بو کرابوو، له دوو بهرگی مهزن به ناوی (پایکوّلی) تۆمارى كردوون، ھەڭكۆڭين يا نووسين لەسەر بەرد زۆربەي مەملەكەتى ساسانى گرتبووه ژمارهیه کی زور له پاشماوه ی نه خش و بهردهنووسه کانی نهو سهردهمه لەزۆرىدى بەشەكانى ئىران ماونەتەوە لە رۆژئاواى ئىران، رۆژھەلاتى كوردستان وهدریمی کوردستان و له باکوور تا هدریمی فارس له باشوور بلاویوونه تعوه (اژند، ١٣٨٥: ١٣٩)، به لام به شبى زۆرى شبويندواره كانى نەخشمەكان روويدرېكىي زۆر ٔ گهورهیان له ههریمی فارسی داگیرکردووه، که زیدی ساسانیهکانه، ههروهکو بهزادی ئاماژه بهمه دهکات و که زوربهی بهردهنوسهکانی فهرمانرهوایهتی دهوللهتی ساسانی کهوتونه ناوچه کانی (حاجی ئابادی) یاریزگای فارس، له باکوری رۆژھەلاتى (تەختى جەمشىد)، (نەخشى رەجەب)-ە، لە باكورى رۆژئاواي تەختىي جهمشید(نهخشی رؤستهم)-ه(۲۰۱۱: ۱۳۵) ههروهها تویژهرنکی تر لهم بارهیهوه ئاماژه به زوری نهو پاشماوانه دهکات که (۳۷) نهخشی سهردهمی ساسانی دۆزرايەتەرە (٢٩) نەخشىيان لە ھەرىمى فارسىه، (٦) نەخشىش لە تاق بوسىتان، کهرمانشایه (رضایی نیا، ۱۳۸۷: ۳۷).

به لام ئهوه ی که زوّر گرینگن بو زانینی پهوشی زمان و پهرهسهندن و گوپانکاری له زمانی ئهو سهرده مه ،بریتین له شوینهواره کانی (نه خشی پوسته م) و (نه خشی ره جه ب) و (تاق بوستان) و (پایکوّلی)یه له به شه کانی پیشوو ئاماژ بهوه کرا، که ئهو بهرده نووسانه ی له ههریّمی فارس بوون به زمانی (پههلهوی) بوون به همردووه به شی باکوور (ئه شکانی) و باشوور (پارسی یان ساسانی) و یونانی بهتاییه تی ئهوانه ی له سهره تای دامه زراندنی ده وله ت بوونه، ههندیّکیان ده خینه پروو وه کارتیر .

ا:٤:١. نەخشى رۆستەم و نەخشى رەجەب

لهبهر ئهوهی ئارامگای پاشای ئهخمینی بووه (۱۳۵۷ : ۲۳)، پیرۆزیه کی دی ئهو شوینه ده گهریتهوه بو ههبوونی (بون خانه) (۱) یان که عبه ی زهرده شت، ئه مانه هو کار بوونه تاوه کو ساسانیه کان به چاوین کی پیروز ته ماشای بکهن، به لْکو بشیکهن به شوینی تاج له سهرنانی پاشای نوی (لوسکی، ۱۹۸۳ : ۳۷۷).

نهخشیی رهجهب شیبوینهواریکی تیبیری سیبهردهمی ساسیانیه به دووری (۵۲)کیلومهتر ده کهوینته باکووری روزهه لاتی شیرازه، لهباکووری تهخت جهمشیده، وینه ی هملکهنراوی تاج لهسهنانی (ئهرده شیری کوری بابك)و وینه ی موبیدی گهوره (کارتیر) و وینه ی تاج لهسهرنانی (شاپووری یه کهم)ی تیدا هملکهنراوه .

یه کهم نه خش و بهرده نووسی هی (نهرده شیری کوری بابک) ه له کاتی ری بوره سمی وهرگرتنی ده سه لات له خوداوه ند (نه هورامه زدا) له پال وینه و نووسینه یاده وه رییده کانی پاشایانی نه خمینی نه خشاندووه ، نه خش و بهرده نووسه کهی نهرده شیر له هه موو پاشماوه کانی تر سه لامه تتر و ته واوتره وینه ی (نهرده شیر) له سهر نه سپیکه و رووبه رووی خوداوه ند نه هورامه زدایه ، له ریسی نه سپه کهی نهرده شیر لاشه ی کورراوی (نهرده وان) پاشای نه شکانیه کان هه لکورنیزاوه ، هه روه ها له ژیر پینی نه هیورامه زدا لاشه ی نه هیورامه زدا لاشه ی نه هیورامه زدا به ده ستی راستی نه شهری ده سه لا ته به ده ستی راستی نه شهری ده سه لا تا که ده ستی به شهری ده سه لا تا که ده ده ستی به شهری ده سه لا تا که ده ستی به سه له ده به ده ستی به ده ستی در این که دو ستی ده ستی ده ستی ده ستی ده ستی در ستی ده ستی ده ستی در ستی

ئەوەى لۆرەدا گرینگە زمانی سەر نەخشەكەيە، لەسەرچاوەيەكدا، بەم شۆرەيە باسى ئامادەيى زمانەكان لەسەر نەخشەكە كراوە: لەسەرسنگى ئەسپى ئەردەشۆر نووسينۆك بە سى زمانى (پەھلەوى ساسانى) و (ئەشكانى) و (يۆنانى) نووسراوە (واننبرگ، ١٣٤٥: ٢٥)، بەھەمان شۆرە لەسەر سىنگى ئەسپەكەي ئەھۆرامەزدا

نووسینه که به و سی زمانه نووسراوه، ئهوهی سه ر سینگی ئهسپه کهی ئهرده شیر بریتیه له:

ئەمە يەپكەرى مەزدايەرست

ئەردەشىرى خوداوەندگار شاھى شاھان

ئیران که ره گهزی ده گهرینتهوه بن خواکان، کوری شا بابهکی خوداوهندگار.

ئەمە پەيكەرى مەزدا پەرست، ئەردەشيرى خوداوەندگار

شاهی شاهان نهوهی خوداوهندهکان، کوری بابك . (شهبازی، ۱۳۵۷. ۹۳-۹۶).

ئدوهی له و نهخشه به دی ده کری جگه له زمانی په هله وی ساسانی، هه ردوو زمانه کانی په هله وی نه شکانی و یؤنانیش به کارها تووه، دیاره ئه مه له سه ره تای دامه زراندنی ده و له تی ساسانی بووه، که له م ماوهیه دا، هه ردوو زمانی په هله ویی نه شکانی و ساسانی و یؤنانی ئاخاوتنی پسی کراوه، چونکه له سه ره تای دامه زراندنی له ده و له ته اله به شهی زوری خانه دانانی ئه شکانی له ده سه لا تدارانی ده و له ته باکری زمانه که یان فه راموش بکری، هه روه ها زمانی یونانی زمانی زانست و پیشکه و تن بووه، بویه له پال هه ردوو زمانه که به کارها تووه.

١:٤:٢. بەردەنوسەكەي شاپوورى يەكەم لە بون خانە.

بون خانه یا که عبه ی زورده شت (پاشکو، ۱۳) به رده نووسیّکی گرینگی دهوله تی ساسانیه، یه کنیّکه له شاکاره کانی (شاپووری یه که م) له سی لای دیواری (بون خانه) نه خشیّنراوه، له سه رهه ر لایه کی دیواره که به زمانیّك توّمار کراوه، ئه وانیش بریتین له (یوّنانی، په هله وی نه شکانی، ساسانی) (واندنبرگ، ۱۳٤۵: ۲۷).

نووسینه که هاوسهنگ نیه له نیران ههرسی زماندا :

۱- ئەو لا دىوارەى لەبەشى باشووردا بە زمانى يونانيە (٧٠ دير) بووه.

۲- نه و لا دیاوارهی به ناراسته ی روز ناوایه، به زمانی په هله وی نه شکانیه ته نیا (۳۰ دیر) بووه.

۳_ ههرچی لادیواری رۆژههلاته، به زمانی پههلهوی (ساسانی)، (۳۵ دیر) بووه (شهبازی، ۱۳۷۵: ۹۶).

ندخشه که پیکهاتووه له(پیشه کی) های و (ناوهروّك) و (کوّتایی)، له پیشه کیه که دا (شاپوور) به دریّری باسی خوّی ده کات و خوّی ده ناسیّنی واتا بنه چه ی خوّی باوك و دایكی و کور و کچ و تا ناوی هاوسه ره که ی ده خاته روو، (لوکونین، ۱۳۵۰ : ۶۸)

له ناوه پوّك دا تاماژه به چهند بابهتیك ده كات وه ك: ناوی هه پنمانه دهبات كه دهستی به سهرداگرتوون، دواتر باسی شه په كانی له دژی ده پنمانی پونما ده كات، له دوای کوررانی (گوردیانی سینیه م، ۲۲۸ - ۲۶۶ز) و (فیلبی عه رهبی، ۲۶۶ - ۲۶۹ز) به ستنی پهیمان نامه ی ناشتی له گه لی، دواتر باسی شه پی دووه می له سالی (۲۹۰ز) له دژی تیمپراتور (فالیران) و چونیه تی به دیل گرتنی ده کات، هه روه ها باسی دروست کردنی چهندین تاتشگا له شوینی جیاواز بو رهوان شادی خوی خانه واده کهی ده کات، هه مووه ها له کوتایی نووسینه که نه وه ده خاته پروو که همموو نه و سه رزه مین و شوینه جیاوازانه ی دهستی به سه ددا گرتوون، به یارمه تی ناهورامه زداوه بووه، جه خت له وه ده کاته وه که بو یه زدان و کاری چاکه تی بکوشیت، ناهورامه زداوه بووه، جه خت له وه ده کاته وه که بو یه زدان و کاری چاکه تی بکوشیت، تیکسته کانی تر ناویان نه هاتووه (تفضلی، ۱۳۷۵: ۸۲)، له وانه یه هممان نوسه دی ده قه کانی ترییت، نووسینه که ی (شاپووری یه کهم) له هه رسی لا دیواره که ی (بون خانه) له پووی زمانناسییه وه زور گرینگه و به سه رچاوه ی په سه ناه داده نری بو خانه) له په وی ناهنانه ی زمانی په هله وی (ساسانی) و (نه شکانی).

⁽۱). گۆردىانى سنيهم، ۲۳۸-۲٤٤ز)بچووكترين ئيمپراتۆر بووه تهمهنى (۱٤)ساڵ بووه دەسهڵاتى وهرگرتووه، له رنگهى دايكى بووه به ئيمپراتۆر له دواى خالى گۆرديانى دووه، پوڵى همبووه له شهر له دژى ساسانيهكان،دواتر به شيۆويهكى ناديار دەكوژرى (فيلبى عهرهبى) يان ماركوس يۆليىۆس فيلبس ۲٤٤ – ۲٤٩ز) دەيتته ئيمپراتۆر ،نازناوى عهرهبى بۆ شوتنى له دايك بوونى دەگهريتهوه كه له شارى (شهبها) نزيك شارى (بوصوا) له سوريا بووه ههريميكى عهرهبى سهر به پۆمان بووه (122: 122 هارى (شهبها) نزيك شارى (بوصوا) له سوريا بووه مورتميكى عهرهبى سهر به پۆمان بووه له گهل (شاپوردى يهكهم) به پىخ رئككهوتىن بووه له گهل (شاپوردى يهكهم) به پىخ رئككهوتىندكه دەبوو (شاپورد) واز له ههريمهكانى نيوان دوو پووبار و دەرەيدى بويه بۆيه ئەرمىنياى بچوك بهينىخ، بهلام فيلېب نەيتوانى پووبهرووى مهترسى ناوموه و دەرەوه بېيتهوه، بۆيه دواتر به دەستى سەركردەكانى سوپا دەكوژرىخ (الناصرى، ۱۹۹۱ ۳۱۳۳) .

۱:٤:۳ نەخشى كارتىرCartier

بون خانه ههر تهنیا نووسینه کهی شاپووری یه که می له سهر نیه ، به لْکو له پال نه خشی شاپووری یه که م، نه خشی مویید (کارتیر) تیدا هه لْکوزراوه (۳۵: Schmidt, ۱۹۷۰) ایشکو ، ۷) کارتیر له پاش مویید (ته نسهر) بووه به گهوره به ربرسی ئایینی زورده شتی له دهوله تی ساسانی، له کوتاییه کانی سهرده می (نه رسی) به رده وام بوو، واتا له سهرده می پینج پاشای ساسانیدا خزمه تی کردووه نه وانیش (نه رده شیری بابک) و (شاپووری یه که م، ۲۷۲-۲۶۲) و (به هرام یه که م، ۲۷۳ -۲۷۷ ز) و (به هرام ی یه که م، ۲۷۳ -۲۷۷ ز) و (به هرام ی دووه م، ۲۷۳ -۲۷۳ ز) بوونه (ایمان پور، ۱۳۹۹ : ۲۲۰)، کارتیر به که سیکی پاریز کار و داکو کیکاری نایینی زورده شتی داده نری .

ثه و پیگه ثایین و سیاسیه ی ههیبوو وهیکردبوو که له زوّر شویّن وته ی ههییّت، بو نموونه له چوار نهخشی بهناویانگی ساسانیدا (نهخشی روّستم) و (نهخشی رهجهب) و (سهرمهشهد) و (بون خانه) نووسین و ویّنه ی تایبه تی ههبووه (تفضلی، ۱۳۷۸: ۹۰-۹۲(، چیروٚکی ژیبانی (کارتیر) به شیکی گرینگی میّرووی ئیران لهباره ی شیمپراتوریه تی ساسانی پیّك دیّنیّت، ههروه کو تویّرهٔ دریّکی میّرووی ئیران لهباره ی (کارتیر) ناماره به وه ده کات که مویید (کارتیر) یه کیّك بووه له کاهینه دیاره کانی سیده ی سیّیه م، به دریّرایی ژیبانی نازناو و پوستی زوّری وهرگرتوه، به لام زانیاری لهباره ی ره چهله کی نییه (دریایی، ۲۹:۱۳۸۳).

٤:٤:١. تاق بستان (تاق وەسان) :

ثهم شویننهواره ده کهوینته روز ژناوای ئیران و بهشی باکووری روز هه لاتی شاری کهرمانشا (قرماسین) (۱) له ناوچه یه کی سروشتی دلّ و فین و ناوازه یه، شوینی راو کردنی شاهانه بووه، هونهرمه ندان و پهیکه رسازان چه نده ها تابلای هلکه نراوی شاهانه یا وی جیاواز تیدا هه لکه ندووه وه کو تابلوی راوکردن و ناهه نگی میوزیک و وینه ی تاج له سه رنانی شاکانی ساسانی (خندقی، ۱۳۹۰ میوزیک و وینه کوره کور میژوونوسانی موسلمان به ناوی جیاواز ناویان بردووه، وه که ابن فقیه به (شهبدیز) ناوی دهبا، که ناوی شهبه کهی (خوسره پهرویزه، ۵۹۰-

⁽۱). کهرمانشا نهو شاره دهکهویته ههریمی چیا له نیوان شارهکانی ههمهدان و حهلوان، نهو شوینه شوینه شوینیکی میژویی گرینگی هوزهکانی زاگروس بووه وهك (لولویی و گوتی و منایی و نایری و میدی) له دامینی چیای وهسان شاریک ههبووه، بهناوی (گومباده) لهبهرنهوی نزیك بووه له تیسهفون پاشاکانی ساسانی روویان تیکردووه و کوشك و شوینی حهوانهوی نهوان بووه وهك پاشایان (قویادی یهکهم و خوسرهوی دوومم) لهبهر نهوی (بههرامی چوارهم) نازناوی (کهرمانشا) بووه که له کهرمان حاکم بووه، ناوه کهی گورا بو کهرمانشا (پاکزاد وعزیزی پور، ۱۳۹۷ : ٤).

۱۹۲۸ز) (ابن الفقید، ۱۹۹۱: ۱۹۹۳)، شیّره ی ویّندی ندسپه که ی شدیدیز هه لْکه ندراوه له لایه کسی شدینده اره که، یاخود به و شدینه واره و قصر شیرین (یاقوت الحموی،۱۹۷۷: ۱۹۷۱)، هدروه ها (حمدلله المستوفی)به ناوی (بسطام) ناوی دربات(۱۳۹۲:۱۳۹۱)، له دوای ته خت جه مشید نه و شویّنه گرینگترین شویّنی به دره نووسی شاهانه یی بووه، (پیرنیا، ۲۰۱۳: ۲۰۱۸) ویّرای ویّنه ی تاج له سه رنانی به دره نووسی شاهانه یی بووه، (پیرنیا، ۲۰۱۳: ۲۰۱۸) ویّرای ویّنه ی تاج له سه رنانی دره شیری دووه م، ۳۰۹-۳۷۹ز) و (شاپووری سیّیه م، ۳۸۳-۲۸۳ز) کوره که ی به ناوی (شاپووری سیّیه م، ۳۸۳-۲۸۸ز) و (خوسره پهرویّنو) و له گه ل چه ند تیکستیّکی نووسین له لای هه رسی شاید نامی نامین نامینی نامین تاج له سه رنانی له هه رسی نامی نامین نامین تاج له سه رنانی له هه رسی نامین نامینی دوه می و دوای نه ویش شاکانی تر شویّنی تاج له سه رنانی له هه رسی می نارس له (نیسته خر) زیّدی ساسانیان گواستیّده و بو بی له هه ره مونی نایینی و مه له دندی نامینی له هم رسی نامینی نامینی له هم رسی نامینی له هم رسی نامینی له هم رسی نامینی نامینی نامینی له هم رسی نامینی نامین نامینی نامین نامینی نامین نامین نامینی نامین نامینی نامینی نامینی نامین نامین نامینی نامینی نامین نامین نامینی نامینی نامین نامی

وتراوه، که (شاپووری دووهم) ناوی خوّی و باب و پاپیری و نازناوه کانی به نووسینی په هلهوی ساسانی تیدا توّمار کردووه (پیرنیا، ۲۰۱۳: ۴۳۸)، له لای چه پسی نهو نه خشه یه (شاپووری سینیهم) به هه مسان شیّوه ی (شاپووری دووهم) ناوونازناوی خوّی به زمانی په هلهوی ساسانی توّمار کردووه (کریستنسن، ۱۹۵۷: ۱۹۵۷)، نووسینه که ی (شاپووری دووهم) (نوّ دیّر) بووه به په هلهوی ساسانی توّمار کراوه که تیّیدا هاتووه:

ئەوە پەيكەرى خوداوەنىدكار مەزدا پەرست (پەيىرەوى ئايينى مەزدىسنا) خوداوەنگار شاپوور

شاهینشای ئیران و نائیران نهژادی یهزدان

کوری مهزدا پهرست خوداوهندگار هورمز

شاهینشای ئیران نا ئیران که نهژادی پهزدان

نهوهی خوداوهندگار نهرسه شاهی شایان.

نووسینه کهی شاپووری سیدمیش به هه مان شیوهی شاپووری دووه مه ته ته اله (سیزده دیر) پیکهاتووه تیدا هاتووه:

ئەو پەيىكەرى خوداوەنىدكار مەزدا پەرسىت(پەيىر، وى ئىايىنى مەزدىسىنا) خوداوەنگار شاپور

شاهینشای ئیران و نائیران نهژادی یهزدان

كورى مەزدا پەرست خوداوىندگار شاپوور

شاهینشای ئیران نا ئیران که نهژادی پهزدان

نهوهی خوداوهندگار هورمز شاهی شایان. (شهبازی:همان)

هدرچهنده تیکستی نووسینه که که مه، به لام دیاره له دورلهتی ساسانی بو نووسینی یادگاری و نووسینه شاهانه کانیان، لهم ماوهیه دا تهنها زمانی په هلهوی ساسانی به کارهاتووه، نه مه شهر سیاسه تی دوله ت ده گهرینته وه، که به تیپه دربوونی ماوه زمانی په هلهوی ساسانی بووه به زمانی فه درمی دوله ت، ده سه لاتداران نه و زمانه یان به کارهیناوه .

0:3:۱.بەردەنوسى پەيكۆلى

پهیکوّلی یهکیّکه له شویّنهواره به به ها و گرینگهکانی ساسانی له ولاتی کوردان، به سهرچاوهیهکی گرینگی میّژوووی ساسانی داده نریّت، سهرچاوهیه کیش کوردان، به سهرچاوهیه کی گرینگی میّژوووی ساسانی داده نریّت، سهرچاوهیه کیش ناماژه ده کات به وه ی یه کیّکه له شویّنهواره به به ها و گرینگه کان، نه ک همر ته نها له کوردسستان به لمّکسو له روّژهه لاتسی ناوه راسستیش (نه حمه د، ۲۰۱۱) (پاشکوّ، ۹) له به رئهوی به رده نووسه که یه کیّکه له دریژ ترین نووسی سهرده می ساسانی (کریستنسن، ۱۹۵۷: ۳۷)، نه خشه که شویّنیّکی له سهر ریزه شاخه کانی روّژ ناوای شاروّچکه ی قهره داغه له قه زای ده ربه ندیخان به دووری (۸) کیلوّمه تر له به شی راستی رووباری دیاله هه لمّکهوتووه (الاحمد والها شمی، ۱۹۸۵: ۱۵۸؛ الکعبی ۱۹۸۸: ۶).

ستراتیژیهتی نهو شوینه لهوهو ببوه سهره پنی سهره کی به غدا-سلیمانیتهوریزه، (بابان، ۱۹۸۹: ۷۷)، له پووی میخروییه وه هزکاری گهیاندنی ولاتی
بابل به شاره زوور بووه ههروه کو Herzfeldناماژه ی پی ده کات به وه ی لهوانه یه که
بابل به شاره زوور بووه ههروه کو الطاحت الله الله که نیز و (نه زهرینجان) بینت (۱۹۲۶: ۸)،
نه و شوینه پیگای کونی نیوان (تهیسه فون) و (نه زهرینجان) بینت (۱۹۲۶: ۸)،
واتا پیگایه کی سهره کی بووینت بو گهیشتن به مهدائین (تیسه فون) ی ته خت
جهمشید وشاری شیز که گهوروترین و ، گرینگترین ناتشگای نایینی زهره شتیه تی
سوینه له گهل پیاو ماقول و خانه دانان و بهرپرسانی ههرینهه کان کوبینته وه
بهمه به ستی بالپشتی کردنی و لاینگیری کردنی بو نهوه ی ده سه لاتی شاهینشا
بهمه به ستی بالپشتی کردنی و لاینگیری کردنی بو نهوه ی ده سه لاتی شاهینشا
نهوه ی ببینت به شا، به لام کاتی (به هرامی دووه م) ده مری ، به بی ناگاداری نهو
(به هرامی سینیه م) ده کرینته شا، له کاتی دا نهرسی) که لوک اته دا حاکمی
نهرمه سینیه م) ده کرینته شا، له کاتی ده سه لاتی له پاش مردنی باوکی
ناوی نه وی وه کو جینشین چهندین
شاپروری یه که م) هه بووه ، له به رنه وه ی باوکی ناوی نه وی وه کو جینشین چهندین
جهندین

گهوره موییدی زهرده شتی ولایه نگیرانی، کرایه شاه، دواتریش کوره کانی (هورمزد) (به هرامی یه کهم) و تا (به هرامی دووه می کوری به هرامی یه کهم) و (به هرامی سیّیه م) بوون به شاه ، بویه له درٔی (به هرامی سیّیه م) شوّرشی کردووه به پشتیوانی زوّربه ی خانه دانان توانی بیّت به پاشا .

تا ئەو سەردەمە دژايەتى گشت ئايىنەكانى تر دەكرا بە ھاندانى كارتىر، بەلام دووبارە سەردەمى ئىبوردەيى ئايىنى وەكو سەردەمى شاپوورى يەكەم گەرايەو، بىزىد (نەرسى) جىگە ئە (ئاھۆرامەزدا) راسىتەوخۆ ناوى (ئاناھىتا) خانمە خوداوەندش دەھىنى و ئە دراوى تايبەت بەخۆى وىنەكەى ئە پشت خۆى كىشاوە، ديارە ئەمەش وەكو دژايەتى كردنى دەسەلاتى كارتىر وخانەدانەكانە نەيارەكانى بووە (حىدر يور وديگران، ۱۳۹۸: ۸۹).

نووسینه کهی پایکولی ههروه کو نووسینه کانی تر له سی بهش پنکهاتووه پیشه کی وناو «و و کوتایی، له پیشه کیه کهی (نه رسی) ناو نازناو باب و باییرانی ده خاته روو و دواتر بابه ته سهره کیه که دیاری ده کات، که شور شه کهی دری (بههرامی سیّیهم)و کوّبوونهوه و یشتیوانی خانهدانان و گهوره بهریرسانی ههریّمهکان بووه بۆى (Cereti&Teribili ,2014: 347)، پاشماوه که له رووى ميزوويى و جوگرافیاو زمانهوانی گرینگه ، له رووی میژوویی ئهوناوچانه لهو ماوهیه سهر به دەسمەلاتى دەوللەتىي ساسانى بىروە، چىونكە حاكمى ھەرىمەكان ناوپان ھاتووە و پشتیوانی خویان بو پاشا (نهرسی) دهربریوه، ههروهها له کاتیکدا که ئاماره به حاكمي ئهو شوينانه دەكات، كه بهشداريان كردووه له شۆرشمهكهى له دژى (بههرامی سنیهم)ه ناوی همریمه کان دههننیت، وه ک ناشورستان و گهرمای، یان گەرمكان (گەرميان) سيارزوور، واتا (شارەزوور) كە ھەروەھا (نەرسى) دەڭىخ: ههمسوو خانه دانسان و كۆبسوونه و بهرهو لاى مسن هساتن و لهبهردهم مسؤنيميته كه پشستیوانی خوّیان بنو من دابسری، (۲۲: Skjarve۱۹۸۳)، پسایکوّلی زوّر گرینگه بر شیکاری زمانه کانی سهردهمی ساسانی، بهوهی زمانی دوولهت تا ئهو كاتهدا به هدردوو زماني پههالموي ئهشكاني ساساني بووه، بهلام له دوايم، سهردهمی نهم بهردهنووسه تهنها زمانی ساسانی به کارهاتووه، ههروه کو) ماری بویس) خانمه تویژ اری بهریتانی، شارازا له بواری زمانه کانی ئیرانی کون، یمی وایه ساسانیه کان له دوای دانانی پهیکه ری پایکوّلی، زمانی پههله وی ساسانی بسوو به تاکه زمانی دهولهت و به زمانی پههله وی نهشکانی بهیه کجاری له نووسینی کاروباری دهولهت دوور خرایه وه (۲۰۱۰: ۱۳۵).

ا:0. زمانەكانى ترى دەوڭەتى ساسانيدا

جگه له زمانه کانی په هلهوی ساسانی و ئه شکانی و ئافیستایی، چه ندین زمانی تر له دهولهتی ساسانی هه بوون، چونکه دهولهته که له نه ته و زمان و ئایینی جیاواز پیکها تبوو، له وانه زمانه کانی سوغدی وئارامی ویونانی، که بهلگه و پاشماوه ی نوسراویان ههیه، بویه ئاماژهیان پی ده کهین .

ا:0:ا .زمانی سوغدی

زمانی سوغدی (سوّگدی) (۱) یه کیّکه له کوّمه لّی زمانه کانی نیّرانی به شی روّژهه لاتی نیّران، بوّ یه کهم جار (البیرونی) له (سالّنامه ی سوغدیانی) ناماژه ی پیخ کردووه و به زمانی کی سهربه خوّ ناوی هیّناوه، به یه کیی له زمانه کانی روّژهه لاتی نیّرانی داناوه (۲۰۰۱: ۲۹۱)، گرینگی زمانی سوّگدی پهیوه ست بووه به نیشتیمانی سوغدیا (سوگدیا) ولاتی سوغدی، خاوه نی میّژوویه کی کوّنه له سهرده می نه خمینیه کاندا، ههریّمیّکی ناوه دان و به رفسراوان بووه به پله ی ههژده مینی نهو ههریّمانه دیّت که دارای یه کهم له (نه خشی بیّستوون) ناماژه ی پیروّز دی کردوون (باقر، ۱۹۸۰: ۸۵)، ههروه ها له (ناقیّستا) به دووه م شویّنی پیروّز دی له دوای (نیرانقیچ)، که نه هورامه زدا دروستی کردووه (القیندیداد، الفصل ۱:

ئهو شویّنه له (ئاسیای ناوهراست) دهکهویّته نیّوان ههردوو روویاری (ئاموّدریا)

⁽۱) ولاتسی سسوغد له روز گساری شهمسرودا ولاتسانی تاجیکسستان و روز شساوای نوزباکسستان و روز شاوای نوزباکسستان و روز ثاوای قیرقیزستان وباشووری کازاخستان ده گریتموه.

و(سیردریا) (۱) له رووی بازرگانیش زوّر گرینگ بووه، زمانه کهی بووه ته زمانی ناخاوتنی به شبی روّژهه لاتی نیّران (تفضلی، ۱۳۷۵: ۳۵۷)، جیوپولیتیکی ولاته که هو کاری ناسراوی بووه، به تایبه ت که له سهر (ریّگای بازرگانی ناوریشم) (۱) هملکه و تبوو، بازرگانانی سوغدی نیّوانگیر بوون، له نیّوان (چین) و (روّژناوا)، له و روانگه وه (lumbwar) له و بروایه دایه زمانی سوگدی ببووه به (زمانی هاوبه ش) له نیّوان روّژهه لات و روّژناوا (۲۰۱۳).

گرینگی ثهو زمانه لهوهدایه، که دهقی ئایینه کانی بوزی و مانی و مهسیحی پی نووسرابۆوه، (ابو القاسمی،۱۳۹۷ :۸)، ئاشنا بوونی زانایان بهو زمانه کۆن و دهولهمهنده بۆ سهرهتای سهدهی بیستهم ده گهرینتهوه، کاتی شاندیکی ئهلسانی له ئاسیای ناوه است چهند نموونه یه کی نهو زمانه یان دوزیده وه له گهنجینه ی تورفان له تورکستانی چینی (دهقی، ۱۳۹۲ : ۳۸)، پاش تویژینهوه ی زمانناسان ناوی لیندرا زمانی سوغدی (کریسینسن، ۱۹۵۷: ۳۳).

ئهم زمانه یه کیّن بووه له زمانه زیندوه کانی به شی پوژهه لاتی دهوله تی مانی و بوزی پی نوسراوه ته وه همروه ها ساسانی به هوی شه فه مهروه ها تیکستی مانی و بوزی پی نوسراوه ته وه همروه ها هملکه و ته تاوچه که شوینی کی بازرگانی سهره کی نیّوان پوژهه لاتی دوور و پوژئاوا بووه، بویه زمانه که گرینگ بووه، به تایبه تی له نیّوان بازرگانه کان که ناشنا بوونه به و زمانه، و برای پشتیوانی دهوله تی ساسانی و پیشکه و تنی

⁽۱) .له لای عهرمبه کان به رووباره کانی سیحوّن و جیحوّن ناسراوون (جیحوّن) ئوٚکسس و (سیحوّن) جکزرنس بووه ،له روّژگاری نهمروّدا پنی دهلّین ناموّده با و سرده ریا، نهو ولّاتانه ی ده که ونه دوای ثه و دوو رووباره پنیان دهووتن (بلاد ما وراء النهر) خهلکه که ی به همردوو به زمانی فارسی و تورکی ده دووان واتا (نیّران و توران) (لسترنج، ۱۹۵۵ : ۲۷۹).

⁽۱). ریکای ناوریشم Silk Road، کو مه کنی پنچاو پنچه له (چین) بوه اله باشروری ناسیا دهست پی ده کات, تاوه کو تورکیا (نه نطاکیا)، که ناوریشم له چین به رهم ده هات، هم له کونه وه چین پیشه ی به رهم هینانی ناوریشمیان زانیوه و له لای زوریه ی نه ته وه کان خواستی زوری له سه در بووه به تاییه تی له لای روّمه کان، جگه له ناوریشم که لوپه لی تریش ده گوازرایه وه نمو ناوه له سه ده ی نوزده جوگرافیناسی نه لمانی (فردیناد فون ریچه و فن) نمو ناوه ی له و ریکه بازرگانییه نی دو رو دریش بووه به نه لمانی (زاید نشتراسه (Seidenstraßeبه واتای ریکای ناوریشم دی، ریکایه کی دوور و دریش بووه مه ترسی زوری تیدا بووه هه روه ها که ش و هه وای سه خت له زستانی سارد و گه رمای زور، جاری وا هم بوده کاروانه بازرگانیه کان نزیکه ی دو و سالی دو دارالواحد، ۲۰۱۷ (۱۹۳۱)؛ (Grousset, 1970: 36)، نه و ریکایه به ناوجه رگه ی دو له تی ساسانیدا تیده پدی (عبدالواحد، ۲۰۱۷)؛ (شمس ۲۰۱۷: ۱)

زمانی پههلهوی ساسانی، له ئهنجام دا بووه هۆیهك له هۆكارهكانی گواستنهوهی شارستانیتی رۆژههلات بۆ رۆژئاوا و پیچهوانهوهشهوه (زرشناس، ۱۳۷۹: ۹۸).

۱:0:۲ .زمانی ٹارامی

نارامیه کان یه کیکن له هی زانی سامی نه ژاد (۱) شیرینی بالاوبوونه و بیان ناوه پراست و باکووری سوریا و باکوور و پر پر ژاناوای و لاتی دوور پر ووبار بووه (باقر، ۱۹۷۳: ۱۹۷۱) نارامیه کان له پرووی پرامیاریه وه به در پر ایسی مییر و نهیانتوانی ده و له تیکسی یه گرتو و به هی ز دابه در پر نان به لک له شیره ی چه نده ها شانشین ده ده له تیکسی یه گرتو و و به هی ز دابه در پر نارام صوبا و شانشینی دیمه شق دابه شانسینی دیمه شق (ابونا، ۲۰۱۰: ۲۳)، به لام له پرووی بازر گانیه و ده ستیکی بالایان هه بووه بر زوریه ی پی گاکانی و شکانی و ده ریاییان له ژیر ده ست دابوو، نه مه هر کار بووه بر بلاووبوونه و ی زمانه که یان که نه له و بای تایبه تیان بر نووسین هه بووه، له به بلاووبوونه وی زمانه که یان که نه له و بای تایبه تیان بر نووسین هه بووه، له به و گهشمی کرد، زور به ربالا و بوو له وه ده پرچوو هم رته نها زمانی گروینک یان ده فرمانی پرهسمی ده و له به نوانی و بابلی و نه خمینی (قزنجی، ۲۰۱۰: ۲۰۱۰)، زمانی هاوبه ش بووه له پر پر هه لات، به هری نه وه ی زمانه که ناسان بووه، شیوازی زمانی هاوبه ش بووه له پر پر هه نه داراورد به نووسینی میخی (مانه که ناسان بووه، شیوازی نووسینه که ی زور ساده بووه به به داراورد به نووسینی میخی (مانه که ناسان بووه، شیوازی نووسینه که ی زور ساده بووه به به داراورد به نووسینی میخی (Bae, 2017:20).

زمانی شارامی له روزهدلات هدر له ولاتی دوو رووبار تا ولاتی سند بلاویبووه، به هوی ندرمی زمانی ثارامی له گوکردن و ثاسانی بو گوزارشت کردن و سدرهرای هدیوونی (ثدیجدیدت)ی نووسی ثاسان بوو، به بدراوورد به نووسینی

⁽۱) . سامیدکان بر ندوهکانی سامی کوری نوح ده گهریشهوه زورجار ناوی جهزیریان پی ده نین که نیشته بی جهزیره بین ده نوره بین ده نوره بیشته بین جهزیره عمره بین به یکیک له و هوزانه (نارامیدکانن)له نوسراوهکانی ناشووریکان ناویان هاتووه له کاتی هه نامی ناشووری ناویه که ناماژهیان پی کردوون، به تایبه تی پاشای ناشووری (تجلاتبلیزه بی یه یه به به بال به نامهکانی ته عمارنه به تایبه تی نهواندی بو سهرده می پاشا (نهخناتون) ده گهرینه وه ناویان به (نهخلامی اهاتووه نهوان له سهرهادا هیزانی گهری و دهوارنشین بیوونه اله به سهری باکوور و روهه ناویان کوچیان کردووه (باقر، ۱۹۷۳ تا ۱۹۷۹)

میخی هدروه کو پیشتر ناماژه ی پی کرا، بویه نهو زمانه له گشت روز هه لات و دمورویه ری دهریای ناوه راست بوو به زمانی نووسین و قسه کردن (متی و روکان، ۲۰۰۱ : ۱۳۱۵)، له دهولهتی نهخمینی زمانی نووسین بووه (بیات، ۱۳۹۵: ۸۸ ؛ Sharp, 2018 : ۲۲-۸

هدرچدنده له دوای هدلمدته کهی نهسکهنده ری مه کدونی زمانی یونانی بوو به زمانی زمانی یونانی بوو به زمانی زوربه ی پوژهدلات به تایبه تی له ئیران، به لام زمانی نارامی پیگه ی خوی له دهست نه دا، به لکو توانی تاوه کو سهرده می پورمانی پاریزگاری له مانه وه ی بکات، به تایبه تی نارامی پوژهه لاتی بوو به زمانی نایینی مهسیعی، پاش بلاوبونه وهی ناوی گورا بو سریانی، که زمانی نایین و زانست بووه و پولیکی گرینگی هه بوه له پیشکه و تنی زانست و پوشنبیری ده له تی ساسانی، یه کی له و زمانانه بوه له زانستگای جوندی شاپور بابه تی زانستی و نه ده بی پی ده خوی نرا.

۱:0:۳. زمانی یوْنانی ^(۱)

زمانی یونانی لقیّکی زمانی هیندو نهوروپیه، له سهده ی پینجهم و چوارهمی پیش زایین ببوو به زمانی فهلسه فه و مییژوو و نهدهبی یونانی کوّن (۲) (Lockwood ,2018: 6) بهرههمه زانستیه کان به تایبه تی پزیشکی و نهستیرهناسی فهلسه فه و نهدهب، بویه پیگهیه کی بههیّن ههبوو به هیوی دولهمهندی کولتووری یونانی بوو به زمانیکی جیهانی، ههروهها ههلمته کهی

⁽۱). شارستانیّی یوّنانیدکان ناسراوه به Greek civilization)) به کوّنترین شارستانیّی نهوروپا ههژمار دهکریّ، له همزارهی سیّیدمی پیش زایین له دورگهیی (کریت) ناوی به شارستانیّی مینهوی ناسراوه، تا سهردهمی نهسکهندم مهکدوّنی بهردهوام بووه، شارستانیّی یوّنان خاوهی دهستکهوتیّکی مهزن بووه له برارهکانی زانستی و فهلسه فه و نهده ب و هونه (۱؛ McGinnis, 2004).

⁽۲) .زمانی یوّنانی دابهش دمیّت بوّ سی بهش نموانیش یوّنانی کوّن له نیّوان سهده ی نوّ تا شهش پیّش زایینی دهخایهنیّت، یوّنانی کلاسیکی له نیّوان سهده ی پیّنج بوّ چوار پیّش زایین، یوّنانی سهرده می هیّللینی له سهده ی سی پیّش زاینن تا سهده ی چواره می زایینی بهرده وام بووه (مصطفی والسایح، ۱۹۹۹ ...) .

نهسکهنده ر مهکدونی بر پوژهه لات پولی همبووه له زیاتر بلاویوونه وی زمانه که (باقر، مهکدونی بر پوژهه لات پولی همبووه له زیاتی به رده وام بوو، له سهرده می سلوکیه کان (بیات، ۱۳۱۵: ۱۳۰۸)، تا سه رده می نه شکانی زمانی یونانی بوو به زمان ده ولهت له پال زمانی په هله وی نه شکانی، پاشاکان ئاشنا بوونه به زمان و نه ده بی یونانی (مهرین، ۱۳۳۸: ۳۳)، له سهرده می ده ولهتی ساسانی به تاییه تی له سه ره تاییه کانی نه و زمانه زمانی کی سهره کی بووه، چونکه فه رهم نگی یونانی یه کسی له سه رهای به نه و زمانه زمانی خوه که به شمی زوری زانستی ساسانی بووه، که به شمی زوری زانسته کان به و زمانه بووه، دواتر هه له مه تی ساسانی به وی به رهم مه زمانی په هله وی ساسانی ده ستی پیکرد، له گه ل نه وه ش زمانی زانستیه کان ته وه رای نی نیم وانه سی نیم را توسینه وی ساسانی کاریگه ری هم رمانوی به نمونه سی قه واله له سالی (۱۹۰۹ز) له (هه وره مان) له هه ریمی کورد ستان دو زراوته وه، دو و نیستی ناسك به یونانی بووه و سینیه میان به زمانی دانه نووسراوه که ی سه ر پیستی ناسك به یونانی بووه و سینیه میان به زمانی ده شکانی خه تی نارامی بووه (بیات، ۱۳۳۵: ۱۳۷).

۱:0:٤ زمانی مانی

له و سهردهمه دا و برایی نه و زمانانه ی ناماژهیان پی کرا له دهوله تی ساسانی زمانی مانیش ههبووه، که نه و زمانه له داهیّنانی خودی مانی بووه بو نووسین، له سریانی و پههلهوی پیکهاتبوو، ههروه کوله سهرچاوهیه کیش دا هاتبووه که زمانی مانی بو نووسین له نووسینی فارسی و سریانی پیکهاتبووه (حاجی خلیفه، ۱۹٤۱: مانی بو نووسین که نارسی و سریانی پیکهاتبووه (حاجی خلیفه، ۱۹٤۱: مهسیحی، زمانی سریانیش زمانی ثایینی مهسیحی بووه، که ههمان زمانی مهسیحی، زمانی سریانیش زمانی ثاینیی مهسیحی وا ههستیان ده کرد، که ثارامی بووه، به لام به هوی نهوه ی پیاوانی ثاینیی مهسیحی وا ههستیان ده کرد، که ثارامی ناماژه ی بی بیروباوه ربیه، بویه ناوه کهیان گوری بو زمانی سریانی (ولفنسون، ۱۹۲۹)، که ابن الندیم به ناوی زمانی سوریانی ناوی دهبات بهوه ی له نووسینی فارسی وسریانی پیکهاتبوو (۱۹۷۷)، بهههمان شیوه نووسه کی تر ناماژه ی بهوه کردووه که مانی توانی گونجاندن له نیوان نووسینی سریانی و پههلهوی بکات، نه که ههزوارشی لادا، به لکو دهنگه بزووی نه مهش بو سریانی و پههلهوی ساسانی ریخ خسست بوو (حکمت، ۱۳۵۰: ۳۵)، نهمهش بو

لیّهاتووی مانی ده گهریّتهوه، که دیاره شارهزایی تهواوی له زمانی نارامیدا همبووه، چونکه لهو ده دهرهی (بابل) له ولاتی دوو رووبار لهو ماوهیهدا، نهو تیّیدا پهروهرده ببوو، زمان و نووسینی سریانی باوی همبووه، همروهها ابن الندیم دهنووسیّت: نهو نووسینهی مانی له سریانی و فارسی دهرهاتبوو و له (۲۲) پیت یکهاتبوو (۲۲).

زمانی یونانی و پههلهوی نهشکانی له پال زمانی پههلهوی ساسانی دا به کارهاتووه، به تایبهتی زمانی یونانی تا نهو کاتهی واتا سهرهتای سهده می ساسانی کاریگهری له کوّمهلگای نیّران ههبووه، ههروه کو ناماژهی پی کرا که زمانی زانست و فهلسه فه بووه، بهههمان شیّوه زمانی نهشکانی فهراموش نهکراوه، چیونکه حکومه تی ساسانی به شی زوّری له خانه دانانی نهشکانی پیکها تبوون، نهوانیش تا نهوکات له ژیّر ههژموونی زمان و کولتووری یونانی بوون، دهولهت ناچاربووه نه تهوه کانی تر فهراموش نه کات، به لام نهوه ی تیّبینی ده کری له نووسینه کهی موبید کارتیر ته نها زمانی پههلهوی ساسانی به کار هاتووه، دیاره زمانی پههلهوی ساسانی به کار هاتووه، دیاره زمانی پههلهوی ساسانی به کار هاتووه، دیاره ویستیه تی له ریّگه ی هیّر و توانای پیّگه ئایینه کهی فهرهه نگ و زمانی ئایین بووه، ده شی ناویراویش ویستیه تی له ریّگه ی هیّر و توانای پیّگه ئایینه کهی فهرهه نگ و زمانی ئایینی

به لام دواتر به هوی چالاکی و ههولی زوری پیاوانی زورده شتی توانرا زمانی یونانی له ناو دولهتی ساسانی کال بکهنه و و به کاری نه هین ههروه کو له نووسینه کهی (نه رسی) دهبیتری، زمانی یونانی له نووسینه کهی پهیکولی به کارنه هیزاوه، ته تنها په هله وی نه شکانی و ساسانی بووه، به لام به تیپه ربوونی ماوه له ناو جهرگهی دولهتی ساسانی زمانی په هله وی ساسانی بوو به زمانی زاست و فه رهه نگ ههروه کو له نووسینی تاق بستان دهبیندری، که ته نها زمانی په هله وی ساسانی به کارها تووه، واتا نه و زمانه بوو به زمانی دوله تر زمانی نووسین و زانست و نه ده به تاییه تی کاتی هه لهمتی وه رگیران دهستی پی کرد، به شی زوری په رتووکی نه ده بی و زانستی بو په هله وی ساسانی و م گیردران نه و زمانه بوو به زمانی دو رانی دو ران نه و زمانه بو و به زمانی و رانست له زانستگاکاندا ده خوینرا.

بەشى دووەم ئەدەپ و مۆسىقا لە دەوڭەتى ساسانىدا

يێشەكى

ئهده ب و هونه ر رهنگدانه وهی ئاستی پیشکه و تنی شارستانیتی هه ر میلله تیک دهرده خا، له دهوله تی ساسانی له ماوه ی تهمه نی زیاتر چوارسه د سال له رووی شارستانیتیه وه، پیشکه و تنیکی به رچاوی به خوّه بینووه، به تایبه تی له بواری ئه ده ب و هونه رهوه.

نددهب شیوهیدکه له دهربرینی ههست و سوزی مروفایهتی به جوانترین شیوه، بهشی سهره کی شیعر و پهخشان ده گریتهوه (1999:472, 1999)، که ریخگایه که بو گوزارشت کردن له ناخی مروف، پهیوهندی به ههبوونی زمانیکی تایبه ههیه، نهده به ههگری ناسنامه ی کولتووری نهتهوهیه، بهشیکی گرینگ له ژیانی مروف پیکدههینی، پهنگدانهوه ی ژیانی پوژانه ی تاك و کومهلگایه، له دهولهتی ساسانی نایینی زهرده شتی نایینی فهرمی دهولهت بووه، بویه لهم پوانگهیهوه دوو جوری نهده به ههبووه، نهوانیش نهده بی نایینی و نهده بی نایینی و نهده بی نایینی.

۱:۱. ئەدەبى ئاپينى لە دەولەتى ساسانىدا

ا:۱:۱. ئەدەبى ئايينى زەردەشتى

هدروه کو پیشتر ناماژه ی پی کرا نایینی زهرده شتی بوو به نایینی فدرمی ندم ده گدریته و با نایینی فدرمی ندم ده گدریته و با ناوی داهیند و که ده گدریته و با ناوی نافی داهیند و که به ناوی نافیستا به کونترین ندده بیاتی جیهان ده رسیر دری هدروه کو المسعودی ناماژه ی پی ده کات به وه ی که (هو الکتاب المنزل علیه عندهم) واتا له لایه ی ندوان ندو په رتووکه ی له لای خودا بری دابه زیوه) که مسعودی ناوی به شه کان به

سورهت دههینی، بهوهی ژمارهی سورهته کانی (۲۱)سورهت بووه، ههر سورهتیک له دووسه پهراوو نوسرابوّوه ۱۹۳۸: ۸۵) سهرچاوهیه کیش نوسیوهتی نافیّستای ساسانی، کوّمه لیّک بابهتی تیّدابووه، پهیوه ندیان به یه کهوه نه بووه، به شی زوّری له ناویوه (فاس، ۱۳۵۶: ۳۰۰)، له روزگاری نهمروّدا نافیّستای سهردهمی ساسیانی نهماوه (کریستنسین، ۱۹۵۷: ۲۱)، نهوهی میاوه چهند به شدیکن گرینگترینیان گاتاکانه که زورده شت خوّی دایهیّناوه، که تیّیدا ناگاداریه که سهباره به سهردهم و ژیانی زورده شت و نهندیشه کانی تیّدا به دهستدیّت (شاهرخ، ۱۳۸۰)، وخوّی به نیّردراوی خودایه که بهناوی (ناهورامه زدا)داده نی و رای ده گهیه نی که لهوییه و پهیامی بو هاتووه (التنوخی، ۱۹۸۰: ۱۰۳)).

لهم رووهوه ده کری بوتریّت نافیّستا دوو بهش بووه بهشیّکی گاتاکانه، تایبهته به خودی زهرده شبته و ده سبتکاری نه کراوه، ههروه کو سبه رچاوه یه ک له برده شبت یان زوّر نوسیوه تی: زاناکان له سهر نهوه کوّکن که گاتاکان له سهرده می زهرده شبت یان زوّر نزیك له سهرده می نه و نووسراوه ته وه (کریستین، ۱۳٤٥: ۲۰)، به شه که ی تر زیاتر له شیکردنه وه ی زانایان و موییده کان بووه، نوسه ریّکیش له گه ل جه خت کردنه وه ی نهوه یه و پیّی وایه که نافیّستا دوو به شی جیاوازی هه یه، به شیّکیان په یوه ندی به زهرده شته وه هه یه، به شه که ی دیکه شی له ماوه ی روّژ گاریّکی دوور و دریّر دا به تایبه تی له سهرده می ساسانیدا خراوه ته سه ری (وحیدی، ۲۰۱۳: ۷۰)، نه وه ی ماوه له نافیّستایه) نوسبرد، وه ندیداد، یه شبته کان و خورده نافیّستایه)

لهم تهوهره همول دهدري بهكورتي تيشك بخريته سهر همر بهشيكيان به كورتي :

یسنا: گرینگترین نه و به شدی تا نیستا ماوه ته وه (یه سنایه)، که بریتیه له گاتاکان یانی سرووده کانی زه رده شت_ ه، یه سنا به واتای ستایش و په رستش و سه نا و سکالا دی، به شیوه ی سروت و پارانه وه و قوربانی کردنه، له سانسکریتدا به شیوه ی (یه زشنه) هاتووه، له (۷۲) به ند پیکهاتووه، هه روه ها گاتاکان به شیکی یه سنایه (عبدالرحمن، ۲۰۰۸: ۵۰).

ویسپرد: یان قیسپرد بهشیکی سهربهخو نهبووه، به لکو پاشکوی یه سنا بووه، به

واتای پدرستن بو گشت برواداره کان دی (ویپسپرد،۱۳۸۱: ۱)، کومه آلی له یاد و پارانه و میه ستایش و سوپاسگوزاری خوداوهند له نیوان (۲۳-۲۷) به شه، به ههر به شیکی د و تری کرده (براون، ۲۰۰۵: ۱۷۶).

ویندیداد: یان قیندیداد، یه کیکه لهبهشه گرینگه کان نافیستا، به واتای پارانهوه و نزا له دژی شهیتان و گیانه خراپه کان دی، وشهی قیندیداد واتا دژی دید (وی یان قی)به واتای دژ (دید) واتای شهیتان، به فارسی نوی به واتای (یاسای دژی شهیتان) دی (رضی،۱۳۱۵ ۱۳۳۱)، له قیندیداد ناداب و دهستووری مهزهه و نه حکام و سیزاکانی نهم جیهانهو نهو جیهانی تیدایه، به زوری یاساکانی سزادان له دژی تاوانباران پیشبینی کراوه، وه کو قامچی لیدان و کوشتنی مارو میرووی زیانبه ش و پاداشتی کاره چاکه کان و چونیه تی خوپاك کردنه وه له پاش شاردنه وه ی مردوو (القندیداد،۱۲۰۱: ۳۹-۱۸۲)، ههروه ها باسی زانستی پزیشکی و رینگه چاره سهریه کان و گیا دهرمان تیدا هاتووه، ده کری بوتری قیندیداد کتیبیکی یاسایی بووه له (۲۲)بهش، یان فهرگوده، ههر بهشهی له باره بابه تیکه وه نوسراوه (پورداوود، ۱۳۰۷).

یه شته کان، یان (یشتها) به شین کی گرینگی نافیستایه و شه می یه شته و شه یه کی نافیستاییه، به واتای قوربانی کردن و سوپاسگوزاری کردگاری جیهان و ریزی فریشته کان دی، همروه ها به واتای پهرستن و به پیروز راگرتن دینت، له (۲۱) به ش پینکهاتووه، همر به شه می له باره ی ستایشی یه کین له فریشته کان، یان نه مشاسپندان ده دوین (یشتها، ۱۳۰۷: ۸) همر یه کینکیان له کاتینکی تایبه تیاد ده خوینریته وه بو نموونه بو مانگی (فهروه ردین = خاکه لیوه)، (۱۱) یه شتی پهیوه ندیدار له (۱۹) ی خاکه لیوه دا و اتا له روژی فهروه ردینگاه ده خویننه وه.

خورده نافیستا، وشدیه کی په هله وی ساسانیه به شیوه ی (خورن ک اوستاک) هاتروه، له فارسی (دهری) بووه به (خورده نافیستا) به واتای نافیستای بچووک یان ورده نافیستا یان نافیستای کورتکراوه، نه و په رتووکه له سه رده می (شاپروری دووهم)

⁽۱). فهروهردینگاه یان خاکه آیوه یان نهوروز یه کهم مانگی به هاره، مهریه شت مانگی پاییز (رهزیهر) له ۱۹ ی مانگی رهزیهر دهخوی نندرا، تیرگان واتا ماگی پوشپه پر واتا یه کهم مانگی هاوین مانگی ۲۰۱۳ ی ۱۸۵) . (رهزایی، ۲۰۱۳: ۱۸۵)

به دهستی موییدان موبیدی نهوکات (نادهر باد مهر ناسپهندان)نووسراوه ته وه نافیستای بچووك (خورده نافیستا) له رووی باوه روه ناگاته یه سنا، چونکه له سهده کانی دوایی دانراوه (تفضلی، ۱۳۷۵: ۲۱)، خورده نافیستا چهنده ها بابهت له خو ده گری وه کو نویژ و پارانه وه و له روز و ومانگ و سال و کاته پیروزه کان و کرداره کومه لایه تیه کان و ریوره سمی هاوسه رگیری و پوشینی جل و به رگ و ژیانی روز انهی زهرده شتی (خرده اوستا، ۱۳۱۰).

زانایانی زورده شتی شهرحیّکیان به زمانی پههلهوی بو ئافیّستا داناوه ناویان ناوه (زوند)، شهرحیّکیان بو زوند کرد، ناویان نا (پازوند)، له پاشان شهرحیّکیان بو پازوندیش کرد و ناویان نا دینکرد (المسعودی، ۲۰۰۵: ۲۰۱۱)، لهوه ده چی زانایانی زورده شتی به مهبهستی نهوه ی نایینی زورده شتی بکهنه نایینیّکی کرداری تا خهلّک له ژیانی پورژانهیاندا پهیروی بکهن، نهو شروقه وتیّبینی و شیکردنهوهیان بو نافیّستا کردووه، تا بهو شیّوهیه بی که خوّیان دهیانهویّت وا بکهن پهیروانی ملکه چی دهولّه ت و دهسه لات بن، سهره پای نهمه شیّگهیشتنی خهلّکی پهیروانی نهمه شیّگهیشتنی خهلّکی ناسایی له نافیّستا و تیّکسته کانی کاریّکی دژوار بووه .

بهرهدمه کانی وه (دینکرد، بندهش، داستان مینوه خورد، ئاردهویراف نامه) به جیا لهبه شه کانی ثاقیستا وه کو بهرهه مینکی ئهده بی ئایینی زهرده شتی هه ژمار ده کرین، به لام سهرچاوه ی سهره کی ئه و بهرهه مانه ثاقیستا و شهرحه کانیه تی، هه و ل ده ده ین به کورتی تیشك بخه ینه سهر هه ندینکیان :

ا. دینکرد، یان دینکرت: یه کینکه له سهره کیترین کتیبه ثایینیه کانی زهرده شتی به زمانی په هلهوی ساسانی نووسراوه، ثهم کتیبه کوکراوه یه که بیروباوه و دابونه ریت و ثه فسانه ثایینییه کانی روز گاری سهرده می ساسانی، ثاقیستا و زهندی ثاقیستا سهرچاوه ی سهره کی ثهم به رهه مه بووه، و شه ی دینکرد به واتای نووسینی ثایینی یان کاره ثایینییه کان دین، له نو به شی یان نو پهرتووك پیکها تبوو، به شی یه کهم و دووه م، به شیکی له به شی سینیه میش نه ماوه (تفضلی، ۱۳۷۵: به میلا)، نه و دینکردی نیستا له به رده ده سه ده ی (سینیه می کوچی / نوی زایینی) له لایه ن هه دو و موبیدی (ثازه و فه رنبه غ فرخرزادان و ئازار باد میدان) کوکراوه ته و و ریک خراوه (براون، ۲۰۰۵: ۱۸۱).

ب. بندهش Bundahish: ناوی کتیبینکی پههلهوییه، وهرگیران و راقهکردنی ناقیستایه، وه ککورت کراوهیه کسی زانست وسروشت و ئاستیرهناسی وا بسووه (کریستنسن،۱۹۵۷: ۲۰۳۳)، ناوه کهی به واتای ئه فراندن ، یان بنهمای ئه فراندن دی، یان سهرهتای هاتنهبوون، بهوهی وشه که به زمانی پههلهوی له دوو بهش پیکهاتووه، (بن)به واتای سهرهتا یان بنچینه، بنهوان ،ریشه دی، (دهش) به واتای ئه فراندن یان خلق دی (بندهش، ۱۳۹۵: ۳).

بندهش دوو دانهی ههببوه بهناوی (هیندی و ئیرانی) نهوهی نیرانی زوّر گهوره به (بندهشی گهروه) ناودهبری (تفضیلی، ۱۳۷۵)، له کوتاییه کانی سهرده می ساسانی نووسراوه ته وه لایه ن (فهرنبه غ کوری دادویه) کوتاییه کانی سهرده می ساسانی نووسراوه ته وه لایه ن (فهرنبه غ کوری دادویه) (تاوادیا، ۱۳۳۸: ۹۸)، له (۳۱) به ش پیکهاتوه و چهند ته وه ر له خوّده گری وه ک سهره تایی نه فراندن و شهرح کردنی دروستگراوه کان و ململانی نیوان نه هورامه زدا و نه هریمه ن و هیزه کانی چاکه و خرایه، زانیاری جو گرافی، میژوویی، نهستیره ناسی و چهند بابه تیکی تر (بندهش، ۱۳۹۵: ۹۹–۱۰۸).

ج. دادستان مینوک خیرد، یان مینوه خیرد: نهم بهرهه به زمانی پههلهوی ساسانی نووسراوه، بریتیه له کۆمهڵێ پرسیاری ثایینی و وهڵم (تفضلی، ۱۳۸۵) دادستان له دوو برگه پێکدێ، داد به واتای عدل و ستان شوێنهکه، که فهتواو و تهشریعاتی لێ دهرده چی، یان مینوه خیرد به واتای دانایی دێ، خیرد بهواتای هۆش، عمقل، تێگهیشتن،بهڵم له فارسی نوێ به مانای (روح عقل) یان گیانی ژیری دێ (نداف وصحنه، ۱۳۹۰: ۱۳۹۱)، ئهم بهرههمه له پرسیار و وهڵام پێکهاتووه، که کهسایهتیهکی خهیاڵییهو به ناوی (دانا یان زانا) پرسیار له یهکێك دهکات به ناوی (مینوه خیرد) ثمویش وهڵم دهداتهوه،له (۱۳۳) بهش یان پرسیار پێکهاتووه که بهشی یهکهم پێشهکیه و له (۱۲۱) پرسیار و وهڵممه پرسیارهکان له بهڵم زیاتر جمخت لهسمر ژیانی دوای مردن دهکاتهوه (مینوی خرد،۱۳٤۸: ۱۵)، به مهبهستی ناموژگاری کردنه به شێوهی پرسیار و وهڵم، همرچهنده مێژووی نووسینی ثهو بهرههمه بی (۱۹۵۲: ۳۱)، بههمان نووسینی ثهو بهرههمه بی ۱۹۵۲: ۳۱)، بههمان میشوه تفویلی دهکات، که مێژووی نووسینی ثهو بهرههمه بی (۱۹۵۲: ۳۱)، بههمان کیسرا

(ئەنۆشىروان)ى دەگەرىنىتەوە، بەوەى كارىگەرى زمانى فارسى نونى لەسەر نىيە ھەروەھا ھىچ ئاماۋەيەك بە عەرەب يان ئىسلام ناكات، بەلكو زياتر باسى شەرەكانى ئىران دەكات كە لە درى تورك و رۆمەكان(١٣٤٥: ٧)، لەوانەيە لەم ماوەيەدا واتا لە كۆتاييەكانى سەردەمى ساسانى، ئەو بەرھەمە نووسىرابىتەوە چىونكە خەلك دوور كەوتبونەوە لە ئايىنى زەردەشىتى پابەنىد نەبسوونە بە فەرمايشتەكانى، بۆيە پياوانى ئايىنى زەردەشتى مەبەستيان بووە لە شىرەى ئەم جۆرە بەرھەمانە بە بىرى خەلك بەيننەوە .

چەند نموويەك لە ئامۆژگارىيەكانى مىنوە خىرد:

بهم جوّره تا کوّمهڵێ وهڵام بوّ پرسیارهکه دهداتهوه بهمهبهستی ئاموّرُگاری و فیربوونی خهڵك بووه ، به شیّوهیهکی ساده و ئاسان .

۲:۱:۲ ئەدەبى ئايينى مانى

مانی و یدیر دوانی گرینگی زوریان به نووسینی نامه و یدرتوك داوه، چونكه مانی له و باوه ره دابووه نووسینی نامه و کتیب هزکاره بز زیاتر بلاوبوونه وهی بیرویاوهرهکهی،ههر ئهمهش وای کردووه که چهندهها بهرههمی نووسراوی گرنگی هدبين به زمانه جياوازه کاني وه کو په هلهوي ئه شکاني ويه هلهوي ساساني و سوغدی ویدلُخی و چینی وتورکی، مانی هونهرمهندیکی فره رهنگی هونهری وه نووسه و و زمانزان وشاعير و ميوزيكر ان و خو شنووس و وينهكيش بووه، توانیویهتی زور به لُنهاتوویی هونهرهکهی بو خزمهتی بیروباوهرهکهی بهکار بهننی، هدروهها توانیوهتی سوود له ناوی خوداوهندهکان و زاراوهی ئایینی هدر نهتهوهیهکی جیاواز وهریگری، بو نموونه ناوی خوداوهند میهر (میهریهرستان) له ئارهمهنستان و باکووری رِوْژناوا له میدیا و نازهربیخان زال بووه به کاری هیناوه (گیسو، ۱۳۸۷: ٣٢)، هدروهها ناوی هدندی له فریشته کان له ژبنگهی سربانی وهر گرتبووه وه ك (جبرائیل، رفائیل و مکائیل)و خوداوهندهکان و یالهوانه ئه فسانهییهکانی ثیرانی وهك (فريدون و گشتاسب) به كارهيناوه (كريستنسن، ١٩٥٧: ١٨٠)، چونكه لهو بروايه دا بدوره، ئهم شیوازه واتبا تیکه ل کردن و نزیب کیردنهوهی ناوی خوداوه ندهکان ئامرازنکی بههیزه، بو گهیاندنی بو گشت شوینکهوتووانی تا به ئاسانی تیبگهن، ههست به نامۆیی نه کهن کاتی گوی بیستی ئایینه نوییه که دوبن، چونکه وا دەردەكەوى، رەنگە مەبەستى مانى داھىنانى ئايينىكى جيھانگىر بورىيىت ئەمە لە لايهك، له لايهكى تىر مانى له ههر شوينيك چ ئايينينك تييىدا بالأدهست بووه سوودى لى بينيوه وهكو بنهمايهك بو ئايينهكهى بهكاريهيناوه، بو نموونه له ئيران زهرده شتی، بودی له هیندستان و چین و روزه هلات، له روزناواش نایینی مەسىحى، كەواتە ھەم لە ھەردوولايەنى ھزرى و ھونەرى بۆ خزمەتى ئايىنەكەي به کارهنناوه.

لهبهرههمه ئهدهبیه کانی مانی نووسینی چهند په پتووکیک بووه، زوّربهی میر وونوسه موسلمانه کان ئاماره به ناو و ژماره ی کتیب و نامه کانی مانی ده کهن که (۷) کتیب بووه، که بریتین له (شاپورگان، که فه لایا، ئارژهنگ، ئینجیل، کنز

الاحیاء، سفرالاسرار، سفر الاجبابرة) (الیعقویی، ۱۹۹۵: ۱۳۰؛ المسعودی، ۱۹۷۳: ۲؛ البیرونی، ۲۰۰۱؛ ابن الندیم، ۱۹۷۷: ۲۰۹۱)، له گهل کومهلی نامه که ابن الندیم ناماژهی به (۷۷)کردووو، له کات و مینژووی جیاواز بو رینبهران و پهیرهانی نایینه کهی ناردووه (۱۹۹۷: ۱۹۹۷)، زوربهیان به زمانی سریانی بووه تهنها پهرتووکی شاپورگان نهبی به پههلهوی ساسانی بووه، چونکه وه و وترا نووسینی پهرتووک به هوکاریکی گرینگی بلاوبوونهوهی نایینه کهی دهزانی، لهو باوه وه دابوو کتیبه کانی باشترین کاریگهریان دهبی، شانازی بهوه ده کرد که خبری نینجیله کانی دهنووسیتهوه، واتا لهسهرده می ژیانی خویدا کتیبه کانی دهنووسیت نه که دوای مردنی به دهستی جینشینه کانی بنووسریتهوه، وه کو زورده شت و عیسی و بودا (سواح، ۲۰۰۲: ۱۰۵)

هدروهها گدشت و گدران هو کاریکی تری بلاوبووندوهی ثاییندکدی مانی بووه، که خوّی چدندهها جار گدشتی بو هیندستان وچین کردووه، دواتر گدراوهتدوه بو تیسه فون (الحمد، ۱۹۹۹: ۲۳)، نیرده ی تایبدتی بانگخوازی بو زوّر شوین ناردووه، بانگخوازان گدشتیان ده کرد به معههستی گدیاندنی بیروباوه ره کدی، بویه ثایینی مانی به خیرایی به گشت جیهاندا بلاوبوه (ادی شیر، ۱۹۱۳: ۲۳)، به تایبدتی لدسه رده می (شاپووری یه کهم)به هوی نهو نازادیدی پییان درابوه، ثاییند کدی له پانتایید کی زوّری ده ولّدتی ساسانی و ده ره وه یدا گدشدی کرد، وه ک له ناوه راستی ناسیا تا میسر له و نوه نو نه فریقیا و نیسپانیا وله و لاتانی ده روبدر تا نیمپرات و ریم روندی و نونان و نیتالیا (کریستنسن، ۱۹۵۷: ۱۷۰۹؛ وید چیری، ب.س.: ۱۹۵۷)

بهمهبهستی زیاتر ئاشنا بوون به بهرههمه کانی مانی ههندی زانیاری لهباره ی کتیبه کانی مانی ده خریته روو:

په پتوکی شاپورگان: ثهو په پتووکه تایبه ته بووه به (شاپووری یه کهم)، یاخود بو ثهو نووسراوه، بزیه به زمانی په هلهوی بووه، ابن الندیم ثاماژه به مه ده کات که شارپورگان به زمانی فارسی بووه (۱۹۷۷: ۳۳٤)، واتا به زمانی په هلهوی ساسانی، زمانی په سمی ده وله ت بوو، دیاره به مهبه ستی گهیاندنی په یامه که یوه به وه به (شاپوور)، تیدا باسی ژیاننامه و شوینی له دایك بوونی و هه روه که چین له تاسمانه و سروش (الوحی) کردووه، که چین له تاسمانه و سروشی بی هاتووه، هه روه کو پیشتر

بو بودا و زوردهشت ویدسوع هاتووه، له بهشیّکی تری په پتووکه که ناماژه به ژیانی دوای مسردن واتسا پورِژی قیسامه ت ده کسات (البیرونی، ۲۰۰۱: ۲۰۳)، ههروه هسا الیعقوبی ناماذة به ناوه پورِ تووکه ده کسات که وهسفی نه فسسی پاك و پرزگاربوو، ونه فسسی پیسسی تیکه لاوی شهیتان ده کسات (الیعقوبی، ۱۹۹۵: ۱۳۰)، شما پورگان له لای ابن الندیم له سسی به ش پیکهاتووه نه وانیش (باب انحلال السماعین، باب انحلال المجتبین، باب انحلال الخطاة) (۱۹۹۷: ۳۳۶)، له سهده ی بیسته مدا چه ند به شیکی نه و کتیبه له ژیر که لاوه ی په رستگایه کی مانیه کان له روز هه لاتی تورکستان دو زراوه ته وه (بویس، ۲۰۱۰: ۱۳۱).

بهرههمیّکی تری (مانی) پهرتووکی (کهفهلایا)یه، به زمانی یونانی به واتای رساله یان نامه دی، لهو پهرتووکهدا مانی زانیاری گرینگ لهبارهی پهیوهندی خوّی لهگهل (شاپووری یهکهم) دهخاته روو (تفضلی، ۱۳۷۵: ۳٤۲)، که تیّیدا ناماژه بهوه دهکات که له ژیّر چاودیّری و سهرپهرشتی (شاپووری یهکهم) گهشتهکهی بو هیند و گهرانهوهی بو ئیّران ئهنجام داوه، له زوّربهی ههریّم و شارهکانی دهولّهتی ساسانی وهکو ههریّمی پارت و ئهدیابین (حهدیاب) و تا شارهکانی ژیّر دهسهلاتی ئیمپراتوریهتی روّمانی گهراوه، بو بلاوکردنهوهی ئایینهکهی، کهفهلایا له پاش مردنی مانی کوّکراوهتهوهو سهرهتا به زمانی یوّنانی بووه، دواتر بو زمانی قبطی وهرگیردراوه (کریستنسن،۱۹۵۷).

ثارژهنگ: بهرههمیّکی تری ئهدهبی مانییه، له شیّوهی ویّنهی پهیامداره، واتا پهیامه کهی له ریّدگهی کیشانی ویّدنه ی جدوانی رهنگاورهنگ روون ده کاتهوه، (التنوخی، ۱۹۹۹: ۲۱)، به ناوی (ئارژنك) وشه که به فارسی کوّن به (نارتهنگ-ئارژهنگ) بووه، به پههلهوی نهشکانی به شیّوهی (نهرده هانگ) هاتووه، به واتای پهیامی راستی دیّ، بهزمانی عهرهبی (بشری الحق) ده گهیهنی، له فارسی سهرده م به واتای (نقاش) ویّنه کیّش یاخود ویّنه کیّشان به باشترین شیّوه دی فارسی سهرده م به واتای (نقاش) ویّنه کیّش یاخود ویّنه کیّشان به باشترین شیّوه دی (تفضلی، ۱۳۷۵: ۱۳۲۵)، لهوانه یه ووشه ی نه یکوّن (اسماعیل پور و مهرا فروز، هاتبیّت (اسماعیل پور و مهرا فروز،

Eikon^(۱) ناوی ویّندی نایینی، یان ویّندی پیروّز بووه، به تایبدتی له نایینی مهسیحی کیّشانی ویّندی پیروّز یان بو کیّشانی پهیکهری کهسایه تیه پیروّزه کان به کارها توو، وشه که به زمانی یوّنانی به واتای نوسینی پیروّز دیّ (روین، ۱۹۹۷: ۱۹۹۷).

۱۳۹۱: ۵۵۷)، هونهری مانی کاریگهری له سهر هونهری نه و شوینانه ههبووه که بیرویاوه پی مانی پنی گهیشتبوو، به تایبه تی بو ناسیای ناوه پاست و پوژهه لاتی ناسیا وه ژاپون و چین و هیند وروژناوا تا میسر و پوما (حسابی و کنگرانی، ۱۳۸۷: ۲۳)، ده توانری ناماژه به وه بکریت که هونه ری وینه کیشانی مانی کاریگهری له سهر هونه ری وینه کیشانی ساسانیش ههبووه، به تایبه تی وینه کهی کاریگهری له سهر هونه ری وینه کیشانی ساسانیش همبووه، به تایبه تی وینه کهی (خوسره وی دووه م) له به شی سهر ووهی تاق بستان کاریگهری هونه ری مانی پیوه ده بیروباوه پره کهی له خزمه تی بیروباوه پره کهی به کاره ینه بو په پره وانی پوون کردو ته وه بو نه وی بیروباوه پره کهی به کاره نه وانه ی نه خوینده وارن به ناسانی تینی بگهن (پیرنیا، ۱۹۸۳: ۱۹۸۹).

(گنج زندگان) کتیبینکی تری مانیه، ناوه پو که که ی به زمانی سوغدی بووه، دواتر بی زمانی په فلهوی ساسانی وه رگیر دراوه به ناوی (سمیتیها)، دواتر شیوه ی دواتر بی زمانی په هلهوی ساسانی وه رگیر دراوه به ناوی (سمیتیها)، دواتر شیوه جیاوازی وه رگرتووه (تفضلی، ۱۳۷۵: ۱۳۳۰)، وه ک ابن الندیم (۱۹۹۹: ۱۳۳۱) ناوی دهبا، بیرونی (۲۰۰۱: ۲۵۳) و یعقویی (۱۹۹۶: ۱۳۰۰) به بهناوی (کنز الاحیاء) ناوی دهبهن.

نهو کتیّبه له لای ابن الندیم به (۱۸) بهش و ناونیشانی بو داناوه، یعقوبی بههمان ناوی سفر اسرار ناوی هیّناوه، به لام المسعودی به شیّوهی (سفر الاسفار) ناوی بردووه (۲۰۱۳: ۲۰۱۹) .

ابن الندیم و یعقویی هدردووکیان به سفر الجبابره ناویان هیّناوه، چهند پارچهیکی به زمانی سوغدی وبههلهوی ساسانی دوّزراوه تهوه (تفضلی، ۱۳۷۰: ۸۳۳)، نهو کتیّبه تایبهت بهو فریشتانه که له ناسمان دابهزیون بوّ سهرزهوی، ههمان داستان له کتابی پهیمانی کوّن(التکوین ۱:۱-۸)، ناماژهی پی کراوه به چیروّکی شهری شهیتانه کان له ناسمان وچیروّکی تری پالهوانی ناوی هاتووه (کریستنسن، ۱۹۵۷: ۱۸۸).

ابن ندیم به شیّوه ی فرقماطیا ناوی بردووه به هه مان شیّوه له ده قه کانی چینی و قبتی ناوی هاتووه، تفضلی ئاماژه به و کتیبه ده کات به وه ی و شه که یونانیه به واتای نامه دی له ده قه کانی چینی و قبتی هه یه، به لام ناوی ئه و به رهه مه مانی به ئیرانی نه هاتووه (۱۳۷۵: ۳۳۷) له به رئه وهی له وانه یه به مانای نامه هاتبی و ته واوکه ری نامه ی (الاصلین) بی که (ابن الندیم) پاسته خو له دوای نووسینی کتیبه کانی مانی باسی ده کات (۱۹۹۷: ۳۳۴). نه و کتیبانه له پوانگه ی بیروباوه پی مانی نوسراوون بویه ده قه کانی به نه ده بی نایینی هه ژمار ده کری.

۲: ۲. ئەدەبى نائايينى(پەھلەوى) لە دەولەتى ساسانيدا

نه دهبی نائایینی (په هله وی) نه و به رهه مه نه دهبیانه ن به شیّوه ی شیعر و په شانن زمانی په هله وی ساسانی نووسراون، یان نه و به رهه مانه ن له چاخی ئیسلامی وه رگیّر دراون بو زمانه کانی عهره بی و فارسی به ده ستکاریه وه، به واتای به هه مان ده قبی نه بووه، به لکو به شیّوه یه وه ریانگیّر اوه تا له گه آن نه و سه رده مه دا بگونجی، یاخود به شیّک له ده قه کانیان له به رهه می نووسراوی تر دهبینری (قندهاری، بگونجی، یاخود به شیّک له ده قه کانیان له به رهه می موسلمانه کان (ملایری، ۱۳۷۸).

ا: ۲:۲: رەوشى شيعر لە دەوٽەتى ساسانيدا

شیعر بریتییه له دهربرینی ههست و سوّزی مروّف له ریّگهی زمانیّکی تایبهت، ههروه کر ابن خلدون (۲۰۰۱) ناماژه بهمه ده کات شیعر بهرههمی زمانزانانه (۲۰۰۱: ۷۹۳) (۱۱) چونکه نووسینی شیعر پیویستی به زمانیّکی پاراو و دیدیّکی فراوان ههیه بو گوزارشت کردن له ههست و سوّزی ناخی مروّف له خوّشی و شازاردا، به چهند بهشیّك دابهش دهیّت وه کو شیعری گورانی یان سوّزداری وداستانی.

⁽۱). شیعر چهند جوریکی وهکو خوشهویستی و داستان و زانستی ههبووه، به لام نهرستو شیعری دابه ش کردووه بو داستانی وتراجیدی و کومیدی ، (ارسطو، ب.س :۲۶)

⁽۲) . هۆكارى ئەو بۆچوونەى كە گوايە لە سەردەمى ساسانيەكان گرينگى بە شيعر نەدراوە، لەوە سەرچاوەى گرتووە لە پاش ئيسلام زمانى پەھلەوى بۆ نووسينى بەرھەمى ئەدەبى بەكارنەھاتووە، بەوەى زمانى پەھلەوى پەيوەست بووە بە زمانى ئايينى زەردەشتى، گوزارشتى لەو سەردەمە كردووە، بۆيە فەرامۆش كراوە، (مهدى، ۲۰۱۱: ۱۳۷۲).

پیچهوانهیه، پینی وایه شیعر تهنها تایبهت نییه به عهرهب، به لکو له لای ههموو نهته ههبروه به ههر زمانیک برو بین، ههتا له لای یونانیه کان ههبروه هیو میروس^(۱) شاعیری یونانی بهناویانگ بروه (۲۰۰۱: ۱: ۸۰۵)، که خاوه نی گهوره ترین داستانی شیعری بروه به ناوی (نه لیاده و نودیسا) (هومیروس، ۲۰۱۳: ۷۰)، کا البستانی، ۲۰۱۱: ۱۰).

له پیناسدی شیعردا بهوه ی که گوتنیکه کیش و سهروای همیه و له برگه ی جیا جیا پیکدی ،یهکسان له کیش دا و پیتهکانی کرتایی به یه شیوه شیوه نه بیناسهیه تایبهته به شیعری عهرهبی (ابن خلدون،۲۰۰۱: ۷۸٤)، به واتای نهو پیناسهیه له گهل هیزراوه ی پههلهوی ناگونجی ، چیونکه شیعری پههلهوی بیناسهیه له گهل هیزراوه ی بههلهوی ناگونجی ، چیونکه شیعری پههلهوی له چهند بیاوازی همهبووه، له گهل شیعری عهرهبی ، بهوه ی شیعری پههلهوی له چهند برگهیك پیکهاتووه، له رینکخستنی برگهکان هممان کیش و قافیهی شیعری عمرهبیان نییه، کیش و سهروای و کورت و دریخ ی همیه، لهسهر ریخ می برگهکان و شیوه ی دهربرینی دهنگی وشه که وهستاوه (پیرنیا، ۲۰۱۳: ۲۰۱۷). کهواته شیعر له دولاتی ساسانیدا، به واتای شیعری عهرهبی که هممان یاسا و تایبهتمهندی همهبی ناوا نهبووه، چونکه دیاره بهوه ی شیوه ی گوکردن و دهبرین له زمانی شیعر ناریه کان وه کو شیوه ی شیعری زمانی عهرهبی نهبووه، وه کو له ناساندنی شیعر دهرده کهوی به شیوه ی شیعری ناواذ بیت، دهرده کهوی به شیوه ی شیعری ناواذ بیت.

ساسانیه کان زیاتر شیعریان به گۆرانی دهبیست، زیاتر لهوه ی بیخو ننهه وه ههروه کو ئاماژه به وه ده کات که ساسانیه کان، به شیّوه ی گورانی گورنیستی شیعر دهبیون، ههرکیاتی گیورانیبیژه که بمسری نه وا شیعره که شاوده چو (دیورانت، ۱۹۷۱: ۲: ۱۹۷۱) به لام نه و بو چوونه به رههایی راست نییه، چونکه

⁽۱) . زانیاری تمواو دروست له بارهی ناو و ژیان و کمسایه تی هو میروس نییه، بویه بوچوونی جیاواز لمبارهی ژیانی دروست بووه، هیرودو تس (۱۸۵-۴۶۵ پ.ز) ده لمی هو میروس نزیکمی چوار سهده پیش نمو ژیاوه که ده کاته نزیکمی ۸۵۰ پ.ز، یان له ماوهی شموری (طرواده) که نزیکمی (۱۸۸۶ یان ۱۱۹۴ پ. ز) ژیاوه، لمبمر نموهی لمو سمرده مه نملف بای نووسینی نمبووه، زیاتر به شیوی زاره کی شیعره کانی هو نیتموه، به لام بهرهممه کانی به کونترین بمرهممه نمده نموروپی داده نری (باول، ۱۲۰۱۷ کا بحامد، ۲۰۰۱۲ ۲۶۲).

ههندی بهرههم ههبووه، تا سهردهمه کانی دوای دهو لهتی ساسانی ماوه، بو نموونه وه کو گاتاکان و دهره ختی ئاسوریك و هیتر، ئهمه زیاتر دهوه ستیته سهر به هیزی و جوانی هونراوه که و کاریگهری له سهر دهروونی مروّف.

که واته شیعر له ده و له ده و له ساسانیدا به شیوه ی ده نگی بووه و بریتی بوو له (سرود) بو سایش کردن و پیاهه لدان و گیرانه وه ی به شیوه ی گورانی کردن و کیسرانه وه ی شیعر کیش و کردن کاتوزیان، ۲۰۱٤ (۷۳: ۲۰۱۶)، به وه ی گورانیه کان به شیوه ی شیعر کیش و سهروایان له گه ل گو کردنی ده ربرینیان ده گونجاند، هه روه کو ابن خرداذبه ناماژه به و شیعره گورانیه ده کات که (باربه د) بو (خوسره و په رویزی) چریوه که ستایشی ناوبراو ده کات :

قیصر ماه ماننذ خاقان خرشید

ان من خذای ادر مانند کامغاران

كخاهذ ما يوشيد كخاهذ خرشيد. (١٩٦٩: ٤)

به شینوهیه کی سهرنج راکیش ستایشی (خوسره پهروینز) ده کات، ده لیّت نه گهر قهیسه ر مانگ بی و خاقان خور، به لام گهورهی من وه کو ههوری کی به توانا وایه ههر که بیهوی دهتوانی مانگ و خور داده پوشیّت (۱۹۶۹ : ٤).

 بهناوبانگ (الاعشی)^(۱) دهچینه دهولهتی ساسانی له سهردهمی پاشا (خوسرهو پهرویز) پارچه شیعریک دهنووسی بو کیسرا، که بهم بهیته دهست پی دهکات:

ارقت وما هذا السهاد المؤرق وما بي من سقم وما بي معشق.

به واتای (ئهو له شهو نهنوستووه بهوهی نه ناساغه و نه نهقینداره)، کاتی ماناکهی بو کیسرا وهرده گیرن، ئهوهیش له تیکهیشتنی خوی پینی وایه مهبهستی پارچه هوزراوه ئهوهیه که ئهگهر کهسیک بهشهو نهخهوینت نهخوش نهبی و عاشق نهبی، کهواته دزه، پیسی ده لین نهوه شاعیره، نهویش ده لینت (سرود گوی بتازی)(۲)یه؟ (الرازی،۲۰۱۵، ۱۳۵)، به واتای نهوهی سرود بیری بیابانگهره.

کۆمەڭى بەرھەمى شىعرى بۆ سەردەمى ساسانى دەگرىتەوە تەنھا نموونەيەك دەخەينەروو ئەۋىش درەختى ئاسورىكە:

یه کیّه له کونترین به رهه مه که نه ده بسی شیعری په هه له وی (دره خت ناسوریک) ه، بریتییه له ململانی و جه نگی زاره کی (نوابی، ۱۳۸۱: ۱۳)، به شیّره ی هونراوه بی له (۸۰۰) و شه پیّکها تووه، به زمانی په هله وی نه شکانی بووه (تا داویا، ۱۳۹۸: ۱۸۸)، دواتر وه رگیّر دراوه بی زمانی په هه له وی ساسانی (طبری، ۱۳۹۷: ۲)، بابه ته که گفتو گیری نیّوان دره ختی ناسوریک مه به ست لیّی دره ختی دار خورمایه (۱۳ که که که برنیک هه ریه که یان به شیّره یک سوود و به رهه مه کانی خویان دار خور مایه (۱۳ که که که به به به به به که یان به شیّره یک سوود و به رهه مه کانی خویان

⁽۱). الاعشى ميمون بن قيس (۷ هجرى/٦٢٩ ز) شاعيرى سهردهمى پيش ئيسلام بووه ،له سهردهمى نيسلام ژياوه، به لام نهبووو به موسلمان، ناسراو بووه به (الاعشى بكر بن وائل) بيناى چاوى زوّر لاواز بووه، ههندهك دهلين كوّره بووه، به لام شيعرى زوّر سهرنج راكيش و ته و ناسكى نووسيوه، بوّيه به (صناجه العرب) بهناويانگ بووه، به تايبهتى له بارهى كوّرى مهيخانه و خواردنهوى مهى و پياههلدنى به لهش ولارى ئافرەت، ههمود كات گهشتى كردووه بو لاى سهركرده و بالا دەستهكان شيعرى بو دورتن، لهبهرامبهر وورگرتنى پاداشتدا ئهومى وهريده گرت له وابواردن و خواردنهوى مهى شيعرى بو دوريته لاى ۱۹۹۲. ۱۹۹۹.

⁽۱۲). و شهی بتازی به واتای چادرنشین ، یان بیابان نشین یان چاردار دی ، یان مهبهست هززی (طه)ی عهرهبیه .به مانای عهرهب یان زمانی عهرهبی دی له لای فارسه کان به زمانی سلوکی به مانای سه گی راوکردن دی (التنوخی، ۱۹۹۹: ۱۸۱) لهوانه یه همان ناوی تاژی بی که له زمانی کوردیدا له لای کوردان له گهل سه گی ناسایی جیاوازی ههیه که بهرزتر و به غارتره بو راو کردن به کاردی.

رود دارخورما درهختیکی بهناوبانگه له میرژووی ولاتی دوو رووبار، لهبهر شهوهی سوودیکی یه کجار (۲) دارخورما درهختیکی بهناوبانگه له میرژووی ولاتی دوو رووبار، لهبهر شهودیکی یه کجار (۲)

دهخهنه روو، وهلامی یه کتر دهدهنهوه، نهم شیّوازه نهدهبیه له نهدهبی ولاتی دور رووبار بهتایبه تیش له نهدهبی سوّمهری و نه کهدی بهدی ده کری، بو نمونه گفتوگوی نیّوان دارخورما و دار مازوو (الطرفاء الاثل) له شیّوهی درهختی ناسوّریك و بزنه که یه شیّوهی هوّنراوه ههردوولایهن کیّبرکی ده که ن بو دهرخستنی سودی خوّیان و خاله به هیّزه کانی خوّیان، بو سهرکهوتن و بردنهوه دهخهنه روو (ادونیس، ۱۹۹۹: ۳ :۳۳۲-۳۳۲).

دهکری هوکارهکانی هزری و ئایینی و سیاسی و چینایهتی و شارستانیتی هاندهر بن، بـ ق دەركەوتنىي ئەم جـ قررە بەرھەمە ئەدەبىييە (سـعيد، ٢٠١٦: ٧١)، هەريەكىكىان لە دوو لايەنەكە كېبركى دەكەن بۆ دەرخستنى خاللە بەھېزەكانى خۆيان و بردنهوهیان، بویه نهم نهریته کونهی نهدهبیاتی ولاتی دوو رووبار به شیوهی زارهکے گےوازراومتهوه بنز ئیسران، دواتے له سندردهمی دهولله ساسانی نووسراوهتهوه،ههروهك پیشتر ئاماژهی پی كرا، لهوانهیه هونراوهی درهختی ئاسوریك، دەرخستنى ململانے ى نيوان دوو ئايينى جياواز بيت ئايينى زەردەشتى و ئايينه کاني کفر ئاميزي ولاتي دوو ړوويار ههروه کو تويژهران ـ نيا چوپي و پيروز و ستاری زیاتر نهو راستیه دهسه لمینن، پیّیان وایه بزنه که هیّمای نایینی زهرده شتی و ژیانی کشتوکالی و ناژه لداریه و دارخورماکهش هیمایه بو نایینی بی باوهری كۆمەڭگــاى ولاتـــى دوو رووپــار(١٣٩٥: ١٧٩)، پــاخود ململانــــى نێـــوان دوو كۆمەلگاي جياواز دەردەخا بزن ھێماي ژياني چياكاني زاگرۆسە ئاژەڵداريە، و دارخورماش هیمایه بو همموو ولاتی دوو رووبار و ژیانی کشتوکالیه (اذکایی، ۱۳۸۱: ۱۰)، یان پیشاندانی هدردوو لایهنی ئابووری ناژه لداری و کشتوکاله، بهوهی ههردوو بهشی گرینگی ژیانی ثابووری کومهلکا پیکدههینن. له دهسییکی هـۆنراوەكەدا كاراكتەرەكان دىارنىن، بىڭگومان نووسـەرەكە دەرناكەوى وەكـو مەتەلىك دەست پى دەكات بە وەسف كردنى درەختىك بە شىروىيەكى ناراستەخۇ ئامارە بە

زوری هدبوره و به داریکی پیروز هدرٔ مسار کراه، له بنه په بند باشووری پوژهه لاتی نیمچه دورگهی عمرهبی ده گدریته و به به به به معمه کمی چه نمین بابه تی جوّر به جوّری لی دروست کراه، وه دو شاو و شهراب، تا له گه لاکهی حه سیر و زمنبیل و پیداویستی ژیانی پوژانه ی لی دروست کراه، بویه شیعریکی بابلی دوزراوه و ناماژه ی به ۳۵۲ سوودی دارخورما کردووه (باقر، ۱۹۸۰ : ۱۲۷-۱۲۷).

دارخورماكهيه، كه تنيدا هاتووه :

در سرزمین سورستان درختی بلند و رسته بود که بنش خشك بود ، برگ هایی سبز

داشت و میوههای شیرین می اورد (نوابی، ۱۳۸۹: ۱۳).

دواتر هدردوولایدنی کاراکتدره کان به دهرده کدون، ئدوانیش دارخورما و بزند، که له سدره تای هزنراوه که دا هاتووه: له سدرزه مینی ئاسورستان مدبدست لی ی ولاتی ئاشووره (۱) له ولاتی دوو رووبار که به شیک بووه له دموله تی ساسانی، دره ختیکی بلند وینی هیشک و سدری سدوز هدبوو ،دواتر دارخورما که له دیری (۱-۲۰) سووده کانی خوی ده روییری، وه که ندوه ی لهبدره که ی ده خون و له قدد و گهلاکه ی جوزه ها پیداویستی دروست ده کهن...هتد، له به شی دووه م له دیری (۲۱-۵۳) بزنه که وه لامی ده داته وه و ندویش سووده کانی خوی ده خاته روو ده لی هدر چهنده بزنه که وه لامی ده داخوره و ندویش سووده کانی خوی ده خاته روو ده لی هدر چهنده ناچارم وه لامت بده مدوه، تو شدر می ده فروشی، بویه ناچارم وه لامت بده مدوه:

کۆمهڵێ سوودی خۆی باس دەکات که زۆر زیاتره له هی دارخورماکه وهك شیر و بهرههمهکانی و خواردنی گۆشته کهی و درستکردنی چهندهها پیداویستی له پیست و مووهکهی وهك نامیرهکانی مۆسیقا وبهکارهینانی پیسته کهی بۆ نووسین لهسهر پیست و دروست کردنی پشتین یان کهمهربه ندی پیرۆزی زهرده شتیان (کوشی)، ههروهها به نازادی ده گهری له ناووههوای پاك دهسووریتهوه و خهلك و نهتهوهی جیاواز دهبینی بویه له دیری کۆتایی به پینچهوانهی دارخورماکه، له زهوی وهستاوه (۵۶) له كۆتاییدا برنه که سهرکهوتنی خوی بهسهر دره ختی خورماکه دا راده گهیهنی (تفضلی، ۱۳۷۵).

له ئەنجامدا دەكرى بووترىت كە ھەبوونى زمانى نووسىن بۇ نووسىنى شىعر

⁽۱) ناسورستان مهبهستی بهشی باکووری عیراقه (ولاتی ناشوور)، له سالمی (۵۳۹پ.ز) کورشی مهزن بابلی دارگیرده کات، له گفل (ولاتی ناشوور) دهبنه بهشیك له دهولهتی نهخمینی، لهو سهرده مه به (بابل وناشوور) وتراوه سورستان، ههر بویه له نووسراوه کانی ساسانیدا بهناوی ناسورستان هاتووه و به (دل ایران شهر) ناودار بووه (ملایری، ۱۳۷۵ :۸۸).

وه ک به شین ک به شینک له نه ده به ده و له تسی ساسانیشد ا وه ک نه ته وه کسانی تسر، کاریگه ری هم بووه، کونترین شیعری په هله وی گاتاکان بووه، هم بووه بو پیاهه لدان و مه دح کردنی پاشاکان به شینوه ی شیعر ستایشان کردوون.

۲:۲:۲ چیروٚك و داستان له دەونٚەتى ساسانیدا

چیرۆك گیرانهوهى كۆمهلی رووداوه لهسهر زارى كهسایهتیهك ، یان زیاتر، به شییوهى گیرانهوه و گفتوگین زارهکی له نهوهیهكهوه بین نهوهكانى تیر گوازراوهتهوه بهمهبهستى سوود وهرگرتن بهكاریان هیناوه،ئهم جۆره چیرۆكانه دهچنه بوارى چیرۆكى میللیهوه (عبدالحكیم، ۱۹۸۰: ۱۹)، له دهولهتى ساسانى كۆمهلی بهرههمهی ئهدهبى له شیعر و پهخشان و داستان ههبونه، وهك بهرههمهكانى (یادگار زریران، گرشاب نامه، ویس ورامین، شیرن و فهرهاد، بههرام نامه، سام نامه، بهرزو نامه).

ثهوانه گشتیان به زمانی پههلهوی ساسانی بوونه، دواتر وهرگیردراوون بو زمانه کانی یونانی و سریانی دواتر بو فارسی (عبدالمحمدی ودیگران، ۱۳۸۹: (۱۴۷)، همندی لهو بهرهممانه بو سهردهمی ثهشکانی ده گهرینهوه وه (ویس ورامین و دره ختی تاسوریك) له سهردهمی ساسانی بو زمانی پههلهوی ساسانی وهرگیردراون و نووسراون، یاخود همیه تایبهت نهبووه به بهرههمی ثهدهبی ساسانی، له لای زوربهی نمتهوه کان ناسراویووه وه کو گرشاسپ نامه ناوی داستانیکی پالهوانیتیه باسی ثازایه تی ونهبهردی پالهوانیکی ئه فسوناوی به ناوی گشتاسپ ده کات له ئیران و هیندستان به ناوبانگ بووه (طوسی، ۱۳۵۷: ۳).

هدروه اداستانی (سلامان و وابسال) بهرههمیّکی نهده بی جیهانی کوّن بووه، لهلای زوّربه ی میلله تان باوبووه، وه ک لهسهرده می میسری کوّن نه و چیروّکه به شیّوه ی دوو برا ناماژه ی پی کراوه (حسن، ۱۹٤۵: ج۱: ۹۰). لهوانه یه نهرهه مانه به نووسراوی نه بووین به لکو به شیّوه ی زاره کسی بووه له کوّرو و کوّبوونه وه کان باس کراوه. له م تهوه ره بوّ پهیوه ست بوون به پلانی تویّژینه وه که تهنها ناماژه به به رهه میّک ده کری نهویش کلیله و دهمنه یه:

كليله و دەمنه: ئەم بەرھەمە لە بنەرەتدا بەرھەمىي ئەدەبىي ھيندى بووە، لە

كــۆمەڭى چىرۆكــى خەيــاڭى ئەفســانەيى لەســەر زارى ئــاژەلان بە مەبەســتى گهیاندنی ئاموزگاری و رینمایی بووه، ئهو بهرههمه پهرتوکیک بووه به زمانی سنسكريتي به ناوي (پهنجه تهنترا) واتا پيج بهش (تفضلي، ١٣٧٥: ٣٠٢) له پیشهه کیه که نامهاژه بهوه کهراوه نهم بهرههمه له لایهن بیرمهندی هیندی (بەيدەبا،Bedba) بۆ پاشاى ھىندى (دەبشەلىم، Debshleem) دايناوه، پاش ئەوەى ئەسكەندەر مەكدۆنى ھىندى داگير دەكات و جينشينى خۆى لەوئ دەكاته حاكم، بهلام پاش ماوهيهك خه لكه كه له درّى دهسه لاتى بيّگانه شىزرش دەكەن، دواتر پاشایه ک به ناوی دهبشه لیم دهبینته دهسه لاتدار، نه و پاشایه کی سته مکار و خراپ بووه له گهل میللهته کهی، کهس نه دهور نرا نامور گاری بکات، کاتی زانایه کی دانا و بیرمهند به ناوی (بهیدهبا) بیری کردهوه پاشا بهرمو رینگای راست بباتهوه و ناموز گاری بکات، به لام دهبشه لیم دهیخاته زیندان و دواتر پهشیمان دەبىتەوە، داوا لە (بەيدەبا) دەكات، وەكو پاشاكانى پىش خۆى بەرھەمىكى ئەدەبى دانایی همبی، که تایبهت به میروو و ژیاننامهی سهردهمی نهو بی (ابن المقفع، ١٩٨٩: ٢١)، (بەيدىيا) بەمەبەستى ئامۆژگارى كردن كۆمەڭە چيرۆكێكى ناوازە و به پیز و واتادار لهسهر زاری ناژه لان و پهلهوهرانی دانا، به وهی که ناژه لان و پەللەوەران لە جياتى مرۆڤ رۆڵ دەبينن .

ناوه پرکی چیر و که کان ناماژه به پهیوهندیه کو مه لایه تیه کان ده کات وه ک پهیوهندی نیوان خه لک و سهرکرده و هاوو لاتیان (ابن المقفع، ۲۰۱۵: ۳۱)، ابن خلکان ناماژه به به و ده ده کات، که (ابن المقفع) کلیله و ده منه ی داناوه دواتر ده نووسیّت و ده لیّت نا شهو داینه ناوه، به للکو نه و له زمانی فارسیه وه وه ریگیّر واوه بو زمانی عهره بی هموه ده دات کاتی باسی به دهه مه وه گیر دراوه کانی هیندی ده کات، کلیله و ده منه ی به به دهه می نه ده بی هیندی وه گیر دراوه کانی هیندی ده کات، کلیله و ده منه یا ناماژه به به و به ده مه ده کات که کلیله و ده منه ناماژه به به و به دهم ده کات که کلیله و ده منه ناسراوترین کو مه له چیرو کی سهرده می ساسانیه کان بووه، که له سه نسیکریتیه و بو په هله وی وه رگیر درابوو (۱۳۷۵: ۳۰۳)، ابن المقفع له پیشه کی کینیه که که کنی کلیله و ده منه دانایی و کتیبه که که کاتی کیسرا (نه نوشیروان) گونبیستی نه وه ده بینه و دانایی و فیربوونی په ند و ناموژگاری، بویه ده یه ده په نید ستان نموونه ی نییه بو دانایی و فیربوونی په ند و ناموژگاری، بویه ده یه وی به هم در نوخیک بی نه و کتیبه به ده ست فیربوونی په نه و ناموژگاری، بویه ده یه وی به هم در نوخیک بی نه و کتیبه به ده ست

بهیننی، بو نه مهبهسته وهزیسر و پزیشکی لیهاتوو (بهرزهوهیه، Borzuya) رادهسپیری و به نههینی بچی بو هیندستان، چونکه پاشای هیند له خهزینهی شاهانه پاریزگاری لی دهکرد، (بهرزهویهی) دانا گهشت دهکات بو هیندستان، دوای ماندویوون و نهزیهتی زور، توانی کوپی نهو کتیبه لهگهل کومهلی بهرههمی تری زانستی بو کیسرا نهنوشیروان بینی، نهویش بهمه زور خوشحال دهبی و دهیهویت پاداشتی بداتهوه، ناویراو هیچ پاداشت وهرناگری، بهلکو داوا دهکات له کتیبهکهدا بهشیکی بو نهو وهکو ناماژهی پی کرا به فهرمانی کیسرا نهنوشیروان وهریگردرا بو زمانی پههلهوی (ابن المقفع،۲۰۱٤:۰۰-۲۱)، نهو کتیبه نهنوشیروان وهریگیراوه بو زمانی بههلهوی (ابن المقفع،۲۰۱٤:۰۰-۲۱)، نهو کتیبه وهرگرتبی، بهشیکی تایبهت بهژیانی خوی و گهشتهکهیهتی بو هیندستان ابن المقفع وهریگیراوه بو زمانی عهرهبی له پازده بهش پیکهاتبوو، دواتر له عهرهبیهوه بو زمانی یونانی و لاتینی وهرگیراوه (تفضلی، ۱۳۷۵: ۳۰۳)، نهو بهرهمه له ههمو سهردهمهکان تاوهکو نیستاش بهرههمیکی شیرین و دلخواز بووه و به شیرین و دلگیر نووسراوه و تیگهیشتنی ناسانه.

۳:۲:۳. بەرھەمى مێژوويى لە دەوٽەتى ساسانيدا

هدولدهدری هدندیکیان بخهینه بهر باس و لیّکولینهوه وهك: خدای ناصه-خایین ناصك - کاهناصگ - تاجناصك _کارنامهی نهرده شیّر نهو بهرهه مانه به زمانی په هلهوی ساسانی بوونه، ههرچهنده به زمانه رهسه نه که نهماون، به لام زوربه یان وهرگیردراون بو زمانی عهره بی ،به شی زوری بهرهه می میّرونووسه موسلمانه کان پیکده هینن . نه وانیش بریتین له:

ناوی بهرههمه که له دوو بی گه پیکهاتووه خودای به مانای (سهروهریان شاه، سولتان، خاوهن مولّك، به توانا) دیّت وبی گهی دووهم نامك، یان نامگ، به مانای نووسین و کتاب، یان نامه دیّ، ههردوو بی گه به واتای (پهرتوکی شاکان) دی (بندهش، بخش۲۲، بند ۷)، دواتر له زمانی فارسی نوی له جیاتی خودای نامه، شانامه به کارهاتووه (مشکور، ۱۳۵۰: ۱۶) لهوانه یه (خودای) شروّقه ی هدلّه ی بر بکری بریه به (شانامه) نووسیویانه،)خودای (وه کو نازناویک بووه بر

⁽۱). یمزگوردی سیّیم، ۱۳۲ تا ۲۰۱ ز) ، دوا پاشای ساسانیه کان بروه، تممه نی بچووك بروه به شدا ، موسلّمانه کان له سالّی (۱۳۲ ز) له شدری قادسیه و لهسالّی (۱۶۲) له شدری نههاره ند سهرکه وتن، (یمزگورد) ناچار برو را بکات، تا دواتر له همریّمی مهرو کوژرا، به کوژرانی (یمزگوردی سیّیم) له سالّی (۲۰۱۱ز) دولمتی ساسانی رووخا و کوتایی پی هات (البعلبکی، ۱۹۹۲: ۵۰۵) .

پاشاكان له سهرهتايي سهردهمي ساساني تا كۆتايي بهكارهاتووه، (الاصفهاني)ش ئاماژه بهومه دهکات، که کاتی (یهزدگوردی سییهم) له شهری (قادسیه)(۱)له سالمی (۱۳۳۱ز) شکستی خواردو له شهرهکه و رایکرد بو شاری (مهروو)، له لایهن (ماهویه) که مهرزهبان، یان (حاکمی شارهکه)بوو(یهزدگورد)دهکوژێ، لهم ساتهوه شاری (مهرو ناحیه کانی) به (خودا کشان) ناویراوه واتا دووژمنی شا (۱۹۷۳: ٤٩)، هدروه كنو له پاشتماوه نووستراوه كانى سندر بدرده كنان پاشتاكانى ساستانى ئەو نازناوهیان بو خویان به کارهیناوه، ناوی خوداوهنگار ئهو ناوه له زمانی عهرهبی له رُيْر ناونيشاني (سيرالملوكالفرس او ملوك العجم) واتا (رياننامهي پاشاياني فارس، يان عمجمم) له لايمن (ابن المقفع) وه وهر گيردراوه (البيروني،١٩٦٩)، سەرچاوەي رەسەنى كۆنترىنى ئەو پەرتووكانە بووە، كە لەبارەي مېـرووى ئېرانىي پیش ئیسلام به زمانی عدربی یان فارسی نووسراون(کریستنسن، ۱۹۵۷: ۲۹)، جیّی ثاماز هیه که، خودای نامك به تهنها له لایهن (ابن المقفع) وهرنه گیردراوه، به لْكُو چهندين كهسى تر (٢) وه ريانگيراوه بن زمانى عهرهبى ههروه كو الاصفهانى له نووسینی پهرتووکه کهی (سنی ملوك الارض والانبیاء)دا ناماژهی پی ده کات، بهوهی سوودی له وهرگیراوهکانی تری (خودای نامه)بینیوه و تاوتویی کردووه، وهك ده لَینت: (دانهی وهرگیردراوه کانم بهراورد کرد جیاوازی زؤری همبووو (ههشت) دانهی وهر گیر دراوم تاوتوی کرد)، هدروهها ئاماژه به ناوی وهر گیرهکان و شیوازی ناوه کهی ده کات (۱۹۲۱: ۱۷)، دیاره نهو پهرتوکه له گهڵ چهند بهرهه میکی به نرخى ترى سەردەمى ساسانى تا ساڭى(٩١٥ز) مابوون، لە لايەن پياوانى خانەدان ودەسترۇيشتووەكانى ھەرىمى فارس پارىزگاريان لىكردووه، ھەروەكو المسعودى لەم

(۱) جهنگی قادسیه نه و جهنگه بوو که له نیّوان ساسانیه کان وفاتیحه موسلّمانه کان به سه رکردایه تی سه عد کوری نهبی و هقاص له سالّی (۱۳۳۱ز) پرویداوه، سوپای ساسانی به سه رکردایه تی پروستم فه روخ زاد بوو، موسلّمانه کان توانیان به سه ریاندا زال بن، شکستی سوپای ساسانی له و جهنگه سه رهتای لمناو چرونی دولّه تی ساسانی بوو (کمال ۲۰۰۵، ۵۳: ۵۳:

^{(&}lt;sup>۲)</sup>. له لای ابن المقفع به ناوی (کتاب سیر ملوك الفرس) بوو، محمد بن الجهم البرمكی بهناوی (کتاب تاریخ ملوك الفرس) زاده ریه بن شاهریه الاصبهانی به ماوی (کتاب سیر ملوك الفرس)، محمد بن بهرام بن مطیار الاصبهانی (کتاب تاریخ ملوك بنی ساسان)، هشام بن قاسم الاصبهانی (کتاب تاریخ ملوك بنی ساسان) دانه یه کی له گهنجینه ی خهلیفه ی عهباسی (مامون) بووه (تاریخ ملوك الفرس) اصلاح بهرام بن مردانشاه، نه وه ی دیاره ههر وهر گیرینک به پی دید و بو چوونی خوی وهر گیرانی بو کردووه بویه جیاوازی ههبووه .

بارهوه دهنوسیّت: له سالّی (۳۰۳ ك/ ۹۱۵ز) له شاری ئیسته خر له ههریّمی فارس له لای مالّباته خانه دانه کانی نه و ههریّمه، (پهرتوکیّکی مهزنیان له لابوو، زانستی زوّر و ههوالّبی شاکان و کوشك و سیاسه ته کانیان تیّدا توّمارکرابوو، که هیچ پهرتووکیکم وه کوریکم وه کسانی (خودای نامسا، نسایین نامسا، کهناما)نه دیتبوو (۱۹۳۸: ۹۲)، ههروه ها الاصفهانی نامازه به وه ده کات (۲۰) دانه ی خودای نامه ی له ریّگه ی (به هرام کوری مهردان شاه) موبیدی شاری شاپوور له ههریّمی فارس بینیوه (۱۹۲۱: ۲۲).

سهبارهت به ناوهروکی (خودای نامه) باسی ژیان و بهسهرهاتی شاکان ده کات و دابه شیان ده کات بن چوار به شی سهره کی (پشدادیه کان، کیانیه کان، ئەشكانيەكان و ساسانيەكان) بىي گومسان بە گىويرەي ئەوەي لەسمرچاوە عەرەبىيەكاندا ھاتووە، چونكە دانە رەسەنەكى نەماوە(تفضلي، (371 :1375 ، هدروه کو دیاره لهبهشی یه کهم دروست بوونی جیهان و پاشای یه کهم لهسهر زهوی دەخاتەروو، بەلام ئەو بەشەي زۆر درېش نيپه كەچى لە شانامەكەي فيردەوسىدا زۆر بەرفراوانتــره، كە رووداوى زيــاتر وەكــو داســتانى رۆســتم و جەنگەكــانى و ئەسىفەنديار ئامارەى پىن كىراوە (الفردوسىي،١٩٧٧: ٥٥-٥٨)، ئەمەش بىز ئەوە ده گهرینتهوه، که دیباره فیردموسی له نوسخهی تبری خبودای نامهی بینیبوه و سهرچاوهی سهرهکی نهو بهوه، جگه له وهرگیردراوهکانی عهرهبی بهتایبهتی وهرگیر دراوه کهی (ابن المقفع) (کریستنسن،۱۹۵۷ : ۶۸)، نهوهی جیگای سهرنجه جگه له بهسهرهاتی پاشایانی ئیرانی باسی رووداوی تری وهك هموالی ئهسكهندهری مه کدو نی تیدایه که زور به دوور و دریزی باسی لیّوه کراو، کهچی هیچ ناماژهیه ك نیسیه بو سهردهمی میدیه کان هدروهها زور به که مسی باسسی نه شکانیه کانی تيداهاتووه، له لايمكى تىر جياوازى له نينوان پاشايانى ئەفسانەيى و ميژوويسى نه کراوه، بن نموونه (شاپووری یه کهم) وه کنو پاشایه کی ئه فسانه یی (جه مشید) باسکراره، بهلام ئهوهی تیبینی دهکری بهشی زوری تهرخان کراوه، بو سهردهمی ساسانیه کان به دوور و دریدری رووداو بهسمرهاتی همر پاشسایه ک به دریدری باسکراوه، کات وماوهی میر ووی فهرمانرهوایی دیاری کراوه، لهسهرچاوهیه کیشدا وتراوه که ساسانیه کان وه کو نه خمینیه کان روز ژمیریکیان ههبووه، نووسهری خودای نامه یشتی یی بهستووه (کریستنسن،۱۹۵۷: ۲۹).

۲:۳:۲ ایین نامه _ایین نامگ(ayinname

به واتبای دهستوور، یان پهرتبووکی پاسیایی دی (التنبوخی، ۱۹۸۰: ۲۲)، بهرههمیّکی تری ئهدهبی میّر وویی ساسانی به زمانی یه هلهوی بووه (ابن المقفع) وهريگێــراوه بــــۆ زمـــانى عـهرهبـــى، ئـهم پەرتـــووكە وردەكاريەكــانى رێكخســتن و بهريّوهبردني دهولّهتي ساساني تيّدا بووه (كريستنسن،١٩٥٧)، بريتي بووه له كۆمەڭنىك ياسا و رئىسا و داب و نەربىت و رەوشت و رئورەسىمى شاھانەيى، وەك بابهته کانی له شکر کیشی و راو و یاری وتیرهاویژی و پیشبینی و ناموز گاری شاهانهیی، واتا پهرتووکی یاساکانی دەوللەت بووه ههروهکو الجاحظ ئاماژه بهوه دەكات كه وشهكه فارسيه به واتاى (القانون والعاده)دى، بهلام عهرهبهكان بهههمان شیّرهی خوّی به کاریان هیّناوه، که مانای پاسا و نهریته (۱۹۱۶: ۱۹)، کتیبیّکی زور قهبه بووه به وتهی المسعودی که ناوی (کتاب الرسوم) ی لیدهنی و ناماژهی پے دەكات كه چەند هەزار لاپەرە بووه، دانەي تەواوى له لاي موبيدەكان و خاندداندكان دەست كەوتبورە (١٩٧٣. ٩١)، ديباره له لاى زانايبان ناسراو ببوره وەكبو سهرجاوه به كاربان هبناوه وهك. ابن القتيبة الدينوري جهندين جار ناوي (ايين نامه) دەھننى بەشنىك لە ناوەرۆكەكەي لە ژېر ناونىشانى (اداب الفروسىة) ئامارەي يى كردووه ،هدروهها له بابدتي (مذاهب العجم في العيافة والاستدلال بها)(١)ديسان ئاماژه به و سهرچاوهیه ده کات که زانیاره کانی لیّوهر گرتووه (۲۰۰۸: ۱۷۶)، دیاره به گشتی له (اپین نامه)ی وهرگرتووه راستهوخو ناماژهی پی دهکات، (اپین نامه) به یه کین له و په رتووکانه داده نریت که فارسه کان نووسیویانه (ابن الندیم، ۱۹۹۷: ۳۰۰)، دیاره ئایین نامه له پهرتووکیك زیاتر بووه زانیاری زوری لهبارهی داب وندریت و هرزشی خانددانه کانی تیدا با سکراوه، وه کو تیرهاویژنن و یاری تویین وهه لدانی بالنده و یاری تری تیدابووه ، ابن القتیبة الدینوری ناماژه به زوربهی

⁽۱) لهم بهشهی ناماژه به زوربهی پیشبینیه کانی فارسه کان دهدات، زوربهی نهو قسانه له ناو کوردانیش برونی هه یه ،بو نموونه ،نه گهر مریشگ وه کو که له شیر بانگبدات، دالین نهوا نهو ماله دورچاری ناریشه دمین.

به شه کانی ده کات (۱۷۰ تر ۱۷۵). — یک یان تو ماریک نزیکه ی شه ش سه د ناو و پوست و پله بالاکانی تیدا تو مار کراوه ، که المسعودی ناوی ده بات لهم باره یه ده ده ناوت ده ناوی ده بات استانی تیدا تو مار ده نیت فارسه کان په پر تووکیکیان هه بووه په به به ندی ده نامه الاپه په ، ته نها له لای کرابوو ، نه م سه رچاوه یه به شیک بووه له (ایین نامه) هه زاره ها لاپه په ، ته نها له لای موبیده کان بووه (۱۹۳۸ به ۱۹۳۸).

۳:۳:۳ –گاهنامك - gahname

به واتای پهرتووکی ریّکخراو، له پهرتووکهکانی)ایین نامه(پیّکهاتبوو (المیاح، ۲۰۱۳: ۳۰)، بریتی بووه له لیستیّك، یان توٚماریّك نزیکهی شهش سهد ناو و پوّست و پله بالاکانی تیّدا توٚمار کراوه، که المسعودی به (فهرست الرجال) ناوی دهبات، لهم بارهیهوه دهلیّت: فارسهکان پهرتووکیّکیان ههبووه پلهبهندی دهولهتی ساسانی تیّدا توٚمار کرابوو، نهم سهرچاوهیه بهشیّك بووه له (ایین نامه) ههزارهها لاپهره بووه، تهنها له لای موبیدهکان بووه (۱۹۳۸).

۲:۳:٤ تاچ نامه tajname

ابن ندیم به شیّوه ی (وکتاب التاج وما تفاءلت به ملوکهم)باسی کردووه، که پاشاکان زوّر خوّشییان پی دههات(۱۹۷۷: ۳۰۰)، ثهو پهرتووکه تایبهت بووه به یاسای دهولهت وکاری پاشاکان، بوّ بهریّوهبردنی دامو ده رَگای دهولهت که وتار و دیدگاکانیان له روّژی تاج له سهرنان بو بهریّوهبردن و دیاری کردنی سیاسه تی دهولهت له و پهرتووکه توّمارده کرا (الکعبی، ۲۰۱۰: ۷۱)، الجاحظ پهرتوکه که ی ناوی (التاج فی اخلاق الملوك) ئباماژه ی پی کردووه که بریتی بووه له فهرمان و بریار و وهلامی پاشا بو پرسیاره کان له بونه تایبه تیه کان وهسیه و ئاموز گاری پاشاکان تیّدا توّمار کراوه، که وه که به به به نامین دیّته هدرویز بو ههر ماره وه ناموز گاری خسره پهرویز بو شیره وه که ناموز گاری خسره پهرویز بو شیره وه کی کوری و بو سهرکرده کان و نووسه ران و خهزنه دارانی دهوله تی همروه ههلسوکه و د و د و د د نامور کراوه (۱۹۱۶: ۱۹۲۵)،

کریستنسن ناماژه بهوه ده کات ده لیّت له وانه یه (طبری) و تاره شاهانه ییه کانی وه ک فهرمایشته کانی (شسساپووری سسسیّیه م) بق به ریّوه به رکسان، هه روه هسسا فه رمانه کانی (به هرامی چواره م) بق سه رکرده کان نامه کانی کیسرا (نه نق شیّروانی) له په رتووکی تاج نامه ی و هرگرتبی (۱۹۵۷: ۵۰).

kar-namag i Ardaxsir i Pabagan2:3:5

کارنامهی نهردهشیر که یه کیکه له بهرهه می نهده بی په خشان، که تیدا میژوویی ژیانی (نهرده شیر کوری بابك، بابكان) دامهزریننه ری دولله تی ساسانی دهخاته روو.

ئەم بەرھەمە بە زمانى پەھلەرى ساسانى پىن دەرتىرى (كارنامىگ ئەرتەخشىر پاپكان) ژیاننامەی خۆی و كورەكەی)شاپوورى يەكەم(و نەوەكەی (هورمزدی) تیدا تومارکراوه (کارنامه اردشیر:۲۸)، به زمانی یههلهوی ساسانی و كەمتىر بىروە لە (حەفتىا لايەرە) ژيىدەرى چەنىدەھا بەرھەمىي بەعەرەبىي نووسراوپووه، هدروهها له لای المسعودی به شیّوهی (کارنامج) هاتووه، هدروهکو ئاماڑہ بەمە دەكات بەرەي كە (ئەردەشىر كورى بابك) يەرتوركىكى ھەببورە بە ناوی (کارنامج) باسی ژیان و ههوالی جهنگه کانی و کاروکردهوه کانی کردووه (۱۹۷۳: ۱: ۲٤۸)، ئدم بەرھەمە ئەدەبىيىيە چەنسىد بىلابەتىكى مىترووپىسى و جوگرافیایی وخهیالی و نه فسانه یی له خو دهگری ده رباره ی ژیانی (نهرده شیر) به شیّوهی روّمان(که ژانهریّکی گرینگی تهدهبیه) داریّژراوه، وهکو له کارنامه دا (۱۳۳۹ : ۱: ۱-۷)، هاتووه که سهرهتا باسی رهوشی ناوچهکه دوای ههلمهتهکهی ئەسكەندەرى مەكدۆنى دەكات، بەسەرھاتى خۆى و ووردەكارىيەكانى ژيانى وەكو نهژاد و بنهچهی خوی تیدا دیاری کردووه، بنهچهی خوی بو (دارا کوری دارا)ی دهگدر ننیتهوه، هدروهها ئاماژه بهوه دهکات که کاتی (ئهسکهندهر مه کدونی) و لاته که یان داگیر کردووه نهوان رایان کردوه بن لای کورده کوچهره مەردارەكان، ساسانى باوكى لەلاى بابك مەرزەبان، ياخود حاكمى ئەردەوان لە ههریمی فارس شوان بووه، بابك هیچ كوړى نهبووه، كاتي بابك سي جار خهون به ساسان دمینی، له شهوی په کهم خور هه لدهی له پشت ساسانه وه گشت جیهان رووناك دەكاتەوە و شەوى دووەم ساسان دەبينى سوارى فيلێكى سپى بووە، و خەڵك

ستایشی ده کهن خوشیان ده وی، شه وی سینیه م ناگر له هه رسی په رستگای به ناوبانگی (ناده رفه نبه گ و ناده رگشسب و ناده رفه رنبه غ) و له مالی ساسان ده رده چی و هه مو جیهان رووناك ده کاته وه، خه ون لیکده رهوان بوی روون ده که نه و خوی یان یه کیک له مندالله کانی ساسان ده بیته پایه دار و پاشه روزی یکی مه زنی ده بین، بویه نه ویش کچه کهی خوی ده داتی نه رده شیر به رهه می نه و هاوسه رگیرییه و باوکی ده مری بابك ده بیته سه رپه رشتیاری، هه رله به رئه ویه ناوی باپیری وه کو ناوی بابی دی، به شیکی تری داستانه که باسی خوی ده کات کاتی له لای نه رده وان بوه و چونکه پاش نه وه ی زانراوه نه زادی بو خانه دانه پایه داره کان ده گه رینته و ده بو و ه کو شازاده بری، بویه ده ینیزینته کوشکی پاشای نه شکانی نه رده وان، دیاره نه ریت و ابووه، پیویست بو و مندالله خانه دانه کان له لای کوشکی پاشا یه روه رده بین (کارنامه نبخش ۱: ۲).

نمرده شیر ژیانی روزاندی له گهل شازاده کان به سمر بردووه، که خدریکی راو کردن و یاری کردن بووه به هوی نیره یمی کوره کانی (نمرده وان) له تعویله یه نه کسپان زیندانی ده کات، به لام نمرده شیر له گهل یه کهی له که نیزه کانی نمرده وان پهیوه ندی خوشه ویستی ده بی و ده بیته دلخوازی، به یارمه تی نمو کچه راده کات بو زیدی خوی له همریمی فارس (کارنامه: بخش ۱: ۸)، به شیکی تری به رهمه که باسی شهره کانی و چونیه تی کوشتنی نمرده وان و شهری له گهل ملوك طوائف به تاییه تی له گهل شای کوردانی میدی ده کات و گوایه همزار که سی لی کورشتون، نموانی تری به دیل گرتووه بردوونی بو همریمی فارس (کارنامه: بخش کوشتوون، نموانی تری به دیل گرتووه بردوونی بو همریمی فارس (کارنامه: بخش دوای (نمرده شیر) نووسرایته وه بویه کاریگه ری زمانی فارسی پیوه دیاره که به شیراز نکی و زور ساده و ساکار دار توراوه (۱۳۷۵: ۱۳۷۷).

هدرچهنده نووسهری نهو بهرههمه نهدهبییه نادیاره، به لام زوّر شارهزایانه و لیهاتووانه رووداوه کان تیکه ل به نه فسانه و خهیال ده کات، وه کو کاتی (نهرده شیر) شهری له گهل نهر دیها ده کات و به دوو نهسپ را ده کات، ماوهیه کی دوور و دریژ دهبری تا ده گهرینه وه بو ههریمی فارس، ههروه ها زانیاری جوگرافی دهرباره ی شاره کانی ههریمی فارسی تیدایه که ناماره چهندین شار ده کات، که (نهرده شیر) دروستی کردووه وه ک رام نهرده شیر و نهرده شیر خوره.

۲:۲:٤ پەندو ئامۆژگارى (اندرزنامە) Andarzname

تهندرزنامه، یان پهند و ناموژگاری، بهشیکی گرینگی تهدهبی پههلهوی پیکدههینی، ریشهیه کی کونی ههیه له میرژووی نیراندا، به تایبهت لهسهرده می نهخمینی و نهشکانی (اصلانی، ۱۳۳ : ۱۶۷)، به شیوه و زاره کی نهوه دوای نهوه پاریزگاری لیکراوه تا لهسهرده می ساسانیه کان، به زمانی پههلهوی ساسانی نووسراونه ته وه (مسکویه، ۱۹۵۲: ۱۹۹ : ۱۹۷۱: ۱۹۷۱؛ اللهیاری ومرسل پور، نووسراونه ته وه می نهندرز به فارسی کون به شیوه ی (هام حدارزا) هاتووه، به واتای (رینککهوتن) دی، له زمانی پههلهوی ساسانی (هاندارز) بووه، به لام له زمانی فارسی نویدا به مانای پهند، ناموژگاری، رینگا یان راسپارده (وهسیهت) دی (اصلانی، ۱۳۸۹: ۱۹۷۹)، التونخی ناماژه به وشهی (نهندرز) ده کات بهوه ی دی (اصلانی، ۱۳۸۹: ۱۹۷۹)، التونخی ناماژه به وشهی (نهندرز) ده کات بهوه ی که، وشه که به واتای ناموژگاری یان نهسیحه تیان وهسیه وحکایه ت دی (۱۹۹۹: ۱۹۷۱)، همروها مسکویه زیاتر تیشک ده خاته سمری ده لینت: (الاندرز) پهندنامه (، بیان پهرتوکی ناموژگاری، بیان به واتای کوردنه وهی وته و و ناموژگاری دانایان لهباره ی په فتار و پهوشت دی، که له کوتاییه کانی سهرده می ساسانی نووسراوو بوون تا دوای سهرده می ساسانی مابوون (۱۹۵۲) . (۳۱ ا

هدرچدنده ندم جوره بدرهدمه نددهبیه پیشتر بیوونی هدبیووه، بدتایبدتی له ولاتی دوو رووبار، که خاوهنی کونترین نووسینی ناموژگاری بیوونه بو نزیکدی سالی) ۲٤۰۰ پ.ز(ده گدرینتهوه به ناوی (ادب الحکمة السومری) (الجبوری و علی، ۲۰۰۰ : ۹۹؛ ۳۳۱). لدوانهیه کاریگدری هدبیو بی لدسدر دهرکدوتنی ندم جوره بدرهدمه نددهبییه له نیران. به لام دهقه رهسهنه کانی ندماوون، دهبینین لدسهرچاوه عدرهبیه کان ناماژهیان پسی کراوه به تایبدتی مسکویه کتیبه کدی به ناوی (الحکمة الخالدة جاویدان خرد)ی داناوه بدناوی (حکم الفرس یان پدندی فارسه کان (۱۹۵۲: ۳۲)، به شیکی تایبدتی بو ناموژگاری فارسی داناوه که گشتیان بو ندو ماوهیه ده گدرینتهوه.

له و روانگه وه اندرزنامه بریتیه له و پهند و ناموز گارییانه ی که کهسانی خاوهن ژیر،یان نه وانه ی سه ختی روز گاری ژیانیان بینیوه و به نه زموون فنریوونه، به

شیره مید کی کورت و پی مانا نه زموونی خویان وه کو په یامین ده گهیه نن بو پینمایی کردن به مه به ستی نه نجامدان، یان هاندانی کاریک تا بکری، یان پیگرتن له کاریک تا نه کری بو نه وه که خدلک هوشیار و ناگادار بین و که مته رخه می نه که ن تاوه کو دوو چاری زیان نه بین، ده کری په یامه که نایینی، یان سیاسی، کومه لایه تی، فه رهه نگیی یان په روه رده یی بی (تفضیلی، ۱۳۵۷: ۱۸۰) . ووته کان ساده ن و مانادارن نه مه شود بوده تا هه مود که سیک به ناسانی تیبگه ن .

- ئامۆژگارى ئايىنى: بەھۆى ئەرەي ئايىنى زەردەشتى يېگەيەكى مەزنى لە دەوللەتى ساسانىدا ھەبىروە، بۆيە گرينگى تايبەتى بە ئامۆژگارىي ئايىنى دراوە، ناوەرۆكى ئامۆژگارى ئايىنى ستايش كردنى ئەھىۆرامەزدا و گوٽرايەلى بۆ فهرمایشته کانیه تی (نسوابی، ۱۳۳۹: ۱۳۷) ههروهها راستیگۆیی و راستی و وازنه هینان له رینگهی راستی درو نه کردن و دوورکه وتنه وه له دوزنان، وموژدهی پاداشتی نهه قرامه زدا بو راستگویان و سزای بو دروزنان (اصلانی، ۱۳٦۲: ۱۸۱-۱۸۰)، دیاره پهیامی ناموزگارییه کان به مهبهستی پهیروو کردن و گویزایه لمی ئايينه كه بووه. كۆنترىن دەقىي ئامۆژگارى ئايىنى ئاقىسىتا بىورە، ھەروەھا لە پەرتسووكى (شەشسەمى دىنكسرد) دريرتسرين دەقسى ئامۆژگسارى ئسايينيه (تفضلی، ۱۳۵۷: ۱۸۰)، كۆمەڭى ئامۆژگارى ئايىنى ھەببورە، بىز نمبورنە لە بەرھەمى پەھىلەرى (ارداويىراڤ نىامە) پەيىامەكەي ئامۆژگارى ئىايىنى بىووە به هه مان شیّره له دادیستان (مینوه خیر)دا پرسیاره کان و وه لامه کانی بر مهبهستی ئاييني بووه و به گشتي رينمايي پهيرهواني زهردهشتي دهکات (مسکويه، ١٩٥٢: ٣٢)، بـوّ نمـوونه له ناقيّسـتا يدشـته كان له ميهـر يدشـت :٢ هـاتووه: (ندى ئەسىپىتمان. نەكەى پەيسان بشكينى :نە پەيمانىك ، كە بە ئەشھەنىكت دابىت و نە تەنانەت پەيمانىكىش بە دروەندىكت دابى ، چونكە پەيمان پيرۆزە ، ج لەگەل خراپ دا و ج له گەل جاك دا).

هدروهها له ئامۆژگارىيەكانى زەردەشتدا ھاتووە:

*. ئەوەى رابورد لە بىرى بكە و بۆ ئەوەش ھۆشتا نەھاتووە خەم مەخۆ.

*.کهس فریومهده تا دواتر تووشی دهرد و حهسرهت نهبی. نموونهیهکی تری (اندرز خسرو قباذان)ه به واتای ئاموژگاری خسرهوی کوری قوباد .که

ئامۆژگاریەکی کورته له(۱۳) بەند يېك دى و دەچېتە بوارى ئامۆژگارى ئايينى بهوهی زیاتر جهخت لهسه ر کارکردن بن ژیانی دوای مسردن دهکاتهوه (تفضلی، ١٣٧٥: ١٨٨؛ ايراني،١٣٣٤ :١٢٠)، كه ئامۆژگارى خەڭك دەكات تاوەكو زياتر گرینگی به ژیانی دوای مردن بدهن. له پیشه کی ناوه رو که په هله ویه کهی دا هاتووه : كاتى كىسرا ئەنۆشىروان لە كاتى سەرەمەرگدا يېش ئەوەى گيانى لە جەستە جیاببیته وه، ناموز گاری جیهانیانی کردووه ، هاواری کردو وتی نهی خه لکینه دوای نهوهی گیانم له جهسته جیادهینتهوه، جهنازهکهم ههلگرن و بیبهن بن نارامگا (ئەسپانور) ئەو شويننە دەكەويىتە سەر ريىگاى لاى راستى تىسەفون، دواتىر روو ده کاته خه للک و ده لیّت: نهی صرو ڤینه خوّتان له تاوان و گوناح ببیاریزن و روو بکهنه چاکه کاری و بو کاری چاکه چالاك بن، دونيا به لاتانهوه گرينگ نهبي چونکه تا دوننی نهو جهستهیه جیاواز بوو، بهوهی جهستهی شا بوو نهورو بی گیانه، ئهی خلّکی جیهان سهلامهت بن برؤن بۆ کاری باشه ههوڵ بدهن وله چاکه کردن له گهڵ خهڵك ئامادس، رينك بن و يه کگرتوو بن به دادپهروهری به ياسايي کاربکهن و هاورابن له گهل صروفه راسته کان، گوی بگرن له ناموزگاری زانایان و به گویّیان بکهن، به بهشی خوّت رازیبه و چاوت له سامانی کهس نهبیّت(اندرز خسرو قبادان، ۱۳۲۹: ۱۸). دیاره نهو ناموژگاریهی کیسرا ئامۆژگارىدكى گشتىد واتا ئاراستە كراوه بۆ ھەموو كەس .

ثاموژگاری نائایینی: جوردکی تری ئاموژگاری کرده بی، یان دهتوانین بلیّین نائیینی یان ئاموژگاری سیاسی، که پانتاییه کی فراوانی همبوره له دهولاه تی ساسانیدا، همند یکیان تایبه ت بسوره به شاکانی دهولاه تی ساسانی، ئه وانیش به مهبه ستی پاریزگاری له دهولاه ت و پاراستنی ده سه لات ئاموژگاری کوره کانیان (جینیشینه کانیان) کردووه، ئاموژگاری یان بو وه زیران یان بو کارمه ندانی دهولاه تاموژگاری زانایان یان موبیدان بو شاکان (اللهیاری و دیگران، ۱۳۸۹: ۱۸). که واته ئاموژگاری سیاسی زیاتر بابه ته کانی پهیوه ست بووه بو پهروه رده و پیکه یاندنی چینی ده سه لا تداره کان، تا بتوانن به باشترین شیّره ولات به ریّوه ببه ن، به والی بی می دول بروایه دابوون نه گهر به رپرسه بالاکان چاک بن، نه وا خداکیش چاک ده بن، به پیچه وانه وه شه گهر پاشا خراب بی نه وا میلله ته که خراب ده بن (صفرزای وایمان پور، ۱۳۹۷: ۹۱) همروه کو ابن الطقطقی له م باره یه و خراب ده بن (صفرزای وایمان پور، ۱۳۹۷: ۹۱)

دەنووسىت دىن خەڭك لەسەر ئايىنى پاشاكايانن(الناس على دىن ملكيهم)بۆيە ئەگەر دەسەلاتدارەكان چاك بن ئەوا خەڭكەكەش بەھەمان شىرە دەبن (د.س: ٢٦).

بۆ خەلكى تر بووه، ئامۆژگارى بۆ كورەكدى بە شيوهيەكى زۆر سەرنج راكيش بووه، له (١٤٨) بەند يېكهاتووه، بۆ نموونه لە ھەندى لە بەندەكانى ھاتووه وەك :

*کورِم، ههمیشه کاری چاکه بکه نه خراپه، ژبانی مروّث تاههتایی نیه و هیچ شتنکیش لهم جیهانه کاتیبهدا له کاری چاکه و ناوی چاك سهرووتر پیویستر نیبه.

* ئەرەى كە تىپەرى لە بىرى بكە و بى ئەرەش كە ھىنشتا نەھاتورە غەم و حەسرەت مەخىد.

* به بي بيركردندوه قسه مدكه.

* له گهڵ هیچ کهسێکدا هیچ کات درو مهکه.

ههمسوو بهشسه کانی ناموژگساریه که مسسکویه له جاوییسدان خرد باسسی کسردووه (مسسکویه، ۱۹۵۲: (۳۲، به به شینوه یه کی جوان و هینمنانه، به ها بهرزه کان و پروشت و ناکار فیری کوپه کهی ده کات، که پاستگو و لیبورده و میهرهبان و یارمه تیده و بینته تاکیکی جوامیر و دلو قان سه رفراز .

هدروه اناموژگارییه کانی (بوزرگمهر به ختگان) وه زیر و راویژکاری کیسرا نه نوشیروان (الفردوسی،۱۹۷۷: ۱۸۷)، به شیخی تری ناموژگاریه له بواری ره وشت و ره فتار، له پیشه کی ناماژه به وه ده کات نه و نووسینه ی به فه رمانی کیسرا نووسیوه، له به ناوب انگترین ناموژگارین له شینوه ی پرسیار و وه لام، له نینوان کیسرا نه نوشیروان و بوزرگمهر بووه (مسکویه، ۱۹۵۲: ۵۵؛ قندهاری،۱۳۸۵ :۱۲۸). هدروه ا بوزرگمر چه ندین ناموژگاری تری هه یه بو پهیوه ندییه کومه لایه تیه کان (مسکویه، ۱۹۵۲) ایمون کیسرا ۱۹۵۲ :۱۹۵۲

پرسی :چ کاریک هدیه هدمیشه شایان بیت.

وه لام به جیگهیاندنی ندرکی سهرشان و خوناسین.

پرسی : راوێژ له گەڵ کێ بکەين؟

وه لام: له گهل كهسيكدا كه خاوهني سئ شته : دين و زانياري و دؤستايهتي.

پرسی: چاکه کردن باشتره، یان خو له خرایه بهدوور گرتن؟

وهلام: هدردووك، بهلام چاكترينيان دوور بوونه له خراپه. (محمد نورى، ١٣٩٠: ٣١)

ثه و ناموژگاریانه له لایهن کهسانی بیرمهند و زانایان و خاوهن ژیری ناماده کراون، مهبهستیان بووه رینهایی خه لک و دهسه لاتداران بکهن، به تایبه تی کاتی خه لک و ازیان له ثایین و ثاکاری به رز هینناوه بویه نه و پهند و ثاموژگارییانه یان داناوه به وهی له سه رزار و و تنهوه ی ناسان بووه بو همو چین و تویژیک، چونکه به شیره یه کی ساده و ناسان بووه، ههمو که س ده یتوانی تیبگات و پهیره وی بکات، همر ناموژگاری ناونیشانیکی تایبه تی هه بووه، وه ک ناموژگاری شایینی، سیاسی، نازموونی که سی وه ک باوک بو کور، یان پاشا بو جینشینه که ی همروه کو شاماژه ی یع کرا.

۲:۳ .هونەرى مۆسىقا له دەولەتى ساسانىدا

هوندر گوزراشت له هدست وسوّزی مروّث ده کات، هدر له سدرتایی پهیدا بروندیدوه له سدر گوی زبوی به هوّی ناشنایدتی له گهل مروّث پهیدا کردووه (مولود، ۲۰۱۱: ٤)، هوندر بریتییه له گوزارشتکردن له جوانی و هدست و سوّز و هزره کانی مروّث بهوری نهو سروشتهی تیّیدا هزره کانی مروّث به هوّی نه سروشته ی تیّیدا ژیاوه کاریگهری لیّکردووه وه ک ده نگی (ناو) — هاژه و خوره خوری ناو هدروه ها گفه گفی با و نمه نمی باران وگرمه ی هدوره تریشقه و شه پولی دهریا (بهزادی، گفه گفی با و نمه نمی باران وگرمه ی هدوره تریشقه و کو و کوتر و قاز و هیت (لاری ومحمودی، ۱۳۸۸: ۵۱)، کهواته سروشت گهوره ترین نیلهام به خش بووه بو فیّبرب ون و لاساییکردنه وه ی ده نگه کان و پهیوه ندی راسته خوّی به خدودی نیرب ون و لاساییکردنه وه ی ده نگه کان و پهیوه ندی راسته خوّی به خدودی ناده میزاده وه هدبروه، به مدش موّسیقا که شیّکی چیژبه شی به مروّث به خشیوه، ناده میزاده وه دا بووه هدر له کوندا بو زوّر مه به ست به کارها تووه، وه ک له ولاتی دو رووبار بو خرمه تی خوداوه ند له گهن و تنبی گورانی بو پارانه وه و نزا

⁽۱). لهم ڕ رووه و دهوتریّت و شدی (میوزیك) له بنه ره تدا له و شدیه کی یوّنانی و هرگیراوه به فوّر می (موزه)،موزه یه کیّك له (نوّ خاتوونه خوداوه ند) هکانه له کچانی هدردوو خوداوه ندی (زیوّس و میخوس) ن له میسوّلوّریای یوّنانی، که له لای یوّنانیه کان په رستراوه، به هدر یه کیّکیان دهوترا (موس) که له و شدی (موستیه) و هرگیراوه به مانای ژیانه وه دیّ، پاشان (نه لف)ی بوّزیاد کرا بوو به (موسا) واته ئیلهام بوّ هاتوو (الحلو، ۱۹۷۷: ۱۲).

کردن به شیکی گرینگی بیروباوه پر بووه، بهوهی به دریژایی میژوو هونه و نایین به یه کهوه بوونه (هیغل، ۱۹۷۸).

له فهرههنگی ئیرانی کون به زمانی پههلهوی ئهشکانی وشهی (گوسان) به و که سه و تراوه که گورانی بو پاشا دهوت له گهل ژهنینی موسیقا، له زمانی عهرهبی بووه به (جوسان) به واتای (مغنی) به شیوهی کو (جواسنه) بووه (تفضلی، ۱۳۷۱: ۱۳۷۱)، به لام له زمانی پههلهوی ساسانی وشهی (خنیاگر) به کارهاتوه، ههمان مانای گوانیبین و ناوازدانه دهبهخشی (زرشناس وشمسی، ۱۳۹۳: ۳۳)، یان (پامیشگه در، ناواز خوین) به مانای میوزیکژهن و گورانیبین (مطرب) دی، به واتای نهو کهسهی هو کاره کانی خوشی و شادی فهراههم ده کات بو نهوانهی گویی بو ده گرن (حاتمی و دیگران، ۱۳۹۵: ۱۲۷)، موسیقا خوی چهند نوته و میلودی (ناواز)ی یه که دوا یه کن، پیکهوه گوزارشت له مانا و پهوندی نوشه و میلودی (ناواز)ی یه که له دوا یه کن، پیکهوه گوزارشت له مانا و پهوندی تاییه ده ده ده نوتانه مهبهستیک له گهل شیعر ده پیکن بوخوشی (پهونم)، یان ههندی جار نه و نوتانه مهبهستیک له گهل شیعر ده پیکن بوخوشی (Afkhami, and Parvin, 2020)

هونهری موسیقا له دمولهتی ساسانیدا به شیوازنکی تر بهدم کهوت و بوو به به شیم تایبه به دمولهت، له لایهن پاشاکانهوه گرینگی پی دراوه، چهندین هوکار، یاخود پالنه ههبوونه، وهکو هوکاری ئایینی و میژوویی و کومه لایه تی وای کردووه که موسیقا ببیته به شیکی گرینگ له دمولهتی ساسانی نهوانیش:

هوٚکاری ئایینی: ئایینی زورده شتی بوو به ئایینی فهرمی دوولهت، موسیقاش به شینکی گرینگی نهو ئایینه بووه، که بو مهبهستی پهرستن له گهل خویندنی سروود وپارانه وه به کارهاتووه، (گاتا) به شینکی گرینگ و سهره کی ئاقیستا بووه، له کومهلی شیعری نازاد به ههبوونی کیش و سهروای ساده و ناسان پینکهاتووه (ازرکشسب، ۱۳۷۸: ۲۷)، به شینوهی گورانی و ناوازی تایبه تی نویش و پارانه وه ده خوینرا (مولر،۱۳۵۸: ۲۹)، وشهی (گاتا) به شینکی نافیستا پینکده هینی ههروه کو پیشتر نامازه ی پی کرا، نه و وشه یه له موسیقای کلاسیکی نیزانی به شینوه ی پاشگر بو ناوی نامیرو به شینوه ی رگاس) هاتووه واتای سروود ده گهیه نیت، کونه که به زمانی په هلهوی به شینوه ی (گاس) هاتووه واتای سروود ده گهیه نیت، دواتر به فارسی ده ری (بووه به (-گا)) له هونه ری موسیقا به کاردی (دوو گا)

و(سی گا) ...هتد (حکمت، ۱۳۵۰: ۳۲۰)، مؤسیقا له گه ل وتنی سرودی گاتاکان بو ستایش کردنی ناهورامهزدا له ناتشگاکان به کارهاتووه، نهو نامیرهی بو مهراسیمی نایینی زورده شتی به کارهاتووه زیاتر نامیری (سهنج) بووه (مبینی و حق پرست، ۱۳۹۷: ۱۰۹۱).

لهسهرده می (قوباد کوری فیروز، ۱۳۸۸-۱۳۵۰) بزووتنه وهی مهزده کی به ده رکه وت، نه ویش وه ک نایینه کانی زهرده شتی و مانی گرینگی به موسیقا داوه، موسیقا یه کی له بنه ماکانی نایینی مهزده کی بووه، نه و چوار بنه مایه له سهر هیزی روحی وه ک (ههست، عهقل، بیری، شادی) بونیا دنراوه وه ک دیاره (خوشی سادی) یه کی له و چوار هیزه بووه که نه ویش له ریکه ی موسیقا و ناوازی خوش به مادی) یه کی له و چوار هیزه بووه که نه ویش له ریکه ی موسیقا و ناوازی خوش به مهبه ستی به خشینی خوشی و به خته وه ری ده روونی به کاریان هیناوه (بیات، ۱۳۵۵: ۲۰۹۹) مهروه هستا له نسایینی جسوو و مهدی ده که مهبه ی زمرده شتی و مانی و مهزده کی له مهرستی از مهناوه (العتابی، به درستی و پارانه وه به کارهیناوه (العتابی، پهرستگاکاندا له گه آن ناوازی نایینی بو پهرستن و پارانه وه به کارهیناوه (العتابی،

⁽۱) . له ئیمپراتوریهتی روّمانیدا پاش نهوه که سالّی (۳۱۳ز) ئایینی مهسیحی بور به ئایینی فدرمی دورلهت به پنی مدرسوم میلانو، ثهر ئایینه جیاداز بور له زورده شتیهه ت له رووی گرینگیدان به موسیقا بهوه ی پیاوانی کلّیسه ی مهسیحی زوّر داخراو بوون، ریّگایان نهده دا برور به موسیقا بدری، تهنها بو مهبهستی پهرستن و پارانهوه نهبی، بویه فیربوونی موسیقا تایبه بو به کلیسه، نهو نامیره ی زیاتر بو پهرستن و دوعا و پارانهوه به کارهاتووه بریتی بووه له نوّرگون(پیانوّ) (غربال، ۱۹۸۷).

۲۰۱۳: ۱۵۰)، موسیقا کاریگهری لهسه دوروون دروست ده کات و هانده و بو نه نه بو نه دانی پهرستشی زیاتر، بویه له ئاتشگاکان له ژیر چاودیری پیاوانی زورده شتی له خویندنی سروته ئایینیه کان ده خویندرا، به کارهینانی موسیقا له پهرستگاکان دا زیاتر بو به خشینی خوشی ده روونی بووه لای زوربه ی میلله تانی کون وه کو ولاتی دوو رووبار، و میسر و یونان له پهرستگاکان به کاهاتووه، ههروه ها بو ده رکردنی گیانی خراپه به ئامیری ده هول یان ته بل گوزار شتی لی کراوه (بهزادی، ۱۳۸۲: ۱۳۸۷)

هـونهری مۆسـیقا له دوای داگیرکردنـی ئیـّـران له لایهن ئهسـکهندهری مهکدوّنی کهوته ژیّر کاریگهری شارستانیّتی یوّنانی، بوّیه لهم ماوهیه دا ئهوهی تیّبینی دهکری هونهریّکی تیّکه لاوی لهنیّوان روّژهه لات و روّژئاوای به دهرکه و تووه،

⁽۱)، کۆنترین نموونهی دۆزینهوهی مۆرتکه له شاری (چهغامیش)له دیزه فول بۆ سهردهمی ئیلامیه کان ده گهریته وه سالی (۱۹۹۱-۱۹۹۱ز)، کنه پشکنینی تیدا کراوه، که وینهی کۆمهلی میوزیکژه له شیوهی ئاههنگی پیشان ده دا، له کاتی ناهه نگ گیران دان، ئامیره کانی مؤسیقی سه نج و بوق و دمیه که در هنن (هینتس، ب.س: ۱۸)

بهههمان شیّوه له هونهری موّسیقاش رهنگدانهوه همبووه (کالیّچ، ۲۰۱۰: ۲۱)، دوای دهرکردنی سلوکیهکان، ئهشکانییهکان دهسبهرداری موّسیقا نهبوون، نهوانیش وه نهوانهی پیّش خوّیان گرینگیان به موّسیقا داوه، کوّمهلّی نامیّری میوزیکی لهو سهردهمهدا به کارهاتووه ههروه کو تویّرهریّکی فارسی لهم بارهوه ناماژه بهو نامیّرانهی نهو سهردهمه ده کات که گرینگیان پیّداوه بریتی بوونه له نهی و تهنبور و دههولّی چهرمی (تاج بخش، ۱۳۸۱: ۲۷۳)، به لام له کاتی شهرو هیرشهکاندا (شهیپور) و (کهرنا)یان بهکاربردووه (علیی و دیگران، ۱۳۹۸: 20).

به لام له ماوه ی ده سه لاتی ده وله تنی ساسانیدا، هونه ری موسیقا شکودارترین پیشکه و تنی به خوه بینی نهوه ش له ده رئه نجامی که له که بوونی شاره زایی و داهینانی نامیر و ناوازی نوی بووه، به م جوّره موسیقا بووه کایه کی فره پههندی و له زوّر بواردا به کارها تووه، وه ک چیژبه خشی کوشک، کاتی شه پ و پاو و شکار، هه بوونی پهیوه ندی پوشنبیری و شارستانیتی له نیّوان ده وله تنی ساسانی و ولاتانی ده وروبه روه کو هیند، نه و پهیوه ندییه کاریگه ری هه بووه له سه رپیشکه و تنی زیاتری هونه ری موسیقا و هیّنانی نامیری تر، بو ناو ده وله تی ساسانی وه کو نامیری (فینا)، ناسراو به عودی هیندی (محمدی، ۱۳۹۹: ۱۵۲).

مؤسیقا لهچهندین بواری کومه لایه تی به کارها تووه، وه کو بو دهر پرینی خوشی و شادی له ناهه نگ و زماوه ند و جه ژنه کان دا (حکمت، ۱۳۵۰: ۳۱۹)، وه کو له (دایك بوونی مندال)، به تایبه تی نه گهر کور بووایه، نه وا زور خوشحال دهبوون بو دهر پرینی نه و خوشییه و برای خیر کردن، به ژه نینی مؤسیقا و هه لپه رکی کوزارشتیان له و بونه یه ده کرد (پناهی و کدخدایی، ۱۳۹۸: ۱۱)، هه روه ها له کاتی ساز دانی (ناهه نگی هاوسه رگیری) مؤسیقا به شیکی پیویست بووه بو نه و بونه یه همروه کو تو بوزه بازه نه و بوزه به نه و بوزه بو نه و بوزه بو نه و بیزه به همروه کو تو تویژه ران علینی و نه وانی تسر نامیاژه ی به وه ده که نه به وه ی که له پیوره سمی هاوسه رگیری له سهرده می ساسانی گرووپی میوزیکژه نان و گورانی پیروره سمی هاوسه رگیری له سه دره می ساسانی گرووپی میوزیکژه نان و گورانی میزان به کارده هینا و مؤسیقا له (تار) و (سیتار) و (نای) و (زورنا) و (ده هول) بیان به کارده هینا و سه ماکه ران به جووله و بزاقه سه رنج راکیشه کانیان میوانه کانیان سه رگه رم و خوشحال ده کست زه مه نه میژووییه کاندا مؤسیقا به شیکی ده کرینگی ناهه نگی هاوسه رگیری بوده و دو کو له کاتی هاوسه رگیری پاشا (خسره گرینگی ناهه نگی هاوسه رگیری بوده و دو کو له کاتی هاوسه رگیری پاشا (خسره گرینگی ناهه نگی هاوسه رگیری بوده و دو کو له کاتی هاوسه رگیری پاشا (خسره گرینگی ناهه نگی هاوسه رگیری باشا (خسره و کورانگی گرینگی ناهه نگی هاوسه رگیری باشا (خسره و کورانگی گرینگی ناهه نگی هاوسه رگیری باشا (خسره و کورانگی گرینگی ناهه نگی باشا (خسره و کورانگی کاره کاره به کست و که کورانیات که کورانی باشا (خسره و کورانگی گرینگی ناهه کست که کورانیات کورانی کورانیات که کورانیات که کورانیات که کورانیات کورانی

پهرویز) و (شیرین) له دوای چیروکیکی خوشهویستی ناههنگیگی شایسته ریک خراوه (علیئی ودیگران، ۱۳۹۸: ٤٦).

جگه له به کارهیّنانی موسیقا بو ناههنگ و خوشی، بو چارهسه ری پزیشکی و (چارهسه ری نهخوشی) به کارهاتووه، چونکه موسیقا پهیوهندی راسته خوی به ناخ و دهروونی مروّقه وه ههیه دهییّته به خشینی نارامی و خوشی و شادی له هه مان کاتدا هو کاریّکه بو چارهسه ری نه خوشیه دهروونیه کان، له نه خوشخانه و زانستگای پزیشکی (جوندی شاپوور) وه کو بابه تیّکی خویّندن هه ر فیرخوازی که پیویست بوو شاره زایی له میوزیک هه بی، چونکه به به شیّکی چارهسه ر هه شمار ده کرا (حاتمی و دیگران، ۱۳۹۵: ۱۱۷).

به شینکی تری مؤسیقا له ریورهسمی (پرسه) و (ناشیتنی میردوو) به کارهاتووه (۱) (مبینی و حق پرست، ۱۳۹۷: ۱۰۹)، له مینژوودا به پرسه ی ماتهمینی (سیاوش)ناسراوه (کاتوزیان، ۲۰۱٤: ٤٩)، به ههمان شیوه له سهرده می ساسانیش بوحاله تی ماتهمینی و ناشتنی مردوو، به تایبه تی نهوانه ی لهبه ره کانی جهنگ ده کوژران مؤسیقای تایبه ت ههبووه، ههروه ها مؤسیقای تایبه تیش بوسه مدرکه و تن همبووه .

⁽۱) .سیاوش به ستم له لایهن تۆرانیه کان کوژراوه (بـقره کهیی، ۱۳۸۶: ۱۳۹)، ههربـقیه بـق مردنـی همرکسیّک مقسیقای ماتهمینی ههبووه، بق نموونه همر کاتی سهربازیّک لهشهر بکوژرابا له سوپای (کقرشی مهزن) ئاوازی گورانی غهمبار و ماتهمینی تایبهت ههبووه (علیثی ودیگران، ۱۳۹۸ (۱۲۹۸)،

۱:۳:۱: رۆنى پاشاكان لەبەرەو پێشبردنى ھونەرى مۆسيقادا

لهو سهرده مهدا مؤسیقای ئیرانی پیشکه وتنی به رجاوی به خووه بینی، ببوو به هونه ری نیشتمانی و نه ته وه وه (تاج بخش، ۱۳۸۱ : ۱۳۸۱)، هونه ری مؤسیقا به شیراز کمی تر به ده رکه و تبه وه ی میوزیکژه نان و گیرانیبیژان شوینیکی تایبه تیان له پیک خستنه کانی کو مه لگای ساسانی هه بووه، به رزکردنه وه و ریزبه ندی کو مه لاتیان به یاسا پیک خرا، بوونه چینیکی دیاری کو مه لگای ساسانی، کو مه لاتیان به یاسا پیک خرا، بوونه چینیکی دیاری کو مه لگای ساسانی، دامه زرید نه ی ساسانی (ئه رده شیر کوری بابك) له ماوه ی به رایبی حرکم رانی خوی له ده ستوری ده وله تنی ساسانیدا پیگه ی میوزیکژه نایینی، حرکم رانی خوی ساسانی دیاریکرد، به وه ی له چوار چینه که (پیاوانی ئایینی، جه نگاوه ران، نووسه ران، چینی گشتی) له گه ل چینی سییه م له گه ل نووسه ران لیکیدان (کریستنسن، ۱۹۵۷: ۲۸)، هه روه ها جا حظ نه و پیزیه ندییه ی توییژی میوزیکژه نان دوویات ده کاته وه و ده نووسیت (وکان یقابل الطبقة الثالثة من اصحاب میوزیکژه نان دوویات ده کاته وه و ده نووسیت (وکان یقابل الطبقة الثالثة من اصحاب الفکاهات الونج والمعازف والطنابیر) (۱۹۱۶: ۲۳)، الونج (دایره ی زه نگی) دی،

مؤسیقا بۆ (بهزم) وخۆشی و شادی ژیانی رۆژانهی پاشاکان وه نامرازنکی چیزبخش له کاتی نانخواردن و دانیشتن به کارده هات، ده سته ی میوزیکژه نان و گوزانیبان ده چیزی، که نیزه که سه ماکه ره کان ده پران و مؤسیقایان ده ژه نی و گورانیبان ده چیزی، که نیزه که سه ماکه ره کان خهریکی سه ماکردن بیوون بیو سه رگه رم کیردن و خوشی کردنی پاشا خوشی گوزه رانی و خواردن و خواردنه وه ی به له زه ت و گیویگرتن له گیورانی و ناوازی خوش (دریایی، ۱۳۹۰: ۱۳۹۰)، هه روه ها له کاتی راو و یاری کردن دا که بو هاندان و دروستکردنی که شینکی (هیجان جوش و خروشاندن و خوشی) بو راونان و ترساندنی ثاره فی و بافنده کان مؤسیقا به کارها تووه (علیشی و دیگران، راونان و ترساندنی ثاره فی بافنده کان مؤسیقا به کارها تووه (علیشی و دیگران،

جگه له پهرستش و چیزوه رگرتن، گرینگی دان به موّسیقا و گوّرانی ووتن پهیوهندی به جهر ن بوّنه نه نه نه دهوله تی و میزووییه کانه و ههبووه، چونکه له دهوله تی ساسانیدا ژمارهیه کی زوّر ناهه نگ و جهر نی سالانه ههبووه وه کو (نهوروز) و (میهره جان)، لهم بارهیه وه ماری بویس دهنووسیت: ههموو کات موّسیقا پهیوهست

بووه به نهوروز، شاکان ئاههنگی زوریان ده گیرا، خه لکیش بو ئاههنگی نهوروز ده روه به نهوروز، شاکان ئاههنگی زوریان ده روه خه لکیش بو ئاوازی خوشیان ده روی شار و موسیقایان ده روی گورانی و ئاوازی خوشیان ده چری (۲۰۱۰: ۱٤۹)، ابن خرداذبه زیاتر ئهمه روون ده کاتهوه وئاما ره بهوه ده که که له نهوروزدا پاشا داده نیشت و گورانیبیژان گورانیان ده چری ستایشی پاشایان ده کرد و باسی پالهوانیه تی و جهنگه کانیان ده کرد له رینگهی نهو پیاهه لدانه داواکارییه کانیان پیشکه ش به پاشا ده کرد (۱۹۹۹: ۵).

زوربهی پاشاکانی ساسانی متووی موسیقا بوون، بو نموونه (نهرده شیر کوری بابك)خوی شاره زاییه کی باشی له لیدانی (ته نبوور) هه بووه، هه روه کو له کارنامه که یدا هاتووه: کاتی نهرده شیر له ته وید لهی نهسپ زیندانی ده کریت، بو کارنامه که فوی ته نبووری لی ده دا و سروودی ده خویند (کارنامه کابخش ۲: ۸)، هه روه ها له سه رده می (شاپووری یه که م) نامیری عوود به ده رکه و تووه وه کو نامیری ژه نین، ابو الفداء له و باوه ره یه نامیری (عوود) له سه رده می (شاپووری یه که م) به ده رکه و تووه و بو چرینی گورانی به کارها تووه (۱۹۳۸: ۸۹)، هد رله و روانگه وه شازاده کان هه رله ته مه نسی بچووکییه وه فیسری مؤسیقا ده کران (بارتمله ۱۳۳۷: ۳۵)، چونکه مؤسیقا هونه ریکی دلخوازی کوشك بووه.

سهردهمی (بههرامی پینجهم، ۲۹۱ز - ۴۳۹ ز) قوناغیکی جیاواز بوو بیق هونهری موسیقا لهبهر نهوهی گورانکاری لهو ریزبهندیه کومه لایه تیه کرد و پیله ی گروانکاری له ریزبهندی گروانکاری له ریزبهندی چینایه تی کردووه بهوهی ههر گورانیبیژیکی له لا پهسند بووایه ریزبهندی کومه لایه تی بهرزده کردهوه، بهم شیوه یه بوو تا سهردهمی (کیسرا نه نوشیروان) وه کو سهردهمی پیشستری لیکرده ههروه کرو (نهرده شیر کروی بابیک) ریکی سمردهمی پیشستری لیکرده وههروه کرو (نهرده شیر کروی بابیک) ریکی خستبوو (المسعودی، ۱۹۷۳: ۱:۲۳۱)، (بههرامی پینجهم) خاوه ی داستان و چالاکی زور بووه زور ناره زووی له نهده بو هونه ربووه، چهند زمانی زانیوه و شعری به عهره بی هونیوه (عوفی، ۱۹۰۱: ۱۹؛ المسعودی، ۱۹۷۳: ۱ (۲۳۱۱)، نهو گرینگیدانه ی نهو ده گهری ته وه بو پیشینه ی هونه ری به نه نه ده بووه، فیری ژهنینی فیری نهده بووه، فیری ژهنینی مؤسیقا بووه (طبری، ۱۹۹۹: ۱: ۲۳۱)، چهنده ها نه فسانه و داستانی تایبه به مؤسیقا بووه (طبری، ۱۹۹۹: ۱: ۲۳۱)، چهنده و شاطری، ۱۳۹۶: ۱۹۱)، کاتی ناوی نه و له نه ده به بایداتی ساسانیدا ههیه (کریمی و شاطری، ۱۳۹۶: ۱۹۱)، کاتی ناوی نه و له نه نه نه به بایداتی ساسانیدا ههیه (کریمی و شاطری) کاتی

دەردەچيور بىن راو ئافرەتە مىيوزەكۋەنەكانى لەگەل بيورنە، كە (قىسارە)-يان بىز دەژەنىي بىز دڭخىزش كردنىي، كەنىزەكەكىي ھەبىروە بەناوى (ئازادە) ئامىرى چنگ (قیساره، یان هارب)ی ژهنیوه، له زوربهی کاته کان له گه لمی بووه و تا نهو کاتهی له کاتی راو و شکار کردنیش مؤسیقای بؤ لید ددا (خطیبی،۱۳۸۱: ۱۹)، هدروهها داوای کردووه له هیندستان دوازده هدزار کهس له شارهزایانی مؤسیقا و گۆرانىبېژانى له كوران و كچان بهينن بۆ دەولەتىي ساسانى پييان دەوترا (لورى، کولی، لولی) گۆرانیان دەوت و مۆسىیقایان لیدهدا (پیرنیا، ۲۰۱۳: ۱۹۱)، الفردوسي ئاماژه بهو كۆمەللەيە دەكات بەوەى ئەوان لە ئېران مانەوە دواتىر بە غەجەر (قەرەج) ئاسران(۱۹۷۷: ۱۹۱۱)، خەمزە ئەصفھانى ئەرىش بە ھەمان شۆرە ئامار، بهو کے مملّهیه دهکات که نهوان له سهرایای ولات پهرش و بلاوهیان یهی كرابوو(١٩٦١: ٤٣)، له دمولَّهت مانهوه وهاوسهرگيريان لهنٽو خوّيان كرد و دواتير ناسران به (الزط) خهریکی به خیروکردنی گامیش و چاندنی برنج بوونه (سباهی، ١٩٩٦: ١٧٩)، ئەمە بوۋە ھۆكارى ئەۋەى مۆسىقاى ھىندى لە ئىران زۆر يەسند یی، پیشتریش مؤسیقای یؤنانی زؤر بلاو و باو بووه، نهو ههنگاوهش بؤته هؤی تیکه ل کردنی مؤسیقای (یؤنانی)و (هیندی) بیگومان نهمه کاریگهری ههبووه، لهسهر پیشکهوتنی مؤسیقای ئیرانی (نفیسی، ۱۳۸۸: ۲۸).

لهستهرده می کیسترا نهنوشیروان پیشتکه وتنی زوری هیونه ری و نه ده بسی سه ریهه لاا به وه ی کیسترا خوی زور گرینگی به زانست و هونه ر و فه لسه فه داوه (جلیلیان و گیلانی، ۱۳۹۳: ۲۱)، پهیوه نسدی روشینیری و نه ده بسی له گهل دهورویه ره همبووه ، پزیشك و زانای به ناوبانگ (بهرزه وهیه)ی ناردووه بو هیندستان همروه کو پیشتر ناماژه ی بو کرا، بو هینانی سه رچاوه و زانستی جوراوجوری نه و سهرده مه، وه کو له وانه هینانی نامیری موسیقا به ناوی (قینا) که ناسراو بوو به نامیری سیترا (سی تار) یان عودی هیندی (محمدی، ۱۳۹۱: ۱۵۲).

هدروهها لهسدردهمی (خوسرهو پدرویز) (۳۷) ساڵی خایاندووه تیایدا هوندری مؤسیقا زیاتر پیشکدوتنی بدخویدوه بینی، که بدسدردهمی زیرینی هوندر ومؤسیقا دادهنری، چونکه (خوسرهو پدرویز) یدکی لهو شایانه بووه گرینگی زوری به خوش رابواردن داوه، هدروهکو روژهدلاتناسیک لهم بارهوه دهنووسیت: لهو سدردهمددا بهتامترین خواردن و خواردندوهیان چیشتووه و خوشتیرین بونیان بدکارهیناوه، گوییان

به ناوازهترین ئاوازی مؤسیقا گؤش کردووه (کریستنسن،۱۹۵۷ : ٤٦٤)، بههؤی گرینگی پیدانی شا به و هونه ره، له لایه کی تر به ده رکه وتنی که سانی لیهاتو و له هونه ری مؤسیقا و ناوازدانه رو شاره زا و بلیمه ت بووه هؤی پیشکه وتنی هونه ری مؤسیقا (تاج بخش، ۱۳۸۱: ۳۲۲) .

نووسهریّك لهو بروایه دایه موسیقا لهو سهردهمه به نهندازهی سهردهمی (بههرام گور) پیشكهوتوو نهبووه، به لکو نهو پیشكهوتنه به هوی هه لکهوتنی کهسانی بلیمهت و شارهزای بواری موسیقا وه (باربهد) و (نکیسا) بووه (صفوت، ۱۳۵۰ کیسا).

۲:۳:۲ بوناوبانگترین میوزیکژون و ئامپره موٚسیقیهکان

ثهم گرینکی پیدانهی دهسه لات به میوزیکژهنان و گورانیبیروان، راکیشانیان بر لای خویان بوو به هوی نهوه ی زهمینه بسازی بو گهشه کردنی نه و هونه و ده رکهوتنی کهسانی شاره زاو لیهاتوو له و بواره دا کومه لی تاوازدانه و گورانیبیر بهده رکهوتن که رینزی زوریان هه بووه هه م له لای شا له کومه لگای ساسانی، به ده رکهوتن که رینزی زوریان هه بووه هه م له لای شا له کومه لگای ساسانی، له وانه : بارید، نازاد، چنگی، نکیسا، سرگش، بامشاد، رامتین (نفیسی، ۱۳۸۸) به لام له هه مصووان به ناوبانگتر (باریه د) بووه الثعالبی ناوی (باریه د) و رسه رکش) ده هیننی ده لین (نهو دووکه سه سینیه میان نه بووه) ناودارترین ناوازدانه و مییوزیکرهن بوونه له سه درده می (خوسره و په رویز) (۱۹۹۱: ۲۰۰۱) ، به لام به پینی نهوه ی له سه رچاوه فارسییه کان هاتوه باریه د له هم میوان به ناوبانگتر بووه (ارین، نهوه ی له سه رچاوه فارسیه کان هاتوه باریه د له هم میوان به شینوه کی گشتی له باریه د، باریود ،به ربط، فهلبذ، فهربد، به هلبد، به للم به شینوه یه گشتی له سه رچاوه عه ره بیم کان به (فهلبد، یان بهلبد، بهلبذ) هاتوه (فارابی، ۱۹۹۵: ۲۰؛ سه ریخی زور به ناوبانگ و کاریگه ربوه له لای خوسره په رویز، خه لکی (مه رو) که سینکی زور به ناوبانگ و کاریگه ربوه له لای خوسره په رویز، خه لکی (مه رو) بووه (تاج بخش، ۱۳۸۱): ۳۲٪).

وتراوه گهورهترین گۆرانیبیّژی سهردهمی (کیسرا پهرویّز) بووه، نامیّری (عود) ی لیّدهدا، زوّر شارهزاو لیّهاتوو بووه (ابن خرداذبه، ۱۹۹۹ : ٤)، ههروه کو ثعالبی ناماژه بهوه ده کات که (خوسره پهرویّز) زوّر سهرسام بووه به دهنگی (فهلبذ) کاتی بوّ یه کهم جار گویّبیستی دهنگی بووه، وتویهتی (ثهوه تهنها فریشتهیه که خودا ناردوویهتی بوّ ثهوهی گورانییم بوّ پچری)(۱۹۹۱: ۱۹۹۷)، زوّر خوّشحال دهبوو به ثاواز و گوّانیه کانی، ثهوهنده جی ریّز و ستایش بووه له لای (خوسرهو) زوّر جار ههولدراوه ههندی داواکاری له ریّگهی (بارید) هوه به شا بگهینن بو نموونه سهرچاوه کان ثاماره به رووداویکی سهرنج راکیّش ده کهن ثهویش : خوسرهو

پهرویز ئهسپیکی زور دلخوازی همبوره به ناوی (شهبدیز) زوری خوشویستوره له لای بهوه ی ده ده در در در ده در در این خوسره و سی نه دگاری همبوره وه کی هی که س نهبوره، نه وانیش خوشویستنی نه سید که ی شیمه بدیزو شیرین و گیورانیبیژه دلخیوازه که ی باربه د (به هلبه ند) بوونه، ئه و ئه سپه ی زور تایبه ت بووه، پاشای هیند به دیاری بوی ناردبوره، (شهبدیز) نه خوش ده که وی خوسره و سویند ده خوات هم که سی هموالی مردنی شهبدیزی بو بهینی، ده یکوژیت، بویه نه وانه ی چاره سه ری شهبدیزیان ده کرد نه یانتوانی پزگاری بکه ن، شهبدیز ده مرینت، له نه نجامدا که س نهیده ویزا هه والی مردنی شهبدیز بو خوسره و به ری له به و گورانی که میاب نه به به ده کات و مردنی خه مباری گورانی ده چری له ناو گورانیه که باسی نه سپه که ده کات و ده لی نام داری به باربه ده ده کات و مرد؟ باربدیش له گورانی و تن پاده وه سیج ناخوات، یه کسه ریاشا ده لی نشه به مرد؟ باربدیش له گورانی و تن پاده وه سیم باخوات، یه کسه ریاشا ده لی نام رووداوه چاره سه ریات (یا قوت الحموی ۱۹۹۷ تا ۱۹۹۹ به به مرده باربه د توانی نه مرووداوه چاره سه ریات (یا قوت الحموی ۱۹۹۷ تا ۱۹۹۷ به بات التالی ۱۹۹۱ تا ۱۹۹۷ تا در ۱۹۵۱ تا ۱۳۱۹ التالی التالی

باربدد خاوهنی ،یان داهیندهری شاواز (نوته) ی و ناسراوه به دهستگای خهسرهوانیهکان یان حهوت خهسرهوانی یان(سی شاواز) بووه، که له سی شاواز و سیسه د و شهست شاههنگ پیکهاتبوو، به پینی روژهکانی ههفته و مانگ و سال ریککی خستبوو، پین دهووترا خهسرهوانی واتا شاوازی خوش بو خوسرهو پهروینز داهینرا (الثعالبی، ۱۹۹۱: ۱۹۹۸؛ بهزادی، ۱۳۸۲: (500)، دیاره شهمه پهیوهندی به ههر یهك لهو شاوازانه ناوینکی تایبهتیان ههبووه، ههروهکو الثعالبی شاماژه بهوه دهکات که (باربهد) سهرمتا گورانی بو خوسرهو داستانی شافراندنی خودا (یزدان افرین) و فورخاری مهزن(پرتو فرخار) و سهوز لهنیو سهوز (سبز اندر سبز) وتوه ههندینکیان تایبهت بوونه به رووداوی میژوییی وهك تولهی شیرج (کینی شیرج) و تولهی سیاوش (کینی سیاوش) و تهختی شهردهشیر، و داستانی نهوروزی مهزن وجوانی خور و مانگ له سهر چیاکان، ههروها ستایشی (خوسرهو پهرویز) وهك باخی شیرین وباخی شهرهیار و ههفت گهنج و شاههنگی شهبدیز چهندین شاههنگی

⁽۱) شمیدیز به وتای رونگی روش وه کو شمو. شب به واتای شمو و وشمی دین به مانای وه کو. رونگی نمسیه که روش بووه وه کو رونگی شمو .

تر (کرستنسن، ۱۹۵۷ تاج بخش، ۱۳۸۱ ۳۲۲؛ بۆرەکەیی، ۱۳۸٤ ۸۸۰)، نەو پیشکەوتنە لەو سەردەمەدا واى کردېسوو پیساوانى ئسايينى مەسسىحى لە ئىمپراتۆريەتى رۆمى رۆژھەلات بینه پايتەختى ساسانى بۆ فیربوونى ژەنینى مۆسیقا (کویر، ۱۳۹۱: ۳۲)، ھەبوونى سەرچاوەى نووسراو، ویننەى سەر ديوار و نەخشى سەر كەلوپەللە دروستكراوەكان نەوە دەردەخەن كە كۆمەلىن ئامىرى مۆسىقا بوونى ھەبووە لەم ماوەيەدا بەكارھاتووە (دياكونوف، ۱۳۹۰: ۲۷۹).

باشترین نموونهش تابلّوی راوکردنی (خوسرمو پهرویّزه) له (تاق بستان) ویّنه ی راوکردنی پاشا (خوسرمو) چهندهها بابهت نمایش ده کات وه ک راوکردنی ئاسک لهبهشی چه پی تابللّوکه کوّمهلّی له میوزکژه نان له ژن و پیاوان له لا دیبواره کی هملّکه ندراوه، وادیاره پاشا خهریکی راو کردنه له ههمان کاتدا له لایه کی تابللِاکه چهندهها ویّنه ی نافرهت دهبیندری موّسیقا دهژهنی وه ک نامیّره کانی (عبوود) و (نای) و (قیساره) و (ده ف) (بهرامی، ۱۳۹۶ :۱۲۹۱)، نهوه نیشان دهده ن که نافرهتان لهسهرده می ساسانی به شدار بوونه له ژهنینی موّسیقا، نهو ویّنه یه تابلوی (تاق بستان) وه کو ناهه نگیکی موّسیقای به کوّمه ل (نورکیّسترا) وایه که کوّمه لی نافره تد دانیشتوون نامیّری چهنگ دهژهن (یاشکوّ،۱۰)).

نه و نامیره موسیقیانه ی له سهرده می ساسانی به کارها ترون، به پنی نه وه ه شانامه یاخود نه و وینانه ی له سهر پرووی به رد هه لکه نراون و نامانی له کانزا دروستکراو نه خشی سه ر دیواره کانی نه و سهرده مه دا ده رده که وی، کومه لی نامیری پیشکه و ترو بو ناواز و چرینی گورانی به کارها تروه، هه روه کو تریژه ران نامازه ی پی ده که نامیره که نامیره کانی موسیقا و دروستکردنی به هه رسی ده که نامیره که مه وای و ژینداری و کوتانی (زهریی) بوونه (رستمی و دیگران، ۱۳۹٤: (۱۳۹۵)، له گرینگترین نامیره کانی فووداری یان هه وایی بریتی بوونه له (فلووت ونای، زورنا، که په نامیره کانی فووداری یان هه وایی بریتی موسیقای سهرده می ساسانی ده کات که نامیره کانی (نای) و (عوود) و سه نجیان چه نگ (قیشاره) کومه لی نامیری تری وه ک عوودی هیندی (قینا) و سه تنور و بریط (عوود) و قرنی (کلارنینت) و ده هولی بچووک (دومبه لیگ) و قاشو قه ک (جوریک نامیری موسیقاییه و به شیوه ی که و چکه و له دوو پارچه دار دروست ده کرینت) شامیری موسیقاییه و به شیوه ی که و چکه و له دوو پارچه دار دروست ده کرینت) سه رباری نه مانه ده لی به ساند به و به شیوه ی که و چکه و له دوو پارچه دار دروست ده کرینت)

(۱۹۵۷: ۱۹۵۷)، چونکه نهو نامیره له پال شیعر وتنهوه به کار هاتووه، که نهرتیکی کونی ناوچه که بووه، له وانه شه به هوی نهوه بوو بیخ که نهرده شیر دامه زرینه ری کونی ناوچه که بووه، له وانه شه به هوی نهوه بوو بیخ که نهرده شیر دامه زرینه ده و دو ده کات که ده ولاتی ساسانی به کاری هیناوه، ههروه ها دیورانت ناماژه به وه ده کان نیزانیه کان ناره زووی زفریان بی گورانی و سهما کردن هه بووه زیاتر چیزیان له لیندانی نامیره کانی چه نگ و نهی و ته پل وده ف وهرده گرت (۲۰۱۱: ۲۰۱۱)، به بیشت به ستن به تاج بخش که ناماژه به گرینگترین نامیره کانی موسیقای سهرده می ساسانی ده کات به وهی بریتی بوونه له نامیره کانی نهی، رهباب، عوود، چه نگ، یان سه نج (قیساره) (۱۳۸۱: ۳۲۰)، همر هه مان نامیره کانی له سهرده می نامیری تر له و سهرده مه بوونه تا نه و راده یه ی هم ناوچه یه کامیری موسیقی نامیری تر له و سهرده مه بوونه تا نه و راده یه ی هم ناوچه یه کامیری موسیقی تاییمت به خوی هه بووه وه کو خه کلی خوراسان و ده ورویه ری ناره زوویان له (زهنج) بووه، که حه وت ژینی هه بووه ده نگهی وه کو سه نج بووه، خه لکی ره ی و طبرستان و دیلم نامیری ته نبووریان بو گورانی و تن به کاره ی ناوه زاین خرداذبه ایک ۱۹۹۹: که دیلم نامیری ته نبووریان بو گورانی و تن به کاره ی ناوه رابین خرداذبه ایک ۱۹۹۹: که دیستنسن، ۱۹۵۷: ۲۱۵: ۱۹۵۷).

بەشى سێيەم يەروەردە وفێركردن لە دەوٽەتى ساسانيدا

ا:۳. چەمك ومێژووى پەروەردەو ݥێركردن

پەروەردەكار يان (مربى) يان كاھين واتا پياوى ئايينى دەركەوتىن ، ئەو ئەركەيان كەوتە ئەستۆ (خالفى، ۲۰۱۷). ١

پهروهرده له روانگهی ئه فلاتون (۲۷۷-۳٤۷ پ.ز) هوه (۲) پروّسهی راهیّنانی ئاکارییه، یاخود ههولّدانیّکی ئاره زوومه ندانهی نهوه ی کوّنه له پیّناو گواستنه وهی دابرونه ریته باشه کانی ژیان، ههروه ها گواستنه وهی نه و حیکمه ته ی که گهره کان به ئه زمون پیّی گهیشتون بوّ نهوه ی تازه (ئه فلاتون، ۲۰۰۱: ۱۳۲)، ههروه ها و تراوه که (نهرستو، ۳۲۸-۳۲۸ پ.ز) (۲) دهلیّت پهروهرده ئاماده کردنی ژیریه بوّ وه رگرتنی زانست به هه مان شیّوه ی ئاماده کردنی زهوی بوّ چاندن (العمرانی، ۲۰۱٤: ۱۷)، بیرمه ندی به ریتانی سبنسر (۱۸۲۰-۱۸۳۳) له و بروایه دایه پهروهرده بریتییه له ئاماده کردنی مروّف بوّ ژیان کردنی ته واو (سبنسر، ۲۰۱۲ : ۱۵)، ههروه ها فیرکردن به شیّکه له پروسه ی پهروهرده ئامانج لی ی گهیاندنی ژیری تاکه تا بیروانی فیّری زانستیّك یان هونه ریّك یان پیشه یه که بین بو به رهو پیّش بردنی بیتوانی فیّری زانستیّك یان هونه ریّك یان پیشه یه که بین بو به رهو پیّش بردنی ژیان (الکحل ، ۲۰۱۶) .

که واته پهروهرده و فیرکردن پرؤسهیه کی کومه لایه تی و گهشه پیدانی توانای تاکه، نه و پرؤسهیه به پی جیاوازی کومه لگاکان جوری پهروهرده و تیگهیشتن و

⁽۱) .بو نموونه له ولاتی دوو رووبار له نیوهی ههزارهی سیّیهمی پیش زایین پاش گهشهسهندنی نووسین بووه هوی دروست بوونی فیّرگهی سیستهمیی و ریّکخراو بو پهرومردمو فیرکردن (حاجم، ۱۳۹) .

⁽۲). نه فلاتون ناوی راسته قینه کی شهرستو کلیس کوری شارستون له نزیکه ی (۲۸ه پ.ز) له خانه واده یه کی به ناوی نه شهرین الله دایك بووه، نه فلاتون زیاتر نازناو بووه، به واتای چوارشانه یان خاوهن جهسته یه کی مهزن دی، دهستی کرد به خونسدنی فهلسه فه نزیه له باخچه یه به ناوی (نه کادیمیوس)، نه شوینه ی دهرسی تیدا ده و ته دواتر شوینه که ناوی نه کادیمیای لیندرا، خویندن له و نه کادیمیایه سیسته می بوو، بیری فهلسه فه و مهمریفه و سیاسی و تویزینه وهی زانستی و هرزشی و فه له کو فیزیایی تیدا ده خوندرا (زیدان، ۲۰۱۳ یدمان، ۱۹۹۷: ۱۳).

^{(&}lt;sup>۲)</sup>.نهرستز فهیلهسوف و قوتابی نهفلاتون و ماموّستای نهسکهندهر مهکدوّنی بووه، له سالّی (۳۸۴پ. ز) له دایك ببووه له شاروّچکهی ستاجیّرا لهبهشی باکوری یوّنان، له حهقده سالّیهوه له قوتابخانهی نه فلاتسون خویّندوویهتی، دواتر به یارمهتی دهسهلاّتدانی نهو کات قوتابخانهیه کی تایبهت بهخوی دامهزراندووه بهناوی (لوّقیوّس) له نهسینا، بهشی زوّری ژیانی لهوی بهسهر بردوه، وه ماموّستا و نووسهر بهردوهام بووه، کوّمهلّی بهرههمی همبووه له بواره کانی فهلسه فه و ژیری و ربوشت و رامیاری، لهسالّی (۳۲۳ پ. ز) کوّچی دوای کردووه (فخری، ۱۹۵۸ ۱۹۰۱).

دەوللەتسى ساسانى گرىنگىى زۆرى بە پەروەردە و فىركىردن داوە ئەمەش بىق چەنىدىن ھۆكار وەك پالنەر دەگەرىنىتەوە، لەوانە ئايىنى، سىسىتەمى سىاسىى و سروشتى جوگرافى، ھەوللەدرى ھەر يەك لەو پالنەرانە بخرىتەروو:

ا:۲:۲ .هۆكارى ئايينى

 : ٤٨١)،هدروهها ابن قتیبه الدینوری زیاتر لهسهر نهمه دهدوی و ناماژه بهوه دهکات که نایین و دهولمت وه دوو برا وان، یه کیکیان به بی نهوی تر نابیت، نایین بناغه یه دهولمتیش پاریزهر، جا نه گهر دهولمت بناغه ی نهبی دهرووخی و نایینیش پاریزگاری نهبیت له ناوده چی (۲۰۰۸: ۳۲).

لهو سهردهمه دا گرینگی زور به پهرانسیپ و بنهماکانی تایینه که دراوه، له گهل فنرپوون و پهروهرده كردن پهيوهست كراوه، به تايبهت له دهقه بهردهستهكاني ئاڤێستا بهشی زوری بانگهشه و هاندانه بو کاری چاکه و هموڵدان بو ژیان کردن و تنکو شان و فنربوونی کردهوهی به سوود و دوورکه وتنه وه له خرایه کاری و رهسینی بی هیوایی، هدروهها گرینگی زوری بدلایدنی مدعریفه و عدقیل و فیرپوونی زانست داوه(مهرین، ۱۳۳۸: ۲۹)، تهنانه تله و نایینه دا فریشته یه کی تاییه ت ههبووه که کاری یارنزهری لایهنی مهعریفه و فنرکردن بوویه ناوی (چنستی، یان چنستا)، به واتای زانایی و زانست و زانیاری دی (منهر،۲۰۰۹: ۱۵)، له بيروباوهري زهده شتيه تدا هه صوو خرايي ناشيرينيه ك له (ئه هريمهن) هوهيه، باشي و جوانی له ئه هـ و رامه زداوهیه، بـ و یه ینویسته مروف بو کاری چاکه خوی به ئەھۆرامەزدا بە ھۆز بكات لە درى (ئەھرىمەن) بوسىتۆت، لە بەر ئەوە يۆرسىت بور له کردهوه و رهفتاری نهشیاو، له دروکردن و خرایه خو بهدوور بگری تا (ئەھىرىمەن) شكسىت يىخ بىلىن، ئەربىش لە رېگىاى سىخ بنەماكەي ئايىنى زەردەشتى (بىرى جاك، گفتارى جاك، كردارى جاك) تاوەكو گيانى مرۆف ياك بيّتهوه له تاوان (تاج بخش،١٣٨١: ٣٩٦)، فيربووني زانست له ييّناو ييشكهوتن و خۆشگوزەرانى بە مافى سەرەكى مرۆڤ، دەزانىت لە چەندەھا شوينى ئاقىستا وهك له له گاتا-٢٠٤٣ هاتهوه:

(باشترین چاکه بهو زانایه ده گات، کهلهرینگهی راست و دروستی ژیان مهبهستی به ختهوهری پیشانی خه لکی دیکه بدات.

نهی شاهووراخوازیارانی تنو له سایهی زانستی چاك و پاریزگاریدا به تنو دهگهن.

له سایمی زانست و پاریزگاری ده گمینه ناهوورا)

ئەمەو چەندىن برگەى تر ھەيە كە ھانى فېربوونى زانست دەدات، وەك وەلامى

(بوزرگمیهری)حه کیم بو پرسیاره کانی (کیسرا نه نوشیروان) له پرسیاری: له گه نجیتیدا چی باشه و له پیریدا چی باشتره ؟ له وه لامدا وتی: له گه نجیتیدا فیریوونی زانست و زانیاری و له پیریشدا به کاربردنیان، هه روه ها له پرسیاری، بوچی دمین فیرکاریمان خوش بویت ولیی نه سله مینه وه، له وه لام دا: ده لمی تا زورتر فیربی قازانج وبه رژووه ندیت زورتر ده پاریزریت (قه قنه س، ۲۰۱۸: ۷۷).

هدروهها ئدمانه پالندرنکی بدهیّر برون بو ندوه ی پدیروانی ئایینه که گرینگی به زانست و فیربوون بدهن، سدره تادا ته نها گرینگی به خویندنی بندماکانی ئایینی زورده شتی ده درا، و راهیّنانی مندالان له سهر بیروباوه پی ئایینی و ره فتاری به رز له ریّگه ی بیری چاك گرتاری چاك و کرده وه ی چاك، که بنچینه ی ره وشت بوو له ده ولاتی ساسانی دا (دوستخوا، ۱۳۷۱: ٤)، هدب وونی ئایینی تسر وه کو ئایننه کانی (مانی و مهزده ک)، له لایه کی تر پدره سه ندن و بلاوبوونه وه ی زیاتری ئایینی مه سیحی و به هم مان شیّوه گه شه کردنی ئایینی (بودی) له قه لمروی ده ولاتی ماسانی (محمدی، ۱۳۹۱: ۱۹۲۵)، هانده ربوون که ده ولات گرینگی دولاتی ساسانی (محمدی، ۱۳۹۱: ۱۹۲۵)، هانده ربوون که ده ولات گرینگی زیاتر به پهروه رده و فیربوون بدات، تا ثایینی ده ولات به به هیزی بمینی ته وه وده وی بروونو و بروونه و کردنی تاکه کان، به هینی بسی و رووبه روو بروونه وی بیروباوه وی کردنی تاکه کان، به هینی بسی و رووبه روو بروونه وی بیروباوه وی کانی تر.

۳:۲:۲ سیستومی فورمانرووایی

سیسته می حوکم رانی ده رلهتی ساسانی مه رکه زی و چینایه تی بووه، به واتا کو مه لگا دابه ش کرا بوو بو چهند چین و تویژیک، هه رچهنده هه بوونی چینایه تی له نیران زور کونه، به وه ی بنه مایه کی دیرینی گشت نه ته وه کونه کان بووه ، به لام جینگر کردنی له سیسته می حوکم رانی و دابه شکردنی کو مه لگا بو چوار چینی

⁽۱). چینایه تی له نیّو کوّمه لُگا میروویه کی کوّنی ههیه، ههر له سهره تایی پهیدا بوونی سیسته می فهرمان پوایی له میروودا چینایه تی به در که و توبه به نسونه له ولّاتی دوو پرووب اردا له سهرده می بنه ماله سوّمه رییه کان همهروه، به وه ی چهندین یاسا و به ندی تایبه تی به و سیسته مه هههروه، بو نسوونه له سناکان موغه کان سوپایان، له سهرده می میدیه کان چنایه تی کوّمه لُگا بو چهند چینیّك بووه، له شاکان ، موغه کان سوپایان، ناژه لَداران، کشاوه رزان (جووتیاران)، سنعه تکاران (پیشه گهران)، ههر که سه له پیشه کهی خوّی زیاتر بروی پیده دا و باوکه کان منداله کانیان فیر ده کرد (تاج بخش، ۱۳۸۱).

سەرەكى، بۆ دامەزرىنەرى دەوللەتىي ساسانى (ئەردەشىر كورى بابك)دەگەرىتەوە (نهایة الارب، ۱۳۷۵: ۱۹۹)، كۆمەلگای ساسانی لهو سهردهمهدا بۆچوار چینی سمره کی دایدش کرابوون همروه کو الجاحظ ناماژهیان یع ده کات نموانیش (۱۹۱۶ :۲۵)، هەريەك لەم چوار چينە كۆمەلايەتىيە بۆ سەر چەند تونۇ بْكى تر يۆلىن کرابسوون، چینی یه کهم بنه مسالهی یاشیا و خانه دانه کیان، چینی ههره بهرزی كۆمەلگا بىوونە، رېزەيان كەم و وكاريگەر بىوونە، چىونكە دەسىملاتىكى رەھاي سیاسی و ئابووریان ههبروه، بهو شیوهیه خانهدانهکان که ئهرکی سیهرهکییان خزمهتکردن بوو له سویادا بر چهندین گروپ دابهش دهبوون، که سنووری نهوان تهنیا له یله کانی سهروودا به دیار ده کهونت، نهو گرویانه بریتی بوون له: ئەنىدامانى بنەماللەي ياشاپەتى ئەنىدامانى حەوت بنەماللەي سىمرووى خانەدانەكان(كراچى،٢٠٠٧ : ١٥٤)، چينىي خاوەن زانسىت لەسـەرووى ھەمـووان پیاوانی نایینی (قازیه کان، موغه کان، مؤبه دان و هیریو دان، دهستووران) مامو ستایان سهر بهو چینه بوونه (تابانی، ۲۰۰۹ : ۲۲)، ئهو بهشانه گشتیان سهر به چینی پیاوانی نایینی بوونه، که گرینگیان به کاروباری نایینی دودا، دواتر چینی بیرمهندان و دانایان بوون که گرینگیان به فهلسه فه وحیکمه ت دهدا (الغفری، . (Y. :Y.10

نووسهران له میژوو دا رو لینکی دیاریان ههبووه، له دهولهتی ساسانیدا بهههمان شیوه چینی نووسهران به پیروز سهیر دهکران، چینی سییهمی کومهلگا بوونه نهو چینه له سهردهمهکانی پیشتر نهبووه، بهلکو نهردهشیر کوری بابك خستییه ریزی چینه کانی کومهلگای ساسانی، گرینگی نهم چینه لهوهدا بووه، بهوهی نهوان به

⁽۱). بر نموونه له ولاتی دوو رووبار پیشهی نووسین زوّر پیروّز بووه و نووسهران له پال خوداوهنده کان ناویان هاتووه وه کو (نابوّ) خوداوهندی نووسن و دانایی و نووسهری خوداوهند بووه (خالفی، ۲۰۱۷: ۲۰۵)، ههروهها له شارستانیّتی میسری کوّن پیشهی نووسین و نووسهران زوّر گرینگ بووه (باقر، ۱۹۵۲: ۱۹۵۸)، چونکه نووسهران پله و پایه کی بهرزی کوّمه لماً بوونه و مایهی گهیشتن به سامان و به مهزنی بووه، بوّیه خیّرانه کان بههمو و جوّریّك همولیّان ده دا منداله کانیان ببنه نووسهر (عبدالدائم، ۱۹۷۳: ۸۵)، له نه ده یی میسری دا زاناکان زوّر به پیروّزی سهیری پیشهی نووسهرانیان ده کرد، بوّیه زانایه ک ناموژگاری گهنجیّك ده کات پیی دهلیّت: دلّت له لای پهرتووك دابنیی و خوّشت بووی، همروه کو چون دایکت خوّش دهوی چونکه هیچ شتیك له پهرتووك گهورهتر نییه (علی، ۱۹۸۱).

هدروه کو دهرده کهوی له دهو له تسی ساسانیدا نووسه ران پینگه یه کسی بالایان هدبووه، بن نمونه تدرده شیر له نامه یه ک دا بن یه کی له نزیکه کانی ده نیری و ناوی نووسه ران به کو له گه ک تایین داده نین ((المسعودی،۱۸۹۳ : ۱۸۹۳)، چینی پزیشکان و نهستیره ناسان به ختگره وه کان و حه کیمان و شاعیران و من سیقاژه نان سدر به و چینه بوونه (کریستنسن، ۱۹۵۷ : ۸۸).

ناماده کردنی نهندامانی نه و چینه بو بهرژهوهندی دهولهت بووه، بویه خهمی دهولهت له وه دابووه که گرینگی زوّر به فیرکردن و پیکهیاندنی تویّریٔ یکی روّشنبیر و خوینه بدات بو نهوه بتوانن له ژیّر فهرمان وداواکاری دهولهتدابن بهمهبهستی پیکهیاندنی تاکی لیهاتوو لهههموو بواره کان بو خزمهتی دهولهت، بهوهی دهولهت پیرستی زوّری به کهسانی شارهزا و متمانه پیکراوو ههبووه بو بهرینوهبردنی ههرینهه کان، چونکه حکومهتی ساسانی سیستهمی ناوهندی پهیرهو ده کرد، پاش نهوهی سنوری دهولهتی ساسانی زوّر بهرفراوان ببوو ،شازاده کان و کورانی ده سه لاتداران جینشینی دیاریکراو بوون، بو نهم مهبهسته له رییگهی خویندنی ده سه تایمت ناماده ده کران دیاره، نهوانیش بو پاراستنی چینایهتی دلخوازی خویان، مولکداری و خوینان لهسهرووی بهرنامه کانی خویان داناوه و مندالله کانییان ناماده موکو له دوای خویان شوینان بگرنهوه، بهوه ی عمقلیه سی سیاسی

بۆماوەيى بووە بە واتاى دەسەلات وگشت وەزىڧە وپۆست و پلەيەك دەگرتەوە، بۆيە خاوەن دەسەلاتەكان لەخەمى ئەوە دابوون كورەكانيان لە رووى ھزرى و جەستەييەوە ئامادە بكەن، بۆ پۆستە بالاكانى دەولەت.

۳:۲:۳ پاٽنەرى سروشتى و جوگرافى

سروشتی دەوللەتى ساسانى ھەروەكو لە بەشى يەكەمىدا ئامارەى يى كرا، سروشتیکی سهخت و درواری ههبروه، ههر له بیابانی بهرفراوان و چیای سهخت و بهرز، کهم و زوری بارانی سالانه کاریگهری لهسهر ریزهی بهرههمی کشتوکال ههبووه (صوری، ۱۳۸۰: ۱۷)، که زورجار که صی باران بارین بووهته هوی قات وقىرى ھەروەكىو لەسەردەمى شا (قوياد، ٤٨٨-٥٣١)، بەھىزى وشىكە ساڭى كە نزیکهی حموت سالمی خایاند (زاده، ۱۳۸۹: ۱۲۰)، جا ثمو بارودو خه کاریگهری لەسەر رەوشىي ژيانى خەڭك ھەبورە، بۆيە پيويست بور تاكى ساسانى لەسەر بندمای کهسایهتیه کی خاوهن بروا و خوراگر ویه هیمهت و به قهناعهت پهروهرده بکرێ، بـۆ ئەوەي رووبەرووي سـەختى سروشـت ببـنەوە، لە رێگەي تێكۆشـان و خۆ ماندوو كردن و كشتوكال كردن و تاوهكو بتوانن بهسهر سهختيهكاني ژيان دا زال بن، سەربارى ئەمانە دەولەتى ساسانى دوژمنىي زۆرى ھەبووە، ھەروەكو لە بەشى باكوورى رِوْژهدلات هدرهشدى هدلمهتى خيّلانى توركان لهسدر بووه (ئدفهندى، ٢٠١٧: ٢٧)، له بهشى رۆژهەلات ھۆزە كۆچەرەكان وەكىو ھەياتىلەكان ھەبىوون، ئەو ھۆزانە بە بەراورد لە گەڵ پېشىكەرتنى شارستانىتى ئېران دواكەوتوو بوونە لە لایه کی تر شوینه که یان بیابان بووه به هنری که می خوراك، بهرده وام هیرشیان ده کرده ســهر ناوچهکانی دهوروبهر وسـنووریان دهبهزانـد (پیرنیا، ۲۰۱۳: ۳۹۶)، ههروهها لەبەشى رۆژئاوا كېشەى سەرەكى لەگەل دەوللەتى رۆما ھەبووە، كە دووچارى جەنگىكى نەبىراوەي مېۋوويىي بېسوو، كە ھەر لە سىەردەمى ئەخمىنىيەكان وەكسو ميرات بـوّى مابوّوه، بـوّ رووبهروو بـوونهوهي ئهو مهترسيانه، پيويست بـوو تـاكي

⁽۱) . ثه و هززانه پیستیان زهرد بوون و زمانی هاوبه شیان همبووه، له کوتاییه کانی سهرده می ساسانی له به تورك ناسراوون، که پینج هوز بوونه به ناوه کانی ۱- تغزغز (توعوز- اغوز) ۲-خرخیز یان قرقیز ۳- کیماك ٤-غوز یان ثوغوز ۵- خرلخ یان قراق- خلخ، بوونه (امانی، ۱۳۸۷ .۲).

ساسانی وهك جهنگاوهر له هدردوو لايهني دهرووني و جهستهپيهوه پهروهرده بكري، وهك مهشق و راهینان لهسهر خوراگری و نازایهتی بن خزمهتی سهربازی، یعی بكرئ تاوهكو بتوانى لهبهرهكاني جهنگدا سهركهوتوو بع، ساسانيهكان ههروهكو ئەخمىنيەكان منداللەكانيان لەتەمەنى بجووكيەوە فنرى تەكنىكى سەربازى دەكرد وه سوارچاکی و تیرهاونژی هدروه کو دیورانت ناماژه بهمه دهکات که نیرانیه کان منداله کانیان لهسه رسی شت راده هینا: سوارچاکی، تیرهاویژی و راستگویی (دورانت، ۱۹٤۷: ۹۲)، بزیه پهروهرده و فیرکردنیش وابهستهی نهو ژینگهیه بووه که تنیدا ژیاوه، لهبهر نهوه پهروهرده و فیرکردن لهم ماوهیهدا تهنها لایهنی فیرکاری تیوری نهبووه، بهلکو کرداری و کارامهیی و پیشهگهری بووه وهك فیربوونی هونهر و پیشمه و هدروهها پدروهردهی جهستهیی، له دهولهٔ تسی ساسانی له گهل نهو هدلومه رجمی تیدا سهری هدلدا ئایین و حکومه تی چینایه تی و سروشتی سهخت پیریستی به تاکی کارامه و لیهاتوو ههبووه، بغ بهرینوهبردنی دهولهت له ریگهی هاندان و داهیّنان له بواری پیشههی و هونهری و له بواره جوّراو جوّرهکاندا، بوّیه ئەو بارودۇخە مىۋووپيە پېويستى بە سىستەمى تايبەت بەخۇى ھەبووە بۇ زىندوو کردنهوهی مهزههب و یهیوهندی یتهوی له گهل دامهزراوه سیاسی و حکومیهکان، بووه داهینانی سهردهمیکی پیشکهوتوو له گشت بوارهکان بهتایبهتی له بواری فیرکردن لهرووی هزری و کرداری سیمایه کی تایبه تی سهردهمی دهوله تی ساسانی

۳:۳ پهروهرده و فپرکردنی مندالان

۳:۳:۱ .پهروهردهی خيزانی

بنچینه ی دامهزراندنی حکومهت له هزری نارییه کاندا لهسه ر بنه مای خیزان بووه که لهچوار یه که پیکهاتووه نه وانیش مال ، یان خیزان (نمانه) و گوند (ویس) و هرز (زنتو) هه ریسم (ده هیو) بوونه (کریستنسسن،۱۹۵۷ : ٤) ، خیرزان به بناغه ی هوز (زنتو) هه ریسم (ده هیو) بیکهینانی خیزان له رینگه ی پروسه ی هاوسه رگیری بووه، نه ویش به فه رمانی ناهو رامه زدایه، به کاریکی به رز و پیروز دانراوه، هه روه کو له قهندیداد هاتووه نه هو رامه زدا پیاوی خیزاندار و خاوه نی مال و مندال و سامانی زور بی باشتره، له وهی خیزانی نه بی و بی مال و سامان بیر، ناهو رامه زدا بو زهره شت پوون ده کاته وه و پینی پاده گهیینی و ده لیت (نه ی نه سینتمان زهرده شت ،نه زورده شت به وی وی زندار له پیاوی بی خانو و پیاوی خاوه ن مندال له بیاوی بی سامان به چاکتر ده زانم) خاوه مندال له بیاوی ساماندار له پیاوی بی سامان به چاکتر ده زانم) هاوسه رگیری کردنی کوران و کیجانه وه بووه، کیچ له ته مه نی پازده سالی هه دی پیورن به هه مان شیوه خاووت ریش به شوو ده درا، یاخود هه رکاتی گهیشته ته مه نی بالغ بوون، به هه مان شیوه کورانیش له توون، به هه مان شیوه کورانیش له توون به هم مان شیوه کورانیش له توون به هم مان شیوه کورانیش له ته مه نی بالغ بوون، به هم مان شیوه کورانیش له توون به مندی بالغ بوون، به هم مان شیوه کورانیش له ته مه نی بالغ بوون، به هم کار کورانیش له ته مه نی بالغ بوون به هم مان شیوه کورانیش له ته مه نی بالغ بوون به هم کار کورانیش که کورانی و عزیزی کورانیش که کورانی و عزیزی کورانی و کورانی و کورانی و کورانی که که کورانی که که که کورانی که کوران که کوران که کوران کوران کوران که کوران کوران کوران که کوران که کوران کوران که کوران که کوران کوران

له یهسنای ۵۳ له به شده کانی (۳ و ٤) که لهسه رژن هینان و هه لبر اردنی رژبانی هاوسه ربی و هاندانه بی ژن هینان هاتووه (هاوسه ربی ژبانتان ئاره زومه ندانه هه لبرین داوین پاکی و پاریزگاری، به های تایبه تی ژبانه ده خوازین پرووناکایی وسروشتی چاکمان پی بگات) هه روه ها له یه سنا ۵۳ له به ندی ٤ دا زه رده شت له پیگه ی هاوسه رگیری کچه که ی پوروچیستا گرینگی هاوسه رگیری ده خاته پرووکی که تیدا هاتووه: (ئه مقسانه بی ئیوه ده که م ، نه ی تازه بووکان و تازه زاواکان، ئامور گاریم به ئه ندیشه وه بیستن و له بیری مه که ن و به ویژدانی خوتان لیکی بده نه و ه که دین به رده وام به ئه ندیشه ی چاکه وه برین و هه که سین له نیوه به نود و بی بیری به دین و به ویژدانی خوتان لیکی

لهراستيدا بكهريّته پيش ئهويترهوه، تاكو له ژيان و بارودوّخي چاك بههرهمهندبن) .

پیویست بوو لهسهر ههموو برواداریک هاوسهرگیری بکات، تا له نههورامهزدا نزيك بيتهوه و خيزان پيكهوهني و ماڵ بو هاوسهر و مندالهكاني دروست بكات، ئەمەش پەيوەنىدى بە بنەماى بىروپاوەرى ئايىنى زەردەشىتىموە ھەبىووە، ئەويىش شهری نیوان ههردوو هیزی خرایه و جاکهیه مهبهست له بوونی مروف بو شهر کردنه له دری هیزی خراپه، بو نهوهی پشتیوانی و پالپشتی زیاتری هیزی چاکه بکرێ، بۆ شکست پنهینانی هێزی خرایه پنویستی به تازهکردنهوهی ژبانه ئهویش له رینگهی کرداری هاوسه رگیری و نانهوهی مندال بهردهوامی به مانهوهی مرؤڤ يەروەردەكردنيان بۆ بەرەنگاربوونەوەي ھێزى ئەھرىمەن يان ھێزى خراپە (Cawasgi Katrak,1956: 6)، لەبەرئەوە پۆرىست بوو يارمەتى ئەو كەسانە بدری که خنزانیان نبیه، تاوه کو هاوسه گیری بکهن، وازهننان له ژن هننان و ژبانی رەبەنايەتى قەدەغە وتاوان بووە، ھەربۆيە يۆرىست بووە يارمەتى ئەو كەسانە بدرى که ههژارن ناتوانن بههـوی ههژاری هاوسـهرگیری بـکهن، ههروهکـو له فیندیـداد بهشی چوارهم لهم بارهیهوه هاتووه (نهرکی سهر شانی ههموو کهسیکه که برای ئاييني خوى هانبدات و رينماي بكات بور ژن هينان و بدرياكردني ژياني هاوسمهريّتي)(الڤينديسداد، ٢٠٠١: ٦٦)، بسوّيه همبسووني منسدالّي زوّر لمنساو خیزانه کان به کارنکی پیروز و چاك زانراوه، گهوره ترین نیعمه ت بدوه، نهوهی مندالي ندينت بديئ ناو دادنراوه. فهروهكو له ڤينديداد بدشي جوارهم لهم بارهيهوه هاتووه (پیاویک که ژنی ههیه خاوهنی فهزیلهتهو پیاویک که کوری زوری ههیه، فهزیله تمی هه یه و دهولهمه ندتر و بالاتره له پیاونک که نیبه تمی) (القیندیداد، (77: 77)

مندال له دەوللەتى ساسانىدا گرىنگى تايبەتى پى دەدرا، چەندىن مەراسىم ھەبسورە ھەر لەوكساتەى كە كىۆرپەلەيە لە سسكى دايكسى تىا دەگساتە تەمەنسى ھەرزەكارى و گەورە دەبوو، بۆ نموونە پۆش لە دايك بوون چەندىن نزا و پارانەوەى تايبەت ھەبووە بۆ پاراستنى منداللەكە و لە دايك بوونى ئاسان دەكات و خواردنى

⁽۱) نهو بۆچوونه له ناو كوردەوارى هەيە ئەوەى مندال نەبى ياخود كورى نەبىي پىي دەلىن وەچاغ كۆر.

له شیری دایکی بو دابین ده کات، هموه کو له همروه کو له یه سنا ۱۲ بندی ۵ دا هاتووه: (ئمی نازهری نه هورامه زدا،..مندالیّکم بی ببه خشه، کارزان...گهشه ده ری نایین....ولاتهاریّز.. نه نجومه ننشین ...بیر چاک ورزگاری دهر بین ،تا مال و گوند و شار و ولات و ناوبانگی ولات بهاریّزن و گهشه ی پی بدهن).

تا نهو راده یه ههبوونی مندالی زور بهتایبه تی ره گهزی کور زور گرینگ بووه، له نیو کومه لگای نارییدا چونکه لهو سهرده مهدا کومه لگا له سهر بنه مای هیزی سه ربازی دامه زرابوو، پیویستی به وه ههبوو ژماره ی کوره کانی زور بینت، به وه ی کور له به رامیه رمه ترسی و دوژمن جه نگاوه ربووه و پاریزه و پشتیوانی خیزان بووه (بیژن، ۱۳۱۵: ۱۰)، ههروه ها هیرودو تس له م باره یه وه ده لینت (گهره ترین پیاوه تی له لای نیزانیه کان نه وه بووه که باوکی چه ندین کور بی)، ههروه ها زیاتر له سه ده دوی و ده لین اسالانه پاشا دیارییه کی گرانبایی ده به خشیه نه و که سه ی که دریاتر له ههموان کوری هه بووایه، چونکه باوه ریان وابووه کور زوری، هو کاریکه بو هیز و ده سه لات) (۲۰۱۰: ۱۰)، ههروه ها پیویست بوو ناویکی شایسته بو مندال هه لبرویاوه ری زه ده شتیه ت، ناوی شایسته بو مندال هه لبرویاوه ها پیویست بو و چاودیزی منداله که بکری له شیر پیدانی و پرچ تراشین به ریوره سمی نایینی (بیات، ۱۳۸۵: ۲۲۱) .

خیرزان وه کو فیرگهی سهره تایی وا بووه بو مندال، که داب و نهریتی نه ته دوه یی بو نه دوه کانی ده گوازیته وه (بیش ۱۳۵۰ ۱۳۵۰)، له و قوناغه دا نهرکسی چاودیری و پهروه رده کردنی مندال له نه ستوی دایك بوو، له هه مان کاتدا نهرکیکی تایینی بووه، هه ندی له نهرکه کان بریتی بوون له:

ا- دایك منداله کهی فیری روشت و ناکاری به رز و نه ریتی کو مه لگای ناریایی و ناسینی باب و پاپیران و شانازی به رابردوو ده کردن.

ب-رینمایی کردنی مندال بو رینگهی راست و خواپهرستی و گویرایه لی گهوره کان و یارمه تیدانی به سالاچووان، ههروه ها فیری پاك و خاوینی جهسته و جل لهبهر کردن و راهینانی به تیکه ل نهبوونی له گه ل که سانی خراب ده کران (شاهر و خ، ۲۰۱۳).

ماوه ی پهروهرده کردن و چاودیری دایك تا تهمهنی پینج سالی ابووه دواتر باوك نهرکی چاودیری کردن و پهروهرده کرنی ده که وته نهستو (دیورانت، ۲۰۱۰: ۲۰۱۰)، لهم قوناغه ی پهروهرده کردن بو ههردوو ره گهز کوران و کچان وه کو یه که بووه، نهم قوناغه زور گرینگ بووه، چونکه بناغه ی که سیتی بو مندالله که دیاری ده کرا و کاریگهری هه بوو بو داها تووی خیزان و کومه لگا و ولات، ههروه کو صدیق مه به ستی پهروهرده کردنی مندالان له سهرده می ساسانی بو سیخ خال کورتده کاته وه:

يەكەم .بۇ خزمەت كردنى كۆمەلگا .

دووهم: بۆ خزمەتكردنى خانەوادەو ھەلگرتنى بەرپرسياريتى دايك و باوك .

سنيهم: بۆئەرەي ئەندامىنكى چاكتر لە كەسانى تر دەربچى (١٣٥٥: ١٦).

۳:۳:۲ پهروهرده و فيرکردن له دهرهومی خيزان

مانهوهی مندال تا تهمهنی پینج سالی لهژیر چاودیری و سوز و میهرهبانی داید دا دهبوون، وه پیشتر باسکرا بو نهوه بووه نهوهکو مندالهکه بمریّت، تاوهکو کاریگهری لهسهر باوک ی به جینههیلیّت (هیروّدوّت، ۲۰۱۰: ۹۵)، ههرچهنده نهو هو کساره زوّر لاوازه، لهوانهیه لهبهر نهوه بسی منسدال لهو تهمهنه پیویسستی به چاودیری و سوّزی دایکه، سروشتی مندال وایه لهو تهمهنه هو گری دایکی دهبی چونکه باوکیش به نیشی دهرهوه و پهیداکردنی بژیّوی خهریك دهبوو نهدکرا بهردهوام له مالهوه بیّت و بهمندالهکهی خهریك بیّت، تا تهمهنی حهوت سالی دواتر بساوك سهرپهرشستی منسدالهکهی دهگرته نهسستو، به واتسای پهوانهی لای ماموّستایهك، یان شوینی تایبهتی دهکرا بو پهروهرده و فیربوون.

له خوینندنه وهی ژباننامهی زورده شتدا دورده که وی که (زورده شت) له تعمه نی

⁽۱) لهم بارهیهوه بیرورای جیاواز ههیه بهوهی (هیرودوتس و سترابون) تهمهنی پیننج سالی بهتهمهنی سهرهتایی دهست پی دروهردهی دهره کی داده نینن، به لام (نافیستا و دینکرد و نه فلاتون) تهمهنی حموت سالی به پهروهرده ی دهرهوی خیزان داده نین، وه ك له كارنامه ی نهرده شیر لهسه ر تهمهنی حموت سالی ده كاته و دهستی یکی پهومرده و فیرکردنی دهره و ی خیزان دیاری ده کات (کارنامه یک).

حدوت سالّی نیردراوه بو لای ماموستایه ک به ناوی (غورو بورزین کروس) غورو نازناو بووه به واتای دانا، ماموستا که دیاره زانای بهناویانگی نهو سهردهمه بووه، بَوْ خُويْنَدِنَ وَفَيْرِكُرُدُنِي نُووسِينَ (احمد، ٢٠١١: ١٨)، بِوْ مَاوَهِي هَهُشُتُ سَالٌ لَهُلَاي ئەو مامۆستايە ماوەتەوە، ديارە ئەم نەرپىتە لە لاي پەيرەوانى ئايىنى زەردەشتى پهیرهو کراوه، (ئەردەشیر) دامەزریننەرى دەوللەتى ساسانیش بەو پرۆسەيە تیپەرپيووه و نیسردراوه بو لای ماموستایه به باوی (تیرا) هدروه کس طبری لهم بارهیهوه نوسیویهتی کاتی (ئەردەشیر) تەمەنى گەیشتە حەوت سالمی (بابك) ي باپيري ناردوویهتی بز شاری (دارابه گرهد) لای حاکمی نهو شاره نهویش ناردی بز لای به خبروکه ر، یان مامو ستایه ک به ناوی (تیرا) (۱۹۹۸: ۲)، له و ماوهیه دا یه روه ده ی هزری و جهستهیی مندال دهکرا تا دهگهیشته تهمهنی پازده سالی که قوناغیکی نوی دهستی یع دهکرد، چوونه نیّو تهمهنی گهنجی و بالّق بوون و یابهند بوون به بنهماکانی زهردهشتیهت، بهستنی پشتینی پیروز ٔ نهم مهراسیمه زور گرینگ بووه له ئاييني زەدەشتى دا، نەبەستنى ئەم پشتىننە تاوانىكى گەورەيە و لە بىباوەر ههر مسار ده کسرا (بیسد کی، ۱۳۹۷: ۱۷۸)، لهمه وه دهرده که وی له و سهرده مهدا تهمهنیکی دیاری کراو ههبووه و پهیرهو کراوه بن فیر بوون تا تهمهنی پازده سالی که لهو تهمهنه قوناغه کانی پهروهرده ی دهروونی و جهسته یی تهواو دهبور، بهرهو قۆناغىي لاويْتىي و گەنجىي و ئامادەكارى بۆ قۆناغىي بەيرسيارىْتىي دەچوو ھەروەكو طبری ده گیریتموه کاتی (شایووری دووهم، ۳۰۹-۳۷۹) لهتهمهنی شازده سالی بووه، ووتسار بـــق دەســـه لاتداره کان وســـه رکرده کانبی ســـویا و بهریرســـان دەدات ودەســـه لات وهرده گری و دواتسر سهرکردایه تی سویا ده کات له دژی عمرهبه کان و رؤمه کان دەجەنگىن (١٩٨٨: ٢١).

پهروهرده و فیرکردن بهمهبهستی پینگهیاندنی نهوهیه کی گویرایه ل بو خزمه ت کردنی دهولهت بووه، بویه فیرکردن بهههردوو جوّری کرداری و تیوری بووه، دیاره نهم جوّره پهروهردهیه له نایینی زهرده شتیه ت سهرچاوه ی گرتووه.

⁽۱) .کوشی کوستی یان کهمهربهند نهو پارچه قوماشه سپیهیه زوردهشتیهکان ووک پشدیّنی کوردی وایه له ناو قهدیان دوبهستن له ۷۲ گری پیکدی که به مانای ۷۲ یسنا و ۲۱ بهشی نافیّستایه، سورانهووی به سی چین به ناماژوی سی پایهی سهروکی زوردهشتیهت ،بیری . چاك ،وتهی چاك ،کرداری چاك (بیدکی، ۱۳۹۷:)176

۳:٤. پەرۋەردە و فۆركردنى شازادەكان

پهروهرده و فیرکردن لهسهردهمی ساسانیدا بو شازاده کان و منداله کانی بنه ماله ی ده سه لاتدارانی ده وله ت، به واتای مندالانی بنه ماله شاهانه و پیاو ماقوولان و پایه داران، که حه وت بنه ماله دیاره کانی ثه و کات (ساسان، کارن، موگ، قارن، اسپهبز په هلو، سپندیار، مه هران) (نفیسی، ۱۳۸۸: ۳۶)، خویندنی تایبه تی بووه (دیورانیت، ۲۰۱۰: ۲۰۱۱)، نه وانه به رید و به رونه ده وله تسبانییان له نه ستودابوو، مندالاکانیان داهاتووی دیار بوو که ده بوونه حاکم و به رید و به ریدوبه رو به رپرسی ده وله ت، بویه له ته مه نمی بچووکیه وه راده هیندران بو هه لگرتنسی به رپرسیار تنی بالا (تاج بخش، ۱۳۸۱: ۳۹۷)، به لام گرینگی پیدان یکی تایبه تی تر گوشاری زیاتر بو نه و شازادانه بوو که جینشین بوون، ناماده کردنیان بو ته ختی پاشایه تی به چاود ی و به خیوکه ری تایبه ت ده سینردران (بیژن، ۱۳۱۵: ۳۳).

هدرچهنده بو فیربوونی دهروهی خیزان تهمهنی حهوت سالی بووه، ههروه کو پیشتر ئاماژهی بو کرا، به لام لهوه دهچی شم تهمهنه مهرج نهبوویت به تایبهت بو شهو شازادانهی که له داهاتوودا دهبوونه پاشا، چونکه به پینی گیرانهوهی (طبری) کاتی باسی شاه (بههرام کوری یهزدگورد) ئاماژه بهوه ده کات، که بههرام له لای عهرهبه کانی حیره پهروه رده کراوه، بو ماوهی سی سال شیری پیدراوه وله تهمهنی چوار سالی له شیر کراوه تهوه هه که تهمهنی بوویته پینج سالان داوا له مونزیری نوعمانی کوری مونزیر ده کات، تا ماموستا و زانایانی بو دابین بکهن، تاوه کوری مونزیر که نه ناوه کوری مونزیر کهن، تاوه کوری مونزیر که نوعمانی کوری مونزیر که ناته کوری مونزیر که نوعمانی کوری مونزیر کهن، تاوه کوری مونزیر کهن، تاوه کوری مونزیر کهن تا ماموستا و زانایانی بو دانین به کهن تاوه کوری مونزیر کهن تا ماموستا و زانایانی بو دانین به کهن تاوه کوری مونزیر کهن تا ماموستا و زانایانی بو دانین به کهن تاوه کوری مونزیر کهن تا ماموستا و زانایانی بو دانین به کهن تا در کهن تا که کهن تا که تا کهن تا ک

⁽۱) . حیره به زمانی نارامی : سمه ۲۰۰۸ ظاهری Hērt به په هله ری اظهار کی کونی میرورییه ده که رفته به به به باشوری باشروری ناوه راستی عیراق نزیك شاری کوفه سیگوشه ی (نمجه ف کوفه و حیره) پایته ختی مه نازیره بووه، روّلی دیاریان هم بووه له میروودا، هم مان حیره سمر به قضاء المناذره ی پاریزگای نمجه ف ، یاقوت الحموی ناماژه به و شاره ده کات و ده نوسیت: سی میل له کوفه دووره له شوینه که ی پنی ده آین نمجه ف (۱۹۷۷: ۲:۳۲۹)، له سهرده می ساسانیه کان روّلینکی گرینگیان هم بروه، به تایبه تی عمره بی له خمیه کان پالیشتی و پشتیوانی پاشایانی ساسانی بوونه، له جه نگه کانی له درّی بیره نتیه کان و همیاتله کان و نمرمه (غنیمه، ۱۹۳۳ ؛ ٤).

⁽۲۶ مونزیری کوری نوعمانی کوری (امرء القیس)، حدوتهم پاشای حیره بووه له نیّوان (۴۱۸- ۲۹۹ز) حوکمی کردووه، پدیوهندیان گمل فارسه کان له رووی ثابووری و سیاسی و روّشنبیری هدبووه (امین، حوکمی کردووه، پدیوهندی بدهیّزی له گمل فارسه کان یارمدتی بدهرامیان داوه بیّ وهرگرتنی به هیّزی له گمل فارسه کان یارمدتی بدهرامیان داوه بی وهرگرتنی

فیری خویندن و نووسین و زانست و پرهانبیّری وتیرهاویری ببی (مونزیر) پی ده ده نیری خویندن و نووسین و زانست و پرهانبیّری وتیرهاویری ببی (مونزیر) پی ده ده نی تو هیشتا تهمهنت بچووکه (بههرام) له وه لام دا ده نیت من بچووکم به لام عمقلم مهزنه، نهویش باشترین ماموّستا و پراهیننه ری بو دابین ده کات (۱۹۹۸: ۳۳-۳۳).دیاره منداله شازاده کان هه به پوار سالیه وه له ژیر چاودیری چوار زاناترین ماموّستایان پهروه رده ده کران بو فیر بوونی نووسین و خویندن وتیر و پم هاویری.

خويندني ئدم ماوهيه هدشت سال بووه(صديق، ١٣٥٥: ١٢)، دهكري ندو ماوهيه وەك قۆنساغى سىدرەتايى بسوويى، بەلام سىدرچاوەيەك پىيى وايە وەك ئامسادەسى وابووه (حکمت، ۱۳۵۰: ۳۹۵)، لهم ماوهیه دا چهندین بابه تی دیباریکراو فیرده کران وهك ناشنا بوون به نافيستا و زهند و نهدهبيات، ميزوو، هونهري ناخافتن، هونهري ئەسىپ سىوارى، تىرھاويۇي و رم ھاويۇي و مۆسىقا، سىروود ،ئەستىرەناسىي، شهترنج، هونهری یوشینی جل و بهرگ و چیشت لینان، به واتای گشت ثهو بابهتانهی پیویست بووه بو پیگهیاندنی گهنج لهو سهردهمهدا، بو زیاتر زانیاری لهبارهی تهمهن و بابهته کانی فیرسوون لهسه ردهمی ساسانی ده کری ناماژه به دەقىكى پەھلەرى بكرىت بە ناوى (يندنامگ-زەردەشت) لە(ھادىلبرگ) لە ئەلمانىيا لە سالى (١٩١٧ز) وەكىو تېزېكى دكتىۋرا وەرگىيراوە، كە تېيىدا ھاتووە گەنجىنىك خىزى بە كىسىرا ئەنۇشىروان دەناسىنىنىت بىز خىزمەت كردنىي لە كۆشىك هدرچدنده دایك و باوكی ندبووه واتا هدتیو بووه، بدلام له خیزانی خاندداندكان بووه، که سهریهرشتیارانی باشترین جوّری پهروهردهیان بو فهراههم کردووه) له دهقهکهدا هاتروه له تهمهنیکی دیاریکراو خراوهته بهر خویندن وهك (خویندنی سهرهتایی)، بهشه ســهرهکیدکانی ئاقیســتا و راقدکـانی لهبدر کــردووه هدروهکو (هیربــدیک) کهسـیکی رووحانی لیّهاتووه، دواتر له خویندنی ناوهندی فیّری چهند زانست و هوندریّکی تر وهك نهده و ميروو و روانبيري و نهسيسواري وتيرهاويري، همروها فيري مۆسىقا و گۆرانى و ئەستېرەناسىي بىووە، زۆر لېھاتوو بىووە لە يىارى شىمترەنج و چەنىدەھا يارى تىر شارەزا بىووە، ھەروەھا ئەوەشىي بە شا راگەيانىدووە، كە

دەسەلات، ھەروەكو طبرى ئاماۋەى يى دەكات بە نزىكەى ١٠ ھەزار سوارچاك ھاتوونە نزىك پايتەخت بۆ يارمەتىدانى بەھرام تا بووە شاى دەللەتى ساسانى (١٩٩٨).

چنشتلیندریکی بهتوانایه وه له گهل ئهوه شدا شارهزایه له هونهری جلّ پوشین (بارتمله ۱۳۳۷: ۲۳)

شازاده کان حیکمه ته ئیلاهییه کان که له نایینی زورده شتی باس کرابوو، لهلایهن(موغهکان)ماموستای ئایینی فیر دهکران، که به پاریزترین کهس نهوانیان رادههننان تاوهکو ههموو کارنك به راستی بکهن بو ئهوهی هونهری ژیان فنر ببن له رهفتار و ناکاری جوان و چؤنیهتی دوورکهوتنهوه له زولم و ستهم و تهماکاری و خۆپاراستن له کردهوهی ناشیرین و ناپهسهند، همروهها لهسهر چاونهترسی و پیاوهتی و ئازايەتى رايانىدەھىننان (ايرانى،١٣٣٤: ٥٠)، لەھەمان كاتىدا فىدى خوىنىدن و نوسین و بیرکاری (صدیق، ۱۳۵۵ ۱۸:) و سوارچاکی و هوندری جهنگ و تیر هاویزی ورم هاویژنن و راووکردن و مهلهوانی دهکران ئهمه وهکو لایهنی یهروهردهی جهستهیی وابوو، کهواته بو پینگهیاندنی شازاده کان پهروهرده ی دهروونی و جهستهیی گرینگی یع دراوه له ریکهی وهرزش کردن، واتا بههیزکردنی جهستهیی و گیانی بهوهی ینویسته یارنزگاری له ههردوولایهنی گیان و جهسته بکری ، له دینکردی بهشی حدوتهم هاتووه: (عدقلی تدندروست له جدستدی تدندروست داید بدوهی ئه گهر جسم تەندروست نەبىخ گيانىش ناتەندروست دەبيت)، ھەروەكىو لە ژيانى (ئەردەشىڭر كورى بابك)دەردەكەوى لەگەل ئەوەى لە يەرسىتگا فىدى بنەماكانى ئاييني زەردەشتى ببنوو، فيرى سوارچاكى ئەسىسوارى و تيرهاوير كرابوو، لەمەوه دەتوانىن فېربوون و يەروەردەكردنى شازادەكان لەم چەند خالانە كورت بكەپنەوە:

ا : شازاده کان، واتا نه وانه ی له داهاتو و دهبوونه شا، فیری زانسته رامیارییه کان وبه ری ده درانه مامو ستای تایبه ت بو راهینان و په روه رده ی هزری و جهسته یی شازاده کان فیری زمانی تسری وه ک زمانی یونانی و عهره ی و رومانی ده کران بو به لگه وه کو به هرامی پینجه م زمانی عهره یی زانیوه، ههروه ها کیسرا نه نوشیروان توانای خویندنه وه یونانی هه بووه (ولمبر، ۱۹۸۵ : ۲۹۵).

ب .مندالانی گهوره بهرپرسه کان (شههرداران واسپهران ئازادان) له پال وانه گشتییه کان کو مهلیّك زانستی تر فیر ده کران، ههروه کو شازاده کان فیری به ریوه بردنی

ولات و هونهری جمنگی ده کران، زیاتر جمخت لهسه ر هونه ری جمنگ ده کرایه وه، چونکه نموان به زؤری دمبوونه سمرکرده لهسوپای دمولهتدا .

ندو بابهتانهی نهوان فیرده کران جیاواز بووه له گهل چینی گشتی، نهوان زیاتر فیری زانستی رامیاری و زمان و بهریدو بردن و مهشقی سهربازی و هونهری جهنسگ و یساری و وهرزش ده کسران له گهل نهوانهش مهرج بسوو، نسایین و فهرمایشته کانی نافیستا فیربکرین، به م جوره تاوه کو له رووی دهروونی و جهسته یه و ناماده بکرین بو خزمهت کردنی وولات، نهو دوو بهشه جوری پهروهرده و فیرکردنی تایبهت بووه، له کوشك بو پروسهی فیربوونیش شوینی بووه، تایبهت ناماده کراوه، بو نهوهی دلگیر و خوش بیت پر له گول و سهوزایی بووه، و کولستان وا بووه (بیژن، ۱۳۵۰: ۱۳۵۰)، ماموستای تایبهت ده چوون بابهته جیاوازه کانیان پی دووه بو وه رگرتنی پوست و پله بالاکانی دهولهت، داهاتوویان دیار بووه، بو به چاکترین شیوه ناماده بکرین.

۳:0 .فێربوونی چینی گشتی

له دەوللهتى ساسانىدا ھەمبور كەس مافى فېربورن و خوېنىدنى ھەببورە، لە ئاتشگا دواتىر قوتابخانەى تايبەت بۆ خوېنىدن و فېربورن ھاتەبرون، لە سەردەمى (ئەردەشىر كورى بابك) دا لەسەرى ھەر كۆلانىك لە ناو ھەر ئاتەشگايەك شويىنى فېربورن ھەبرورە، بە گويرەى ئەرەش كە فىردەرسى لە شانامەكەى دەگىرىتەرە كە خەلكى ئېران منىداللەكانيان دەسىپاردە دەسىتى (فەرھەنگىيان) (مامۆسىتا، يان وانەبىد) انى ئەر فېرگانە ھەررەكو دەلىخ:

همان کودکش را به فرهنگیان سپردی چو بودی از اهنگیان

به هر برزن اندر دبستان بدی همان جای اتش پرستان بدی

هدروهها ئدردشیر فدرمانی کرد به هدموو چینهکانی کومهلگا به دوای فیربوونی زانست و کولتورهوه بن و له بدرز نرخاندنی کدمتدرخدم ندبن.

دگر انکه دانش بگیرند خوار اگر زیر دهستید اگر شهریار

زمانی میاسای از اموختن اگر جان همی خواهی افروختن. (۱۳۹۱: ٤: ۴۲۷)

كدواته هدموو تاكيكي كۆمەلگا مانى خوينىدن و فيربوونى ھەببورە، بەلام زانیاری لهبارهی فیربوونی چینی گشتی کهمه، نهوهی ههیه زیاتر تایبهته به شيرازي خولندني تاييدت بوجيني يله بالأكان(نفيسي،١٣٨٨: ٤٢)، ندمه لدوه سدرچاوهی گرتووه، که به شیرهیدکی بدرفراوان زانیاری زور و هدوالی سدرنج راکیش و وردی ژیبانی پاشاکان و دهسه لاتداران تؤمار کراوه، به هیچ شیوهیه ك . ئاماژه به ژیانی خه لکی ئاسایی نه کراوه، به لام به پینی نهوه ی له پهند و ئامۆژگارىيەكانى سەردەمى ساسانىدا ھاتووە، ھانى خەڭك دراوە كە مندالەكانيان بخهنه بهرخوینندن و فیربوونی هونهر، ئهوش دهردهخات که خهلکی ئاسایی مافی ئەرەي ھەبورە بخونني، ھەروەكو لە يەندنامەي (ئازەرباد ماراسيەند) ھاتورە: (ژن و مندالت له خویندن و فیریوون و هونهر بیبهش مهکه تنا دواتر پهشیمان نهبیتهوه و خەمىي يىخ نەخىزى) (ايرانى، ١٣٣٤ :٩٦)، بە يېنى فەرمايشىتەكانى ئىايىنى زهردهشتی فیربوون بو ههموو کهسیک بووه به بع جیاوازی رهگهز و چینایهتی، وه كو نهركتك وا بووه بو گشت نه نداماني كو مه لكا منداله كاني خويان بخه نه بەرخوپنىدن و فېركردن، بى خەلكى ئاسابى لە تەمەنى حەوت سالى تا تەمەنى یازده سالمی وه ک خویندنی ناوهندی بووه، که مندالان تیایدا فیری بنهماکانی ثایین و ئەخسلاق و خوننسدن و نووسسین و بیرکساری و پەروەردەی جەسستەسى دەكسران (صديق،١٣٥٥)، دواي تهمهني يازده سالّي قوّناغيّکي تري خويّندن دهستي یع دهکرد، کهزیاتر شیوازی بسیوری بووه له بوارهکانی فیربوونی کرداری به ینی ئەو پنگە كۆمەلايەتيەي ھەيان بووە، زياتر فېربوونى كارى پيشەيى دەكران، كە هدمان پیشیدی باب و بایبرانیان بووه (حکمت، ۱۳۵۰: ۳۷۱)، ندواند زوربدی چینی چوارهمی کۆمهلگای ساسانی ده گرتهوه، له بهرنهوه پیشهکانیش بۆ ماوهیی بووه (بیژن، ۱۳۱۵: ٦٥)، مندالانی هدمان پیشدی باوانه کانیان فیر ده کران وه ك سنعاتکاران، پیشهورانی کانزاکاری و دارتاشی و رستن و چنین و کاری تری هوندری (تاج بخش،۱۳۸۱: ۳۰۳)، بدلام ندمه مانای ندوه نییه که ندتوانن فیری خریندن و نووسین ببن، چونکه دوای تهواو کردنی ماوهی فیربوونی نهو قوناغه وه كو قزناغى سهره تابى وابووه، ئهو كات پيشهى باوانيان فيرده كران، وه كو مندالانی پیاوانی ئابینی و بازرگانه کان لهسهر ههمان کارو پیشهی باو بایبرانیان يەروەدە دەكران بۆ نموونە كورى رووحانيەكان فيرە رينمايى ئاڤيستا دەكران، چونكە دواتر شوننی باوکیان ده گرتهوه، ومندالانی نووسهران و بازرگانان فنری زانستی رُماردن و خویّندن و نووسین دهکران (حکمت، ۱۳۵۰: ۳۷۱)، دیاره نهمه وای له گەشتيارىكى چىنى بودى (ھوين تاسيانگ)كردووه لەسەرچاوەيەكدا ئاماۋەى ینکراوه بلج نیزانیه کان نهوهندهی گرینگیان به کارو پیشه ی هونه ری دهدا ، گرىنگىيان بە فىربىرون نەدەدا (۲۷۸: Beal ,۱۸۸٤)، ھەرچەنىدە كريستنسىن و ديورانت لهو بروايه دان زورينهي خهلکه ههڙارهکاني شار و لاديمهکان له خويندن و خونندهواری بی بهش بوون، بهتایبهتی جووتیارانی ناوچه دووره دهسته کان، دیورانت ئاماژه بهمه دهکات که چینهکانی خواردوهی کۆمهلگا کیشهی خویندنیان نهبووه و تهنها فیری سی شت دهبوون، نهسیسواری و تیرهاویژی وراستگویی (۲۰۱۰: ٦١١)، به لأم نهمه له گهل بنهمای دولهتی ساسانیدا نهده گونجا، که نایین و دەوللەت ھانى فېربوونى زانست و رۆشنېيريان دەدا، يېويست بوو لەسەر گشت چين و تويِّرْ يْك مندالْمكانيان بنيّرن بـو ثاتشگا، يـان خويّندنگا لهو سـهردهمه جگه له ئاتشگا فوتابخاندی تایبدت بز فیرپوون هدبووه هدروهکو ئاماژهی یی کرا، که دهبوو دوور بینت لهناو بازار تاوه کو فیرخوازان گویبیستی درو و وتهی نهشیاو نهبن (دیورانت، ۲۰۱۰: ۲۰۱۹)، له ههمان کاتندا پهروهردهی جهستهییش دهکران، تاوهکو ببنه خاوهنی جهسته یه کی به هینز و ته ندروست، ئه وانهی ده رؤیشتن بو خونندن چيني گشتي بوونه، چونکه چيني تايبهت ههر لهناو کۆشك خويندني تايبهت ماموستای تایبهت فیریان دهکردن هدروهکو پیشتر ناماژهی یع کرا، هدروهها بو تهواو کردنے خویندن له زانستگاکان وهکو زانستگای جوندی شاپوور ههمبوو كەسپىك مافى ئەرەي ھەبورە بچېتە ئەر زانستگايە بۇ فېربورنى زياتر بە تايبەتى ئەوانەي ئارەزووى تەواو كردنى خويندنيان ھەببووايە، ئەوەي ديورانت و كريستنسن بۆ سەلماندنى ئەوەي دەڭنن كە فېربوون مافى چىنىي گشتى نەبووە، بەوەي تەنھا چینی بالا بووه لی بههمرهمهند بوون، ئاماژه به گیرانهوهی داستانی (پینهدوز و

⁽۱). هممان سیستهم له ثیمپراتۆریهتی بیزنتی پهیروکراوه، مندالاکان لهو تهمهنه دونیردران بو کهنیسه بو فیربوونی خویندن و نووسین (عمران، ۲۰۰۰: ۲۹۱).

کیسرا ثهنو شیروان) ده کهن، گوایه کیسرا نهنو شیروان ریدگهی نهداوه به کوری پینه دو زیک بینته نووسه رله کوشک، به لام نهم بابه ته جیاوازه چونکه نوسه ری له کوشکی شاهانه زوّر ههستیار و گرینگ بووه، بویه پیویست بوو دوای برینی چهند قوناغینک ثمو کات ببینته نوسه ر، له لایه ک له لایه کی تریش (نووسه ری) همروه کو پیشتر ناماژه ی پی کرا مافی چینیکی تایبه ت بووه له کو مهلگای ساسانی، به لام له هه مان کاتدا که سینکی وه کو بوزرگمهر که له چینی بالا نهبووه به لام زوّر دانا و لیهاتو و زیره که بووه بوویته راویژکار و پزیشکی تایبه تی کیسرا (ثهنو شیروان)، به لگه یه له له له همو خه لک بوی همهو خه نی مهمو و بریشکی تایبه تی کیسرا دو ایله کانی فیربوون.

به شینوه یدکی گشتی ده کری به رسامه ی پهروه رده و فیرکردن بوسی به شی سهره کی دیاری بکهین:

۱. پهروهردهي ئاييني و رموشت .

۲.پهروهردهی جهستهیی .

۳. فیربسوونی خوینسدن و نووسسین و بیرکساری (ضسمیری،۱۳۷۳ :۲۰؛ صدیق،۱۳۵۵ :۱۸)

پهروهرده و فیرکردن له قوناغی یه کهم له ناو خیران بووه تا تهمه نی حهوت سالی، به لام دواتر بو فیربوونی ثایین و زانست رهوانه ی فیرگه ده کران، که ههر له ناو ثاتشگا بووه، وه کو قوتابخانه ی ثایینی وابووه، پینی دهوترا (موغستان) و (هیربدستان) (دریای، ۱۳۸۳: ۱۳۵۸)، که بو چینی گشتی بووه، به لام شوینی

⁽۱) داستانی کیسرا نهنوشیروان و پینهدوز (کفشیار) له شانامه هاتووه، کاتی کیسرا نهنوشیروان له جمنگ گهراوهتموه، ثازووقهیان نهماوه بو سویا دوور بیونه له پایته خت و گهمارو درابیوون له لایهن روّمهکانهوه پیّویستیان به نازووقه بووه، به لام بوزرگمهر پیّشنیاری بوّ دهکات خه لله همیه سهرمایهداره به ناوی پاشا داوا له خه لله بکهن به قهرد یارمهتیان بدهن دواتر قهرده کمیان دهده نهوه بوو بوزرگمهر کاتی داوای له خه لله کد بو پیّدانی قهرد به پاشا، پینه دوّزیّك وتی من پارهتان پی دهدهم و نامه ویّتهوه به مهرجیّك تاقه کوریّکم همیه ریّگه بدهن ببیّته نووسه ر له کوشك، به لام کیسرا ریّگهی بهمه نه داوه، چونکه نهو پوسته چینی دیاریکراوی همبووه، نهوه نهمه ناگهیهنی ریّگه نهدری به فیریوونی چینی گشتی، یاخود نهمه وه کو به رتیل وابووه، که به واسته کوره کهی ببیّته نووسه ر له کوشك بوّیه کیسرا شدمه ی قبول نه کردووه، یاخود نهیوستووه سیسته می کومه لایه تی تیکبچیّت (الفردوسی، ۱۹۷۷)

فيربوون بو شازاده کان جياواز بووه بهوهي له نزيك كوشكي شا بووه يني دهوترا (فرهنگستان)، که تایبهت بووه به شازادهکان و کورانی خانهدانهکان و پله بهرزهکان (بیژن، ۱۳۱۵: ٦١)، لهو قوتابخانانهدا ههروهکو ئاتشگا فیرخوازان فیری جیبهجی کردنی فهرمانه کانی نایینی وسروود وفهرمایشته کانی زمردهشت و رپوشت وناکار دهکران، هدروهها وفیری زانست و ژینگه دهبوون، بهوهی شارهزایی تهواویان لهبارهی جۆرەكانى رووەك وئاژەڵ و گيانەوەرانى سىرود بەخىش و زيانبەخش ھەبىي و شارهزایی تهندروستی ریسگه چارهسهریهکانیان بن (حکمت، ۱۳۵۰: ۹۳)، بهشیوهیه کی گشتی کاتی خونندن له بهیانیان دهستی یعی دهکرد، وهکو نهریتیک وابووه که پیویست بوو لهکاتی بهیانیان دهست بهکار و خویّندن بکریّ (بیژن، ۱۳۱۵ لەبەشى ھەژدەمى (القندىداد) ھاتووە، كاتى زەردەشت لە ئەھۆرامەزدا دەپرسى يهيام هينني ييروز كييه؟له وهلامدا دهلي (كهلهشير)يكه، كه ههوالي خورههلاتن دهدات و دهلیّنت (ئهی (۱۱) خه لکینه هه ستن راستی و دروستی ستایش بکهن و ديدوهزمدي تدوهزه لله خوتان دوورخهندوه، ندو ديدوهزمدي (بوشيانستا جنسي تهمه لّی و نووستن) دهست دریّژ کا و دهیهویّ بتانگهریّنیّتهوه بوّ خهو که دهلّی بنوو هَيْشَتَا زُووه) (الڤنديداد، ۲۰۱۰: ۱٦٠)، كه مندالْهكانيان ييْش خوّر ههڵاتتن له خهو هه للدهستاند، دیاره ندم ره فتاره له نایینه کهوه سهرچاوهی گرتووه، بهوهی زوو هەستان لە خەر بەكارىكى چاك ھەژمار دەكرى، بە تايبەت لەبەرەبەيانى زور بۆ به جي گهياندني پهرستش وکارکردن، بهتايبهتي فيرخوازان کاتي بهياني زوو له خهو هه لْدهستان ودهرِ قِیشتن بـ ق قوتابخانه کـان و رینگـای دووریـان دهبـری ومانـدوو دەبوون، ئەوەش زياتر بۆ ئەوە بووە تاوەكو بتوان لە داھاتوودا لە زحمەتيەكانى ژيان رابین، وه کو پهروهرده ی جهسته یی وا بووه.

⁽۱) . کەلەشیر یەکی لەر بالندانەیە کە لە تیروانینی زەردەشتیەکان پیرۆزە، چونکە ھیمایەکە بۆ رۆژ و رووناکی، لە کارە ھونەرىيەکان و ریندی کیشراوە لەپال بالندەکانی (تاووس و ھەلۇ)، بە تايبەتی ھەلۇ بالندەیدکی زۆر گرینگ بووە، بە بالندەی ئاسمانی پیرۆز ناسراوه بەوەی پەیامی ئاسمانی بۆ مەلیك دەھینىی لە سەر زەوی، لە چەندەھا پاشماوەی خەزەفی کانزایی ویندی کیشراوه. (صبری، ۲۰۰۰)

٣:٦. پەروەردەو فۆركردنى كچان.

پهروهرده و فیرکردنی کچان له دهولهتی ساسانیدا بو ماف و پینگهی ئافرهت ده گهرینته وه، لهبهر نهوهی له کومهلگای ساسانیدا، به هوی سیسته می چینایه تی ئافره تانی چینی خانه دانان و پله بالاکان له گهل چینی گشتی جیاواز بوونه، چونکه ئافره تانی پله بالا ماف و پینگهی تایبه تیان همبووه به لام رول و پینگهی ئافره تانی چینی گشتی له چوارچیوه ی نه و چینه بووه که تیدا ژیاون، همروه کو (دریای) ئاماژه به وه ده کات که دهلیت: نابی به ته نها باسی ماف و پینگهی ئافره ت بکری له کومهلگای ساسانیدا، چونکه ئافره ت وابه سته ی نه و چینه به بووه که تیدا ژیاوه (۱۳۸۳: ۱۷۰)، به واتای پینگهی کومهلایه تی له و چینه به پینی سسته می چینایه تی کومهلگا دیاری ده کوا و هه دوه کو پیشتر ناماژه ی بو کوا.

له کۆمه لگای ساسانیدا ههروه کسو کۆمه لگاکانی تسری رۆژهه لات، که (۱) ره گهزی نیر تاکه به رپرس و خاوه ن ده سه لاتی ره ها بووه، له گشت بواره کانی کومه لایه تی و شابووری و سیاسی، له سه ر بنه مای ره گهز هه لسوکه و ته گه ل تاکه کان کراوه، به وه ی له دیدی نه وانه وه کچ هیچ سوودی ئابووری بر باوکه که نابی ، چونکه بر مالیکی تر ده چی که که سانیک جیا له باوکیان سوودیان لی وهرده گرن، به لام کوره کان بر باوکیان سوودی نابووریان هه بووه، ههروه ها بر پاشاش شهریان ده کرد، بریه له کومه لگای ساسانی نه وه نده ی دلخوش ده بوون به له دایك بوونی کوران بر کچان وانه بوون، ههروه کو دیورانت ناماژه به مه ده کات، که باوك

⁽۱). زاراوه ی نیر سالاری پهیوهندی به ره گهزهوه ههیه، بهوه ی له رووی ره گهزهوه بهواتای ره گهزی نیر له کومه نیر مالاری به الاری به واتای باوك خاوه نه دههلاتی رههایه، پیاو سالاری به ههمان شیوه یه که ته ته بالایه، باوك سالار به واتای باوك خاوه نهیچ جوّره ما نیكیان نییه، بهوه ی پیاوه که تیدا بالا دهسته، به تایبه تی له کومه نگه ی سهره تایی دو هو کار همبوونه بو نهوه ی نافره ت پیگهی نه بی له کومه نگای ناماژه ی پی ده کات، نهوانیش یه کهم: به هوی سروشتی نافره ته که کاری کومه نگا همروه کو (کیال) ناماژه ی پی ده کات، نهوانیش یه کهم: به هوی سروشتی نافره ته کاری نهو له ناو مال بوره، له ناماده کردنی خواردن و بهروه رده کردنی مندال. دووهم: به خشینی نارامی بو پیاوه که ی پاش گهرانه و هی له جهنگ و راو کردن، بو پهیدا کردنی بریوی ژیانی نافره ته که رای و چاودیزی کهریش به هوی نهوی که پیاو به تاکه سهرچاوه ی داهات داده نرا، له پهیدا کردنی خوراك و چاودیزی کهردنی نافره تا

داوا له خوا ناكات كچێكى بداتى، چونكه كچ به نيعمهت نازانى، كه خوا به مروّقی بهخشیوه (۲۰۱۰: ۲۰۱۰)، بوّیه بوّ له دایك بوونی كور بوّ دوربرینی سوپاسگوزاری بز ئاهزرامهزدا چهندهها ریورهوسم و ئاههنگی تایبهت سازدهکرا، وه خیرکردن و سهربرینی ئاژهل، تا بری خیرکردن هی کوران زیاتر بووه، به بەراوورد لەگەل ھے كچان (كريستنسن، ١٩٥٧: ٣١١)، ئەمە لْيْكدانەوەي و رەنگدانەوەى ئەو كۆمەلگايە بىروە، لە گاتاكان ھىيچ جياوازيەك نەكىراوە لە فهرمایشت و نهرکه کان له بهرامیه ر ههردوو ره گهز، ههروه کو له پهسنا، هاتی (۲۷) بەنىدى (۱۵) ھاتوۋە: (لە نېيو مرۆۋەكان ئەۋانەيان كە ئاھۆرامەزدا لەبەر تیشکی راستی و پاکیان به باشترین ناسراون له ژنان و پیاوان ستایشیان دهکهم) بۆیە ئەوەى لە شەرحەكانى ئاقتىستا ھاتووە ينگەى ئافرەت تەنھا لە چوارچنوەى خيزان دا دياري دهکات، وهك له (دينکرد،۹) هاتووه بهوهي پيويسته کچان فيري مالْداری بکرین چونکه کاری سهرهکی نهوان پهروهرده کردنی منداله، ههروهها له بندهش هدمان ندرك دياري دهكات كه له (بارهي ژنان)ناماژه بدوه دهكات كه ئەركى سەرەكى ئافرەت مندال بوون و يەروەردەكردنىتى كە تىپىدا ھاتووە: (ھورمزد رووی له ژن کرد و فهرمووی: نهی ژن، تو دهریت بو نهوهی ژن و پیاوی مهزن و پاك و به هيز له ئاميزي پاك و پيروز و پر خوشهويستي خوتدا پهروهرده بكهيت ، که ببیّته هوی نههیّشتنی دورژمنانی راستی و پاکی له جیهان دا) (بندهش، ١٣٩٥: ٨٣)، لهمهوه دەردەكهوى كه كارى سهرەكى ئافرەتان يەروەردە كردنىي مندالٌ و گرینگی دان به خیزانه، تاوه کو پهروهرده په کی دروست بکرین و به هیزبن له بهرامسبهر دوژمنسانی راسستی و پساکی، بهلام ئهمه رینگس نهبسووه له فیربسوون و خرنندنی کجان ههروهکو له یهندنامهی (نازهرباد ماراسیهند) هاتووه: (کجهکهت وشیار و زانا رابیّنه و هاوسهریکی وشیار و زاناشی بـوّ ههڵبژیّره)(ایرانی،۱۳۳۶ ٩٦١)، يەروەردەو فيركردنى كچەكان وەكو كوران تا تەمەنى حەرت ساڭى لە ژېر چاوديري دايك، واتا له ناو خانهواده بووه هيچ جياوازيهك نهبووه له نيوانيان (بيثرن، ١٣١٥: ٨٨)، وهكوله يهندنامهي (ثازهرساد ماراسيهند)له بهندي ٥٨ ده لني ((منداله که ت چ کور بني يان کچ بيبه بن خويندنگا با له داهاتوو پهشيمان نهبیه وه خه فه ت بخوی)، واتا له قوناغه کانی یه کهم و دووهم وه کو پهروه ردهی کوران بوونه، فیرگهی سهرهتایی له ناو خیزان دا فیری ریکخستن و پاك و خاوینی و

يو شيني جل و بهرگ ده کران، به لام له قونياغي سينهم له گهل کوران جيا ده کرانه وه کچه کان فنری مالداری ده کران، ههروه کو (بارتلمه) به گریمانه ی به هنز ناماڑ دی ہے دہکات بدودی که بدرودردہی کجان زباتر لابدنے کاروباری مالّدوہ بووه، چونکه کچان بو ئهوه پهروهرده دهکران تا ببنه کابانی ماڵ (۱۳۳۷ : ٤٣)، لهوانهیه نهم جوّره پهروهردهیه تایبهت بیت به چینی گشتی، به لام بو نافرهتانی چینی بالا جیاواز بووه، چونکه بهلگهی بههیز لهبهردهسته، که پهرووردهی زانستی له نیوان ژنانی چینی بالای خانهواده کانی ساسانی باو بووه، بهتایبهتی لهبارهی شارهزایی نافرهتان له دادهوهری و مافناسیدا همروه کو بارتلمه و کریستنسن ئاماژهی پن دهکهن بهوهی له پهرتووکی مافی (کتاب حقوقی) (ماذیگان هزار-دادستان) آهاتووه : روزینك دادوه ریك بن دادگا دهرویشت، له ریگا پینج ژن دەورىيان داوە يەكىك لەوان چەند پرسىيارىكى لىي كردووە لەبارەى بابەتى ياسابى تایبهت لهوانه وهك بارمته و له ئهستؤگرتن بهلام كاتی گهیشته پرسیاری كوتایی دادوهره که وه لامی بو نهو پرسیاره نهبوو، لهو کاته دا په کی له ژنه کان وتی: نهی دادوهر میشد کت ماندوو مه که بلی نازانم به راستی بلی نازانم، له گه ل نهوه ش وه لامسى ئەو پرسىيارە، نووسىراوە لە روون كىردنەوەى (مەگوگان ئەندرزېىد) ھەيە (بارتلمه،۱۳۷۷ : ٤٤؛ كريستنسن، ١٩٥٧ : ٤٠٣)، لهوه دهردهكهوي خويندنهوهو فير بوونی زانستی یاسا و مافناسی له نیو ژنانی سهردهمی ساسانی نامو نهبووه، واتا خويندني بالا له نيو كچانيش ههبووه، تا بگاته نهو ناستهي يسيوري ههبين له لای موبیدان بخوینی و شارهزای ورده کاربیه کانی یاسا و دادوهری بیت.

(۱). هدرودها له سهردهمی نهشکانیهکان ناماژه به شارهزایی نافره تدهکری، که شارهزایی له ژمیزیاری و حیساب همبروه وه ک (نهرتادو خت)خهزنه داری دهولمت بووه له سهردهمی (نهردهوانی چوارهم)، که همولیّکی زوّی دا بو کوّکردنهوه می سامانی ولات، توانیویه تی شیّوهه کی زوّر نابوریانه نیداره می خهزیّنه ی دهولمت بکات به بی همبرونی بچووکترین همله، ریّگهی نهده دا سامانی دهولمت به فیرو بروات، مهگهر بو شتی زوّر پیریست نهبروایه پاره می خهرج نهده کرد زوّر به باشی دهستی گرت بوو به سامانی دهولمت (علوی، ۱۳۹۵ ۸۳).

⁽۲) . نَمْم پهرتــووکه یهکیّکه لهســهرچاوهکانی یاسایی و کوّمهلّایهتی و میّـر ووی ساسانی، به زمانی پههلهری ساسانی نووسراوه کوّمهلّی بابهتی یاسایی تیّدا توّما کراوه که بریتین له فهتوا و بریاری یاسایی، که ههزار فهتـوایه، تاکه سـهرچاوهی یاساییه لهو ســهردهمه که بابهتهکانی (هاوســهرگیری و تهلاق و کــویلّایهتی ، وهســیهت وشــراکهت) چهنــدهها بـابهتی تــری یاسـایی تیّـدا توّمــارکراوه ،که نووسهرهکهی (فهرخ مهرد بههرهمان) بووه، بو زانیاری زیاتر بروانه (پور و فخرانی، ۱۳۹۵ :۲-۳)

هدروها بیژن ئاماژه به هدیرونی ئافرهتنك دهكات، وهك ماموستای ئافرهتان بووه، که پنیان دهوت (ثاتون) که کجانی فنری نووسین و خونندن و کاری دهستی ده کرد (۱۳۱۵ تا ۲۶)، له مهوه دهرده کهوی تا فرهتان له و تاسته برونه که فنری زانست و زانیاری بین و ببینه فترکار و خهلکی تر فتری خوتند ونووسین وکاری هونهری بكەن، بەلام لەوە دەچىي رېژەيان زۆركەم بووبىي، چونكە ئافرەتان زياتر گرينگيان به کاری ناو مال داوه، له پهروهردهکردنی مندال و ریکخستنی خیزان له کاره ســهرهکیهکانی شافرهت بــووه (زنجـانی اصــل، ۱۳۸۷ : ۱۳۱)، جـگه له خوینــدن و نووسین و فیدری وهرزش و نهسپسواری چوگان (پولو) و راو و تیرهاویژیش دهکران، همندیکیان زور نازا و شارهزا بوونه به تایبهتی له یاری جوگان همروهکو (شیرین) خو شهویست و دوستی خوسرهو پهرونز که دواتر (دهینته شاژن) زور شارهزا و لیّهاتوو بووه لهو جوّره یارییه که نیزامی گنجهوی (۱۱٤۰ -۱۲۰۳) و فیردوسی له شانامه ناماژهیان یعی کردووه که (شیرن) زور لیهاتوو و شارهزا بووه له گەل (خەسرەو يەرونز)ئەو ياريەي كردووه (صديق،١٣٣٦: ٨٣)، ھەروەھا (گوردىه) خوشکی (به هرام چؤپین) شان به شانی براکه ی جهنگاوه و سهرکردایه تی سویای کردووه له دژی (خوسرهو پهرویز) بهشهرهاتووه، دواتر بووه به هاوسهری خوسرهو (بنابي، ١٣٩٦ : ١٢)، هدروها هدندي له ژناني ناو كۆشكى شاهانه توانيانه له رووی سیاسیهوه کاریگهریان همینت تا نهو رادهیمی ببنه دهسه لاتدار، بو نموونه ههروهکو ههردوو کچی کیسرا پهرویز (ئازهرمیدوّت) و (بوّران دوٚخت) بوونه به شا و دەوڭەتيان بە رېپومېردووه .

٣:٧. رِوْنَى پياوانى ئايينى له پرۆسەى پەروەردە وفيْركردندا

له زوربدی شارستانیتیه کونهکاندا پهروهرده و فیربوون و زانین پهیوهست بووه، به پهرستگا، بهوهی پیاوانی نایینی شارهزای زانستهکان بیوونه، ههروهها نهوان رولنی ناراسته کردن وناموژگاری کردنی دهسهلاتداران و کومهلگایان لهنهستو بیووه(۱)ماموستایان له نیرانی کون دا مهزنترین چینی کومهلگا بیوونه، به پاریزهری داب و نهریت و ناسنامهی نهتهوهیی ههژمار دهکران که لهوانهوه زانست وزانیاری بو نهوهکان ده گوازرایهوه.

پیاوانی ئایینی که ماموستا بوونه، له ههمان کاتدا ئهوان چینیکی خاوهن هیّز و دهسه لاتی بهرز و دیاری کومه لگا بووه به کاروباری ثایینی و دونیایی له ژیر فهرمانی ثهواندا بووه، پیکه ویلهیه کی بهرزیان ههبووه تا ثهو رادهیهی له دیدی ثیرانیه کاندا، ههر کاریک نه گهر فه توا و قسمی موغه کانی له سمر نه بووایه، به گاریکی نه شیاو نادروست ده زاندرا (نفیسی، ۱۳۸۸: ٤٠) ثهوان خه لکیان فیری ره وشت و بنه ماکانی ثایینی زهرده شتی ده کرد، به تایبه تی مندالانیان ثاشنا ده کرد به ریوره سمه کان و جیبه جی کردنی یاسا به لهبه رکردنی بنه ماکان و شروقه می ئافیستا، پیگه ی ماموستا زور به رز و پیروز بووه به وهی (زهرده شت) به ماموستای راستی بینگه ی ماموستی و رینمایی بیدروزه بو رینمایی بیدروزه که نه رکی فیرکردن و بلاو کردنه وهی باوه ری خواپه رستی و رینمایی خه لک بو رینگای راستی، ههروه کو له یسنا (۲۹) بند (۹)هاتووه (نه م فهرموده پیروزه و ماموستای راهینه ری ده زانین) پیاوانی ثایینی به هوی (زهرده شت) به هونیاو و ماموستای راهینه ری ده زانین) پیاوانی ثایینی به هوی شهو به ریاستی، به تایبه تی دوای ثه وهی ثه رده شیر کوری بابک، ثایینی زه ده شتی کرده ساسانی، به تایبه تی دوای ثه وهی ثه رده شیر کوری بابک، ثایینی زه رده شتی کرده ساسانی، به تایبه تی دوای ثه وه ی ثه رده شیر کوری بابک، ثایینی زه رده شتی کرده ساسانی، به تایبه تی دوای ثه وه ی ثه رده شیر کوری بابک، ثایینی زه رده شتی کرده

⁽۱). بر نموونه له شارستانیتی میسری کون پیاوانی پهرستگا پیدگهیه کی بهرزیان ههبووه، بهوهی لهیه ك کاتدا ههم بهرپرسی پهرستگا و ههم پزیشك و دادوهر و ماموّستا بوونه (باقر، ۱۹۵۹: ۱۹۵۹) به ههمان شیّوه له میژووی ولاتی نیّوان دوو رووباردا، بهوهی پیاوانی پهرستگا ماموّستا و داهیّنه ری نووسین و فیرکردن بوونه (باقر،۱۹۷۳: ۲۲۹)،

ئسایینی دورلهت (الرکسابی، ۲۰۰۷: ۲۷۴)، له رووی سیاسسی و نسایینی و کومه لاتیموه، نهم ههرٔ موونهی زانایانی نایینی ده گهرینتهوه بو نامورٔ گاریهه کانی زورده شت که فهرمانی به پهیروانی ده کرد، تاوه کو گویزایه لی تهواوی زانایان بن لهوته کانی (نازهرباد ماراسپه ند) کاتی ناموژ گاری کوره کهی ده کات کاتیک هانی ده دات تا بینته فیرکار و راهینه ری خه لک بو فیربوونی زانست و زانیاری پیی ده لی :

(کوری خوم پیت ده لیم که مهزنترین و باشترین به خشش ههمان پهروهرده و راهینانی خه لکه ،چونکه مال و سامان ته واو دهبیت و گانلهبه رانیش دهمرن، به لام پهروهرده و راهینان لهسهر زانست و زانیاری بو هه تا هه تایه) (ای پسر من بشنو میگویم که به ترین بخشش ها تعلیم و تربیت مردم است زیرا مال و مکنت زوال پذیرد و چهار پایان بمیرد ولی دانش و تربیت باقی ماند) (ایرانی ، ۱۳۳۴: ۹۹).

به هنوی نه و پینگه یه ماموستا هه یبوه (نه رداویراف) له گه شته که یدا بو پوژی دوایی باسی شوینی ماموستایان ده کات، که له شوینیکی به رز بوون و زورشاد بوونه و ستایش ده کران (ربیع زاده وحسنی، ۱۳۹۱:۲۰)، له پرووی سیاسیه وه نه و چینه ببوونه خاوه پینگه یه کی به رز و چینیکی کاریگه رشان به شانی چینه کانی تری ده سه لاتدار، ده ستیان ده خسته نیر کاروباری سیاسی ده وله ت، پولیان هه بوه له سه رلادانی شاهه ینشا به تاییه ت نه گه راشا) خاوه ن که سایه تیه کی لاواز و چینی په زامه ندی نه وان نه بووایه هه روه کو (نه رده شیری دووه م، که سایه تیه کی لاواز و چینی په زامه ندی نه وان نه بووایه ها دا (شعبانی، ۱۳۸۰).

جگه لهمانه ئهوان ئهرکیان تاج لهسهرنانی (شاه)بووه، بو نموونه له دوای مردنی (ئهرده شیری کوری بابك) له سالی (۲٤۱ز) (شاپووری یه کهم)بوو به شاهینشا و ناهه نگی تاج لهسهرنان له سالی (۲٤۲ز) نه نجام درا به رابهری موبد موبیدان بوو، سهرچاوه یه کیش ناماژه ی به وه کردووه، نهوان واتا (موبدان موبد) تاجیان لهسهر ههریه کینک داده نا کاتی ده بوونه پاشا (مسکویه، ۲۰۰۲)، همروه ها له کاتی همبوونی کیشه لهسهر جینشین نه وه نهوان ما فی یه کلا کردنه و مهبووه، به بریاردان و دیاری کردنی شای داهاتوو کوتاییان به گرفته که ده هینا،

هدروه کو کاتی (قویاد کوری فدیرۆز) کۆچی دوای کرد (کاووس) کوره گدوره ی جینشین بووه، به لام پیاوانی ئایینی زهرده شتیبه بیانووی لایدنگیری و دلسوزی بو (ئایینی مدزده ک) لایان دا و (کیسرا ئدنو شیروان)یان هدلبرارد که دلخوازی خویان بووه بدوه ی زهرده شتیه کی رژد بووه (باقر، ۱۹۸۰: ۱٤۱).

پیشه وایانی تایینی (موبید موبیدان) هه میشه له گه آن شا بوونه له کاتی تاشتی و جه نگ و گه شت و راو کردن، راویژکار و ری نیشانده ربوونه، له و بارهیه وه سه رچاوهیه ک تاماژه به رووداوی جه نگی شاه (فهیروز، ۴۵۹-۶۸۶ ز) له گه آن هه یاتیله کان ده کاتی فهیروز ده رجووه بی شه (موبید)ی له گه آن بووه، دوای نه وه ی له شه په و که دارد و و کوژراوه و (موبید) له گه آنه واده و وه زیره کان به دیل گیراوه (الدینوری، ۱۹۵۹: ۳۵)، له رووی تابووریه و پیاوانی تایینی خاوه نی سامانیکی زور، له زهوی به پیت و مولّ ک و گوند بوونه، ده و له تاو ده و آن به سه ر نه وان نه بووه، یاسای تایبه تی خویان هه بوو، وه کود دول دول دول دی تردا (پیگولوسکایا، ۱۳۹۷) .

له رووی کومه لایه تیه وه، ده سه لاتیکی زوریان له نیو کومه لگای ساسانی دا ههبووه له ناراسته کردنی کومه لگا و دروست کردنی بیروبو چوون و دونیا بینی تاك، له بیروباوه و و دوعا و پارانه وه یارمه تی دانی خه لک له پاککردنه ومیان له تاوان (نفیسی،۱۳۸۷: ۱۱)، بویه مروقه کان پیویستی به رده وامیان به پیاوانی نایینی ههبووه له ورد ترین رووداوی ژیانی روزانه یان، وه ک گوناح و تاوان کردن و پاک بوونه و له تاوان و بیخ بروایی و ریوره سمی هاوسه رگیری و ناشتنی مردوو و مندال بوون و به ستنی پشتینی پیروز (کوشتی) و بونه و ناهه نگه کان و جه ژن و خویندنی سروودی نایینی و نویز کردن و پارانه وه (شعبانی، ۱۳۸۰: ۲۵۲)، خویندنی سروودی نایینی و نویز کردن و پارانه وه (شعبانی، ۱۳۸۰: ۲۵۲)، همروه کو همو و درده کاریه کانی ژیانی روز انه کانی خه لک همبووه هم له دایک بوونیه وه تا مردن (کانت تلازم الرجل من المهد الی اللحد) (کریستنسن،۱۹۵۷: ۱۹۵۱)، همروه ماری دادوه ریان ده کرد و سهروکی دادگا بوون، که کاری هیربد هیربدان بووه به لام کاری دادوه ریان ده کرد و سهروکی دادگا بوون، که کاری هیربد هیربدان بووه به لام طبری ده لی ده کوری دویدان (قاضی القضات) بووه (۱۹۹۸: ۳۳).

پیاوانی ئایینی وهکو مامؤستا روزلیّکی یه کجار مهزنیان ههبووه لهینگهیاندن و

پاراستنی کولترور و داب ونهریتی ئیرانیه کان، به تایبه تی له سهردهمی ههر موونی مه کدو نیه کان له گه ل هه بوونی فشار و هه رٔ موونی بینگانه نه وان به گهوره ترین پارێزگاري فهرههنگ و نهريتي ئێراني دادهنرێن، بهههمان شێوه لهسهردهمي ئەشكانيەكان، كە حكرمەتىكى ئىسازاد ھەبسوو ئەوان رۆلىسان ھەبسوو، لە زیندووکردنهوهی نهریتی نهتهویی و سونهتی تا وای لیهات له وسهردهمه بگهنه ئاستیکی بەرزی پیشکەوتنی شارستانیتی (حکمت، ۱۳۵۰: ۳۷۳)، به هەمان شیوه لهسهردهمی ساسانییدا مامؤستا سهرچاوهی باوهرینکراوی گواستنهوهی زانست وناوهندیکی متمانهی گهیاندنی زانیاری و رؤشنبیری بووه، بؤ نهوهکانی داهاتوو، ماموستای لیهاتوو، خاوهن نهزموون و دانایی بووه، تاکه سهرچاوهی گشت زانیارییه کان بووه که له نایینی زهرده شتیدا سهرچاوه ی گرتبوو (ایرانی، ۱۳۳۴: ٤٦)، فيركاراني سهرهايي له كۆمهلگاي كۆن دا بۆ بهدى هيناني بهها ئەخلاقيەكان ودەسىتەبەركردنى زانسىت و پېنىشاندانى پى و رەسىمى ژيان و پەيوەندىيە كۆمەلاتيەكان يەنايان بۆ ئايين دەبرد، ئاشنا بوون بە فېركارى بيروباوەر و رینماییه کانی زهردشت ویدند و ناموز گارییه کانی، هدروه کو (ندرده شیر) خوی يه كي له ندنداماني خاندواده ئايينيه كان هدر مارده كرد دولله ته كهشي لدسه رهدمان بنهما دامهزراندووه، بۆیه پیاوانی ئایینی بوونه خاوهن پایه کی بهرزبزیه له ریگهی ئامۆژگارى و پەندەكانيان زۆر جەخت لەسەر فيركردنى خەڭك دەكەنەوە، بۆ نموونە له ئامۆژگارىيەكانى (ئازەرباد ماراسپەند)ھاتووە: (ھيچ سامانێك له زانايى باشتر نیه و هیچ خزمهتیکیش له پهروهرده و راهینانی خهلک لهسهر زانست و پیروز تر نیه) (ایرانی، ۱۳۳۶: ۱۰۰)، ئەركى سەرشانى مامۆستا قورس بوو بەشەو تا بەرە بهیان خهریکی خویندن و ناماده کردنی بابه ته کان بوونه و هه رکاتیک به شهو بنروستبایه و نهیخوینندبا نهوا تاوانی له پیشه کهی کردووه (بیژن، ۱۳۵۰: ۵۱)، به رۆژىش سەقاڭى وانە ووتنەوە و فېركردن بوونە. ھەروەكو لە القندىداد ، فەرگود ٨، بند ٦ هاتووه : (ئەي زەردەشتى پيرۆز ھەر مامۆستايەكى روحى بەشەو بيدار بى وخەرىكى خوينىدن و ئامادەكردنى وانە بيت بۆ ئەوەى بە خەڭكى بليتەوە، ئەوان بە هیزی دل و خیرایی لهسهر پردی سیرات دهبرن واتا دهچنه بهههشت)، ماموستاکان له نیّو کوّمهلُگهی ساسانی زوّر بهریّز و خاوهنی رهفتاری بهرز وجوان بـوونه، سهرهرای ئهوهی مامو ستاکان خاوهنی مهعریفه وزانست بوونه، ههروهها شارهزایی

هوندرهکانی جدنگ بسوون (بیسژن، ۱۳۵۰: ۵۱)، پدیوهندی نبسوان ماموسستا و فیرخوازان لهسه ر بنه مای و خوشه ویستی و دلسوزی بووه (صدیق، ۱۳۵۵: ۱۷)، لهو سهردهمه یسیوری دروست بووه، چینی موغان کاریان فبرکردنی نایین و بهها ئەخلاقيەكان بووە كە يٽيان دەووت(ھمگ دين)١٠٠ وەك نازناوٽكى فخرى بووە بۆ ئەو موبىدەى كە ئەركى ئايىنى وزانستە يەيوەندارەيەكان دەزانىت (كرىستنسىن،: ۱۹۵۷)، چینیکی تر پییان دەووتىن (فرھەنگیان) و (ئەنىدەرزیاتان) (بیىژن ، ۱۳۱۵: ٦٠)، یان(تهندهرزیهدان) زانست و رؤشنبیریان فیری خه لک د کرد (دریای، ۱۳۸۳: ۱٤٥)، هدروهها مامؤستاكان بديني جؤري بابدت و تدمدني فيرخوازان دیاری دهکران، وه ک یو منداله کان ماموستای بهته مهن دیاری ده کرا، یو نهوه ی پهروهرده ی رهوشت و رهفتاری شایستهیان فیربکهن بو پهروهرده کردنی نهوجوانان له نیّر ئەو مامۆستایانی لیّهاتوو دیاری دەكرا تاوەكو به شیّوەیهكی دروست یەروەردەیان بكەن، بۆ ئەرەى ئەر لە داھاترودا بترانن خزمەتى دەوللەت بكەن (حكمت، ١٣٥٠: ۳۷۱)، بابهته کانی زانستی زمان و نه دهب و مؤسیقا وهونه رو پیشه بی و بزیشکی و وهرزش و جهستهیی و پیشههیی و هونهری هه لکولین و کانزاکاری و وینه کیشان فيرده کران به واتای هدر بابه تيك مامؤ ستايه کې تايبه تي همېروه، به لام له گهل ئەوەش دا يېرىست بوو مامۇستاى ھەر بابەتىك ، شارەزايى تەواوى لە بنەماكانى ئاييني زەردەشتى ھەيى لە يال بابەتەكانى تر، بە فىرخوازانى رابگەيەنى (بيژن، ١٣٥٠: ٥١)، مامۆستا رۆڭىكى مەزنىي ھەببور لە پىگەيانىدن و پەروەردەكردنىي ئەنىدامەكانى كۆمەڭگا، بىزيە ئەوان بابەتەكانيان بە شىنوازى تىلورى و كىردارى دەووتەوە، وەك شيوازى زارەكى وگوئ گرتن لەبەركردن مندالدكان فيردەكران (تاج بخش،۱۳۸۱ : ۳۹۷)، بزیه زیاتر بابهته کان به لهبهر کردن فیرده کران، به هنری که می وهرهقهی بوردی و کاغهز، همندی جار رووی کانزا و گلّ و پیستی ئاژهلٌ بـۆ فيربووني نووسين به كارده هينرا، هدرجه نده له سهردهمي ساسانيه كانيدا پيشه سازي كاغهز هدبسووه، بهلام نرخى گران بسووه بىزيه زۆر بهكارنههاتووه. جىگە لەسانه مامۆسىتاكان بىق تىگەيشىتن و فېركردنىي چپىرۆك و داسىتانەكان ونموونەيان بىق

⁽۱) ملهسهردهمی ثهخمینه کان پیّیان دووتن (نیثراپائی تی) به واتای دانا (دانش) (حکیم) لهیه ك کات دا دورسی ثایینی و زانستی و دنیای دووته و (مهرین، ۱۳۸۸: ۳۷)

دههینانهوه، نیوارانیش نهوهی فیرببوون به کردهیی پیادهیان ده کرد، دهیانبردنه نیو دارستان بو ناسینی سروشت وفیری راو و تیرهاویژی ده کران (صدیق ،۱۳۵۰: ۲۵)، نهمهش زیاتر بو تیگهیشتن بونیادنانی جهستهیه کی پته و بههیز بوو، که واته ماموزستایان له دهولهتی ساسانی خاوهنی نهینیه کانی زانستی نایینی و دونیایی بوون و راقه و گوزارشتی نافیستایان دهزانی، خاوهن پیگهیه کی به رزی سیاسی و کومه لایه تی و نابووری بوون، له هه موو بواره کانی ژیانی تاك و کومه لگا رولیان همبووه، جگه له مانه نه وان هاوده م و هاوه لی شاهینشا بوونه له ناشتی و جه نگ دا، هه روه ها نه رکی په روه رده و راهینانی گیانی و جهسته ییان له نهستو دابووه، بویه ریزی روزیان هه بووه له لای خه لک و ده سه لاتداران.

بەشى چوارەم سەرھەٽدانى بزاقى رۆشنبيرى و زانستى لە دەوٽەتى ساسانىدا

ا:٤. هۆكارەكانى سەرھەٽدانى بزاڤى رۆشنبيرى و زانستى:

پیشکهوتنی لایهنی روشنبیری و زانستی له دهولهتی ساسانی بووه هوی سهرههلدانی چهندهها مهلبهندی زانستی ناست بهرز، بو پیگهیاندنی کهسانی شارهزا و لیهاتوو به مهبهستی خرمهت کردنی دهولهت و کومهلگا، بیگومان چهندهها هوکار ههبوونه وهکو پالنه بو سهرههلدانی نهم بزاقه روشنبیری و زانستییه. لهوانه هوکاری نایینی، به واتای ههبوونی نایینیکی تایبهت به دهولهت، گشت فرمان و بریارهکان لهوهوه سهرچاوهی گرتبوو (اصلانی و زرشناس، ۱۳۹۳ :۵۵)، به واتای نایینی دهولهت (نایینی زهردهشتی) هانده به بووه بو فیربوون وشارهزا بوونی زیاتر.

وبرّای روّلّی نایین پاشاکانیش روّلّی مهزنیان ههبووه، بوّ سهرههلّدانی بزاقی روّشنبیری، بهوه ههندی له پاشایان نارهزوویان له زانست و فهلسه فه ههبووه و روّشنبیری، بهوهی ههندی له پیشخستنی رهوشی زانست و روّشنبیری، چونکه نهو سهرده مه پیشکهوتن و گهشهسهندنی شارستانیّتی پهیوهست بووه به روّلّی پاشا بوّ نموونه (نهرده شیّر کوری بابك) دواتر (شاپووری یهکهم) به هاندان و پشتیوانی کردنیان بوّ زانست و روّشنبیری، توانیویانه سوود له بهرههمه زانستییهکانی پیش خوّیان و دهوروبهر وهربگرن بوّ پیّگهیاندنی شارهزایانی ناوخوّیی به کاری بهیّنن و زوّرترین زانست و زانیاری بهیّننه ناوهوهی دهولهت و ناشنا بن به پیشکهوتووترین بهرههمهکانی زانستی نهو سهرده مه، جا چ لهریّگهی وهرگیرانی نهو بهرههمانه به به زمانی یونانی وهیندی بوونه، تایبه ته نایین و زانستی پزیشکی و بهمتیره ناسی وهریگیرن بو زمانی پههلهوی (الثعالبی،۱۹۲۳ : ۲۵۵)، یاخود

هینانی سهرچاوه تایبهت به زانسته کان، ههروه ک (Ghirshman) زیاتر نه مه روون ده کاتهوه و ناماژه به روّلی (شاپووری یه کهم) ده کات که کاره کانی باوکی به سهر نه نجام گهیاند و ههموو نه و په پتووکانه ی به زمانی هیندی و روّمانی بوون کوی کردنه وه و ههروه ها که سانی تایبه تی نارد بو ولاتی دوو رووبار بو هینانی نه و نووسینانه ی لهوی مابوون ۱۹۵۵) : ۲۹٤)، بو نه مهبه سته لیژینه یه کی تایبه تی له زانایان پیکهینا بو وه رگیّرانی په رتوکه کان (الموسوی والنوری، ۲۰۱۸: ۱۶)، به هرهمه نه به بوون به رهمی هزری نه ته وه پیشکه و تووه کانی نه و (ولاتی دوو رووبار و میسر و یونان دواتر روّمانی و هیندی و چینی) بو و به پالنه ر بو نه وه ی مهرده مه جیاوازیی و پیشکه و تنی زانستی و نه ده بی که و پیته دو و رووبار و سه رده مه جیاوازی و پیشکه و تنی زانستی و نه ده بی که و پیته دو و

لهو سهردهمهدا بهرههمهکانی زانستی و ئهدهبی و هونهری وهرگیپردران بیخ زمانی پههلهوی (محمدی، ۱۳۹٤: ۱۵۸)، ئهمه بووه هوی زور بوونی پهرتووك پیروستی به دامهزراندنی کتیبخانهی تایبهت ههبووه، بیزیه لهو سهردهمه پهرتووکخانهی مهزن بیوونی ههبووه وه کتیبخانهی جوندی شاپوور ههزارهها پهرتووکخانهی مهزن بیوونی ههبووه (علی، ۱۳۷۸: ٤)، ئهمانه هاندهربوونه که ئارهزووی جوّراوجوّری تیدا بیوه (علی، ۱۳۷۸: ٤)، ئهمانه هاندهربوونه که ئارهزووی خویندن و گرینگیدان به زانست و زانیاری زیاتر بیخ، کهواته روّلی پاشاکان زوّر گرینگ بوه، بهتایبهتی ثه گهر خودی پاشا ئارهزووی له زانست، یان ئهده بیوایه، چونکه ئهمه دهبووه هوّی هاندان بوّ داهینان لهو بیواره ا بیو نمیوونه (شاپووری یهکهم) بههوی گرینگی دانی به زانستی پیرشکی بیوه هو هوی دامهزراندنی زانستگا بو فیربوونی پزیشکی، ههروهها گرینگیدانی ههردوو پاشایانی (بههرامی پینجهم) و (خوسرهو پهرویّز) به هونهری موّسیقا لهو سهردهمه و داهینانی ناواز و گرینگیدانی شهردوه، ههروهها گرینگیدانی تاییهت، که ناوبانگی له دهرهوی دهولهتی شهبیوه، ههروه، ههروه هانان نارهزووی (کیسرا ئهنوشیّروان) له فهلسه و زانست بووه هوّی گهشهسهندنی نارهزووی (کیسرا ئهنوشیّروان) له فهلسه و زانست بووه هوّی گهشهسهندنی زانست و پیشکهوتنی فهلسه فه و زانست بووه هوّی گهشهسهندنی

گهشهسهندنی رووشی روزشنبیری و زانستی له ناسهقامگیریی دروست نابی بر نموونه (کیسرا ثهنوشیروان) توانی کهشیکی نارام وهیمن فهراههم بکات و نازادی رادهربرین و بیرورای جیاواز و گفتوگیزی نازاد و گهشهسهندنی شارستانیتی لیکهوتهوه، چونکه له پشیویی و ناسهقامگیری ناوخویی و دهرهکی

داهیّنان و پیشکه و تن ناهیّته بوون (حلبی، ۱۳۷۲: ۱۸)، نه مه دوای نه وه که کیسرا نه نوشیروان توانی کیشه ی بیروباوری مه زده کی چاره سه ربکات و کوتایی پی نه نوشیر (الطبری،۱۹۹۸: ۸۵؛ الدینوری۱۹۵۹: ۲۸؛ الخشاب.د.س: ۲۶)، که ببووه هوی نانه وه ی پشیّویی ناوخوّیی و کاریگه ری له سه رهمو و لایه کانی ژیان دروستکر دبوو، له کاتی ناریّشه ی باوه ربی له نیّوان زهرده شتییه ت و مه زده کی سستی و لاوازی روّشنبیری تاکو زانستیشی به دوای خوّی داهینابوو، به لام له دوای ثمنجام دانی چاکسازی له بواره کانی کوّمه لایه تی و ئابوری وسیاسی به رقه را ربوونی ناسایشی نیوخوّیی و پیشکه و تنی فه لسه فه و زانست و نه ده بی لیکه و ته و زرین کوب، ۱۳۷۸: ۲۳۸).

سهرباری نهمانه ههبرونی نایینی تر له ناو دهولهتی ساسانی وه کو مهسیحی که خاوهنی چهندهها زانستگای ناست بهرز برون وه کو زانستگاکانی نوسهیبین و سلوکیه و نهسکهندهریه و بیروباوه پی مانی که ههبرونی فیرگهی تایبهت به و نایینه و نووسینی چهندین په پتووک، ههروه کو پیشتر ناماژه ی پی کرا، ههروه ها به هیزبون و بلاوبونه وهی نایینی بودی لهبه شی پوژهه لات، نهمانه هانده و بوونه تاوه کو له دهولهت زیاتر گرینگی به زانست و نهده بدات ببیته هی سه هه لذانی بزاقی و شنبیری و زانستی.

هدلّ کهوته ی جوگرافی دهولّه تی ساسانی کاریگه ری ههبوره بو نه و بزاقته پروشنبیرییه ی سهریهه لّدا، که له پرووی جیوگرافیه وه وه کو پردیّك یاخود وه کو ناوه ندیّکی پروشنبیری و ابدوه بو به یه کگهیاندن و گواستنه وه ی پروشنبیری و زانستی میلله ته جیاوازه کان و کوّکردنه وهیان له ئیّران (دیاکونوف، ۱۳۹۰: ۱۳۹۰؛ بیثرن، ۱۳۵۰: ۱۳۵۰؛ بیروه، بیرتن، ۱۳۵۰: ۱۳۵۰؛ پیشتر ناماژه ی نیّو دهوله تسی بدوه، به تایبه تی (بازرگانی ناوریشم) که وه که پیشتر ناماژه ی پسی کرا به دهوله تسی ساسانیدا تیّده پهری (خطاب، ۱۹۹۵: ۱۹۹۵)، نهم پریگا بازرگانییه بدووه هنری گواستنه وهی شارستانیّتی و گهشه سهندنی نابووری دهوله ت پیشکه و تنیاری ههبوره کاریگه ری لهسه ر روشی روشنبیری و گهشه سهندنی زانست و زانیاری ههبوره،

چونکه بـ ق وهرگیــران وهینــانی ســهرچاوه پیویســتی به ســهرمایه ههیه، کهواته سهرچاوهی نابووری پالنهریکی بههیزی بزافتنی زانستییه. (۱)

له لایه کی تیر پیشکه وتنی (پیشه سازی کاغه ز) روّل که متیر نه بور له بواره کانی تیر سه باره ت به پیشکه و تن و سه رهه لاانی بیز ووتنه وه ی زانستی، له ثمنجامی پهیوه ندی کولت وری و روّش نبیری و بازرگانی له گه ل (چین) کاغه زسازی ساسانی هاته بوون، دوایی نه وه ی له (چینی)یه کانه وه فیری هونه ری کاغه زسازی بوون، داهیناینان تیدا کرد و توانیان چه ندین شوینی دروستکردنی کاغه ز دابمه زرینن (فرخ، ۱۳۵۰ ۱۳۰۱)، به تایبه تی خه لکی شاری (سه مهرقه ند) له هونه ری کاغه زسازی زوّر لیها تو و بوون توانیان کاغه زبد به رهم بینن زوّر باشتر بین له کاغه زی چینی، به جوری هه نارده ی ده رهوه ی ده وله تیان ده کید (تاج بخش، ۱۳۸۱: ۱۳۸۳)، کاغه زسازی ساسانی بووه هز کاریک بو په یدابوونی په پر تووک و په رتووک خانه و سه رچاوه ی زوّر بوّ فیربوون (حکمت، ۱۳۵۰: ۳۲۳).

دهتوانری هوکاریکی تر وهکو پالنهری دهرهکی دیاری بکهین نهوهیش که دهولهتی ساسانی له دوای بهرفراوان بوونی بهتایبهتی بو بهشی روزئاوای، له گهل دهولهتی روزمانی و دواتر بیزهنتی (۱۱ که دوژمنایهتیه کی میژوویی له نیوانیاندا ههبووه (العتابی، ۲۰۱۳: ۵۰؛ مغدید، ۲۰۰۳: ۲۰)، بههوی بهرژهوهندی و فراوانخوازی له لایمن ههردوولا نهو جهنگهی نیوانیان نزیکهی چوار سهده کی خایاند تا سالی (۲۲۸ز) ریککهوتن به صور کردنی پهیماننامهی له

⁽۱) بنو نموونه دموتری لهسهرده می عمباسی یه که م، گرینگترین هو کاری پیشکهوتنی زانست و ومرگیران شابووری بدوه ،گهشهسهندنی شابووری به گرینگی دان به کشتوکال و پیشهسازی و بازرگانی، بدوه هوی نموه ده دوله تی عمباسی ببیته خاوه نی شابووریه کی به هیز، به شی زوری شابوری دموله ت کاری و درگیران و نووسین ته دخان کرابوو، خه لیفه کان به شی زوری سامانه که یان بو هیشانی په په تووك و و درگیران ته رخان کردبوو (سلیمان، ۲۰۱٤ هر).

⁽۲). ناوی نیمپراتوریه تی بیزهنتی، ده گهریته وه بو ناوی شاریک که سهرکرده یه کی یونانی به ناوی بیزاس له سه ده که حدوتی پیش زایین چووه بو نهو شوینه و نهو شارهی دروست کردووه، قوسته نتینی مهزن له سه ده همان شوین، شاری قوسته نتینه ی دروست کرد، پاش گواستنه ی پایته خت بو نه و شاره، ناسرا به شاری بیزنتی (عمران، ۲۰۰۰ : ۱۳)

⁽۲) . لمو میترووهدا همردوولا پاش ماوهیمکی دوورو دریش له شمو و پیکدادان، همر له سالّی (۲۲۶ز) تساوهکو (۲۲۸ز) بمردهوام بسووه تسا پاشسای ساسسانی (قویادی دووهم، ۲۲۸-۲۲۹ز)داوای بهسستنی کساسانی (۱۲۸م) به ساستانی (قویادی دووهم، ۲۲۸-۲۹۹ز)داوای به سستنی کساسانی (۱۲۸م)

پهیماننامه ی ناشتی، له نیمپراتور هیرقل کرد، نهویش بهمه رازی بوو، له ۳ نیسانی سالّی (۹۲۸ز) له انتیوخیا نیرده ی قوبادی دووه، فهرمانده ی گشتی سوپا (نهسفاد جشنس) به داواکارییه کانی هیرقل رازی بوو که تیدا هاتبوو:

۱- سنووری هدردوولا بگدریتموه بن پیش ریککهوتنی سالی (۵۹۱ ز)به واتهای گمراندنهوهی نهو هدریمانهی دهولهتی ساسانی دهستی بهسهرداگرتبووه نهوانیش(نهرمینیا ،شارهکانی جهزیره، ولاتی شام و میسر)

۲- نازاد کردنی به دیلگیراوانی همردوو لا.

۳- گەراندنەو، خاچى پيرۆز كە ساسانيەكان دەستيان بەسەردا گرتبوو (صالح، ۲۰۱۷: ۲۹۷)، لە دواى ئەو رېككەوتنە شەرى نيوان ساسانيەكان و بيەزنتيەكان بە يەكجارى كۆتايى يى ھات.

گواستنهوهی زانستی یونانی، دامهزراندنی چهندین دهزگای فیربوونی رینکخراو له چونیهتی چهندیتی جهندوه (الماسی، چونیهتی چهندیتی جیاوازی له گهل نهوانی پیش خوی ههبووه (الماسی، ۱۳۷۰ . ۹۸).

کرانهوه ی دهولهتی ساسانی به پرووی پیشکه و تنه کانی نه و سه رده مه هه بوونی سه رچاوه ی زانستی زور چ به وه گیران بی له زمانه جیاوازه کان بی زمانی په هلهوی ساسانی، یاخود نووسینی به رهه می نه ده بی و زانستی زانایانی نه و سه رده مه خواستی فیربوونی زیاتر کرد، و بووه هی گهشه سه ندنی زانست و ده رکه و تنی شیخوازی پیشکه و تووتر، له فیربوون به شیخ و یه کی زانستی پیک خراوی پیک و پیک به کارامه یی، نه ویش دریر دان به خویندنی زیاتر به هی که و گو پانکارییه کولتووری و کومه لایه تیبه، وای کرد که گرینکی زیاتر به فیرکردن زیاتر بدری، دوای ته واو کردنی قوناغه کانی سه ره تایی و ناماده یی قوناغیکی تر بخوینن، که جدی تر و ورد تر بووه، هه روه کو سه رچاوه فارسییه کان ناوی (خویندنی بالا = اموزش عالی)ی لی ده نین.

لهم قوناغه دا که له سهر بنه مای گورانکاری و پیویستی کومه لگا ها تبووه نارا، که شاره زا بوون له زانسته کان و لیها توویی و لیکولینه وهی زیاتر و پسپوری ورد له چوار چیوه ی سیسته می ریک خراوو به جیا له گه ل قوناغه کانی تری فیرکردن، بی نه مه مه مه سته چه ندین زانستگای ناست به رزو ناوه ندی فیرکاری مه زن له ده رله تی ساسانیدا له شاره کانی وه که جوندی شاپوور و بوشهر، ره ی، مهرو، به لخ، فهرغانه، سیستان، تیسفون، نازه ربایجان، هه مه دان سهری هه لندا، به لام له همه ویان گرینگتر و به نازه ربایجان، هه مه دان سه ری هه لنام ایم ۱۳۵۰: هم موریان گرینگتر و به نازه ربایجان (جوندی شاپوور) بووه (حکمت، ۱۳۵۰: ۳۸۳)، تا سه ده ی سینیه می کوچی به رده وام بووه (کشاورزی، ۱۳۸۲: ۲۸)، له به شی پوژئاواش به واتا نه وانه ی هه ندینگیان نزیك، یان له نیزان سنووری ده رله تی ساسانی و بیزه نتی بوونه، گرینگترینیان (نه نظاکیا، روها، نودیسا یان نور نه) له ساسانی و بیزه نتی بوونه، گرینگترینیان (نه نظاکیا، روها، نودیسا یان نور نه) له

⁽۱). ندو سدرچاو فارسیاندی که ناماژه بدوه دهکدن لدسدردهمی ساسانی بدهدموو پیّوهرهکان شیّوازی خوّیندنی بالا هدبووه، وه کدتور علی روزا حکمت له پدرتووکی (اموزش و پرورش در ایران باستان) هدروهها بیّرژن (۱۳۱۵) و حکمت هدروهها بیّرژن له پدرتووکی (چشم انداز تربیت در ایران پیش از اسلام) بیّرژن (۱۳۱۵) و حکمت (۱۳۰۰).

ناو سنووری دەوللەتى بىزەنتى بوونه(بیژن،۱۳۱۵: ٦٩)، بەلام كاریگەرىيان لەسەر رەوشى زانستى دەوللەتى ساسانى ھەببورە، ھەروەھا زانستگاكانى(نوسىمىيىن) و (اربىل) لە سىنورى دەوللەتى ساسانى بىوونە. بە كىورتى لەسەر ھەر يەكىكىان رادەوەستىن:

٤:٢. گرینگترین ناوەندەكانى زانستى لە دەولەتى ساسانىدا

ا:۲:۱ .زانستگای جوندی شاپوور

له کاره گرینگهکانی پاشایانی سهردهمی کۆن، دروست کردنی شار بووه، زۆربهی ئهو شارانهش به ناوی خوّیانهوه بووه ،مهبهستیش لهمه ئهوه بووه تاوه کو ناویان به زیندوویی بمینیّتهوه، به ههمان شیّوه (ئهرده شیّر کوری بابك) له سهرهتای دامهزراندنی دهولهتی ساسانیدا، چهندین شاری بهناوی خوّی دروست کردووه، به گویّره ی یه که لهسه رچاوه کان ئهرده شیّر هه شت شاری به تهنها له ههریّمی فارس بووه (طبری، ۱۹۸۹ کا).

جوندی شاپوور یه کیکه له و شاره گرینگانه ی سهرده می ساسانی، له هه مان کات زانستگا و نه خوشخانه یه کی پزیشکی به ناوبانگی لی بووه، ئه گهر بوّچوونه که دروست بی وه کو مه لبه ندیکی زانستی به یه کیک له کوّنترین زانکوّی روّژهه لاّتی ناوه راست و نیّرانی کوّن داده ندریّ، هه ر له سه ره تای دروست کردنیه وه تا سه ده ی سیّیه می کوّچی وه که مه لبه ندی فیّربوونی زانستی پزیشکی و نه خوّشخانه به رده وام بووه (حکمت، ۱۳۵۰: ۳۸۵)، واتا له میّر وو دا به یه که م نه خوّشخانه ی فیرکاری پزیشکی ناوده بری ناوده بری (Tobbs .Shoja 2007: 359).

شاری جوندی شاپوور سهر به ههریّمی خوّزستان(الاصطخری،۱۹۳۷: ۸۸) یان عیلامی کنونه که دهکهویّته روّژهه لاتی شوش به (۳۰) کیلنوّمه تر و به (۱۸)

⁽۱). لهوموه دهرده کهوی که نهسکهنده ری مه کدونی چهندین شاری دروست کردووه، گشتیان به ناوی خوّی بووه، بوّ نموونه لهمیسر شاری نهسکهنده ریهی دروست کردووه (مظهر، ۲۰۱۵: ۱۵)، همروها نزیکه ی بیست شاری تری له نیّران و هیندستان له ناوه راستی ناسیا به ناوی خوّی بونیادناوه (Lendering). 2020:1.

کیلامه تر له باشووری روزناوای دزه فول و (۵۰) کیلومه تر له باکوری روزناوای شوشته ر (۵۰)، ۱۳۹۵: ۷۰)، شوشته ر (صفا، ۱۳۹۷: ۶؛ علی ۱۳۷۸: ۱۰؛ رضالو ورستمی، ۱۳۹۵: ۷۰)، پاشماوه که ی له نیستا دا که لاوه یه که دینیه ک به ناوی (شاه اباد)، له نه حواز (لسترنج، ۱۹۵۵: ۱۹۵۱: ۱۹۵۱: ۱۹۵۳: ۱۹۵۶) له نیسوان دزه فسول و شوشته ر (گریشمن، ۲۰۱۳: ۹۶).

لهبارهی ناوی شاره که چهندین بوچون ههیه، که ههندیکیان شیوازی خهیالی تیدا بهدی ده کری، بهوه ی ههندیک ده لین له سهرهتادا ناوه که ی نیلاط یان نیلاب بووه، که الدینوری ناماژه بهوه ده کات که نهو شاره به زمانی خوزی پیی دهوترا (نیلاط)، خه لکی ناوچه که پییان دهوت نیلاب (۱۹۵۹: ۲۹)، به (نیل اب یان نیل ابه) به واتای ناوی نیلی که دیاره مهبهست پهنگی ناوه کهیه، پهنگی شاوه کهیه، پهنگی شینیکی توخ بووه، بویه ههریه و ناوه شیناودار بووه بهوه ی پووباریکی ناو به بهرده وامی به و شاره پویشتووه (ایمان پور و کائید، ۱۳۹۵: ۱۱)، که چی طبری بهرده وامی کاتدا دوو بوچونی جیاواز لهباره ی ناوی شاره که دهخاته پووسهرتا ده لی کاتدا دوو بوچونی جیاواز لهباره ی ناوی که سیکهوه هاتوه سهرتا ده لی که خلک به شاره که یان دهووت (بیل) که گوایه له ناوی که سیکهوه هاتوه

⁽۱). هیچ شویّنهواریّکی نمو شاره بهناوبانگه نهماووه له رِوّژگاری نهمروّدا، تهنها شاروّچکهیدکه به ناوی (شاه ثاباد)ه دهلّیِن تارامگای (یعقوب لهیثی صفاری) لهویّ (لسترنج، ۱۹۵۶: ۲۷۳ ؛ رضالو و رستمی، ۱۳۹۶: ۷۷)

بهناوی بیل به و شیوهیه باسی دهکات: شاپوور له شهری (ئورفه) کهراوهته وه گەيشتووەتە ئەو شويننەي كە ويستيتى شارەكەي لى دروست بكات، پيرە پياويكى به ناوی (بیل) بینیوه و پرسیاری لی کردووه، ئایا ئهو شوینه گونجاوه بو دروست کردنی شار؟ ئهویش ده لی نه گهر من فیری نووسین و ژماردن بیم نهوجا ده کری، به واتای ناکری، چونکه نهو پیر بووه چون دهتوانی فیری نووسین و خویندن ببیع؟ به واتای نه گهر من فیری نووسین و خویندن ببم نهوکات دهتوانی شارهکه بونیاد بننی (۱۹۹۸: ۲: ۱۹)، بو نهمه دوو لیکدانهوه ههلده گری: نایا نهو شوینه گونجاو نەببووە بىز دروست كردنى شار، ياخود مىوڭكى خىزى ببووە نەيبويسىتوە بیداتی، شاپوریش فهرمانی دا تا مامؤستای بو ناماده بکهن و شاپووریش دهست ده کات به دانانی نه خشه ی شاره که، (بیل) سهر و ریشی خوی ده تاشی تا خەرىكى خۆى نەينىت، بىز ئەرەي گرينگى بە فىربوون بدات، بۇماوەي ساڭنك تمواو فیری نووسین و ژماردن و دمبیّت، همر رِوْژی بابعتیّك فیر بكری، تا تمواوی ســالْیّك (٣٦٥) بــابهت فیّــر دهبـــین و دهخــویّنـی، شــایوور (بیل)دهکـاته بهربرســـی ژمیریاری شارهکه، هدر بویه خهلکی نههواز به شارهکهیان ووتوه (بیل)، دواتر طبری ده لمی به و شارهیان دهووت (بهه ازندیو سابور) به واتای (خیر من انطاکیا) واتا باشتر له شاری ئەنتاكيا (١٩٩٨: ١٦).

هدروهها هدنه دهربارهی دروستکردنی ندو شاره چیرو کی تر دهخدنه روو، هدروه (ابن العبری) و (القفطی) ده لین کاتی نیمپراتوری روسانی (فیلیب عدرهبی) پیمانی ناشتی له گهل شاپووری یه کهم موّر ده کات به تایبهتی پاش

⁽۱) .جهنگی ئورفه ئهو جهنگه بوو له سالّی (۲۹۰ ز) له نیّوان ساسانیهکان و رِوّمانیهکان رِووی داوه له نزیك ئورفه — روها .پاش ئهوهی شاپووری یهکهم له گهل رِوّمهکان ریککهوتبوو، ئهرمیّنیا و عیّراقی به دهستهیّنابوو، ئهوبوو دووباره شاپوور هیّرشی کرده سهر رِوّمهکان وسهرکهوتنی بهدهستهیّنا و نیمپراتوری رِوّمانی (قالیران) و حهفتا ههزار سهرباز بهدیل گیران ،ویّنهی ئهو سهرکهوتنهی له چیای بهرسیپوّلیس له نهخشی روّستم کیشاوه، ههروهها ویّنهی قالیران له ژیر قاچی نهسپهکهی بهدهردهکهوی به وهکو ناماژهی شکستی بهدهردهخا و سهربازه به دیل گیراوهکانی هیّنایه شاری جوندی شاپوور نیشتهجیّی کردن(جهمیل، ۲۰۱۸: ۱۱۲)

⁽۲۶ فیلبی عهرهبی، یان مارکوس یوّلیوّس فیلبس (۲۶۶ – ۲۶۹ز) شویّنی له دایك بوونی له شاری (شهبها) نزیك ساری (بوصرا) له سوریا، نازناوی عهرهبی لهبهر شویّنی له دایك بوونی له شاری شهبها بووه ،که ههریّمیّکی عهرهبی سهر به روّمان بووه(Bowersock, 1994: 122)، یهکهم کاری که

نهوهی (شاپوور) له شهره کاندا به سه ریدا زال ده بینت و ده گاته شاره کانی سوریا، ده ست ده گری به سهر نه نتاکیا چه ند شار نکی تری سوریا، شاپوور بی به هیز کردنی په یوه ندیه که یان داوا ده کات کچه کهی بداتی وه که هاوسه ر نه وی ش پازی ده بینت شاپووریش له هه ریخی فارس شار نکی هاو شیوه ی نه نتاکیا بی کچی نیمپراتور دروست ده کات، نه و شوینهی که ویستوویه تی شاره کهی لی دروست بکات که گوندی که بووه به ناوی (گوند یان جوند) بووه، شاپوور سامانیکی زوری ده داتی تا پینی بیفروشی که چی نه و په تی ده کاته وه، دواتر پازی ده بی نیم بیفروشی که چی نه و په دواته و دواتر پازی ده بیک به و شوینه تیپه ر ببوایه پرسیاریان ده کرد کی نه و شوینه ی نوژه ن کردوته وه ؟ ده بین دورت (گوند و شاپوور) تا دواتر بوو به (گوندی شاپوور) نیمپراتور فیلیب بی خزمه تکردنی کچه کهی کومه کی کومه کی که سی له گه ل نارد بوو، بی چهاودیزی کردنی و خزمه تکردنی کچه کهی وه کومه کی که سی له گه ل نارد بوو، بی چهاودیزی کردنی و خزمه تکردنی کچه کهی وه کومه کی نه وان بوونه هزکاری گواستنه وه ی زانستی پزیشکی یونانی، که که سانی پزیشکی یونانی (بوزه له زانستی پزیشکی، نه وان بوونه هزکاری گواستنه وه ی زانستی پزیشکی یونانی (بوزه له زانس العبری ۱۹۹۷).

له بهرامبهر نهوه دا بزچوونی تر ههیه که نهوه دهخهنه پروو که شاری (جوندی شاپرور) بز نیشته چی کردنی به دیلگیراوانی جهنگی نورفه بووه (لورو، ۲۰۰۸: ۱۱۳؛ الحلو، ۱۹۹۷)، پاش سهرکه وتنی به سهر پرومه کان به دیلگرتنی نیمپراتور قالیران و ژماره کی زور له نه فسه ران و سهربازانی که ژماره یان نزیکه ی

نه نجامی داوه صوّر کردنی پهیمانی ریّککهوتن بووه له گهل شاپووری یه کهم به پیّی ریّککهوتنه که شاپوور واز له همریمه کانی نیّوان دوو روویار و نهرمیّنیا بیّنی لهبهرامه به روّما واز له نهرمیّنیای مهزن بهیّنی له گهل پیّدانی ۵۰۰۰۰۰ دینار وه کو قهرهبوری جهنگ و فدیه ی به دیلگیراوانی رومان، به هوی ههبورنی مهترسیه کانی ناوه و دهرهوه، دواتر له لایهن سهرکرده کانی سوپا کوژرا (الناصری، ۱۹۹۱:۳۳۳)

⁽۱) .ابقرات، یان هیپو کراتیکس . به ناوبانگترین و کو تترین پزیشکی یو نانی بووه، به (ابو الطب) (باوکی پزیشک) ناسرابوو، له نزیکمی سالی (۴۵۰پ.ز) له دایك بووه و نزیکمی (۹۵) سال ژیاوه خاوهنی نووسین بووه له بواری پزیشکی یمکمم زانا بووه همولی داوه جادوو و تاریکی له زانستی پزیشکی دووربخاتموه، چمندین کتیبی لمبارهی پزیشکی نووسیوه همندیک ده لین (۳۰)همندیکی تر داین را ۲۰ ایمرتووکی نووسیوه، بو زانیاری زیاتر بروانه (غالب،۱۹۸۳ اسم

ههشه ینی وایه نهو شاره لهسهردهمی (شاپوور) ناوهدان بووه ومینژووهکهی بهوهی بو سهردهمی سهرهتای نیشتهجنی ئارپیهکان ده گهریتهوه و ناوی (جنتا شییرتا) (باغ زیبا) بووه که بهواتای باخچهی جوان دینت، که شوینیکی خوش و دلر فیننی همبووه ، شاپوور له دوای شمری له دری رؤما سوودی له دیله کانی ئەو جەنىگە بىنىسوە كە لە نىوانيانىدا زمارەيەكى زۆر لە پزىشىكان و ئەنىدازبارانى ههبووه بۆیه شاپوور توانیویهتی سوود له پسپۆریان ببینیّت(الگود، ۱۳۵۲ :۸۷)، بۆ نموونه له ریگهی ئەندازیارەكان لەسەر رووبارى كارۆن له باشوورى رۆژئاواي ئیران پردیکی مەزنی دروست کردوه که ناسراوه به پل ئیمپراتیور(پرد ئیمپراتیور)، له ريْـگەي يزيشـكەكانيش توانيــويەتى بەناوبــانگترين نەخۆشــخانە و دەوللەمەنــدترين مهلّبهندی زانستی فیرکاری پزیشکی جیهانی دروست بکات (فرشاد، ۱۳۲۳: ۸٤)، شایوور دوای نوژهن کردنهوهی شارهکه و فراوان کردنی ناوی (شایور بهتر از نطاکیه) بووه به یههملهوی ینبی ده لمین (قاهی نهنتریك شاهیوهر) (پیگولوسكایا، ١٣٦٧: ٢٣٥)، واتا (باشتر له نهنتاكيا) ينشتر ناماره يع كرا نهمهش لهبهر نهوه بووه کاتی شاپرور دهستی بهسهر زوربهی شاره کانی سوریا و له نیوانیاندا نهنتاکیا داگرتووه، سهرسام بووه بهو شاره بۆپه ویستوویهتی شاربّك دروست بكات باشتر و ينشكه وتوو تربيت له ئهنتاكيا (طبرى، ۱۹۹۸: ۲: ۱۹).

له پاش خستنه رووی بزچوونی میژوونووسان ده توانین بگهینه نهو ده رئه نجامه ی که نه و شاره پیشتر هه بووه و بو سه ده همی کون ده گه ریسته وه و ناوه که ی بو (شاپووری یه کهم) ده گه ریسته وه، به هوی کومه کی رووداو و پیشهات وای له میژوونووسان کردووه به چهنده ها ناوی جیاواز ناو ببرینت، نه و هه موو پیشکه و تن

وبزاقه رو شنبیری وزانستیدی ندو شاره بو بیرمدندان و زانایانی یونانی و رو مانی و سریانی ده گدری تدوه، که هاتووندته ندو شاره ش و یاخود هینراوون و بوونه هوی داهینان و سدرهه لدانی شورشی زانستی و فدلسه فی، لددوای سده ی یینجه می زایینی مدسیحید کان لدو شاره نیشته جی بوون، بویه به زمانی سریانی بدو شاره یادوت (بیت لایت) که هدمان مانای ناوی (بیل) ی هدید (پیگولوسکایا، ۱۳۲۷:

۱:۲:۲ .رۆڵی جوندی شاپوور له پێشکهوتنی زانست و ڕۆشـنبيری له دەوڵەتی ساسانیدا:

ساسانیه کان له ههوللی نهوه دابوون شاری جوندی شایوور ناوهدان بکهنهوه و ناوهندیکی زانستی و مهعریفی بونیادبنین، به مهبهستی دوویاره گهراندنهوه و زیندووکردنهوهی سهردهمی زیرینی نهخمینی، که له دوای هیرشی نهسکهندهری مه کدونی دووجاری دانه پسین و نه مان هاتبوو (بیژن، ۱۳۱۵: ۳۵۰)، دوای بونیانه وهی نهم ناوه نده بووه هنوی کوکردنه وهی گشت زانسته کانی پیشتر، له فه لسه فهی کلاسیکی یؤنانی و کولتوور و رؤشنبیری هیندی و نیرانی و ئەستىرەناسى بابلىدا، ئەم راستىه لەبەشە جياكانى زانستگاكە بەدەردەكەوى، كە لە شيّوهي زانكوّي ههنووكهيي بووه و چهندين كوّليّژي له خوّ گرتبوو، لهگهڵ نەخۆشىخانەيەكى مەزن بىز فېربىرونى گشىت بەشىەكانى زانسىتى پزيشىكى و دەرمانسازى و بيركسارى وفەلسمەفە و ئەدەب وئەستىزەناسىي، ويسراي ھەبسوونى پەرتووكخانەيەكى مەزن و دەولەمەنىد ، ھەزارەھا كتىببى زانسىتى تىپدابوو (سىلطان زاده، ۱۳۹٤: ۳۱: Soylemez، ۲۰۰۵: ؛ عشرتی، ۱۳۹۳: ۲۷)، به ماوهیه کی کهم جوندی شایرور بوو به یه کی له ناونده چالاکیه کانی زانستی له ناوچەى رۆھەلاتى كۆن ودەوروبەرى دەكرى، بۆ زياتر دەرخستنى ئاستى زانستى جونىدى شيايوور بو دوو سيهردهم دابهش بكريّت : سيهردمي (ئەنۆشيروان) و ســهردهمي پــيش (ئەنۆشــيروان)، ســهردهمي پــيش مــاوهي فهرمــانرهواي (ئەنۇ شىڭروان)زىاتر جەخت لەسلەر مىاوەي دوو ياشاي بەھنىز دەكىرىتەوە ئەوانىيش سهردهمی (شاپووری یهکهم) و (شاپووری دووهم)ه .

(شایووری یه کهم) له یاش باوکی (ئهرده شیر کوری بابك) دامه زرینه ی دهولهت

دهسه لاتی و هرگرت، فه رمانیدا به دروست کردنی گهوره ترین زانستگای پزیشکی، له پاش تمواویدونی زانستگاکه، هه رله ناویشی نه خو شخانه و په رتووکخانه یه کی مه مه ننی دروست کرد (فرای، ۱۳۴۱ ۱۳۲۱)، ناگاداری بلاوکرده و به به وی هه رکه سیخ ناره زووی له زانست و خویندن هه یه ده توانی دل و ده روونی به زانست و زانیاری پوشن بکاته وه، بینه جوندی شاپوور بره و به زانستی و زانیاری خوی بدات، پینج سال تینه په پی زانستخوازان و بیرمه ندان له هم موو و لاتانه وه په رویان له جوندی شاپوور کرد (نیرنوری، ۱۳۵۵: ۸۳۸)، له و سه رده مه و ته کهی (شاپووری یه کهم) وه کو بریاری ده ستی پی و رویان نه و زانیاری و پوشنبیری یه که ما وه کو بریاری ده ستی پی بوده ناو نه و زانیاری و پوشنبیری ده لی نیمه سنووره کان ده به زینی زانست و زانیاری و پوشنبیری بیمه دله کان و میشکه کان له ژیر نالاکه ماندا کوده کاته وه (حکمت، ۱۳۵۰: ۳۸۳)، بویه خه لکی بو فیریوونی زانستی پزیشکی له شوینی جیاواز و به زمانی جیاواز دیانتوانی بینه زانکوی جوندی شاپوور زانستی پزیشکی بخوینن .

⁽۱). جالینوس: پزیشك و فعیله سووفی به ناوبانگ له سالّی (۱۲۹ز) له دایك بووه له شاروّ چكهیه ك به به باریّر گای نه زمیر له باشروری توركیا، هم له و به به باریّر گای نه زمیر له باشروری توركیا، هم له و شاره له نیّوان سالّانی (۱۹۲-۱۹۲۱ز) چروه ته روّما و دواتر سهردانی لیمنیوس وقبرص و سوریای كردووه، به به ناوباتگترین پزیشك له دوای (هیبوّكرات) همژمارده كری، له هممان كات دا فهیله سوفیّكی به توانا بووه جگه له مانه خاوه نی چه ندین به رهممی نووسراو بووه له باره ی پزیشكی و فه لسه فی بوونه ، بو زانیاری زیاتر بنواره (عتمان، ۲۰۰۱: ۲۱۳)

⁽۱۲) مهزهه بی نهستوری، بق روبهن (نهستور) ده گهریّته وه له نیّوان سالّانی (۳۱۷-۳۱۸ ز) له شاری (مهرعه ش) له دایکبووه، دواتر بق فیّربوون چوویته (تهنتاکیه) بووه به (راهب) کهوتوّته ژیّر کاریگه ری فهرمایشت و بق چوونه کانی ههردوو که سایه تی (تیوّدوّروس) نهسقفی مه صیص و (دیودوروس) نهسقفی کلیّسه کی (تهرتوس)، (نه و دوو شاره ده کهونه سوریا) کیّشه که له سهر شیّواز و سروشتی پیّعه مبهر عیسی

٨٠٦)، هدروهها جگه له خوينندن به زمانه کانی زانستی نهو سهردهمه به تايبهتی زمانی یؤنانی که زمانی زانستی بووه، ههروهها زمانی سریانی یان سوری له هدمان کاتدا (شاپووری یه کهم) بریاریدا به وهرگیرانی نووسراوه زانستیه کان بو زمانی یدهلهوی (نیرونوری، ۱۳٤٥: ۳۵)، لهیاش سهردهمی (شایووری یه کهم) تا هدشت سال زانستگای جوندی شایوور به شکومهندی مایهوه، بهلام دواتر بو ماوهی نزیکهی (٤٠) سال نهو مهلّهانده زانستیه لهو ناستهی پنشتری نهما بوو(احمدزاده، ۱۳۸۷: ٥)، بینگومان ئەويىش پەيوەنىدى راسىتەوخۇى بە رەوشىي سیاسی دورلهت و پاشاکاندوه هدید، چونکه ندو ماوهید واتا له دوای مردنی (شاپووری یه کهم) تا سهردهمی (شاپووری دووهم) به ماوهی لاوازی و خراپی دەسەلاتى ساسانى دادەنىرى بەھىۋى ھاتنى ياشاي لاواز بىي دەسەلات ھەروەكىو باسكرا (باقر واخرون، ۱۹۸۰: ۱۲۹)، بع نموونه اولميري دهنووسيت: شاكاني ساسانی له دوای (هورمزدی دووهم)هوه وازیان له جوندی شایوور هیّنابوو، ببوو به ويرانه (۱۳۷٤: ۲۹)، تا سهردهمی ماوهی فهرمانرهوایی (شاپووری دووهم، ۳۰۹-٣٧٩ز) زانستاگهی جوندی شاپوور دووباره گهشانهوهی جارانی بـ قرایهوه، ئەويش به گرينگي پيداني (شاپووري دووهم)، كه خوي شويني نيشتهجي بووني بدوره تا سبی وهدشت سالمی له فدرمانرهوایی لدو شارهدا صاوهتدوه، به واتای هەبىوونى بارەگاي دەسەلاتى دەولەت لەو شارە گرينگى سياسى دەردەخا، دواتىر باره گای دهسه لاتی بو مدائین گواستوته وه هدروها له و ماوهیه دووباره شاره کهی نووژهن كردۆتەوه (الاصفهاني، ١٩٦١ (٤١: ١٤) .

بهوهی (شاپووری دووهم) کهسیکی رو شنبیر و شارهزووی له زانست ههبووه،

⁽د.خ)دروست بوو، که باروپیان به دوو بهشی خالقی پیغهمبهر عیسا همیه بهوهی شادهمیه که وهکو مرزف، خوداوهندییه له ریگهی و تهکانی، ناسراو بوو به کهنیسهی روزژهمالات یان نهستوری (and Winkle , 2003: 31 یان میافیزی، یان میافیزیسم)کهباوهپیان به یهکگرتنی سروشتی خودایی و نادهمی حهزرهتی مهسیح همیه، وتا له یهك کاتدا نادهمیزاده و خوداوهندیشه (,Parryy ۸۸۲۰۰۹, ؛ میران ۲۰۱۷: 33).

چهندین زمانی نه و سهرده مه ی زانیووه، به مهبه ستی گیرانه وه ی شکو مهندی بو شاری جوندی شاپوور که و ته بیری بونیادنانی بینایه کی مهزن بو فیربوونی زانستی پزیشکی، فهرمانی کرد شوینیک له ده رهوه ی شار دیاری بکری بو دروست کردنی بیناکه، بو نهم مهبه سته بانگهیشتی ته لارسازی ناوخویی کرد، به هاوکاری نه ندازیاران و ته لاسازانی یونانی راویژ کردنی دیزایینی بیناکه په سند کرا و ده ست کرا به دروست کردنی، له ماوه ی سال و نیویک ته واو کرا، به شیره هونه ری هموو به شه کانی به ووردی دیاری کرا، بو نموونه جگه له پولی فیربوون بو خویندنی بابه تی تیوری شوینیش بو بابه ته کرداریه کان ته رخان کرا، که له همان شوینی چاره سهری نه خوشه کاندا بووه (احمدزاده، ۱۳۸۷ ته).

ندم شاره وه ک مه نبه ندی زانستی بووه به هیزی هاتنی زانا و بیرمه ندان و پزیشکانی ده رووی ده نفتی ساسانی هه روه کو ابن الندیم ناماژه به زانایه کی پزیشکی مه سیحی ناوداری یو نانی ده کات، به ناوی (تیادو س، یان تنودوزیوس) پزیشکی مه سیحی ناوداری یو نانی ده کات، به ناوی (تیادو س، یان تنودوزیوس) سه رو که بو جوندی شاپور ها تبووه، به پنی بو چوونی ابن ابی اصبیعه سه رو کی پزیشکانی یو نانی بووه، پاش نه وه ی (شاپووری دووهم) نه خوش ده کورنت نه و پزیشکه ده توانی چاره سه دی بکات و ده بنته پزیشکی تایبه تی نه و، نه ویش به مه به به مه به به تایش کردنی شوینی په رستشی (کلیسه)ی بو دروست ده کات به مه به به دینگیراوانی مه سیحی بووه، وه ک ریز نینانیک بو نه و کاتی داوای لی کردووه به دینگیراوانی مه سیحی تازاد بکات، نه ویش گشتیانی ثازاد کردووه، تیادو س له زانستگای جوندی شاپور وانه ی پزیشکی ده و ته و ناوازه ی پزیشکی به ناوی (کناش تیادو س) بووه (ابن الندیم، ۱۹۹۷ خاوه ی کتیبی ناوازه ی پزیشکی به ناوی (کناش تیادو س) بوره (ابن الندیم، ۱۹۹۷ دوره م) پزیشکیکی تری له هیندستانه وه هیناوه و له ناو کوشکی خوی شوینی بو دابین کردبوو، سه ره وای نه وه چاره سه ری نه خو شیه کانی ده کرد (طبری، ۱۹۹۸) دابین کردبوو، سه ره وای نه وه ی چاره سه ری نه خو شیه کانی ده کرد (طبری، ۱۹۹۸)، دانستگای جوندی شاپوریش ده رسی پزیشکیشی دو ته وه که خو ک

ماموّستا بـووه له زاستگای (تاکشـیلا) کی بهناوبانگی هینـدی (محمـدی، ۱۳۹۱: ۲۹) .

زانستگای جوندی شاپوور له نیّوان سالانی (۲۵۲-۲۹۵ز) به هاوکاری زانایانی ئیّرانی و سریانی، جوو، چینی، هیندی ومیسری گشت بهشهکانی تری زانستی پزیشکی پیشکهوتنی بهرچاوی بهخووه بینی، وه پزیشکی گشتی جهسته یی و دهروونی و دهرمانسازی و فیّته ننه ری (پزیشکی ئاژهلان)، ههروه ها زانستی کیمیایی به شیّوه ی ئاکادیمی ده خویّندرا، چهندین پزیشك و ماموّستایانی تر روویان له و زانستگایه کردووه، که کهمتر له ده سال زیاتر له سهد پزیشك و فهیله سوف له ولاتانی (یوّنان و روّم و میسر و هیند و چین) هاتوونه بو نهو زانستگایه (گلشنی ودیگران، ۲۰۱٤: ۱۲۸)، به هوی نهو به ناویانگییه وه ده دکان له دووره ولاته و ده دوره میش چاره سهری (احمدزاده، ۱۳۸۷: ۱۰). لهمه وه ده ده دور ریّزی هاتنی نه و زانایانه زیاتر به هوی هاندانی شای دهوله بووه، چونکه زوّر ریّزی له زانایان ده گرت و هم مو و پیداویستیه کانی بو ناماده ده کردن و یارمه تیان ده دان، نهوانیش خهریکی تویژینه و و وه رگیران و وانه و و تنه وه بوونه.

(شاپوری دووهم) زوّر بایه خی به هه لبر اردنی ماموّستایان داوه بو و تنهوه ی زانستی پزیشکی له جوندی شاپوور، پیویست بوو چاوپیکه وتن و هه لسه نگاندنی زانستی له لایه ن نه نه بوومه نی زانستگاکه بو نه نجام درابا، دواتر موّله تی و تنهوه ی ده رسیان پی ده دا (نیرنوری ،۱۳٤۵: ۵۹)، هه ر له به رئه وه جوندی شاپوور بوو به یه کی له گه شاوه ترین مه لبه ندی پوشنبیری و زانستی، به تایبه تی به شی پزیشکی، به وه ی کاریگه ری پزیشکی یوّنانی له و شاره به پاده یه به وور نه ته ناوی شاری پزیشکی به ناویانگ بووه به تیه در بوونی کات، جوندی شاپوور نه ته نیا بوو

⁽۱). تاکشیلا، شارنکی کونی هیندیه، ده که و پته به شی باکووری روز ثاوای هیند، که ده کاته پاکستانی نیمرو، کونترین زانستگای به ههمان ناو هه بووه، ناوهندینکی فیربوونی زانستی بووه، میرووه کهی بو حه وت سه دسال پیش زایین ده گه رینته وه، له سه ره می نیمپراتور (گوپتاها) زانستگای (تاکشیلا) مه لبه ندی تورزینه وهی زانستی بووه، که خاوه نی سیسته م و پرو گرامی تایبه ت بووه، چه ندین زانستی تیدا ده خوینرا زیاتر له شه ست بابه تی جیاواز بووه وه ک زانسته کانی پزیشکی نه شدر گه ری و دم مانسازی و نه سیرناسی و الفیدا (خویندنی کتیبی هیندوسی) زانستی سیاسی و کشتوکال هونه ری ته لارسازی و موسیقا و سه ما . (. . APTE n.d.:8).

به جیدگرهوهی (دار العلم الاسکندریه) و (دار العلم یونانی) به لکو به -وتهی قفطی کاملتر و باشتر بووه، کاتی ناماژه به و رهوشه ده کات ده لیّت پزیشکانی ناست به رز و به توانا خه لکی نهوانیان فیّری زانستی پزیشکی ده کرد، که چی نهوان به جوریّك تا وایان لیّهات زوّر زیاتر فیربین و داهیّنان بکهن بوّ دانانی یاسای تایبهت به خوّیان بوّ چارهسه ری پزیشکی تا نه و راده یه ی که زوّرباشتر بوون له ریّگه چارهسه ری یوّنانی و هیندی (۱۰۲: ۲۰۰۵).

شیاوی وتنه نهم مهلبهنده زانستیه له ماوهی فهرمانوهوایی (کیسرا ئەنۆشنروان) بەسەردەمى زېرين تېپەرى، چونكە ئەو سەردەمە زۆر جياواز بووە لە هدمسوو روویه کهوه (کریستنسسن،۱۹۵۷: ٤٢٢)، به تسایبه تی له رووی زانسستیه وه دروشمي (ئەنۆشنروان) لەو سەردەمە بريتى بووە لە (دانش و فضيلت ما فوق بازو شمشير است)، واتا زانست و بليمه تي نيمه لهسه رووي هيزي شان و شمشيرهوهيه ۳۱) Soylemes,2005:؛ حکمت، ۱۳۵۰: ۳۹۰۱)، یاشای ناویراو روٚلُێکی زور مهزنی ههبووه لهپیشخستنی زانست و زانیاری، بزووتنهوهیه کی زانستی و رۆشنېيرى مەزن لەو سەردەمەدا سەرى ھەلدا (زرين كوب، ١٣٨١: ٢٤١؛ جليليان وگیلانی، ۱۳۹٦: ۲۱)، ئەمەش بۆ خودى كەسايەتى (ئەنۆشپروان) دەگەريتەوە، که پاشایه کی دانا و زانستخواز وئارهزووی زوری بو زانست و فهلسه فه ههبروه و یشتیوانی و پشتگیری زوری له زانایان و بیرمهندان کردووه به بع جیاوازی نه تهوهیی و ئایینی، همروه کو الدینوری ناماژه بهوه ده کات که (له ناو شاکانی ئيراندا كهسيك نهبووه وهكو (ئەنۆشيروان)زانستخواز بي ئەوەندە حەزى لە زانست بي له همولْـدانی بـــق زانسـت و ئەدەب، كــقرمەلْـی زاناپــانـی لە خــقری نزیــك دەكــردەوە و ريّزي لين دهگرتن) (١٩٥٩: ٧٢)، هدروهها الثعالبي زياتر جدخت لهسهر نهمه ده کاته وه که (کیسرا ئەنۇشیروان) سەد و بیست پزیشکی له نەتەوه کانی رؤمانی و هیندی و فارسی همبوره (۱۹۹۳: ۱۳۰)، همندی لهو پزیشکانه له نهخو شخانه چارهسهری خه لکیان دهکرد و ههندیکی تر خهریکی وتنهوهی بابهتی یزیشکی و نووسین و وهرگنران بوونه (۱۹۹۳: ۹۳۰) ،لهبهر گرینگی بایهته که، همول دهدری ئاماژه به هدندی لهو پزیشکانه بکری که رؤلی بهرچاویان ههبووه، لهوانهش: ا- (سهرگهس الراسی -جرجس راس العینی) له سالی (۵۳۱ ز)مردووه (نصری، ۱۹۰۵ ز)۸۰۰ خه لکی راس العین (سهروکانی)بووه (ابن ابی اصبیعه، ۱۹۹۳ زیری له کوردستانی رو ژانوا، دهرچووی (زانستگای نهسکهندهریه) بووه و پزیشک و فهیلهسووفیخی گهوره بووه، کتیبه کانی فهلسه فه و حیکمه یی نیزانی به تایبه تی بهرههمه کانی (بوقرات و جالینو ش فوفویوس)بو زمانی سریانی وهرگیراوه (براون،۱۳۷۷ زمانی)، جگهلهوه ی نووسه ریکی به توانا بووه و زمانه کانی یونانی و سریانی و فارسی زانیسووه (ابن العبیسری، ۲۰۱۲: ۵۱ بیکولیفسکایا، ۱۹۷۹ سهرونی شاپوور بووه (القفطی: ۲۰۱۵)، ماوهیه که سهروکی نه نجومه نی پزیشکانی زانستگای جوندی شاپوور بووه (القفطی: ۲۵۰۲ ۲۰۰۵) .

ب- (ستیفان رههاوی) له ناوه کهی دیاره خه لکی روها بووه، پزیشکی تایبهتی شا (قوباد) بووه وماموّستا و (راهیّنهر)ی (ئهنوّشیّروان) بووه، لهوکاتهی بچووك بووه خهریکی نووسینی کتیّبی پزیشکی بووه (الگود، ۱۳۵۶: ۸۶). بوّیه خاوهنی بهرههمی پزیشکی زوّر بووه،

ت- پزیشکیّکی تر بهناوی (تریبوناس) بووه، خزمهتی زوّری دهولهتی کردبوو وجیّنی بایه خی (ئهنوٚشیّروان) بوو، له سهرهتای فهرمان واییدا لهبهرامبه و فهر خزمه تمی که نهو پزیشکه پیّشکه شی کردبوو، بریاری دا پاداشتی بداته وهی ههر چیه که بخوازی بوّی بکات، نهویش داوای کرد، به دیلگیراوانی روّمی نازادبکات (نهنو شیّروان) بو شانازی نهو پزیشکه سیّرده ههزار بهندگراوانی روّمانی نازاد کرد (الگود، ۱۳۵٤: ۸۶).

ج- زانایه کی تر ناوی (جویرائیل السنجاری) پزیشکی گهوره و حه کیم بوو پزیشکی پاشا خوسره و پهرویز بوو، پزیشکی زانستگای جوندی شاپوور سهروکی پزیشکان بووه، که سینکی زانا و شارهزابووه (القفطی، ۲۰۰۵: ۱۰۷: ۱۰۷)، ههروه ها توانی

⁽۱). راس العین، یان سهری کانی، شاریّکی کوّنی میّرْووییه دهکهوییّته سهر رووباری خابور (ابن خرداذبه، ۱۸۸۱ . ۱۷۵: ۸

⁽۲) .زانستگای ئەسكەندەريە، مىروريەكى كۆنى ھەيە بۆ سەردەمى بەتالىمەكان لە نىيوەى سىيەمى سەدەى پىش زانستى پرىشكى بەتايبەتى پىش زايىن دەگەرىتەرە، رۆڭىكى مەزنى ھەبور لە پىشخستنى زانستى پرىشكى بەتايبەتى پرىشكى ترىكارى (ابن اصبعية،١٩٩٦: ٢٥) .

چارهسهری (شیرین) خیرانی (خوسرهو پهرویز) بکات که بی هیوا بوو له مندال بوون، دواتر له رینگهی چارهسهری نهو کورینکی بوو به ناوی (مهردانشاه) (ابو زید، ۲۰۰۸ :۷۷).

σ- پزیشکی بهناوبانگی عهرهبی (الحارث بن کلاه الثقفی) له زانکوّی جوندی شاپرور زانستی پزیشکی خونندوه و ناسراو بوو به پزیشکی عهرهبی (القفطی، شاپرور زانستی پزیشکی خونندوه و ناسراو بوو به پزیشکی عهرهبی (القفطی، ۱۹۰۰: ۲۰۱۰)، له بندره ت دا خه لکی ثقیف بووه له طائیف، روّیشتووه بوّ ولاتی فارس بوّ فیربوونی زانستی پزیشکی له زانکوّی جوندی شاپرور خویندویهتی و بووه به پزیشك، زوّر شاره زا ولیّهاتوو بووه له چارهسهرکردنی خهلک، جاریک بهرپرسیّکی بالا نهساغ دهییت چارهسهری ده کات تهویش پاداشتی ده کات به پیّدانی سامانیّکی زوّر و له گهل جاریه به بناوی (سومهییه)به لام دواتر غهریبی ولاته کهی ده کات ده گهریّته موسلمان، به ناوبانگترین پزیشکی عهریسی، لهسهره تای ئیسلام دهییّته موسلمان، پیغهمبهر (د.خ) فهرمویهتی ههرکهسی نهخوشیه کی ههییّت با بچیّته لای (الحارث (بوّ چارهسهرکردنی (القفطی، ۲۰۰۵، : ۱۹۹۱؛ البعلبکی، ۱۹۹۲: ۳۵ (ریدان، ۲۰۱۲: ۳۳:۲۸).

هدروهها كۆمدڭى له زانايانى رۆمانى لەسەردەمى ئىمپراتۆر(جستنيان،٥٢٧-٥٢٥) (غنيم، ١٩٧٧- ٢٦٤)، پەنايان بۆ دەوللەتى ساسانى برد، كاتى جستنيان

⁽۱) .ده گیرندوه له کاتی حدجی مانشاوایی (الوداع) (سعد) له گهل پیغدمبدر بووه (د.خ) نهخوش ده کهوی و باری تهندروستی زور خراپ دهینت، ده نینه پیغدمبدر: یا رسول الله نازارم زوره، پیغدمبدریش (د.خ)به (حارثی بن کلده) دهنیت: سه عد چارهسدری بکه، نهویش به هدندی خورمای عدجوه چارهسدری کردووه (ابن الاثیر، ۲۰۱۲: ۲۲۷) .

⁽۱) نیمپراتور جستنیانی یه کهم (فلافبوس بتروس ساباتیوس یوستیانوس (-۵۲۷-۵۲۰ ز) نیمپراتوری پرومانی روزهدلاتی بووه، لهسدده می نه و دهولهتی پومانی زور پیشکه و توه بووه ، کهسیکی لیهاتور و چاکسازیکی به توانا سیاسیه کی پیگهیشتوو بووه و یه کیتی بو نیمپراتور گه پاندوته وه له پیگهی پهیره و کردنی یه که ثایین له سهرتاسه ری دهولهت، به لام له وه ده چی نهیتوانی بی یه ک مهزهه یه پهیره کرایی له دهولهت خیزانه کهی نیمپراتوره (تیودورا) سه ربه مهزهه بی یه عقوبی بووه، ههروه ها گرینگی به پاراستنی سنوور و به گهشه سه ندنی نابووری و به گرخستنی پیشه سازی و بازرگانی داوه (العبادی ۱۹۹۹: ۲۹۱)، له و سهرده مهدت دهولهت دووجاری کیشه بووه به تایبه تی دژه کانی له همردوو حیزیی (سهوز و شین) پشیری زوریان نایموه له پایته خت ویستی پاریزگاری کردنی له پایته خت نهیه نامید نامی نه و نه خوشی طاعون بلاوبوه ،به لام نه و بو پاریزگاری کردنی له پایته خت

لهسالی (۵۲۹ ز) بریاری دا به داخستنی قوتابخانه ی فهلسه فه ی (نه ثینا) به هری همبرونی کیشه ی ثایینی که ، بووه هوی چهوساندنه وی فهیله سوو فانی یونانی ، بریه ثه وان رایان کرد بو ناو ده و له تی ساسانی ، (کیسرا ثه نوشیروان) پیشوازی گهرمی لیکردن و ریزی لینان ، همرچه نه له حاله تی جه نگیش دابوونه ، به لام نه و له (تیسه فون) داله ده ی داون ، نه وه بووه هوی پیشخستنی زیاتری دانشگای جوندی شاپوور ، همروه کو کرستنسن ناماژه به ناوی هم حه و ده فهیله سوفوکان ده کات نه وانیش ایدی ، هرمیانوس و دیوجینی فینیقی و ثیزیدور) نیلیمیوسی فریجی ، پرشیانوسی لیدی ، هرمیانوس و دیوجینی فینیقی و ثیزیدور) به جون (۱۹۵۷: ۱۹۵۳) ، له وه وه ده رده که وی شه فلات و نه وی فهله و فهیله سوفانی داخستوه ، روویان له ده وله تی پرشیانور جستنیان به رووی فهلسه فه و فهیله سوفانی داخستوه ، روویان له ده وله تی ساسانی کردووه و ثه ویش پیشوازی لیکردوون ، دواتر به هوی ریک که وتنی له گهل ثیمپراتور جستنیان ما فیون بر وه و ده گرینه و به به ریزه و به وانه ی نه مینا ده کرینه و ، پهیمانی له ئیمپراتور جستنیان ما فی زانایانی پاراستوه .

همبوونی پهیوهندی له گهل هیندستان بو ماوهی پیشتر ده گهریتهوه (محمدی، ۱۳۹٤: ۱۵۸)، به لام لهم ماوهیه زور بهرفراوانتر ببدو کاریگهری همبدوه بسو پیشکهوتنی زانست له دهولهتی ساسانی، ههروه کو پوونه هیندستان خاوهنی به دههمی زانستی و ئهدهبی و بدوه، له سهردهمی ساسانیه کاندا له پیگهی وهرگیرانی به دههمه زانستیه کانی ئه و ولاته بدوه هیزی به هرهمه ند بدونی پهوشی زانستی و فهرهه نگی دهولهتی ساسانی (حکمت، ۱۳۳۷: ۲۵)، نهویش له پیگهی

(بنزنته) له و نهخونشیه ریدگهی نه دا که س بنته ناو شاره که و که سیش برواته دوری بن نهوهی نهخونی دخونشیه که زیاتر تهشه نه کات (غنیم، ۱۹۷۷: ۳۳)

⁽۱). پهیوهندی نیّران له گهل هیند له سهرهایی تا کوتایی سهردهمی ساسانی بهردهوام بووه، تا سهردهمهکانی دواتـر وه له سهردهمی عهباسـی پزیشکانی هیندی له گوندی شاپوور بـوونه بهریّوهبهرایهتی جوندی شاپووریان دهکرد وه ک پزیشکیّک بهناوی دهشتک که خلیفه (هارون رهشید) داوای لیّکردووه ببیّته بهریوهبهری نهخوّشخانهی به غداد به لام رازی نهبووه، دواتر پزیشکیّکی هیندی بهناوی (کنکه) خوّی پزیشکی جوندی شاپوور بووه، چووهته زانستگای به غداد (اذری، ۱۳۵۰).

همبوونی یمیوهندی زانستی وهك ناردنی نیردهی زانستی بو هیندستان بهممهمستی هینانی سهرچاوهی یزیشکی و رووهکی، وهکو ناردنی (بهرزهویهی) زانا و پزیشك بۆهننانی گیا دەرمان و سەرچاوەي زانستى، لەو ماوەيەدا چەندەھا كتنبى زانستى به پنز له زمانی هیندی (سهنسیکریتی)لهبهربگریتهوه، گهرایهوه و هیننای بو ناو دەوللەتى ساسانى (الثعالبى، ١٩٦٣: ٦٣٠)، دواتىر گشتيان وەرگيردران بۆ زمانى په هلهوی وه ك په رتبووكي پزيشكي (يسيرك)، هه روها په رتبووكي (السموم) له نووسینی (شاناق)که گهوره پزیشکی هیندی بوو، پزیشکانی جوندی شاپوور وهریانگیّرا بو زمانی په هلهوی (ابن ابی اصبیعه، ۱۹۹۱: ۲۵۱)، ئه مانه بوونه هـنزى زۆر بـوونى پەرتـووكى زانسـتى له پەرتووكخانەي جونـدى شاپوور بـنزيه پەرتوركخانەيەكى مەزنىي ھەبىروە كە زىياتر لە (٢٥٩) ژوورى ھەبىروە و لەچەنىد نهو مینك ینکهاتبو، هدروه كو له سدرچاوهیه كدا هاتووه كه یدر تووكخاندی جوندی شايوور چوارسەد ھەزار كتيبى لەخۇگرتبوو(على، ١٣٧٨ : ٤)، ئەمانەبوونە ھۆي پیشکهوتنی زیاتری لایهنی زانستی پزیشکی ئهو زانستگایه زیاتر بو فیربوونی زانستی پزیشکی بووه، دواتر زانسته کانی فیته نه ری و گیاناسی و دهرمانسازی و بيركارى وئەستيرەناسى وفەلسەفە دەخوينىدرا، ھەروەھا زىاتر لەمانە بابەتەكانى ئەندازیاری و رووینوی و ئەدەبیات و پاسا و سیاسی و ئابووری و میژوو ولۆژیك و ئيلاهيات د خو تندرا (حكمت، ١٣٥٠ : ٣٩٠).

کیسرا ئەنۆشیروان لهگهل فهیلهسوفان و زانایان گفتوگوی دهکرد له رینگهی پرسیار و وهلامی کورت، ئهگهر لهسهر پرسیک بیرورای جیاواز ههبووایه، ئهوا به فهرمانی پاشا کودهبوونهوه و راوینژ و گفتوگوی زوری لهسهر دهکرا، وهکو کونگره یان کوبونهوهی زانستی وابووه ، ئهمه هوکار بوو بو شارهزایی زیاتر لهبارهی بابهته زانستیهکان (نیرنوری ۱۳٤۵: ۳٤۲)، له زانستگای جوندی شاپوور ئهنجوومهنیکی زانستی راویژکاری پزیشکی تایبهتی ههبووه، زور جار کوبوونهوهی تاقیکردنهوه، یان راویژی پیدانی مولهت پزیشکی (نیرنوری، ۱۳۹۵: ۱۳۹۰)، ئهو ئهنجوومهنه سهروکیکی ههبووه پی دهووترا (درستباذ) که وهکو وهزیری تهندروستی وابسووه (صنف،۱۳٤۷ :۰۰)، یحکمت، ۱۳۵۰: ۱۳۰۰)، سالانه کودهبونهوه گهنگهشهی دوور و دریژ لهسهر بابهته پزیشیکیهکان دهکرا، هاوشیوهی کونگرهی گهنگهشهی دوور و دریژ لهسهر بابهته پزیشیکیهکان دهکرا، هاوشیوهی کونگرهی پزیشکانی نیستا وابووه، به سهرکردایهتی (درستاباذ) دیاترین پزیشکانی زوربهی

ناوچهکانی روویان له جوندی شاپوور ده کرد و به شداری نهو کونگریان ده کرد، دوا گفتو گخ له سهر دوا داهینانی پزیشکی و بابه ته زانستیه کان ده کرا (نیرنوری، ۱۳۹۰: ۳۹۰) (نه نوشیروان) خوی ناماده ی کونگره که دهبوو به شداری ده کرد له گفتو گوکان یه کهم کونگره له دوای نزیکه ی بیست سال له فهرمانی وای له سالی گفتو گوکان یه کهم کونگره له دوای نزیکه ی بیست سال له فهرمانی له سالی (۵۵۰ز) به فهرمانی کیسرا و به سهروکایه تی (درستاباد جبرائیل) ریک خرا له چهندین ناوچه ی نه و روزگاره زانایان بانگهیشت کرابوون بو به شداری کردن له و کونگره د (القفطی،۱۰۷: ۲۰۰۵).

ئەرەي بورە ھۆي زياتر بينشكەرتنى جوندى شاپرور، ئەرە بورە كە بە ھيچ شیّوهیدك ریّگه پیّدراو نهبوو قسه و گفتوگو له بارهی ثایین و رهگهز بكرێ، تهنها لهرینگهی زانستیهوه نهبینت، ماموستایان و خوینندکاران له نهتهوه و ئایینی جیاواز وهك يەيرەوانىي مەسىحى و زەردەشتى وئايىنى تىر و زانايانى نەتەوە جياوازەكانى یونانی و هیندی و عهرهبی و ئیرانی به شیوهیه کی ئاسایی خهریکی کاری تویژینه وه بوون، تهنها تویژینه وه و لیکولینه وهی زانستی جینی بایه خ بووه، به هیچ شيره په ک جياوازي له نيوان نه ته وه و تايينه جياوازه کان نه کراوه. ههروه کو توير دران ئاماژه بهمه دهکهن که له سهردهمی (ئهنوشیروان) زیاتر له (پینج سهد) ماموستا له زانستگای جوندی شاپوور دهرسیان دهوتهوه، (پینج ههزار) توییرهر و خویندکاری تیدا خهریکی تویزینهوه و فیرسوون بدوون له نهتهوه و شایینی جیاواز (گلشنی ودیگران، ۱۳۹۳ :۱۲۹). گردبوونهوای نهو ههموو بیرمهند و زانا و فهیلهسووف وخاوهن معریفه و زانست له نهتهوه و زمان و ئایینی جیاواز له جوندی شاپوور بووه هۆي پیشکهوتنی زیاتری زانست، لهو ماوهیهدا جوندی شاپوور بوو به ناوهندیکی سهرهکی بـن گواستنهوهی زانستی روزههلات و روزشاوا و کنوکردنهوهی هنری زانستی نهتهوه جیاوازه کانی یونانی و هیندی و ئیرانی، وای لیهات جوندی شاپوور به شاری زانسته کان به تایبه تی زانستی پزیشکی بناسریت، ماموستاکانی جوندی شایوور کهسانی شارهزا و بلیمهت و قهدرگران بوونه چونکه ههموو زانایهك نەپىدەتوانى بە ئاسانى بېيتە مامۇستا بەلكو دواى ئەنجام دانى ھەلسەنگاندن نهبی، هدروه کو له سدردهمی شاپووری دووهم ثاماژهی پی کرا.

له خویندنی زانستگاکه وه پیشتر وترا سهرهتا به تایبهتی سهردهمی شاپروری یه کهم و دووهم زمانی یونانی زال بووه، واتا سهرهتا بابهته کان به زمانه کانی یونانی

و سریانی دەوتراندوه، هدروهها له پال ندوهش زماندکانی سدنسیکریتی و فارسی و عدرهبی بدکارهاتووه، بدلام لدسدرده می کیسرا ئدنوشیروان له (سددی شدشدمی زایینی)، هدلمدتی نووسین و وهرگیران بو زمانی پهلدوی زمانی دهوللهت دهستی پیکرد، شیوهی ندتدوه یی ئیرانی وهرگرت، زوریدی ندو کتیبه زانستیاندی به زمانی تر بوون، وهرگیردران بو زمانی پدهلدوی له گدل ندوهش به زماندکانی یونانی و سریانی و روهانی بابدته پزیشکیدکان دهوتراندوه.

له بارهی پهیرهو پرو گرامی خونندن سوودی زوریان له یاساکانی زانستگای نوسهیبین وهر گرتبوو بو رنکخستن و بهرینوهبردنی زانستگاکه، ههرچهنده زانیاری وورد نییه له بارهی مانهوهی فیرخوازان لهو زانستگایه، به لام به هوی ههبوونی نهتهوهی جیاواز و خه لکی شوینی جیاواز لهوه ده چی شوینی مانهوه وه کو شیوهی به شه ناخویی ههبوویی.

٤:٢:٣. زانستگای ریشهر

یه کی له مه لبه نده کانی خویندنی با لا له دوله تی ساسانی ریشهر، یان (ریقی نهرده شیر) بووه، که به زمانی سریانی پینی ده لین (بیت نهردشیر) ، شار یکه له ناحیه ی نهرجان (یاقوت الحموی، ۱۹۷۷: ۲: ۱۱۲)، یه کی له و شارانه بووه که (نهرده شیر) له سهره تای دامه زراندنی دهوله تی ساسانی له هه رینمی فارس دروستی کردووه (طبری، ۱۹۹۸: ۹)، له رووی جوگرافیه وه ده که ویسته سهر که ناره کان دریای فارس (عه روس) له هه رینمی نیلامی کون (گیرشمن، ۲۰۱۳) .

ثهوشاره لهسهر ههمان شوینی شاریکی کونی سهرده می ئیلام به ناوی (لیان) بونیادنراوه سهرچاوه یه کیش پنی وایه شاری ریشهر لهسهرده می عیلامیه کان به (لیان) ناوی هاتووه، له روز گاری ثه خمینیه کان به (ریشا) لهسهرده می سلوکیه کان ناوی (نهنتاکیای پارس) بووه، به لام له سهرده می ساسانیدا بوو به (ریشهر) ههروه ها ناماژه به وه ده کری که له و شاره له جیاتی یه ک زانستگای بیو فریندنی بالای لی بووه، به وهی یه کینکیان له ریشهر بووه نه وی تریان له

سینیز الهبهشی باکوری ریشهر بووه: ۱۸۹۱)، ئهمهش مانای وایه لهسهردهمی ساسانیدا گرینگترین مهلبهندی زانستی و ثهدهبی لی بووه ، کاریگهری بی سهردهمهکانی تریش ههبووه.

ئه و پیشکه و تنهی نه و شاره و هه بسوونی زانستگای ناست به رز له رووی زانستی و روشنبیریه وه بو چهند هوکار بگه ریته وه نه وانیش بریتین له:

۱- کاریگهری ثایینی مهسیعی، چونکه مه نبهندی مهطرانی مهسیعی لی بووه، ههروه کو به گیرانهوه ی (مووسی خورنی) میر وونووسی ثهرمهنی ثاماژه بهوه ده کادیشو به گیرانهوه ی (مووسی خورنی) میر وونووسی ثهرمهنی ثاماژه مهسیعی (دادیشو) له ریشهر بووه (خورنی، ۱۳۷۳: ۳۳)، همبوونی مهطران، یاخود (ههریم) یان (ثهپرشیه)یش هاندانه بن فیربوونی زیاتر، که داوا له پهیرهوانی ده کات زیاتر فیر ببن و شارهزایی له باره ی ئایین و زانسته کانی تر ببن، به تایبه تی همبوونی زانسنگاکانی تر .

۲- هه لکه و ته ی جوگرافیای شاری ریشهر، نه و روّله نابووریهی، که نه و شاره ههیبوه، به وه ی که شوه، به وه ی شاره ههیبوه، به وه ی که شورنیخی ستراتیژی بازرگانی گرینگ بوه، به وه ی ده که ویّنه که ناره کانی ده ریای فارس (یاقوت الحموی ۱۹۷۷، ۵: ۱۹۷۷) هه ر له کوّنه وه شویّنیکی ترانزیّتی و ئالوگوری بازرگانی بوه، نه مه ش بووته هوی گواستنه و هی زانست و زانیاری میلله تانی تر بو ناوچه که.

۳- جگه لهمانه نهو شاره کاریگهری ژیاری یونانی تیدا بهدی کراوه، چونکه له نیمچه دوورگهی بوشهر رینووس و زمانی یونانی بهکارهاتووه (یارشاطر، ۱۳۲۸: ۱۶۲).

ئهمانه بوونه هۆی کۆکردنهوهی زانستی ئهو سهردهمه و سهرهه للدانی چهندهها مهلبهندی ئاست بهرز بـ خویندن وتویژینهوه، ههندی له تویژهران ئاماژه بهمه

⁽۱). سینیز ،شاریّکه لهسهر کهناری دهریا بووه، ثاوو هموایه کی خوّش و دلّپ فیّنی همبووه، بهروبوومیّکی زوّری کشتوکالّی همبووه، بهناوبانگ بووه به پوّشاکی سینیزی،که له کهتان دروست دکرا (الادریسی، ۲۰۰۲:ج۱: ٤١٢).

⁽۲). مطران، ووشهیه کی یونانیه به واتای چاودیر یان به ربوهه ر که سه رو کی کاهینه کانه، که ئیداره ی نهرشیه ت یان همرنمی مهسیحیه ت ده کات و چاودیری کاروباری نایینی و پهیره رانی نایینه که ده کات .

ده کهن، که له سهرانسهری دهو لهتی ساسانی سی زانستگای بهناویانگ ههبوونه، شهوانیش جوندی شاپوور و زانستگای ریشهر و زانستگای سینیز بوونه (علیزاده و شبکریان، ۱۳۹۹: ۱۸۹۱)، لهبهر ثهوهی ثهو زانستگایانه له یهك ههر نسم واته (خوّزستان)بوونه، کاریگهریان لهسهر یه کتر ههبووه، به لام نکولی لهوه ناکری له سهرانسهری دهو لهتی ساسانی زانستگای تری ئاست بهرز له شاره کانی ههمهدان، سهمهرقهند، رهی، فهرغانه، سیستان، ئازهرینجان، مهدائین ههبوونه (صفا، ۱۳٤۷:

سهرچاوهکان لهسهر کهسایهتیه به بهناوی (مهعنای نهرده شیری) کوکن که به دامه زرینه ری زانستگای ریشهره، به رهسه نخه نخلکی (شیراز) بووه، دوای ته واو کرنی خویندنی له روها گه راوه ته وه بی نیران، له ریشهر نه و زانستگایه ی دروست کردووه (ادی شیر، ۲۰۱۰ :۲۷)، واتا به خوی فارس بووه، ویرای زمانی دایك، وزمانی سریانیشی زانییوه (بسن متی، ۱۸۹۳ :۲۷)، بابه تی پزیشکی و نه ستیره ناسی و فه لسه فه ی له سریانییه وه بو په هله وی وه رده گیرا، نووسینه کانی زور به ناویانگ بوو گه یشتبوه شوینه دووره ده سته کان تا هیندستان، له به رنه و زنایه هه مو نه نه رستو (صفا، ۱۳۵۷).

فیربوونی زانستی یونانی له زانستگای ریشهر زور ناوداربووه، تا نهو پادهیهی له نوسینه کانی نیسلامی ناوی هاتووه، یاقوت الحموی وتویهتی به شیوه نووسینی گشتگ (کشته دفتران) بو نووسینی پهپتووکه کانی زانستی پزیشکی و نهستیرهناسی و زانسته کانی تر به کارهاتووه (۱۹۷۱: ۳: ۱۹۷۷)، ههرچه نه و زانستگایه زیاتر له ژیر ههژموونی نایینی مهسیحی بووهو گرینگی به زانستی نایینه که داوه، به لام له پال نهوهش بابه ته زانستیه کانی پزیشکی و نهستیرهناسی خویندراوه.

۳:8. زانستگاکانی تر

سهرباری زانستگای جوندی شاپوور که تایبهت بوو به زانستی نهزمونکاری، به واتای تعواو زانستی بووه له ناوخوّی دهولهتی ساسانی، واتا لهناو خاکی ئیران بووه، ههرچهنده زانستگای تر ههبوونه کهوتبوونه سنوورهکانی دهولهتی ساسانی و پرومانی، که همندیکیان له دهرهوهی دهسهلاتی راستهوخوّی ساسانی بوون، وهک همندی له شارهکانی سوریا، به تایبهتی ناوچه سنورییهکان، که دهکاته بهشی باکووری میزوّپوتامیا به ناوچهیه کی ستراتیژی و شارستانی کوّن دادهنریّن(مجید، باکووری میزوّپوتامیا به ناوچهیه کی ستراتیژی و شارستانی کوّن دادهنریّن(مجید، باکروری میزوّپوتامیا به ناوچهیه کی ستراتیژی و شارستانی کوّن دادهنریّن(مجید، خویدندی بالا، زانستخوازان له همموو لایهیه کهوه رووویان تیکردووه بوّ فیّربوون، دیاره له نمنجامی بهرفراوان بوونی دهولهتی ساسانی بوّ بهشی روّژئاوا و بهریه ککهوتنی له گهلّ دهولهوتی روّمانی کیشه که لهسهر له گهلّ دهولهوتی روّمانی کیشه که لهسهر بسووه (77-77) : (Lightfoot, 1981)، چونکه ههر له دوای نهمانی فهرمانی و فهرمانی و فراوانخوازیی ههردوولا شهری نیّوانیان بهریه ککهوتنی نائاشتیانه له گهلّ دهولهتی روّمانی سهری ههلّدا، به هوی بهریه ککهوتنی نائاشتیانه له گهلّ دهولهتی روّمانی سهری ههلّدا، به هوی بهریه ککهوتنی نائاشتیانه له گهلّ دهولهتی روّمانی سهری ههلّدا، به هوی به بروه دی و فراوانخوازیی ههردوولا شهری نیّوانیان بهردهوامی ههبووه .

له و سهرده مه دا سهره رای کیشه ی سیاسی و سهربازی، کیشه ی نایینی هاته سهر و پهیوه ندییه کان چوونه قزناغین کی تر، نهویش به هوی به سیاسی کردنی نایین بوو، به تایبه تی پاش نهوه ی ده وله تی روّمانی به پی بریاری مهرسوم میلانو له سالی (۳۱۳ز) نایینی مهسیحی وه کو نایینی فه رمی ده وله ت پهسه ند

⁽۱) .مەرسىوم مىلانىق، ئەو بريارە بىووە كە قوسىتەنتىنى مەزن (۳۰۹-۳۳۷ز) سەبارەت بە ئايىنى مەسىحى دەرىكرد لەگەڭ حاكمى بەشى رۆژئاوا لىسىنىقس، لە سائى(۳۰۳ز) (196 :2007: 2007 بەدوى ئايىنى مەسىحى بۆ ماوەى سى سەدە بە شۆرەيەكى بەرىڭرو لە ھەموو لايەكى ئىپراتۆرىەت بلاوببۆرە، بە دژايەتى كردنى و سەركوت كردنى ئايىنەكە ھىچ سوودى نەبووە (العبادى، ۱۹۹۹ بلاوببۆرە، بە دژايەتى كردنى و سەركوت كردنى ئايىنەكە ھىچ سوودى نەبووە (العبادى، ۲۶۲)، بۆيە لە مىلانۆ لە گەل حاكمى بەشى رۆژئاوا (لىسىنىقس)بريارتكيان دەركرد كە ھەرچەندە دائايتنانى نەبوو بە ئايىنى مەسىحى، تاوەكو بىكاتە ئايىنى فەرمى ئىپراتۆرىەت، بەلكو بىدانى ئازادى دەربرېتنى بەروباوپرەكە بورە وەكو لە مەرسومەكە دا ھاتروە : بەھۆي بەزبى ھاتنەوەمان بە

کرد، ئیتر شاره سنوورییهکان بوونه گۆرەپانی جهنگ و دهستاو دهست پی کردنیان له نیوان ههردوولا وهکو شارهکانی نوسهیبین و ئۆدیسا (ئورفا، روها) قهنسرین، ئامه، ههروهکو تویژوهان لهم بارهوه ئاماژه بهو شارانه دهکهن، بهوهی رووباری فورات سنووری نیّوان دهولهتی ساسانی و دهولهتی روّمانی بووه وهکو بهربهست (ثغور) شاری سنووری بوونه (باقر وأخرون، ۱۹۸۰: ۹۹)، بهلام لهگهل ئهوهش ههندی جار ئهو شارانه سازشیان لهسهر دهکرا و دهبهخشران به لایهنیّک، ئهو شارانه کاریگهری ژیاری یوّنانیان لهسهر بووه ههندیّکیان به شاری یوّنانی ناسراوون وهک ئهنطاکیا، بههیری ئهوهی ئهو شارانه خاوهنی گهنجینهیهکی زوّری فهرههنگی یوّنانی بوون و له دوای ئایینی مهسیحی بوّ ناوچهکه وای کرد ببیّته مهلّبهندی یوّنانی بوون و له دوای ئایینی مهسیحی بوّ ناوچهکه وای کرد ببیّته مهلّبهندی بوونه پیّشهنگ له داهیّنان و پیشکهوتنی روّشنبیری، چهندین زانستگای ئاست بهورنه پیّشهنگ له داهیّنان و پیشکهوتنی روّشنبیری، چهندین زانستگای ئاست بهرزیان دامهزراند روّلی مهزنیان ههبوره له بلاوبورنهوهی زانست و ئهده به لهرزیان دامهزراند روّلی مهزنیان ههبوره له بلاوبورنهوهی زانست و ئهده به لهرورهالات .

هدر چدنده ندم زانستگایانه زیاتر بو خوندنی نایینی بووه واتا بو شارهزایی زیاتری نایینی مدسیعی بووه، به لام لدهدمان کاتدا بدرنامدی بابدتی زانستی تری تیدا ده خویندرا هدروه کو عطیه کاتی باسی قوتابخاندی ندسکهنده رید دکات پنی واید هدله یه وا بیر بکدینده، که پرو گرامی ندو قوتابخانه نایینیانه تدنها بینی واید هدله یه وا بیر بکدینده، که پرو گرامی ندو قوتابخانه نایینیانه سدر چاوه یدکی تر ندمه دوویات ده کاتده کاتی باسی قوتابخاندی نوسهیبین ده کات ناماژه بدوه ده کات که ندواندی لدو فیرگانه ده یانخویند جگه له بابدت کانینی و مدزه دی کات ناماژه بدوه ده کات که ندواندی لدو فیرگانه ده یانخویند جگه له بابدت کانی نایینی و مدزه دی نداید ده و سروشتناسی و مدنطق و میرو و بابدتی تر ده خوینرا (پیکولوسکایا،۱۳۲۷: ۱۸۷۷)، کدواته ده کری بلین له شیره ی کولیژ وا بووه که تیندا چدندین بدش ده خویندرا وه ک زانست مرو قاید تیدکان و بابدتی زانستی و بیرکاری و فدله کناسی و پزیشکی، به لام له گهل ندوه ش گرینگیدکی تایبدتی به بیرکاری و فدله کناسی و پزیشکی، به لام له گهل ندوه ش گرینگیدکی تایبدتی به

پهیر وانی ثایینی مهسیحی بریارماندا بز پهیر وانی ثایینه که به نازادیه کی تعواو و به ناشکرا پیادهی بیروباووری خویان بکهن و به بی ترس و بی بیزار کردن، کور و کوبوونه و کانیان نهنجام بدون، بهمه رجی رزی یاسا و ریسای حکومه ت بگرن (عمران، ۲۰۰۰: ۲۵).

بنهما بیروباوه پیهکانی تایینی مهسیحی دهدرا، صائع زیاتر نهمه دووپات ده کاتهوه بهوه ی کنته وه زانستگایانه له شیوه زانکوی راسته قینه بوونه، به شیوه رینکخراوو پابهند به پاساو بهرنامه ی تایبه تیان ههبووه (۱۹۲۸: ۱۲ ا).

ثه وانه ی له و زانستگایانه ده رده چیون کاتی ده گه پرانه وه شوینی خویان، بنه ماکانی ثایینه که یان به خه لُکی پاده گهیاند و قوتابخانه یان داده مه زراند، بو نموونه قوتابخانه ی نوسه یبین خویندنگه یه کی ثایینی بووه، به لام زانیاره یه کی باشی ده خسته خزمه تی خویند کاره کانی، پولی هم بووه له پیشکه و تنی زانستی و ثه ده بی له ده وله تی ساسانی، چونکه ئه و فیر خوازانه ی له و قوتابخانانه ده رده چوون کاتی ده گه پرانه وه زیدی خویان به هم مان شیوه ی پیشتر خویان خویند و ویانه، قوتابخانه یان داده مه زراند، هم وه کو (مار مه عنای ثه رده شیری) کاتی له زانستگای پوها ده ریشه و که پراوه تو و گه پراوه تو و گه پراوه و بیشتر ناماژه ی بو کرا .

بوّیه کوّمه لِیّ زانستگای ئاست بهرز ههبوونه له و ماوهیه دا، ههرچهنده بوّ مهبهستی ئایینی دادهمهزراوون، به لاّم له گهل ئهوه ش به شی زانستی تریش دهخویّنرا، ههروه کو ئاماژه ی پی کرا، دهتواندری ئاماژه به چهند زانستگای سریانی بکری لهوانه: انطاکیا و روّها و نوسهیبین اربل، خاوهنی پیّگهیه کی بهرزی زانستی بوونه و کاریگهریان لهسه رئاستی زانستی و ئهدهبی له دهولهتی ساسانی ههبووه، بوّیه ههول دهدری ئاماژه به ههندی بهو زانستگایانه بکری:

ا:۳:۱. زانستگای ئونتاکیا

هدرچدنده ئهو زانستگامه له چوارچنوهی سنووری دهولهتی ساسانی نهبووه، به لام كاربگەرى زۆرى لەسەر ياشاكان ھەببورە كاتى لە ھەلمەتە سەربازىيەكانيان بینیویانه، ئەنتاکیا دەكەرىتە بەشى چەپى رووبارى عاصى له سوریا، میرووى بونیادنانی بو (سلوکس) جیگرهوهی (ئهسکهندهری مهکهدونی) له سالی (۳۲۲ یان ۳۰۰پ.ز) ده گهریتهوه، بغ ناوی (ئهنتیوکؤس) باوکی (سلوکس)هوه نهو ناوهی ليّنراوه (داوني، ١٩٦٨: ٢٣)، ياقوت الحموي پيّي وايه (ئەنتيوكۆس) بناغەي بۆ داناوه و بنوی تهواو نه کراوه (سلوکس) ی کنوری تهواوی کردووه ، شاریکی ستراتیژی بازرگانی گرینگ بیوه، به میاوهیه کی کهم بیویه نیاودارترین شار (۱۹۷۷: ج۱، ۲٦٦)، سلوکیهکان سوریایان به ناوهندی ئیمیراتوریهتهکهیان دهزانی، بـۆيه زۆر گرينگيان به ئاوەدان كـردنهوەي داوه، چەنـدين شاريان بونيادنا وەك شاره کانی (نه نتاکیا و نافامیه و سلوکیا و لازقیه)(۲۱ نهو شارانه ویلایه تیکیان ينكده هينا بهناوي هدريمي (ئەنتاكيا) دانيشتوانه كەي يۆنانى و مەكدۆنى جوو بــوونه (جــونز،۱۹۸۷:۳۷)، بهلام زیــاتر به شــارنکی یۆنــانی نشــین بهناوبانـگ بووه(كامىل واخرون،١٩٨٧: ٣٣)، چونكه تهواو له ژير كاريگهري شارستانيتي یونانی بوون، به تایبهتی له رووی زمان و نهدهبیات و زانستی یونانی (صفا، ۱۳۳۰: ۳)، زوو گهیشتنی نایینی مهسیحی بهو شاره، وای کرد نهو شاره ببع به ناوهندی گهیاندنی شایینه که به به شه کانی تری شاره یونانیه کان (میلر، ۱۹۳۱ :۱۰۵)، دیاره بههزی هه لکهوتهی شوینی جوگرافیه کهی و پهیوهندی بازرگانیهوه بووه (داونسی، ۱۹۹۸: ۱۹۹۸)، بههاندانی پیاوانی ئایینیش چهندین قوتابخانه و

⁽۱) رووباری عاصی نه و رووباره ده که و ته سوریا له لوینانه وه هد آده قوو آن و به سوریا و تورکیا دا ده دورات، به هوی نه ده می نه و رووباره نه که ناوه که که ناوه ده و تورکیا دا دورات، به هوی نه نه که دورات، به هوی نه نه ناور نه ناور ده نه ناوی نه نه ناوی نه نه ناوی که سه ناوی که نه ناوی که نه ناوی دارد که که نه ناوی دارد که نه ناوی که نه ناوی که نه ناوی نه ناوی دارد که نه ناوی ناور نه ناوی ناور نه ناوی ناور نه ناوی که ناوی ناور نه ناور نه ناور نه ناوی ناور نه ناور نه

فیرگمیان تیدا ده مدزراند، وه کو زانستگای نه نتاکیا بو خویندنی بالا له لایه ن دوو که سایه تی مه سیحی به ناوه کانی (لوقیانوس و دوزیاوس) که زانستی نایینی (اللاهوت) و فه لسه فه، زانستی پزیشکی و نه ندازیاری و بیرکاری ونه ستی نه ناسی و مه نطقی حیان تیدا ده خوینرا (عطیة، ۲۰۰۵ : ۲۱۳)، له هه مو پرووینکه وه زور پیشکه و تو و بووه، هه روه کو دیاره کاریگه ریشی له سهر (شاپووری یه کهم) کردووه، نه و کاته ی بوشه پی پرومای سالی (۲۹۰ ز) گهیشته نه و شاره و ده ستی به سه ردا گرتووه (ارین، ۱۳۹۱ : ۲۷)، زور سه رسام بووه به و پیشکه و تنه ی شاره که، بویه پاش گه پانه وه ی بو پایته خت ویستویه تی شاریکی باشتر و پیشکه و تو د له نه نتاکیا بونیاد بنی، هه روه کو پیشتر ناماژه ی بو کرا .

٤:٣:٢ .زانستگای نوسهپیین

⁽۱) .نوسهیبین له رووی سیاسیهوه، دهکهریته روزههالاتی روزها بویه زیاتر له روزههالات نزیك بووه، نهو شاره شاره شارنکی سنووری بووه له نیران همردوو دهولمتی روزمانی و ساسانی (دیمیر و کیچیز ۲۰۱۷: ۳) زورجار سازشی لهسمركراوه،به لام كهوتبووه چوارچیوهی سنوری دهوله تسی ساسانی هیلی پیشوهی سنوری دهوله تی روزمان بووه، بویه قه لا و قولمی بهرزیان لی دروست كردبوو، تاوه كو ئیستا شوینهواری ماوه (ویگرام، ۲۰۰۰: ۱۹۰).

زانستی راستهقینه و ریکخراوو، وابهسته به یاسای چهسپاو بووه (۲۰۰۷: ۳۰۱).

ئەو رۆڭدى ئەو زانستگانە ھەسورە زۆر مەزن بورە جونكە كارىگەرى لەسەر گشت زانستگاکانی ناو دەوللەتى ساسانى ھەببورە، رەكو زانكۆيەكى نير دەوللەتى وابدوه زانستخوازان له بهشتکی زوری ناوجهکانی دهورویهری دهولهتی ساسانی تویژینه و و فیربوونی زیاتر روویان تیکردووه، ههر بویه نازناوی شاری (دایکی، زانست)یان (دایکی معمارف) یندراوه (ادی شیر، ۱۹۰۵: ٤؛ بیکولوسکایا، ۸۹: ۱۹۷۹)، دیباره نهو روّله زانستیدی هدیبوره ینویستی به سهرمایه هدیبوره، ئەوپش بۆ پشتىرانى دەرڭەمەندان و بازرگانان دەگەر ئتەرە كە بارمەتى بەردەرامى زانستگای (نوسهیبین) یان داوه، ههروه کو پیکولوسکایا کهم بارهوه دهنووسیّت: زانستگای نوسهیبین وهکو زانستگاکانی تری سریانی پنگهیهکی مادی بههیز و جینگیسری هدبسوده، نهویس بن پشتیوانی بازرگانان و خاوهن کارهکان ده گدرینتهوه چونکه بو درید دان به چالاکیه کان و فیرکردنی زانست و زانیاری پیویستی به يالْيشتي مادي همبووه (١٣٦٧: ٤٨٩)، بهلام بههوي نالهباري رهوشي سياسي نیّوان ههردوو دەولّەتىي ساسانى و بیّزەنتىي، ھەروەھا كیّشـەي نـاوخۆپىي دەولّەتىي بیزهنتی به تایبهتی کیشه ی بزچرونی جیاواز لهسهربوون و سروشتی ییغه مبهر عیسی (د.خ) (تاج پور، ۱۳٤٤ :۲۲۹)، کاریگدری لهسهر ماوهی بهردهوامی زانستگاکه همبووه، به ینی نهو هملومهرجهش که تنیدا گوزهری کردووه ، دهکری بز دوو قزناغ دابهش بكريت:

قۆناغى يەكەم لە ساڭى ٣٢٥ ز ديارى دەكىرى پاش ئەوەى مار (يەعقىوب نوسمەيبينى) (١) بەشدارى كىۆنگرەى نىكىاى (١)كىرد لە دواى گەرانەوەى بىۆ رۆشنبيركردنى پەيرەوانى مەزھەبى نەستورى زانستگايەكى ھەر بەناوى شارەكەى

⁽۱). یه عقریی نوسهیبینی له نوسهیبین له دایك بووه، نازار و نهشكنجه ی زوری دیتوه، به هوی باوس پتهوی باوس پتهوی به تایبه تی ۲۸۰ ز دوور ده كهونته و و دروار دهری نوسهیبین، دهیته پههان و ژیانیکی زور ساده و دروار دهری، دواتر دهیته نهسقف له زانستگای نوسهیبین (دولبانی، ۱۹۷۵: ۲۳).

^(۲). نیکیا: ثمو شاره نزیک قوسته تنینیه بدوه لمسمر کمناری بوسفوّر له هاوینی سالّی (۳۲۵ز) کزنگرهی ممسّیحیه کان لمو شاره بمسترا بمشداری نزیکهی (۳۰۰)له تمسقفه کانی ممسیحی بمژداریان تندا کرد بوو(ناس،۱۳۵٤ ۱۳۵۵).

دامهزراند، به ههمان بنهما و برانسییی زانستگاکانی (ئهنتاکیا) و (ئهسکهندهریه) بوو (فرشاد، ۱۳۹۱: ۸۰۰:۱۳۱۹)، (مار ئەفرام رەھاوى، ۳۰٦ -۳۷۳ز)، كە قوتابى خۆى بووه کردی به ماموستا تیدا، ئهویش زور به باشی و ئهمانه ته و رابه رایه تی زانستگاکهی کرد، ههتا دوای مردنی (یهعقوب نوسهیبینی) له سالمی (۳۳۸ز) (ادی شیر، ۱۹۰۵: ۳) (مار ئەفرام) بەردەوام بوو تا ساڭی (۳۹۳ز) كە ئىمپراتىۆر (جو فیان،۳۲۳-۳۲۳ز) شاری نوسهیبینی به (شاپووری دووهم) به خشی، به پینی ريككهوتنسي نيوانيسان پساش كسوژراني له يۆليسان (جوليسان، ٣٦١-٣٦٣ز) بسؤيه (جزفیان) ناچار بوو سازش لهسهر بهشی زوری روزهه لاتی رووباری دیجله و شاره کانی (نوسه پبین و سنجار) بکات (العرینی، ۱۹۸۲: ۳۸)، بریه دوای داخستنی زانستگای نوسهیبین، کۆمهلی له مامؤستاکان و فیرخوازهکان رؤیشتوون بو روها (نصري، ١٩٠٥ : ١٩٠٥)، (مار ئدفرام رههاوی) رۆيشتووه بۆ ناو ھەرىمەكانى ژىر دەسەلاتى رۆما، ماوەيەك لە بىت گەرماى دەمىنىتەوە دواتىر دەچىتە (ئەمەد) لە لاى خالەكانى، ئەوەش بىز ھەلوپىستى (مار ئەفرام) دەگەرىختەرە لە ھەمبەر ساسانيەكان، چونكە بەخۇى ئازار و نەھامەتى دیتبور کاتی ساسانیه کان گهمارؤی نوسهیبینیان دابور، بو دهربرینمی نه هامه تیه کانی به نووسین و شیعر بو شاره که گوزارش کردووه وه کو مهلی

⁽۱). افرام پرههاوی، یان نوسه پبینی له نوسه پبین له دایك بووه له (۳۰۲-۳۰۷)، پراهیبینکی سریانی و زاندیه کی به به به ناویانگ و خاوه بیروساوه پنکی پسته و لیها تو پ پر زانست بدوه، دایکی خلاکی شاری (نهمه د) بووه، همروها شاعیر و نووسه پنکی بلیمه تا بووه، جوانترین هزنراوه ی نووسیووه و خاوه نی همستینکی ناسك و دلگیر و کاریگه ر بووه، به رهمه می شه دهبی زوری همبووه و خزمه تی زوری نه دهبی سریانی کردووه، لهبه ر شهوه چهندین نازناوی همپووه وه ك (کهناری گیانی پیروز) یا (قیشارة روح قودس) و (خوری سریان) زور به شیم وه کانی له کلیسه بو مهدم کردنی پاکیزه ی مهریم ووتوه (کامل واخرون، ۱۹۸۷: ۹۱ دی شیر، ۱۹۰۰)

⁽۲). ناوی فلاقیوّس کلوّدیوّس یوّلیانوّس (۳۳۱- ۳۳۳ز) کوری برای ئیمپراتوّر کوستهنتینی گهرره بروه، رات له بنهمالهٔ که قهستهنتین بروه، له کوشتارگهیه کهدژی بنهمالهٔ کهی ئهنجام دراوه، باول و برا گهرره و کوره مامه کانی کورْراوه تهنها خوّی و برایه کی رزگاریان ببیوه کهسیّکی فهیه له سون ونووسه ر بیووه، بوو به قهیسه ری بهشی روّرْثاوای ئیمپراتوریه تی بیّزهنتی، له زوّریهی شهره کانی له دری نهیاره کانی سهرکه و تنی به دهست هیّنابوو، به هوّی در ایه تی نایینی مهسیحی کردووه، بویه به هدلگه راوه (المرتد) باسی هاتووه، باویری بهوه نهبووه که پیّغه مبه ر عیسی خوداوهند بین، له شهری له دری ساسانیه کان له ولاتی دوو رووبار کورْراوه (Wright 2018:60)).

هـۆنراوهی بهناوی (نوسـهیبینیات) نووسیوه، ههروهها به بۆچـوونی (مار افرام) دهولهتی ساسانی بریتی بووه له دهولهتی بی باوه پی بهلام دهولهتی بیزهنتی لهسهر ئایینی مهسیحی بووه، چـونکه لهو ماوهیه دا پوما ئایینی مهسیحی پهسند کردبوو، بویه له پوها دهمینیّته وه، تا سالّی (۳۲۵ز) دواتر دهبیّت به ماموّستا له زانستگای روها (عطیة، ۲۰۰۵: ۹۹-۹۹).

له سالّی (۲۹۸ز) دوای لهت بوونی پهیپرهانی مهسیحی بو دووبهش ههروه ک ناماژه ی پیشتر ناماژه ی بیل کرا، له نیّوان نهستوری وموّنـو فیزی، نهوانه ی لهبهشی پورههلات بوون مهزهه بی نهستوریان قبوول کردووه، دهولهتی ساسانیش پالپشت و لایهنگیری نهو مهزهه به بووه، نهویش له دژی دهولهتی پومای بیّرهنتی بووه، که نهوان مهزهه بی موّنو فیزیان پهسند کردبوو، بهوه ی زانستگای پوها ماموّستاکان و فیرخوازه کسانی نهستوری بسوون، بسویه نیمپراتسوّری برومانی (Zeno) برّیه ماموّستاکان و فیرخوازه کسانی نهستوری به داخستنی زانستگای پوها دا، بویه ماموّستاکان و فیرخوازه کان پویشتن بو نوسهیبین) (Spencer 2005: اوه ک (نهرسای، ۳۹۹-۲۰۰۷ز) و توناغه کانی سهرهتا له گونده کهی خوی تهواو کردووه دواتر بو دریّره دان به خویندن پویشتوه بو زانستگای پوها (قزنجسی، ۲۰۱۰ : ۱۷۱-۱۷۱؛ مرعسی، ۲۰۰۸: ۱۸۶)، پساش داخستنی نهو زانستگایه پویشتووه بو نوسهیبین نهو زانستگایه بووه، زانستگای نوسهیبین نه سالانی (۲۳۷-۲۵۶ز) پیشهوای نهو زانستگایه بووه، زانستگای نوسهیبین نه سالانی (نهرسای) پیشهوای نهو زانستگایه بووه، زانستگای نوسهیبین نه ناسته زانستیهی پیشتری نهمابوه بویه به پشتیوانی مهترانی نوسهیبین نه ناسته زانستیهی پیشتری نهمابوه بویه به پشتیوانی مهترانی نوسهیبین ناسته زانستیهی پیشتری گردی پیدا، داوای کرد (نهرسای) نیداره ک

⁽۱). زینو ناوی فلافیوس زینو نوغسطس Flavius Zeno Tarasicodissa ناوی راسته قینه ی سان تاراسیکودیسا (۴۲۵-۴۷۵ ز) نیمپراتوری به شی روز هم لاتی بووه (،) Mitchell تاراسیس یان تاراسیکودیسا (۴۷۵-۴۷۵ ز) نیمپراتوری به شی روز هم لاتی بووه (،) 2007:11

⁽۱۲) . نهرسای (۳۹۹- ۵۰۷) له مهعلثایا (مالطا) له گوندی عین دلبی (عبودی، ۲۰۱۰: ۸٤۵) گوندی (دلب)ی نیّستا له ناوچهی نوهدرا (دهوّك) له دایك بووه، قوّناغه کانی سهرمتا له گونده کهی خوّی تمواو کردووه، دواتر بو دریّر دون به خویّندن روّیشتوه بو زانستگای روها، لهوی تمواوی کردووه، له پاش مردنی (قیورا) بووه به بهریّوه به رانستگای روها، شاعیر و نوسه ریّکی بهناوبانگ بووه، له تهمه نی (۱۰۶) سالی کوّچی دوایی کردووه (قزنجی، ۲۰۱۰: ۱۷۰-۱۷۱) مرعی، ۲۰۰۸؛

زانستگاکه بکات، پاش نهوه ی دهستی کرد به فراوان کردنی و زهوی دهوروپشتی کری و (نهرسای) بوو به بهرپنوهبهری زانستگاکه، به هن ی کهسایه تی (نهرسای) کهسینکی زوّر زمان پاراو نووسه رو و شاعیرینکی لیّها توو و به توانا بووه به (زمانی روّهه لاّت) ناسرا بوو، ژماره یه کی زوّر له فیرخوازان له هه مو لایه که و دویان تیکردووه، هه روه کو ماری بن سلیمان کاتی ناماژه ی به که سایه تی نه رسای ده کات و دهنووسینت: (نه رسای زمانی روزهه لاّت بوو شاعیری مه سیحی و قیساره ی گیانی پیروز و ماموستا و فیرکاری راسته قینه بوو) (۲۰۱۲: ۲۰۱۲)، بو ماوه نزیکه ی بیست سال تا مردووه به ریّوهبهری زانستگاکه بووه (قزنجی، ۲۰۱۰).

دواتىر كىزمەڭى لە زانايان ئىدارەي زانسىتگاكەيان كىردوە، وەكىو لە دواي (ندرسای) له سالّی (۵۰۲ ز) (مار بهکوزیای) ئیداردی زانستگاکهی کرد یق ماوهی حدوت سال تا سالی (۵۰۹ز) دوای ندویش (ابراهم نوسهیبینی) و دواتریش (حنانا حددیابینی) خدلکی هدولیر بووه، هدروهکو ادی شیر ناماژهی بدوه دهکات که له نازناوه کهی دیاره که (حددیابینی) خدلکی هدولیّر بووه، له سالّی (۵۷۲ ز) بهریدوهدری زانستگاکه بسووه (۱۹۰۵: ۲۸)، نازناوی (بیث روبانی) هدبسووه، به هنری نهوه ی پهیوهندی له گهل (ملفان نهرسای) ههبووه، که قوتابی نهرسای بووه (زخا، ۲۰۰۱: ۲۰)، کهسیکی دانا وپر زانست بدوه لهلای گشت کهس خۆشەرىست بورە، بۆيە ژمارەي زانستخوازان نزىكەي ھەزار كەس بورە شوينەكە فراوان کراوه، له سالمی (٥٦٩ز) بهریدومبهر بروه تا کرچی دوای کرد (ادی شير،١٩٠٥: ٢٩)، ههروهها (سهبريه شيوع) كه مبردوو له سالِّي (٢٠٤ز) خهلْكي باگرمی (کەرکووك) بووه، کەسێکی پاك وخاوهنی بروایهکی بهھێز بووه، خوێندکار بووه له نوسهیبین له سالمی (۵۹٦ ز) دمینته بهرینوهبدری زانستگاکه، ریزی زوری ههبووه لهلای ساسانیه کان و رؤمانیه کان)، زانستگاکه کراوه و (۸۰) ژووری تىر وه کو هۆلی خونندن و نهخوشخانهیه کی له گهل دروست کردووه، تا له دوای نهوهیش چەندىن كەس بە شيوەى ئەكادىمى و ريكخراو ئىدارەى ئەكادىمياى نوسەيبىنيان کردووه(ادی شیر، ۱۹۰۵: ۳۱؛ ادی شیر، ۲۰۱۰: ۲۰۱۳.

٤:٣:٣. زانستگای روها

له سهده ی چواره می زایینیه وه زانستگای (روّها) زیاتر به ناوبانگ بووه کاتی له ناو نه و زانستگایه، زانستگایه ک به ناوی زانستگای نیّرانی یان (مکتب ایرانی) که (افرام رههاوی، یان سریانی، ۳۰۱- ۳۷۳ ز) له سالمی (۳۲۰ز) دایمه زراندبوو (عطیه، ۲۰۰۵: ۹۷)، به وه ی زوّریه ی خوینند کاره کانی نیّرانی بوونه و خهریکی خوینندنی بابه ته کانی فه لسه فی و به رهه مه کانی (نه رستو) وهونه ره کانی وتار و جوگرافیا و سروشتی و نه ستیّره ناسی بوونه (صفا، ۱۳۳۰: ۷)، به رهه میّکی زوری نه رستو و لیکوّلینه وه و کتیبی سریانی نووسه ران و ژماره یه که له و به رهه مانه

⁽۱). بردیصانی یان ابن دیصان له بنهرهتدا خهلکی ههولیّر بووه، باوکی ناوی (نوحاما) بووه و دایکی ناوی (نهحاما) بووه و دایکی ناوی (نهحیرام) بووه، له سکی دایکی بووه کاتی خیّرانه کهی کوّج ده کهن بوّ روِها، ده گمنه شاره که له نزیك رووباری (دیصان) که لقیّکی رووباری خابوره که دهرژیته رووباری (فورات) به یوّنانی پی دهلیّن (سکیرتوس)، له دایك دهیّت له سالّی (۱۹۵۱ز)، بوّیه ناو و نازناوی دهیّت به به کوری دیصان (ابن دیصان) (کامل والبکری ورشدی، ۱۹۸۷ : (۱۹۸۸)، ابن الندیم دهلیّ خاوهنی بهرهه میّکی زوّر بووه، به لام دورجاری لهناورچوو بووه (۱۹۹۷ : ۳۳۳)).

بسۆ زمانی پههالهوی وهرگیردران (شیخ، ۱۳٤۳: ۵۳) یه کی لهو بهرههمانه وهرگیرانی ئینجیل بوو له یونانی بو سریانی له لایهن زانایه کی تری زانستگای روها به ناوی (تاتیه، طاطیان) ههر چوار ئینجیلی (مهتی، مهرقهس، لوقا، یوخنا) وهرگیرا به ناوی (دیاتسارون Ehrman,2005: 5) (بو سریانی، ناوه کهشی به واتای ئینجیله وهرگیردراوه که دی، هیچ کاریگهری زمانی یونانی لهسهر نهماوه (صفا، ۱۳۵۷: ۳۹)، لهسهده ی پینجهمی زایینی مهزههبی رانهستوری) له قوستهنتین پهیدا بوو، بووه هیزی سهرهه لذانی کیشه ی ئایینی سهباره به شیره ی خه لقی پیغهمبهر (عیسی) دروست بوو، له نیوان ماموستایان و فیرخوازان لایهنگیرانی مهزههبی مونو فیزیتی آ، باوه ریان به (سروشتی خودایی) پیغهمبهر عیسی (د.خ) ههبووه (میران،۲۰۱۷: ٤٤)، له گهل پهیرهوانی مهزههبی پیغهمبهر تا وای لیهات له سالی (۱۹۸۹ز) به هوی کیشه ی بهردهوام (قورا) نهسقفی روها ری پیدانی وهرگرت به داخستنی زانستگای روها (ابونا، ۲۰۰۷: ۷۷)، دوای داخستنی زانستگای بوها (ابونا، ۲۰۰۷: ۷۷)، دوای داخستنی زانستگای ماموستاکان و فیرخوازان رویشتن بو ناو زانستگای نوسهسین (ولفنسون، ۱۹۲۹: ۱۹۸۱).

يۆڭنىك لە زانايان و تويۇرەرانى بە توانا لەو زانسىتگايە دەرجوونە، جونكە

⁽۱) .طاطیان یان تاتید: چوار ثینجلی وهرگیرا بو زمانی سریانی، زانیاری له بارهی ژیانی مهسیح و تخکسته پهرشویلاوهکانی نینجلی کوکردوتهوه و رهچاوی نووسینه نهسلیهکهی کردووه شیوهی بو داناوه، ههروهها پنی دهوتری ثینجیل مختلط تاوه کو لهوانی تر جیا بکریشهوه. تاتیه خهلکی حهدیاب بووه، له سالی (۱۹۱۰ز) له حهدیاب له دایك بووه، له خانهوادهیه کی ناودارو دهولمه نه دایك بووه، خویندنی بالای له ثهده و فهلسه فه تهواو کردبوو، کهسیخی بلیمه تبووه ثاره زووی زوری بو زانست همبووه بالای له ثهده و فهلسه فه تهواو کردبوو، کهسیخی بلیمه تبوه ثاره زووی زوری بو زانست همبووه بریه دهچیته یونان بو خویندن شارستانیتی یونان دهخوینی، به لام هیچ خوشی پی نهده هات خوی به بهربه ری به واتای نا یونانی دهزانی، له کتیبه کهی به ناوی (گریکوس) به زمانی یونانی بووه زور شانازی بهوه ده کات که یونانی نهبووه، ماوهیه له یونان دهمینیشته و دواتر دهچیته پوها و لهویوه ده ناحی الهوانه (رودون) خهلکی ناسیای بچووك بووه، واکلیمنص نهسکنده ری، نرسیس مهقدیسی (کامل و خورون، کهرای، ۱۹۸۷ : ۷۳–۷۲)

⁽۲). مۆنۆ فىزى (ميافىزى) ميافىزىيسىم ،بۆچوونى جياواز لەسەر چۆنيەتى خەڭق بوونى پىغەمبەر عىسى (د.خ) سەرىھەلداوە، بەوەى ئەو گروپە باوەريان بە يەك جۆر سروشتى پىغەمبەر عىسى (د.خ) ھەيە، ئەرىش تەنھا سروشتى خودايى، ئەرىش بە يەكگرتنى سروشتى خودايى و ئادەمى،بە واتاى لە يەك كاتدا ئادەمىزادە و خوداوەندىشە (. 88 :Parry 2009 ؛ مىران، ۲۰۱۷ . 3٤) .

خه لل له ههموو لایه ک روویان کردوّته ثهو زانستگایه چهندین کهسی زانا وبلیمه ت تیدا دهرچوونه لهوانه (مار نهرسی، یان نهرسای مهجوزه) دامهزرتنهری زانستگای نوسهیبین بو دووه م جار و (مار بهرصوما) (ادی شیر ، ۱۹۰۵: ۸)، (مار فهرهاد) سدورّکی کلیّسه ی مار مهتی له موصل (مار ئابای یه کهم) (۱۱ جاثه لیکی سلوکیه و (پوبوّس ئیرانی) سهروّکی زانستگای نوسهیبین که کتیبی مهنتقی نهرستوّی بو کیسرا نهنو شیروان وهر گیراو (حکمت، ۱۳۵۰: ۱۳۸۸ کتیبی مهنتقی نهرستوّی بو کیسرا نهنو شیروان وهر گیراو (حکمت، ۱۳۵۰: ۱۳۸۸ زانستگایه دهوته وه وه (نیبراهیم مادی) و (بهرهاد بشابای کورد) و (مربابا جوندی شاپور) و (پهرلوس کوری کاکی کرخه یی) (صفا، ۱۳٤۷: ۶۹).

نهوانهی لهو زانستگایه دهرچوون خزمهتی زوّری زانست و ثایینی مهسیحیان کردووه، چونکه کاتی خویدنیان تهواو کردووه، گهراونهتهوه بو زیدی خویان گرینگیان به روزشنبیرکردنی خه لک داوه، فیرگه وزانستگایان دروست کردووه بو ماوهی دوو سهده به بی دابران خهریکی خزمهت کردنی زانست و نهده بوونه.

٤:٣:٤. زانستگا*ی* اربل^(۲)

اربل (اربیل -هدولیدر) یه کینکه له شاره گرینگه کانی باشووری کوردستان، ده کهویسه به به به به به کووری و لاتی عیراق، کونترین شاری جیهانه تاوه کو نیستا به

⁽۱). مار ابای یه کهم، یان مهزن .دامهزرینهری زانستگای سلوکیه بووه، له خانهوادهیه کی زهرده شتی فارسی له دایك بووه، بوویته مهسیحی لهو کاته ی له کرخ سلوخ بووه، دواتر بوویته ماموستا له زانستگای نوسه ببین زمانه کانی سریانی و یونانی زانیووه، گهشتی کردووه له نیوان روزما و مصر و قوسته نتینیه، له مهدائین نشته جی بووه ویه رهه مه کانی نه ستور و تیودوری وهرگیراه له یونانی بو سریانی، همروه ها یه کهم وهرگیرانی بو (پهیمانی کون) کردووه بو سریانی، له سالی (۱۵۰ز) هه لبر زیردراوه بو مهطرانیه تی کایسه ی روزه ها نوانی بو ناوه به یه که نیسه ی که نیسه ی روزه ها نوانی تاردووه بو ناوه باشیا، له الایه نهاوانی زمرده شتی درایه تی کراوه به وهی هاوسه رگیری له گهل که سه نزیکه کان حمرام کردووه، به الام پشتی زمرده شتی درایه تی کراوه به وهی هاوسه رگیری له گهل که سه نزیکه کان حمرام کردووه، به الام پشتی به هیز بوو به پاشا کیسرا نه نوشیروان که مار ابای هم لبر اردووه بو نیوندگیری بو چاره سمر کردنی کیشه ی له گهل ده له کهل ده له کهل ده له کهل ده کهل ده کهل ده کهل ده کهل ده کهن ده دیدی تویژه دو ناوه یه سندتره ،

شاوهدانی ماوهتموه . همموو ثمو به لنگمو دیکو مینتانمی که تا ئیستا دهست کموتون، باس له کونی ثمو شاره ده کمن (قادر و ثموانی تر، ۲۰۱۹: ۵۵)، ناوه کمی همروه کو خوی ماوهتموه، به همندی گورانکاری کمم نمبی، له زوربمی نمخش و نیگاره دیرینمکانی به خمتی میخی نووسراوه تا رادهیم له یمك نزیکن، کسو نترین ناماژه بو سمردهمی (سمرجونی تمکمدی، ۲۳۷۱-۲۲۷۹ پ. ز) ده گمریتموه، له هملمته سمربازییمکانی بو ثمو ناوچهیه بهمهبمستی دهست گرتن بهسمر رینگاکانی بازرگانی له باکوور بو ناوه راست و باشوور، به شیوهی (ارجی-بهسمر رینگاکانی بازرگانی له باکوور بو ناوه راست و باشوور، به شیوهی (ارجی-لوم کی الله نوسراوه کانی شدمالهی سییممی ثور، لمکاتی هملمته سمربازییمکمی بو اربل به شیوهی (اوربیلیم سمربازییمکمی بو اربل به شیوهی (اوربیلیم سمربازییمکمی بو اربل به شیوهی (اوربیلیم Urblum) یان (اربیلم) هاتووه .

له رووی شایینیه وه پیگهیه کسی به رزی هه بسووه به وه ی مه نبه نسد ی سه ره کی خود اوه نسده کان بسووه به تایبه تی عه شتار (۱) به نساوی (عه شتاری ارب الا) بسووه به په رستگاکه به نباوی (_E-kashan-kalamma_) کشان —کلاما) بسووه به واتبای میانی خانمه خود اوه نسدی هه ریخه کان (باقر و سفر، ۱۹۲۸: ۳)، هه روه ها شوینی خود اوه ندی ناشوریش بووه (ادی شیر ، ۲۰۰۷: ۲۱)، بویه پاشاکان له کاتی چوونیان بی جه نی ده هاتنه په رستگای ارب ل بی پارانه وه و دو عا کردن بی مه به سمر که و تن ده هاتنه په رستگای ارب ل بی پارانه وه و دو عا کردن بی مه به سمر که و تن ناشووری نوی (۱۹ - ۱۹۲۳ پ.ز) شار نکی که می به شیوه ی ناوه که ی به شیوه ی (اربائیل ،ا-ba-il) ها تووه ، به نو و خود اوه ند که می به شیوه ی ناوسی کون ، به تایبه تی له به ندی چوارده هم له دی ، له نه خشه نووسراوه کانی فارسی کون ، به تایبه تی له به ندی چوارده هم له سستوونی دووه مسی که تیسیم بی بیستون به شیوه ی (ارب ای رای -

⁽۱) . خاتوونه خوداوهند عهشتار. خوداوهندی خوّشهویستی و پیتاندن و جهنگ بووه له ولاتی دوو پرویار، ههروه اله پروّژههلاتی نزیکی کوّن و سوریا و میسر پهرستراوه، وشهی عهشتار به واتای خوداوهندی گشتی دیّ، له خوداوهندی سوری عهتار وهرگیراوه، بهلام له بابل به واتای ژبانی زهری دیّ (ابراهیم، ۱۹۲۱: ۱۳۰۰– ۱۳۱)، که پهرستگای خوداوهندی عهشتاری اربیلی لیّبووه، که به ناوبانگ بووه به فال گرتنهوه پیشبینی کردن، عهشتاری اربیلا خوداوهندی جهنگ و سهرکهوتن بوده (شحیلات و علی، ۲۰۰۳: ۱: ۳۰۳)

به یونانی به شینوهی (اربیلا (Arbela هاتووه، که شدپی به ناوبانگی نهربیلای له سالی (۳۳۱ پ.ز) لی پروویداوه (جهنگی اربیلا یان گهوگهمیلا) نهربیلای له سالی (۲۱۹ پ.ز) لی پروویداوه (جهنگی اربیلا یان گهوگهمیلا) (جمیسل،۱۹۲۹ ۱۹۲۹ ۱۲۲۰)، له مساوه بهشینوهی (اِرْبُوِل) هاتووه (یاقوت الحمسوی، ۱۹۷۷: ۱: ۱۳۷۱)، له مساوه میژووییه کان پروّلیّکی دیاری ههبووه، اربل مهلّهندی ههریّمی حهدیاب بووه ههر له سهرهتای سهدهی یه کهمی زایینیه وه نهو شاره یه کیک بووه له مهلّهنده زانستیه کان، به خیرایی گهشه ی کردوه و چهندین زانستگای ناست به رزی تیدا بونیادنراوه، نهمه ش زیاتر بو پروّلی زانایانی سریانی ده گهریّته وه (منکا،۱۹۸۱: ۲۸۰)، زانستگای اربل به پیشه نگی بزاقی هزری و زانستی بووه له ههریّمه که (ادی شیر، ۱۹۸۵: ۱۹)).

زنستگای اربل که متر نه بووه له زانستگا پیشکه و تووه کانی نه و سهرده مه به تایبه تی زانستگاکانی : جوندی شاپوور و نوسه یبین و روّها، هه روه کو صائغ ناماژه به مه ده کات به وه ی جگه له و زاستگایانه ی که گشتی و مه زن بوونه زانستگاکانی حه دیاب به به تایبه تی زانستگای اربال له وان که متر نه بووه له ناوبانگی و پیشکه و تندا (۱۹۲۸: ۱۹)، که کوّمه لی ماموّستای به ناوبانگ له و زانستگایه بوونه وه ک:

ا- سهرکیس(سرجیس،سرجیوس) یه کنی له ماموّستایانی زانستگای اربل بووه، قوتابی ماری نابای یه کهم بسووه (نصر، ۱۹۰۵: ۱۹۸۹) عمرو بسن متبی به شیّوه ی (سرجیس ملفانی حهزه) ناوی دهبات (منکا، ۱۹۸۹: ۱۸۱)، شهرحی (نبؤه آرمیاء و حزقیال و دانیال) له کتیّبی پیروّزی نووسیوه. (ادی شیر، ۱۹۰۵: ۱۹).

ب. بولص، قوتابی مار ثابای بووه، بو ماوهی سی سال له زانستگای اربل ماموستا بووه، زور شارهزا بووه له زانسته کانی ثایینی و فه لسه فه، بویه ثیمپراتور (جستنیانی یه کهم ،۵۲۰–۵۲۰ز) له سالی (۵۳۲ز) بانگهیشتی ده کات بو روما، بو و تنهوه ی بایه ته کانی فه لسه فه و ته فسیری په رتووکی پیروز بو وه زیره کانی (زخا، ۲۰۰۱: ۱۹۲)، به رهه می زوری له باره ی فه لسه فه و ته فسیر هه بووه، چه ندین قوتابخانه ی له اربل دروست کردووه (بابکا، ۱۹۸۰: ۱۹۸۰).

ج. گریگۆری کشکری له سالّی (۱۹۱۶ز)مردووه، ماوهیه که لهمهدائین بووه، دواتر روّیشتووه بوّ نوسهیبین له لای (ابراهیم موفسیر) خونندوویهتی، زوّر شارهزا و بلیمهت بووه بوّیه کاتی خهلّکی حهدیاب ناگاداری نهوه دهبن کهسیّکی شارهزا و لیّهاتووه له سالّی (۱۹۵ز) بانگهیشتی ده کهن بوّ وتنهوه ی دهرس له قوتابخانه ی اربیل، بوّ ماوه ی یازده سال وه ک ماموّستا و راقه کار بهردهوام بووه (ادی شیر، ۱۹۰۵: ۳۱؛ کامل واخرون، ۱۹۸۷: ۲۱۱) دواتسر که گراوه تهوه بو کشکر قوتابخانه یه کی مدزنی دامهزراندووه، نزیکه ی سی سهد قوتابی تیدابووه، جگه لهوه چهندین قوتابخانه ی تری تیدا دروست کردووه (اسحق، ۲۰۰۱: ۱۳۱).

د. ئهوانه ی له زانستگای اربل دهرچوونه کهسانی شارهزا و بهلیمه ت بوونه، لهوانه (مار دادیشوع) (مردوو ۲۰۶ز)له نزیکه ی سالّی (۲۹۹ز) له دایك ببوو، خوّی خه لّکی بیت ارمایی بووه، دوای ئهوه ی له زانستگای اربل دهرده چیّت و ده پوات بو زانستگای نوسهیبین زیاتر ده خویّننیت، دوای گهرانه وه ی ده چیّته چیاکانی حه دیاب بو ماوه ی حهوت سالّ ده مینیّته وه، (نصری، ۱۹۰۵: ۲۰۰) وههروه ها (سهبر یه شوع نهینه وای) له قوتابخانه ی اربل دهرچووه له کوّتاییه کانی سهده ی شه شهم دیّریّکی له بیت نوهدرا (ده وّك) دروست کردووه (الصائغ، ۱۹۲۸)

8:۳:0. پاساكانى ناوەندە زانستىيەكان

هدرچدنده وردهکاری لهبارهی شیّواز و چونیدتی بدریّنوهبردن و سیستهم و پروّگرامی ناو زانستگاکانی خویّندن کهمه، تهنها نهوهی هدیه پروّگرمی هدردوو زانستگای روها و نوسهیبینه، هدلّبهت ههموو بابهتهکانیش باس نهکراوه، بهلام به پشت بهستن نووسینهکانی سریانی، وهکو ادی شیر له پهرتوکه(مدرسة نصیبین) ناماژه به میّژوو ویاسای زانستگاکه دهکات (۱۹۰۵: ۵۲).

⁽۱). کسکر، یان کشکر. شارؤچکهیه کی میرژووییه، له نزیك شاری واسیط لهسهر رووباری دیجله، شاپرووری یه کهم دروستی کردووه، وه کو شویّنیّکی نیشته چی کردنی به دیلگیراوانی روّمه کان، شاریّکی ناوهدان بروه، له سهردمه دا دانیشتووانه که ی فارسی و نهبطبی، واتای ثارامی بوونه، ثهو شاره حه جاج کوری یوسف ثقفی دووباره دروستی کردووه، له به رهوی هه لمکهوته ی شویّنه کهی له ناوهراست بووه، همریوّیه ناوه کهشی گورا بو واسط به مانای ناوه راست دی (الواسطی، ۱۹۸۹ ۲۳۳).

بهرنامهو یرو گرامی نهم زانستگایانه له ناستیکی بهرزی ریکخستن و پاسای ناوخویی و بدرنویردن بووه، ندو بدرنامه و پرو گارامانه گشتگیر بووه، له هدموو زاستگاکانی تر پهیر هو کراوه، دوای ئهوهی زانستگای رؤها داخرا و مامؤستاکان و فیرخوازان روویان له نوسهیبین کرد، ژمارهی فیرخوازان و ماموّستاکان زور بوون، بۆیه (بەرصوما) ئەسقفى نوسەيبين دەستى كرد به نووسينەوەى ياسايەك، يان پرۆگرامنىك بىۆ بەرپىوەبردنى زانسىتگاكە وەك بەرنامەيەك بىۆ رېڭخسىتىن و فېركىردن وابووه، ئهو يرو گرامانه نهك تهنها لهلايهن بهرينويهران و ماموستاكان يهسندكراوه، بهلکو لهلای قوتابیه کانیش له کوبوونه وهی سالانه پهسند ده کرا، پابهندی دهبوون و جی بهجیّان ده کرد و هاورابوون ، تهوهش به یاسا تا مردنی ههموو سالیّک به رِیْورِهسمیّکی تایبهت جی به جی دهکرا، دوای مردنی مار(بهرصوما) فهراموّش كرا و تا سهردهمي قهشه (نهرساي) له سالين (٤٩٦ز) كه نـ ويهمين سالي فهرمانر اوایی شا (قوبادی یه کهم، ۱۳۸۵-۵۳۱ز) بووه، پرو گرامه کهی دووباره کردهوه (ابونا، ۲۰۰۷: ۷۰)، وه کسو (القسوانین) یان یاساکانی ناوخویی یان پهیسرهوی ناوخۆییی وابووه بۆ بەرپۆیردنی زانستگاکه و گۆړانکاری و چاکسازی تیّدا کرد و به رەزامەندى ھەموو لايەك كارى پى دەكرا (قزنجى، ٢٠١٠)، لەسەردەمى (ئەنۇشىڭروان) بە رەزامەنىدى رابەران و مامۇسىتايان و فېرخوازان دووسارە ياساكة نووسرایهوه، ههروهها له سهردهمی (هومزدی چوارهم ،۵۸۷-۵۹۰ز) چهند خالیّکی بق زیاد کرا، ئیتر نهو یاسایهی نوسهیبین بوو به ریبهر و گشتگیر بق گشت زانستگا سریانیه کان و ئهوانی تر (پیکولوسکایا،۱۳۹۷: ۹۹۰).

⁽۱) . توبادی یه کهم کوری فهیروز ، ناسراو به قوبادی یه کهم له دوای برای پلاش ده سه لآی وهرگرتووه، له پاشا مهزنه کانی دهولمتی ساسانی بووه مهاوهی فهرمان وهایی (۱۵) سالی خایاندوه شهری زوری له دری خه در و همیاتیله کانی کردووه، ۱۰() سال خهریکی شهر بوووه له گهل همیاتیله کان (۱۰-۱۰۳ دری دری نه دری بوده له گهل همیاتیله کان (۱۰-۱۰۳ دری دری به سالی خایاندوه له نیروان سالانی (۱۰۳ - ۵۰۰ در) بوده، شهری دووه له نیروان سالانی (۱۰۳ - ۵۰۰ در) بوده، شهری دوده له نیران همبوده، بویه هموالی سهرده مهدا پهیوهندی چین و نیران زور به هیز بوده، بالیوخانه ی چینی له نیران همبوده، بویه هموالی زوری شهر پاشایه له نیروسینه کانی چینی دا همیه، شا قوباد به ده تاوانباره که لایمنگیری یاخرد مهیلی بو لای بیروباوه ری مهزده کی همبوده، لهسمرده می شهر پاشایه رودشی شابودری دهولمت خراپ دمین، به هوی و شکه سالیدا باج و سهرانه له سهر خملك هملاه گرنت به هوی درستنسن، ۱۹۵۷: ۹۳۵ بیرنیا، ۲۰۱۳ (۳۵ - ۳۵۸).

ماموّستاکان و راهیّنهرانی فیّرگه که به پیّی یاسانامه ی پهسندکراو به زنجیره پلهبهندی ئیداره ی زاستگاکه کرا، رابهرایه تی کردنی به دهست کهسانیّکه وه بووه له بهرپرسیاریه تی بهریّوهبردن و ریّکخستن، که پهیوهست بوون به و یاسایه ی که بوّی دانرا بوو، ماموّستاکان به دلّسوّزی بابه ته دیاریکراوهکانیان ده گهیاند، ماموّستایان و بهریّوهبهران له چهند به شیّک و بهناوی جیاواز خهریکی خزمه ت کردن بوونه، که به یه کهوه به شیّوهیه کی ریّکخراو زانستگاکهیان به ریّوهده برد ئهوانیش بریتی بوونه له:

۱- روبان: به واتای (سهروّك وبهریّدوبهر) بووه، له ههمان كاتدا نازناوی (مفاسقانا) یان (مپاشكانا)ی ههبووه، بواتا راقه كار یان شیكهرهوهی دهقه پیروّزه كان بوو و چهندین كهس یارمه تیان دهدا .

۲- ماکریانا: (المقرء) ،واتا خوینده ری کتیبی ئاسمانی به دهنگی گونجاو بهرز یان نزم به گویزه ی پیریست ، ئاههنگ و سرووده جوراو جوره کانی فیسری قوتابیه کانی ده کرد ، ریزمان و رهوانبیژی له ئهستوی نهو دابوو.

٣- مامۆستاياني ئادابي ئاييني كه زياتر لايەنى زانستى ھەبووه .

٤- سه فهر، يان سافرا: مامؤستاي نووسين و خهت خؤشي بووه.

٥- بادوكايان -بدوقا: مامؤستاى فهلسه فه و مهنتق بوو.

٦- مهاگینا: (المهجی) ، کاری فیرکردنی خویندنهوهی تهواو به روانی
 (فصحی) بووه .

۷-راهیننهرانی مؤسیقا و کومهلهیه کی فیرکاری بوون (ادی شیر، ۱۹۰۵: ۵۲).

۸-الوکیل بیووه بهناوی (رب-بیتا) هاتووه، بهواتای نهرشه دیان گهورهی خانهواده دی ههروه کیو پیکولوسکایا ناماژه بهمه دهکات بهوهی که بهرپرسی نیداری مالّی بووه، ههموو مولّك ومالّی قوتابخانه که نهبوو وه کو زهوی و پاره و دیاری بو قوتابخانه دههات مولّکی زانستگاکه بووه، ههروهها بهرپرسی کاروباری نابووری و ماددی و چاودیری کردنی رهفتاری خوینکاران، پاراستنی ریّکو پیّکی

و پاك و خاویننی و ریخخستنی له ئەستۆی ئەودابووه، بىز سالینك بەردەوام دەبوو، سالانە بە ھەلبژاردن ئەو يۆستە وەردەگیرا(۱۳٦۷: ٤٩٠).

سکرتیری زانستی: بهریرس و بهریوهبهری کتیبخانه و کاروباری زانستی بووه له ناوهنده کانی فیرکردن و زانستیدا چهندین یاسای تایبه ته همبووه، به و پیههی که نهو شوینه زور پیروز و گرینگ بووه، بویه له رووی بهرینوهبردن و رینکخستن و دهوام كردنهوه، چهندهها يرانسيپ و بنهماي تايبهتي ههبووه، وهك يٽويست بووه لهسهر هدر فيرخوازيك بجيته نيو ئدوفيرگانه ويديرهويان بكات، وهكو مدرجي بوونه ئدندام وابـووه: وهك پركـردنهوهى به ليننامه، فيرخـوازان له شـوينه جياوازهكان روويان له فيرگه کان ده کرد، پيويست بوو له سه ريان به لين بدهن، که هه صوو ياسا و قانونه کاني فيرگه كه قبوول بكهن، نابيت به هيچ جؤرئ سهرپيچيان بكهن، نابيت رهفتاري ناشایسته ئەنجام بدەن، ئەگەر سەرينچى بكەن بۆ سىخ جار ئاگادار دەكرانەرە، دواتىر دهرده کسران و پنویست بسوو زانستگاکه بهجیم بهنگسین بسو دهرهوهی شسار بچن(2010:69)، همروها دمین ئیلتینزام به دموام و داواکانی فیرگه که بکهن، وه ک پاراستنی پاك و خاوینی وساده یی جل و بهرگ و ریشیان نه تاشن و هاوسه رگیری نه کهن، ره فتاری نه شیاو نه کهن و ه کناری و در و کردن و فَيْـلِّ كـردن، هدروهـا ييويسـت بـوو فيرخـوازان لهنيّـوان خوّيانـدا وتدى نهشـياو و گالتهجاری و بع ریزی بهرامیه ریه کتری نه نوینن، پیویست بوو ناگاداری هه لسوکه وت و ره فتاری خزیان بن له ناوه وه و ده رهوی ده زگا فیرکارییه کان، هدروهها بۆیان ندبووه ناوهنده که بهجیبلین به بی مۆلدتی بدریوهبدری ناوهنده که (ادی شیر، ۱۹۰۵: ۵۷)، خویندن لهو ئه کادیمایه بز ماوهی سی سال بووه له شویننیکی تايبهت دەمانەوە، به يەكەوە به وەكو برا دەژيان ھەمبور شتێكيان بەيەكەوە بوو وەكو نووستن و خواردن ، پهیوهندیان له گهل مامۆستاکان گویرایهلی کور بـۆ بـاوك بـووه (اسحق، ٢٠٠٦ : ٥٩)، ژمارهي فيرخوازان لهو زانستگايو زور بووه، ههندي جار له نيّــوان ۸۰۰ -۱۰۰۰ فيرخــواز بــووه (ادي شــير، ۱۹۰۵: ۵۷)، نهو ژمــاره زوّره پنریستی به سیستهمین وهکو پهیرهو ههبووه، تاوهکو بتوانن کونتروالی رهوشهکه بکهن، له لایه کی تر نهو دهزگایانه وه کو دهزگاریه کی زانستی لاهووتی و نایینی بەناوبانگ بوونە، بۆيە ئەنجام دانىي رەفتارى نەشياو دەيپىتە ھۆي لەكەداركردنىي

زانستگاکه و کاریگهری لهسهرناویانگی دهبیّت، چونکه پیش ههموو زانستیّك زانستی لاهووتی و ته فسیری کتابی پیروزیان دهخویّند.

هدرچدنده ئه و زاستگایانه وهکو ناوهندیکی رووحی بوونه بو لیکولینده وه لاهووت سهره نه و زاستگایانه وهکو ناوهندیکی رووحی بوونه و فدلسه فه و پریشکی (Izdebski , 2010: 68)، به لام دواتر بابه ته کان زیاد کران ههروه کو بابه تی تریش تیدا ده خویندرا ئه وانیش بریتی بوونه له :

۱- زانستی نایینی: ته فسیری په پتووکی پیروز و زانستی لاهووت و نه حکام و شهریعه تی که نیسه.

۲- زانستی ژیری (عقلی): که فهلسه فه و مهنطق و زانستی پزیشکی و کیمیا و زانستی گهنگه شه و نهودیوی سروشت(ما وراء الطبیعة) وسروشتناسی .

۳- زانستی ئهدهبی: زمانه کانی ئارامی و یونانی و عهرهبی و ئهده ب و روانبیژی و ریزمان دهخوننرا.

٤- زانسته کان: بیرکاری و جهبر و ئهندازه و رووپیدی و وینه کیشان و زانستی موسیقا.

۰۰ زانسته کومه لایه تیه کان : وه کو میزوو و جوگرافیا و چینه کانی زهوی و یاسا (امین ۲۰۱۲ : ۰۹-۳۰) .

دهرچووانی نه و دهزگایه، دهبوون به کهسانی شارهزا له گشت بواره کانی زانستی و فهلسه فه و ویرای بابهتی نایینی، ههبوونی پرو گرام و بهرنامه بو به پروبردن، یه کی له خاله ههره گرینگه کانی نه و زانستگایه بووه، ههرچه نده یاسای ناوخویی به بهراوورد به یاسای ده زگاکانی جووه کان زور توند بووه، به لام هو کاری مانه وه بهرده واسی زانستگاکه بووه و کاریگهری لهسه پهروه ده و پینگهیاندنی کهسانی به پهره و شهری و بهریز همبووه، زوربهیان دهبوونه ماموستا و به پینوه به ری قوتابخانه کان که رولی مهزنیان همبووه له گواستنه وهی زانست و زانیاری و فهلسه فه، ههروه هاریگه ریان که پولی در نایاری و فهلسه فه، ههروه هاریگه ریان کاریگه ریان که سیعی که پولی همبووه.

بەشى پێنجەم رۆڵى ناوەندە ئايينيەكان لە بوارى رۆشنبيرى وزانستى

ناوەندە ئايينيەكان

بساوه پرداری به په گهزیخسی بنه په تسی نافرانسدنی مروقسایه تی داده نریت (بارندر،۲۰۰۲: ۷) همروه کو (هیگل) ناماژه ی پیخ ده کات به وه ی ته نها مروقه کان ده توانن خاوه نیروباوه پر بن جیا له ناژه لان (۲۰۰۷: ۲۰)، بویه برواداری یه کیکه له سیما دیاره کانی ناده میزاد، دو زینه وه ی پاشماوه ی چه نده ها په رستگا به لگه ی نه و پاستیه ن (الماجدی،۱۹۹۷: ۱۵۳)، بویه نایین سه رچاوه ی سه ره کی پوشنبیری و زانستی می شرووی مروق ایه تییه، بو نموونه نایینی زهرده شتی سه رچاوه ی سه ره کی شارستانی ده وله تایینی به وه به تایه تی له سه ره کی دامه زراندنی ده وله ته که وه .

پهرستگاکان له سهرهتا دا شوینی خوداوهندهکان بوونه لهسهر زهوی، پیش ئهوه ی شوینی نهنجام دانی پهرستش و پارانهوه بوو بی (الماجدی، ۲۰۱۹: ٤٤٨)، به لام دواتر بووبه شوینیکی سهره کی بی ثه نهنجامدانی پهرستش و پیشکهش کردنی قوربانی و ثهنجام دانی بیونه ثایینیه کان، دواتریش بوون به قوتابخانه، یان شوینی فیربوون (عدواد، ۲۰۰۳: ۱۳)، بی نمرونه له ناوهوه ی یان له تهنیشتی ههر پهرستگایه ک جیگایه کی تاییه ت بی فیربوون تهرخان کراوه (اسحق، ۲۰۰۳: ۲۰)، کهوهش بی کتیبخانه شهر لهناو پهرستگاکاندا ههبووه (ادی شیر، ۲۰۱۰)، نهوه ش بی

ئاشنا بوون و تینگهیشتنی زیاتری ئایینه که و فیربوونی زانست و رو شنبیر کردنی پهیرهوانی بووه.

سهرباری نهمانه پهرستگا روّلْیّکی دیاری ههبووه له رووی زانست و نهده ب و فیرکردنه وه، بو نموونه له شارستانیتی ولاتی دوو رووبار پهرستگا خاوهنی داهیننانی نووسین و چهندین بهرهه می نهده بی و توّماره میرووییه کان بووه، چونکه کرداری نووسین له پهرستگا له ژیّر سهرپهرشتی پیاوانی نایینی نهنجام دراوه (باقر، ۱۹۸۰: ۲۷). کهواته شوینی پهرستش له ههمان کات دا شوینی فیربوونیش بووه، بو روّشنبیرکردنی تاك و شاره زابوون له زانست، بوّیه له میرووی زوّربه ی نهته وه کوّنه کان دامه زراندنی قوتابخانه کان پهیوه ندی راسته خوّی به نایینه وه همبووه، کهواته روّلی پهرستگا ته نها بوّ نه نجام دانی پهرستش و مهراسمیی

⁽۱) . ثین به واتای پیاوی ثایینی دی ،سهرهتا هدردوو دهسه لاتی ثایینی و سیاسی له دهست دابووه، به لام دواتر به هوی زیادبوونی ژمارهی دانیشتوان وزوربوونی کاری ثین، له کاروباری روزانهی خه لک و بهرتومبردنی ولات ئاسان نمبووه، بزیه کهسایه تیمك به ناوی ثه نسی به واتای (حاکم) به دهرکه وت، ههر له تمنیشت پهرستگا کاروباری سیاسی گرته دهست، به لام همر له ژیر همژموونی ثین بووه (باقر، ۱۹۷۳).

^(۲) بن نموونه له ولاتی دوو رووبار پاشماوهی چهندین قوتابخانه لهناو پهرستگاکان دوزراوهتهوه، وهکو ←

ئايينى نەبووه، بەڭكو ئەركى فېركردن و پەروەردەكردنى ئەندامانى كۆمەلگاى لە ئەستۆ بووه.

لهسهرده می ساسانیه کاندا مه لبه نده نایینیه کان ناوه ندی خورندن و فیربوون بوونه (صفا، ۱۳٤۷ تا)، روّلی بنچینه بیان هه بووه له فیرکردن، کریستنسن ناماژه به وه ده کات که پهروه رده ی سهره تایی لایه نی که م به شیک له فیرکردنی بالا به ته واوه تی له به ده کات که پهروه رده ی نایینی بووه (۱۹۵۱ ۱۹۹۱)، نایین کاریگه ری زوری له سه رله لایه نی زانست و نه ده به وه ههروه کو روونه بنه مای دامه زراندنی ده وله تی ساسانی نایینی بووه، بویه ناوه نده نایینیه کان کاریگه ری زوریان له بلاو کردنه وه می زانست و روشنبیری و ناراسته کرنی تاك و کومه لگا هه بووه، به تاییه تی نایینی پهروسیمی ده وله تا راسته کرنی تاك و کومه لگا هه بووه، به تاییه تی نایینی به جوو (یه هودی) و بودی، هه ریه که و به قه باره ی خوی روّلی هم بووه له پیشخستنی جوو (یه هودی) و بودی، هه ریه که و به قه باره ی خوی روّلی هم بووه له پیشخستنی زاست و زانیاری، له م به شه دا هه ول ده ده ری تیشك بخری ته سه ره دندی له و ناوه نده نایینیانه ی که روّلی مه زنیان هم بووه له سه رلایه نی روّشنبیری و زانستی .

ا:0. ئاتشگا

له نایینی زورده شتی دا ناگر پنگهیه کی به رزی هه بووه، بویه شوینی تایبه تی بو دروست کراوه، پنی و تراوه (نه تشگا، اتشکده، ناگرگا) که له و شهیه کی لیکدراو پنیك ها تووه له (ناگر) و (گایا جی یان جایگا) به واتای شوینی ناگریان شوینی پاراستنی ناگر ده گهیه نی، یاخود شوینی چاودیری کردنی ناگر بو مهراسیمی نایینی بو دوعاو نوی و پارانه وه (بیات، ۱۳۱۵: ۲۱۲)، بویه پهرستگای زورده شتی پی ی دورترا ناتشگا نان ناتشکده.

له بارهی ناوی ثاگر و شیّوازی گوکردنی له لای دانیشتوانی ئیّرانی کوّن به چهند جوّریّك بووه، وهك له ثاقیّستا به شیّوهی ثاتهر(Atar) هاتووه، له لای ئهخمینیه کانیش به ههمان شیّوه بوو (پاك باز، ۱۳۹۶: ٤٢١)، تهشکانیه کان پیّیان دهوت (باگین) واتا (شویّنی خوداوهنده کان)، به لام به زمانی ثهرمهنی ییّی دهوترا

له شارهکانی (بورسیبا ، سیپار، نیپور) (خالفی،۲۰۱۷: ۲۰۱۳) ،

(ئاتوروشان)، که بهواتای (شویّنی ئاگری ههلّکراو) دی (بویس، ۲۰۱۰: ۲۰۱۰)، له زمانی پههلهوی ساسانی به شیّوهی (ئاتور) هاتووه، له دیدی زهرده شتیه کان ئهو فریشته ی پاریّزگاری له ئاگر ده کات پیّی دهلیّن (یهزد) (اذرگشب، ۱۳۵۳: ۱۴)، له زمانی فارسی نوی به ئاگر دهوتری ئاته ش.

ناگر له لای زوربه ی میلله تانی کون جینگایه کی گرینگی همبووه (تاج بخش،۱۳۸۱ : ۱۳۵۳)، چونکه سوودی زوری بو ژیانی روزانه ی همبووه (کومون، بخشینی گهرمی له زستانی سارد و رووناکی له تاریکی شهودا و کولاندنی خواردن وخوپاراستن له درنده و ناژه لان، بهلام له سهرده می دواتر، ناگر بوو به هوی داهینانی پیشکه وتنی مهزن له میرووی مروقایه تیدا، به تایبه تی دوای تواندنه وی کانزا و داهینانی پیشهی کانزاکاری (دورانت، ۲۰۱۰ : ۲۲)، دیاره به کارهینانی ناگر بو پیشهی کانزاکاری هوکاری سهره کی بووه بو سهرهه لذانی پیشه کهوتنی شارستانیت المبهر نهمه ناگر له لای زوربه ی شارستانیت المبهر نهمه ناگر له لای زوربه ی نفوه ناگر له لای زوربه ی گهیشتو ته ناستی خوداوه و پهرستراوه المهه نهوه ناگر له لای زوربه ی نمته وهکان به تایبه تی، لهوانه یه زیاتر پهیوه و ریزی لیگیراوه به گشتی و له لای نارییه کان به تایبه تی، لهوانه یه زیاتر پهیوه ندی به کهش وههوای ناوچه کهوه ههبوویی، چونکه زستانی سارد و وشك سیمای دیاری ولاتی نیران ناوچه کهوه ههبوویی، چونکه زستانی سارد و وشك سیمای دیاری ولاتی نیران بووه، له لایه کی تر سهرچاوه ی پاکی و خاوینی و روشنایی بووه، بویه ناگر له

⁽۱) میتژووی ناگر بر دروست بوونی له سروشت ده گهریتهوه، که مروّف به زیره کی خرّی توانیویه تی لاسایی بکاتهوه به کاری بهینی، به لام نهوهی جیّگای تیبینی کردنه گشت نه تهوه کان له روّژگاری دیرینه وه ناگریان به لاوه بهریز بووه، میژووی نه و ریزه ی ناگر لیّکدانه وهی جیاوازی بر کراوه، وه هه هیه بر قوربانی کردنی هابیل و قابیلی کورانی پیغه صبه ر ناده م (د.خ) دهیگه رینسنه وه، به وهی ناگر قوربانیه کهی (قابیلی) نه سووتاند، قابیل ناتشگایه کی دروست قرربانیه کهی (قابیلی) نه سووتاند، قابیل ناتشگایه کی دروست کرد و ده ستی به ستایشی ناگر کردووه، یاخود همیه په رستنی ناگر له دوای ژبیانی نیبراهیم پیغه میم درد (نابادانی، ۲۰۱۳؛ پاك باز ، ۱۳۹٤؛

⁽۲) . له میرووی کون ناسراوه به چاخی بهردینی کانزایی، لهم چاخه مروّف گهیشته نهو ناستهی بتوانی کانزا بو پیداویسته کانی روزانهی به کار بهینی (باقر، ۱۹۷۳ :۱: ۸۵)

⁽۱۳) . بىق نىموونە لەلاى سىق مەرىدكان و ئەكەدىيدەكان ئاگريان لە شىيوەى پەرسىتراويىك بەناوى نوسىكو Nusku) (خوداوەندى (رووناكى و ئاگر) دانراوە، لە لاى مىسرىيدە كۆنەكانىش خوداوەند ئاتون، يان خور بەشىيوى بە تىشكى خۆرى نەكوراوە رىندەيان كردووە (ادزارد،۱۲۰۱)

سهرده می پیش زورده شت یه کسی له ره گهزه پیروزه کانی بیروب او هری ناریایی پیکهیند اوه، که نه وانیش (ناو، ههوا، خاك، ناگر)بووه (الغزالی، ۲۰۰۷: ۳۰۷)، به همهمان شیّوه له ماوه ی دهوله تی ساسانی، ناگر پیکهید کی به رزی هه بووه، نه ویش به همین پهیوه ندی ناگر به نایینی زورده شتیه وه بووه، به بوّچوونی نایینه که خوّر له ناسمان روحی نه هو رامه زدایه (یه سنا، ۱۱)، به شیّوه یه که هه هه بی بی بکری، وه ناسمان روحی نه همو رامه زدایه (یه سنا، ۱۷: ۱۱)، به شیّوه یه که هه هه و برزافتن و به خته وه ری که شاوه و رووناك ده توانی گهرمی و رووشنی و برزافتن و به خته وه ری به سه رهمو و بووونه وه راندا دابه ش بكات و هیّزی تاریکی و خرابه له به رامبه ریدا ناتوانی به رگه بگری و له ناوی ده بات، به لام ناگر بو خه لك نوینه ری خوره له سه ر زموی، نه ك ته نها هیّزیکی نه بر اوه ی بی کوتایی، به لکو خاوین و پیستی پیّسی ناگات و پیروز و پیستی پیّسی ناگات را مظهر، ۱۹۹۵ در ۱۹۹۱)، به شیّوه یه که نسده لی و پیستی پیّسی ناگات بووه له لای خه لك، له نافیّستادا پیّنج جوّری جیاوازی له ناگر دیاری کراوه و همریه که و ناو و جوّری تایبه تی خوی هه یه، همروه کو له یه سنا له هاتی (۱۷) هموره: (نه ی نازه ری کوری نه هوروه کو له یه سنا له هاتی (۱۷) هموره: (نه ی نازه ری کوری نه هوروه کو له یه سنا له هاتی (۱۷) به بی کوری نه هوروامه زدا.....

ناگری پیروزی سه قهنگهه و ناگری قوهو فریانه و ناگری نور قایشته و ناگری قازیشته و ناگری سیه نیشته).

هدر یه که لهم جوّرانه ی ناگر شیکردنه وه ی تایبه تی بوّ کراوه، بو نموونه جوّری ناگری یه کهم مهبه ستی ناگری سهر رووی زهویه، وه ک ناگری نیّر خیّزان یان ناگری مال، جوّری دووه م (قوهو فریانه) مهبه ست لیّی ناگری جه سته ی مروّقه، که به هوّیه وه مروّف زیندووه، سیّیه م جوّر ناگری (قازیشته) مهبه ست لیّی ناگری ناسمانه، که له ناو سهوزه و میوه دره خته کانه، ناگری (قارزشت) مهبه ست ناگری ناسمانه، که له نه نجامی ههوره تریشقه و برووسکه به ده ر ده که ویّ، یاخود ناگری ژیّر عهرشی نه شهرزامه زدایه، (تاج بخش، ۱۳۸۱: ۳٤۳؛ کریستنسن، ۱۹۵۷: ۱۳۵۱)، لهبه رکینگی ناگر له سهرده می ساسانیه کان ده سته یه که له هیربدان به سهرپه رشتی موبید گرینگی ناگر که بیروزیان ده کرد، به لام نهوه ی کاری ناگر کردنه وه که ی پی چاودیّری پاسه وانی ده سیریدرا و پیّی ده و ترا (ناتورخش) (عبود، ۲۰۱۵: ۹۱)، به لام نهوه ی پاسه وانی

ناگره که ی ده کرد پنی دهووترا (ناتوروان) یان (ناتورنان) مانای پاسهوان، که کاری پاریز گاری ناگری پیروزرسووه، ههروه کسو له یه شسته کان (فهروه ردیسن یه شست ۱۸۸) هاتووه:

جگه لهو موبیده کهسی تر مافی چوونه ژووری ناگری پیروزی نهبوو، پیرست بوو به ناگادارییهوه کاره کهی بکات و نهدهبوو به همناسهی ناگره که پیس بکات، بویه به (پنام =دهم هملبهست، ماسك)دهمی ده گرد، پیریست بوو ناتوربان به وردی پاسهوانی و پاریزگاری له ناگری پیروزبکات، تاوه کو ههمیشه لهناو ناگردانی میهرابه کاندا بلیسه بکات و به داگیرساوی بمینینته وه و نه کوژیته وه اگردانی میهرابه کاندا بلیسه بکات و به داگیرساوی بمینینته و دهست بووایه (حکمت، ۱۳۵۰: ۱۳۵۰ ۱۰۷)، ههروه ها پیریست بوو دهستکیشی له دهست بووایه (نابادانی ،۱۳۵۱: ۲۰۱۳:۱۲۱)، به وه ی ناگر پاکه و به ههناسه و دهست لیدان پیس نهبی، له بهروباوه پی نایش گریده شنیدا، ناگر یه کی له چوار بنه ما پیروزوکان بووه، بویه نهوه سهردانی ناتشگای ده کرد پیریست بووه زور نزیك پیروزوکان بووه، بویه نهوه سهردانی ناتشگای ده کرد پیریست بووه زور نزیك نمینیدوه له ناگره که ههروه کو ناماژه ی پی کرا.

ئاگره که سهرهتا له سهر لووتکهی چیاکان له شوینیکی والا و بهرز بووه، شوینی بهرز، یان لووتکهی چیاکان، صایعی ستایش و پیروزی بووه له لای زوربهی میلله کونه کان، به هوی بلندی و پاکی شوینه که، بو نموونه له لای دانیشتوانی و لاتسی دوو رووباردا پهرستگای بهرز زه قورهیان دروست کردوو (الموسوی، ۲۰۱۱: ۵۷)، که به یه کی له هو کاره کانی پیروزی شوینی بهرز بووه، وادیاره شوینی بهرز پیروزیی همبووه له لای زوربهی میلله ته کونه کان به گشتی له لای نارییه کان به تایبه تی، له سهر چیاکان و شوینه بهرزه کان شوینه واری تیدا دو زراوه ته وه بو نموونه دو زینه وی پهرستگای (چوار ستوون) له ناگری تیدا دو زراوه ته بو نموونه دو زینه وی پهرستگای (چوار ستوون) له

⁽۱). زوقوره بریتیه له پهرستگای بهرز، لهوانهیه مهبهستی دروست کردنی نهو جوّره پهرستگایه بوّ نهوه بین تاوه کو پهرستگاکان پاریزراو بیّت له لافاو، یاخود بوّ چاودیّری کردنی ناسمان و نهستیرمناسی، یان بوّ هوّکاری سهربازی وچاودیّریکردنی کردنی جموجوّلّی سوپای دوژمن، بوّچوونی تر ههیه بوّ نهوه دیگهریّننهوه که سوّمهریهکان له بنه و انتیشتووانی چیا بهرزهکانی کوردستان بوونه، بهوهی پهرستگاکانیان لهسهر چیاکان بووه، بوّیه کاتی کوّچیان کردووه بو باشوور ویستوویانه بهههمان شیّوه پهرستگاکانیان له شوننی بهرز بیّت (کامل، ۲۰۱۳).

له پاش نووسینهوه ی یاساکانی ئایینی زهرده شتی له لایه ن موغه کان، بریا پ درا نابیّت تیشکی خور له ئاگر بدات، بوّیه شیّوازیّکی نوی بوّ پاراستنی ئاگر بو نابیّت تیشکی خور داهیّنرا، سهره تا شیّوه ی خانویه کی تاریکی بچووك بووه، ههروه کو میژوونووس نفیسی لهم بارهیه وه ده نووسیّت: که عبه ی زهرده شت که له بهرامیه ر گیوری شاکانی ساسانی له نه قشی روّسیتم نصوونه ی نه و جوره بهرامیه که بو پاراستنی ئاگری پیروّز بووه (۱۱۸۸: ۱۱۸۸)، ههرچه نده لهوانه یه نه م بوچوونه دروست نه بیّت چونکه ئاگر بو نهوه ی به هه لمّکراوی بمینیّته وه پیرستی به هه وا هه یه که چی که عبه ی زهرده شت داخراوه .

دواتر شیّوازی ناگردان گوّرانکاری به سهرداهاتووه، پیّویست بووه دهوروبهری شویّنه که بهربلاو والا بیّت، له ناوهراستی پهرستگا (میحراب) شویّنیکی تایبه ت ههبووه بو ناگرکردنه وه یان ناگردان (مصطفوی، ۱۳٤۳: ۷)، له سهروه ی گونبه د (قویه) همبووه چوارلا و چوار ده گای کراوه ی همبووه، بهم شیّوه ی دروست کردنی ناتشگا دهوترا چوار تاق (چهارطاقی) که یه کی له تایبه تمهندیه کانی ناتشگای سهرده می ساسانی بووه (طماسبی ب.س. ۷٤؛ افرین و هدایتی، ۱۳۹۰: ۸۲)، به گشتی نه تشگاکان یان به شیّوی چوارتاقی ساده بوون، یان گهوره تر بوو که دالانیّک بو زیاره ت کردن له چوار دهوری چوار تاقه که دروست ده کرا، که پیّویست بووه ناگره که به بهرده وامی نه کوژی ته وه .

⁽۱). نوهددرا (دهوّك) له سهرچاوه مسمارییه کانی پاشای تاشووری تعدد- نیراری (۱۳۰۵-۱۲۷۶ پرت. ز) ناوی شاره که به شیّوه و (Su-du- hi) برووه، له بنه ره دا ناوه که میتانیه (Su-du- hi) به لام له سهرچاوه مهسیحیه کان به نوهه درا هاتووه، به وه ی ناوی که سایه تیه که به ناوی (مار ایث نالاها نوهدری) له دایك بووی سالّی (۳۱۵ ز) بووه، له به رثه وی وازی له تایینی زورده شتی هیّنابور و ببوو مهسیحی، بویه به بدرباران کرا و شه هید کراوه، له شویّنی نه و رووداوه شاری نوهدرا (دهوّك) دروست کراوه (ابونا، ۱۹۸۵ ۸).

ا:ا:0 .پەپوەندى دەسەلات و ئاتشگا

له و سهرده مه دا ژماره یه کی زور ئاتشگا بونیا دنراوه، ئه مه ش بو پوللی (ئهرده شیر کوری بابك) دامه زرینه ری ده ولهت ده گهرینه وه، چونکه یه کی له کاره هه ره گرینگه کانی بریتی بووه له دروست کردنی ئاتشگا، دوای ئه وهی به سه دوا پاشای ئه شکانی (ئهرده وانی پینجه م) سهرکه و و ده ستی به سه رهمو ئه و ناوچانه ی که پیشتر له ژیر ده سه لاتی ئه ودابو و بگرینت، چه ندین شار و ئاتشگای دروست کردووه، هه روه کو طبری ئاماژه به مه ده کات وینی وایه کاتی (ئهرده شیر) پووی کرده شاره کانی که نداوی فارس، وه که شاری (ئه ده شیر خوره گور) به سه ده سه لا تدارانی ئه و شاره سه رکه و ت، له و شاره کو شکینی دروست کرد هه رله پال ده سه که دا ئاتشگایه که ناتشگای (ئه ده شیر خوره گور) به دو و گه نجینه که که دا ئاتشگایه که ئاتشگای (ئه رده شیر خوره و گور) بووه (۱۹۸۸ کو ۱۹۸۸).

لهمهوه دورده کهوی که نهرده شیر ههر شاریخی دروست کردبینت بینگومان (ئاتشگا)یه کی له گهل دروست کردووه، نه گهر دروست کردنی شار له ههریمی فارس نیشاندانی پیروزی شاره که و سیستهمی حوکمرانی مهرکهزییه بوو بی نهوا بونیادانانی ئاتشگا به واتای بهرزراگرتنی نایین و گهرانهوهیه بو سهردهمی زیرینی (نه خمینی)، گرینگی ناتشگا لهوهوه دورده کهوی که له گشت رووی پشتهوهی دراوه کان، وینهی ناتشگا لهسهر کیشراوه (قادری، ۱۳۹۰: ۲۱۸).

ثاتشگا پهیوهندی راسته وخوّی به ده سه لاتدارانی ده وله ته وه بووه، هه لبه ته فه وان بوّمه به سبتی بسره ودان به ده سه لاتی خوّیان ئاتشگایان وه ک پالپشتیه که بوّده سه لاتی سیاسی به کارهیناوه، بوّیه (ئه تشگاکان) له پال کوّشکه کان به گرینگترین پاشماوه ی شوینه واری داده نرینت (نفیسی، ۱۳۸۸: ۱۱۷)، به وه ی له هم ر شاریکی مه زن و بچوو ک کوّمه لی پاشماوه ی ئاتشگای تیّدا دوّزراوه ته وه بویه گرینگی دان به ئایینه که و دروست کردنی نه تشگا له کاره سه رکیه کانی هم پاشمایه کی ساسانی بوده الاصطخری نه مه دووبات ده کاته وه کاتی ناماژه به هه ریّمی فارس ده کات به وه ی که هیچ شاریک وناحیه ک له هه ریّمی فارس نه بوده ،

که ئاتشگایه کی تیّا نهبووییّت (۱۹۳۷ :۱۰۰)، لهسهرده می ساسانیه کان ئاتشگاکان مسولّکی دهولّه تی بوونه (بارتولد، ۱۳۰۸)، بـوّیه ژماره یه کی زوّری ئاتشگاله لهسهرتاسه ری دهولّه تی ساسانی دهوّزراوه ته وه.

پاشاکان له دوای (نهرده شیر) له سهر هه مان ریبازی نه و روی شتوون له شار و همریمه کانی ده و له تدا ناتشگایان بونیاد ناوه، به لام به دریژایی ماوه ی ده سه لاتی ده و له ده می ده سه لاتی ده و له تنشگای (نه ناهیتا) گرینگترین بووه له هه می و و لات، بویه زور به ی پاشاکانی ساسانی ناهه نگی تاج له سه رانایان له و ناتشگایه ساز کردووه (الاحمد و الهاشمی، ۱۹۸۵: ۱۹۸۸)، دوو جور تاج له سه رنان هه بووه، نه وانیش تاج له سه رنانی سیاسی له پیش گه و ره به رپرسان و پیاو ما قوولانی ده و له تیسه فون له کوشك نه نجام ده درا، به لام تاج له سه رنانی نایینی له ناتشگای (نه رده شیر خوره) له به رامیه رخود اوه ند نه ناهیتا له نیسته خر نایینی له ناتشگای (نه رده شیر خوره) له به رامیه رخود اوه ند نه ناهیتا له نیسته خر نامینام ده درا (میرزایی، ۱۳۸۸: ۱۳۸۰).

له دوای روّلی نهرده شیر بو بونیادنانی ناتشگا، ناوی (مویید کارتیر) دی که روّلیکی زوّر مهزنی ههبووه بو هاندان و دروست کردنی ناتشگا، له لایه کی دیواری بون خانه (که عبه می زهرده شت) یه کی له کاره کانی بونیادنانی ناتشگا بووه، وه که ههریمه کانی پارس و پارت و (بابل و میسان و نه دیابین و ناشوری کوّن) وه که ههریمه کانی پارس و پارت و (بابل و میسان و نه دیابین و ناشوری کوّن) نازه رینجان و ره ی و کهرمان و سیستان و خوّراسان و گرگان تا پیشاوه (دریای، ۱۳۸۳: ۱۵)، ههروه ها له که عبه ی زهرده شتدا زیاتر ناماژه به مه ده کات که له گهل سوپای پاشا بووه، بو ههر ده قهریک ده پوزیشت له و شوینه ناته شگای بونیادده نا، به وه ی پهرستگای نایینه کانی تری رووخاندوه و ناتشگای له شوینی، دروست کردووه، هه تا خوّی سهرپهرشتی ناتشگاکانی دیاری کردوون (شعبانی، دروست کردووه، هه تا خوّی سهرپهرشتی ناتشگاکانی دیاری کردوون (شعبانی، ناتشگا له همه مو و ههریم و شاره کانی ده رده که ده یت ژماره یه کی یه که با زوّر نامانجی پاشاکانی ساسانی له بونیادنانی ناتشگا سیاسی بو و بین، ویستوویانه له نامانجی پاشاکانی ساسانی له بونیادنانی ناتشگا سیاسی بو و بین، ویستوویانه له رینگه کارتیر نایینه وه کوّنتروّلی کوّمه لگای ساسانی بکه نامینه کارتیر نایینی بوه، نه دویش به چهسپاندنی تاک نایین و رینگه نه دان به نایینه کانی تر .

له بهرده نووسراوی که عبهی زهرده شت له بهندی (۱۷) دا هاتووه، کاتی

(شاپووری یه که م) باسی شه پره کانی له دژی پو مه کان ده کات، ناماژه به چه ندین ناتشگا ده کات، به ناوی خوّی و کچ و کوپه کانی دروستی کردوون، وه ک ناتشگای (خوسره و شاپوور)، یان به ناوی کچه که ی (نازه رناهید) کوپه کانی (هورمزد و شاپور و نمرسی) (عریان، ۱۳۸۲:کتیبه کعبه زردشت، بند ۱۷)، هه روه ها طبری ناماژه به که سایه تیه که به ناوی (مه هر نرسه) ده کات که پله ی سه روّک وه زیرانی هه بووه له (رستاق ده شتبارین) سه ر به نه ده شیرخوره له هه ریّمی فارس، که چوار دیّی دروست کردووه، له هه ر دیّیه کدا ناتشگایه کی تیّدا بونیا دناوه (۱۹۹۸: ۱۱)، یه کی بو خوّی بووه نه وانی تر بو کوپه کانی بووه (کریستنسن، ۱۹۵۷: ۱۹۵۷)، یه کی بو خوّی (بووه نه وانی تر بو کوپه کانی بووه (کریستنسن، ۱۹۵۷: ۲۱گ؛ مصطفوی، ۱۳۲۳: بریاری داوه به بونیا دنانی ژماره کی زوّر ناتشگا، بو نموونه له و لاتی دوور پرووبار (نریک شاری به غدای ئیستا) ناتشگایه کی دروست کردووه (المسعودی، ۱۹۷۳: ۲۱) .

به فدرمانی شاکان ژمارهید کی زور له ئاتشگا دروست کراوه، به لام پی ده ده فدرمانی شاکان ژمارهید کی و مدزنیدوه، بو نموونه المسعودی ده چیخ جیاوازیان هدبوویی له شیره شکوداری و مدزنیدوه، بو نموونه المسعودی ده گیریتهوه له سهرده می خویدا پاشماوه ی ئاتشگایه ک مابووه، له (ئیسته خر) هدریمی فارس سهردانی کردووه، بینیویه تی به شیروازی کی سهرنج پاکیش و سهرسسوپهینه ری دروستکراوه و وتویه تی خانوه کی جوان وشکودار بوو، به کوله که که پارچه یی، به نهستووری و به رزی سهرسووپهینه دروست کرابوو، چهندین وینه ی عه جایب و غهریبی گیاندارانی وه که نهسپ و ناژه لی تری له سهر کیشرابو، له پرووی شیره و گهورهییه وه مروقیان سهرسام ده کرد، به دموری خانوه که ناته توانی نه و ناوچه یه، نه م وینانه یان به وینه ی پیغه مبه ره کانی پیکهینابوو، دانیشتوانی نه و ناوچه یه، نه م وینانه یان به وینه ی پیشوو ده زانی (۱۹۷۳: ۲: ۲۶۶)، به هه مان شیره (القزوینی) نیش دووپاتی ده کاته وه که ناتشگایه کی مه زن بووه و که و تبووه ده ره وه ی شار، کاتی ده چیته ژووری بینایه کی سهرسوپهینه ربووه (۱۹۹۰: ۱۹۲۵).

به پینی کنه و پشکنینه شوی نه واربیه کان ژمارهیه کی زوّر پاشماوه ی ئاتشگا دوّزراوه ته وه که بو سهرده می ساسانی ده گه پینه وه که بو سهرده می ساسانی ده گه پینه وه که بورنه، به پینی نه و پیگه جیاوازیان هه بوونه، به پینی نه و پیگه

بهرزهی ههیانبووه جیّگای ریّز بوونه، بوّیه سیّ پهرستگای زوّر گرینگ و پیروّز له سیّ شویّنی جیاواز ههبوونه (پیرنیا،۲۰۱۳ : ٤٠٥)، ههروه کو له (بندهش) دا هاتووه (ئاهورامهزدا) ئهو سیی جوّره ئاگرهی بهناوه کانی (ئادهرفهنباگ، ئازهر گشنسب، ئازهربورزین) ابو پاریّزگاری کردن له جیهان دروست کردووه (بندهش: ۱۲۵)،

لهسهردهمی ساسانیهکاندا، ئاتشگاکان روّلیّکسی گرینگسی سیاسسی و کومهلایهتی و ئابووریان ههبووه، ویّرای ئهوه وهکو ناوهندیّکی فیّربوونیش بوونه، همندی نه ئاتشگاکان بهتایبهتی ئهوانهی که دیاری کرابوون بو چینسی دهسهلاتداران بوّکهس نهبووه سهردارانی بکات، جیّگای ریّن وحورمهت بوونه، بهلام مهبهستی بونیادانانی ئهو ههموو ئاتشگایه زیاتر بو پاراستن و گرینگی دان به بیروباوهری دهولهت بووه، ههروهکو یهکیّك له تویّرژهران ئاماژه بهوه دهکات، که ههر میللهتیّك لهپال ههبوونی کهسایهتی نهتهوهیی سهربهخوّ، پیّویستی به ژیّرخانیّکی روّشنبیری و ئایینی بههیّز همبووه، لهم روانگهوه ساسانیهکان ههمیشه له همولّی بهوه دابوونه که ئایینی دهولهتهکهیان به به هیّزی بمینیّتهوه (العتابی، ۲۰۱۳).

⁽۱) ماتشگای ازر گشنسب(اذرخش) له باکوری شاری گهنجه (شیز) نزیبك نورمیه (روزاییه) ده کهونیته نیّروان مدراغه و زنجان، له نازوربایجان،هدروه کو Jackson ناماژوی پسی دهکات، که پهرستگایه کی مهزن بووه و شورتنه کهی دیاری دهکات، بهوهی ده کهورته نیّر که لاّوه کانی ته خت سلیّمان له نیّران نیسوه ریّگای نیّران نیرور به همهدان (۱۹۰۱: ۱۹۷۷) ، نادور بورزین میهر، نهو ناتشگایه شورنیّکی تایبه تی همبووه له لای نهشکانیه کان، ده کهورته چیای (ریقاند)له زنجیره چیاکانی نیشاپرور له خوراسان که مهلّبهندی سهره کی بنه مالّهی نهشکانیه کان بووه (نفیسی، ۱۳۸۸) تایبه ت بووه به جوتیاران و پیشهوه ران (پیکوّلوّسکایا،۱۳۱۷) ناتشگای نادور فارنباگ، نهم ناتشگایه دهکهریّته کاریان له ههریّمی فارس که تایبه ت بووه به چینی پیاوانی نایینی (کریستنسن، ۱۹۵۷).

٥:١:٢ رۆٽى ئاتشگا له بوارى رۆشنبيرى و زانستيدا

ئاتشگاكان بـ ق مەبەستى پاراستنى ئاگرى پيرۆز وئەنجام دانىي ستايش و نماز (نویز) و پارانهوه و کوبوونهوهی باوه رداران بووه (بویس، ۲۰۱۰ :۱۰۳)، به لام دواتر وهکو ناوهندیک بو فیریوون و روشنبیر کردنی تاکهکانی کو مهلگا بهکارهاتووه، رِّ مَارِهِ يِهِ كُنِي زَوْرِي نَاتِشُكُا لِهُ هُمُورِ بِهُ شَيِّكِي دَوْلُهُ تَنِي سَاسَانِي بُونِيادِنراوه، رۆڭنكى گرينگيان بينيوه له پەروەردە و فيْر كردن (بيــژن، ١٣٥٠ :٥٢)، ســەرەتا شیوازی دروست کردنی ئاتشگا ساده بووه، ههروهکو ئاماژهی پی کرا (زراعی، ۱۳۹۵ ۱۳۰۰)، به لام دواتر به هؤی مانهوهی سهرپهرشتیارانی ئاتشگا، بهتایبهت ئه و موییدانهی خاوهن زانست و رؤشنبیرو زانا بوون، پیویست بوو شوینی حدواندوهيان هديئ (پيكۆلۆسكايا، ١٣٦٧: ٤٧١)، هدروهها بۆ ئدواندى ئارەزووى فيربوونيان ههبووه، به تايبهتي زانستي ئاييني دههاتن بـوٚ ئاتشگا له رێگهي ینشکهش کردنی وتار کو دهبوونهوه بو نهوان ژووری تر زیاد کرا، دواتر نهو ژوورانه بسوون به کلاسی سیدرهتایی بو فیریسوون (اذرگشنسیب، ۱۳۵۳ :۱۷)، بسو نهو موبیداندی که شارهزا بوون لهبارهی نووسراوه پیروزهکان وهك بهشه کانی ناقیستا و زانیاری لهبارهی زورده شتیدت شوینی تایبه تیان ههبووه، له زوربه ی سهرچاوه کان ئهو شوينه به چهند شيوازيك هاتووه (مغستان، هيريدستان، دبيرستان، دبستان، فرهنگستان) (دریایی، ۱۳۹۰: ۱۶٤؛ بیژن، ۱۳۱۵: ۲۱)، دیاره هیربدستان تهنها له ئاتشگا مەزنەكان ھەببورە، بەرەي شوپنەكە فراوان ببورە بىز نوپىر و پارانەرە و بهشنکی تری بو فنرکردن به کارهاتووه، موبیده کان بو زیاتر ناشنا بوون به زانست وزانیاری پنویستیان به خویندنهوهی پهرتووکی زانستی ئاییینی و سروشت و فهلسه فه ههبووه، وهرگیرانی پهرتووکی زمانه جیاوازهکانی (یونانی و هیندی و رۆمانى) بۆ زمانى يەھلەوى ھەروەكو يېشتر ئاماۋەى يى كرا، بوو بە ھۆى زۆر بوونی ژمارهی پهرتوکه کان، جا به مهبهستی پاراستنی کتیبه کان پیویستی به شويننيكي تايبهت بووه هدر لدناو ئاتشگاكان شوينني تايبهت (پدرتووكخانه) دروستكرا، ئەمەش بىروە ھىزى ياراسىتنى ھەزارەھا كتيب، بىزىد يەرتوركخانە پهروهست سووه به ئاتشگا، له ئاتشگای (ئازهر گوشنسهب) پهرتوکخانهیه کی مهزنی ههبووه بهناوی (گنج شاپیگان) یان (گنج شیزیگان) ژمارهیه کی زوّر پهرتوکی تیّدا بیووه، فیرخ نامیاژه بهمه دهکات له تهنیشت ناتشگای پهرتوکخانهیه کی مهزن ههبووه، بهتایبه تی له ناتشگا مهزنه کان وه ک ناتشگای (ئازهر گوشنسب) که ههزارها پهرتووکی تیّدابووه (۱۳٤٥: ۱۷)، پیگولوّسکایا بههمان شیّوه ناماژه دهکات بهمه دهکات بهوهی ئهتروّپاتگان له همموو سهردهمیّک مهلّبه ندی نایینی بووه، لهسهرانسهری ولات ناوبانگی ههبووه، له ناوچهی (گزنگ) لهلای ناتشگای بهناوبانگی (ازر کشنسب) فیّرگهیه که ههبووه بو پهروهرده و فیرکردنی موغه کان بهناوبانگی (ازر کشنسب) فیّرگهیه که ههبووه بو قوتابخانهیه کی مهزن بوو بیّت بو پیّگهیاندنی موغه کان، بویه له سهرانسه دی قوتابخانهیه کی مهزن بوو بیّت بو پیّگهیاندنی موغه کان، بویه له سهرانسه دهوله تی ساسانی ده هاتن بوئه وی پیگهیاندنی موغه کان، بویه له سهرانسه ده وله تی ساسانی ده هاتن بوئه وی بهمه به ستی فیّربوونی بنه ماکانی نایینی ده وله تی ساسانی ده ناخه دانی نویژ و پارانه وه.

لهههریه ک ناتشگاکانی (نهتروّپاتین(نهزهربیجان)، رهی، هیند، یوّنان) نوسخهیه کی نافیّستای تیّدابووه وه کو سهرچاوهیه کی سهره کی و بابه تی گشتگیر، ریّگه پسی درابوو بسیّ فیّربوونی گشتی و له ههر چوار ناتشگاکه دهخویّندرا (ضمیری، ۱۳۷۳: ۳۲؛ حکمت، ۱۳۵۰: ۱۱۰)، که واته نه و بابه تانه ی له ناتشگا دهخویّنران زیاتر پهروهرده ی نایینی بووه، به لام به شیّك له توویژهران ناماژه به وه که ده کهن پیشتر واتا پیش دامه زراندنی ده زگاکانی زانستی، بو فیربوونی پزیشکی و زانسته کانی تری وه ک فه لسه فه و نهستیره ناسی، ههر له ناتشگا ده خویّنرا (زرگران و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۰۵)، ویّرای بنه ماکانی نایینی زهرده شتی و شهرحه کانی ناقشگا و زانستگا، ناتشگا زیاتر نهرکی فیرکردن و پهروهرده ی نایینی دامه زراندنی قوتابخانه و زانستگا، ناتشگا زیاتر نه کهی فیرکردن و پهروه دوی دامه زراندنی قوتابخانه و زانستگا، ناتشگا زیاتر نه کهی فیرکردن و پهروه دوی نایینی له نهستو بووه.

0:F ناوەندى ئايينى جووەكان لە دەوٽەتى ساسانيدا :

له دورلاتی ساسانیدا جگه له ئایینی روسمی دورلات زوردوشتی ئایینی تر همهرونه، به تایبهتی له بهشی روزئاوای وه ئایینه کانی جرو (یههودی)و مهسیعی لهبهشی روزهدلاتیش بوودی، ههر یه که له نایینانه کهم و زور کاریگهریان لهسهر لایهنی زانستی و روزشنبیریی دورلهتی ساسانیدا ههبووه، چونکه خاوهنی زانستگا و قوتابخانه تایبهت به خویان بوونه، بویه لهم روانگهوه ئاماژه به میژوو و روللی ههریه که لهو ئایینانه ده کری:

ا: ٥:٢. مێژووی جووهکان له دەوٽەتی ساسانیدا

بوونی جووه کان له و لاتی دوو رووبار و روزه ه لات بو سه ده ی شه شه می پیش زایین و هه لمه ته سه ربازییه کانی ناشووری نوی (۹۱۱-۱۱۳پ.ز)ده گهرینته وه، به تایبه تی هه لمه تی (سه رجونی دووه م) له (۷۲۲پ.ز) بو سه ر شانشینی باکوور (ئیسرائیل) بووه و کوتایی پی هیناوه و ژماره یه کی زوری لی به دیلگرتوون، له ولاتی دوو رووبار و تورکیا و نیرانی نه مرود، نیشته جی ی کردوون (سوسه، ۲۰۰۳) هم روه له پهیمانی کون هاتووه هم روه له پهیمانی کون هاتووه (پاشای ناشوور به دیلگیراوانی گواستوه ته وه بو ناشوور له حلح ، (حلح)له سه رووباری

خابور له ناوچهی جوّزان (۱۱) له شاره کانی میدی نیشته جیّ کراون) (سفر الملوك الثانی ۱۱/۱۸).

لەسسەردەمى بابلى نسوى (٦١٢ - ٥٣٩ پ.ز) بە تسايبەتى لەسسەردەمى (نەبوخەزنەسەرى دووەم،١٠٤ - ٥٦٦ پ.ز) لە نزيكەى ساڭى (٥٨٦ پ.ز) مەلمەتى سەربازى كردە سەر شانشينى باشوور شانشينى (يەھوذا) ى لەناوبردووە .

بهم جوّره جووه کان له زوّریه ی ههریمه کانی ژیر ده سه لاتی دهوله تی ساسانی پهرشویلاویوون له نهرمه نستان تا که نداوی عهرهبی ههریمی فارس، لهبه شی باکووری روّژهه لات تا دهریای خهزه ر له به شی پوژهه لات تا ولاتی میدیا (یارشاطر، ۱۳٤٤: ۳٤٦)، جووه کان له زوّریه ی شاره کان هه بوونه، به لام له هیچ شاری ک زوّرینه نهبوونه، ته نها له شاری بابل نه بیت، که ببوو به مهلبه ندی سهره کی شاریک زوّرینه بو پو پولی نهبوخه زنه سر بگه پیته و که جووه کانی له پایته خت جووه کان، لهوانه یه بو پیچهوانه ی ناشووریه کان به دیلگیراوانی له پایته خت نیشته جی کردووه، به پیچهوانه ی ناشووریه کان به دیلگیراوانی له پایته خت نیشته جی نه ده کرد و دووریانی ده خستنه و بو ناوچه دووره ده سته کان، به مهبه ستی پاراستنی ناسایشی و لات (محمد، ۱۹۸۳: ۲۹۱)، به م جوّره بابل بوو به مهره که دووه کان .

⁽۱). له بارهی جۆزان لفوانهیه ناوچهیه کی فراوانتر بیّت له شاریّك و نزیك بیّت له رووبار، لهوه دهچیی رووباری قزل نوزون بین، که دهکمویّته باکووری روّژهه لاّتی دریاچه ی نورمیه که پیشتر زموی میدییه کان بووه (جممیل، ۲۰۱۲: ۱۵۸)

⁽۲) .همروهکو له تمورات سفر ارمیا ۳۲: ۲۸-۲۹-۳۹) ناماژه بمو رووداوه کراوه، ابن العبری ناماژه بهم رووداوه دهکات: که نمبوخهزنمسری دووهم شانشینی یههوذای له ناویردووه و همیکهلی سووتاندوه (رووداوه دهکات: که نمبوخهزنمسری دووهم شانشینی یههوذای له ناویردووه و همیکهلی سووتاندوه و نوورشملیمی (۲۰ اسلامی) به دیلگرتوه و دواتر و بران کردووه (سفر الملوك الشانی ۲۰: ۲-۷) و ژمارهیه کی زوری جووه کانی به دیلگرتوه و دواتر را گریزراوون بو باکووری ولاتی دوو رووبار و نیران وتورکیا (سوسه، ۲۰۰۱: ۲۳) ،

0:۲:۲. پەپوەندى جوۋەكان لەگەن دەونەتى ساسانى

پهیوهندی جووه کان له گهل ده سه لاتدارانی ساسانی نزیکه ی هه شت سه ده دو ستانه و ناشتی بووه، هه ر له سه رده می نه خمینیه کان تا کوتایی سه رده می نه شکانی، به لام له و ماوهیه دا، واتا له ماوه ی فه رمان و هایی ساسانیه کان رهوشه که گورانکاری به سه ردا هاتووه، چونکه دامه زراندنی ده وله ت له سه ربنه مای نایین بووه، ده رئه نجامی خرابی لیکه و ته وه کوتایی به و پهیوه ندی ناشتیانه هینا (لوی، ۱۳۳۹: ۲۲۱)، به تایبه تی له سه ره تایی دامه زراندنی ده وله تدا، که هه ولی چه سیاندنی یه که نایین د ژایه تی نایینه کانی تر ده کرا، نه ویش به هوی :

ا. بو پتهوکردنی پایه کانی ده سه لاتی نوی به چه سپاندنی یه ک تایدیوّلوژیا، له سهرتاسه ری ده ولّه ت ده ستی کرد، به سرینه وه ی هم مرو شوینه واریکی ده سه لاتی پیشووی (ملوك طوائف)وه ك هیمای ئازادی بیروباوه ری ئایینی بووه، له ریّگه ی هه لبرژاردنی موبیدانی زهرده شتی و ناردنیان بو هه موو لایه کی دهولّه تی ساسانی بو جی به جی کردنی فه رمانی (ده سه لاتی ناوه ند)ی دا ، هه روه کو له نووسینه کانی موبید (کارتیر) ده رده که وی دژایه تی گشت ئایینه کانی تسری کسردووه و په روخاندووه و له شوینی نه وان ناتشگای دروست کردووه .

ب. لهسهرهتایی دامهزراندنی دهولهت، ههموو ههریمه کان کونتروّل نه کرابوون، دیاره سی یه کی ههریمه کان له دهرهوه ی ده سه لاتی نهوان بووه به تایبه تی (مهرو، کهرمان، نهرمه نستان، نهدیابین) (فیرای،۱۳٤٤: ۳۵۲)، سهرخستنی نایینی دهوله ت بیو چهسپاندنی ده سیاسی بیووه، ههربویه چهوساندنهوه کایینه کانی تر له سهرهتایی دامهزراندنی دهولمته که به روونی دهرده کهوی .

بو نموونه دامهزری نهوگهتی ساسانی (ئهرده شیر) دژایه تی زوری جووه کانی کردووه، ئازار و ئه شکه نجه داون، به هوکاری ئهوه ی که لایه نگیری ئه شکانیه کان بوونه، غنیمه شناماژه به مه ده کات به وه ی دژایه تی کردنی جووه کان به هوی ئهوه وه بووه، که ئه وان لایه نگیر و پشتیوانی ئه شکانیه کان بوونه (۱۹۲٤:

۷۵)، چونکه سیسته می حوکمرانی ئهشکانی بریتی بوو، له لامه رکه زی و ثازادی بیروباوه ر گشت تایینه کانی تر ریگه پیدراو بووه.

له گهل جروهکان رهفتاری جیاواز بروه، بهوهی ئازادی ئایینیان ههبروه، ئهویش بق رۆڭىي كەسسايەتىي سىدرۆكى جووەكان (راس جالوت) دەگەر يىتەوە، خۆيسان لە د مسه لاتدارانی دمولهت نزیك ده كردهوه، به پیدانی باج و سهرانه و دیاری (الحسن، ۲۰۱٤: ۹۷)، به هزی نهو پهیوهندیه به هیزهی توانی نازادیه کی تهواو بو جووه کان فدراهام بكات، لهبدرامبدر ينداني باج و سدرانه، بهلام هدركاتي جووهكان باج سهرانهبان نهدایا به دورلمت، نهوا دووچاری نهشکهنجه و نازا دوپوونهوه، بهههمان شیّوه له سهردهمی (شاپووری دووهم) ئهویش به هوّی نه دانی باج و سهرانه بووه، به لام دواتسر هه لسوكه وتى (شاپوورى دووهم) گيورا، به وهي جووه كان توانيان له رينگهي دايكي شايوور كهناوي (ئه فراهورمز) بوو داوايان لي كرد ، داوا له (شایووری دووهم) بکات له گهل جووهکان بهسوّز بیّت و ههلسرکهوتی له گهلّیان بگزریت، تا وای لیهات (شایوور) نامادهی بونه و ناههنگهکانیان دهبوو(سوسه، ٢٠١٠ : ١٤٦)، ئەم پەيوەندىد بۆ رۆڭى (مار شەموئىل، يان صموئىل) سەرۆكى قوتابخانهی (نهر ردعه) ده گهریستهوه، که دیاری گرانبههای پیشکهش به (شاپووری دووهم) کردووه، سهردانی کؤشکی شاهانهی کردووه و نانی له لایان خواردووه و رهژووی پیشکهش به ناتشگای زهردهشتی کردوه، نهوانهی دوای نهویش ههمان ريخكهيان گرتۆتەبەر بۆ خۆ نزيكردنهوه له دەسەلات (غنيمه،١٩٢٤: ٧٧).

ساسانیه کان هدنده کیشه ی ثایینیان له گه ل جووه کان نهبووه، بهوه ی ثهوان زیاتر خاوه نی ثایینیکی داخراو بوونه و تهنها تایبه ت بووه به نهوه ی ئیسرائیل بهوه ی موژده ده و بانگخوازی نهبووه وه ثایینی مهسیحی، یاخود دهستیان نهده خسته ناو کاروباری سیاسی، بزیه ثهوان کاریگه ریان بز سهر ثایینی رهسمی دهوله تهبووه

⁽۱) .پنویست بدو نهوهی ثهر پؤسته وهربگری له نهوهی پنغهمسه داوود و ره گهزی نیسینه بیست (التطیلی، ۲۰۰۳ فی ۱۳۸۹) ،ویرای نهنجامدانی رنورهسمه نایینهکان، کاری کشتوکالی و بازرگانی خویانیان کردووه (علی،۱۹۹۳ که ۱۳۹۸)، بهتایبهتی نهو جووانهی نهبوخهزنهسری بابلی هیننابوویینه شاری بابل، (نویل مهروداخ) بوو به سهروک و نوینهدی جووهکان (راس جالوت) (ذیلایی، ۱۳۹۲ ت

(عبدالعليم و راشد، ۱۹۹۵: ۱۷۳۱)، له زوريدي سدردهمه کان جووه کان خاوهني خودموختاری خزیان برونه(شاحاك ۱۹۹۷: ۹۹)، بهلام لهگهل ئهوهش ههندی جار دووچاری چهوسانهوه و ههلویستی خرایی ههندی له شاکانی دهولهتی ساسانی بوونهتهوه، بهلام بهردهوام نهبووه، ههندي جار پهيوهندي نيوان ساسانيه کان جووه کان زور خوش بمووه، تا ئهو ئاستهى كه پروسهى هاوسهرگيرى له نيوان شاكانى ساسانی و جووهکان روویداوه، ههروهکو روونه ئهنجامدانی نهو پروسهیه گوزارشت له بهرزی پیکهی کومهلایهتی جروهکان دهکات له کوشکی ساسانی، دیاره ئهم نەرىتە يىشتر لەسەردەمى ئەخمىنيەكان ھەببورە، ھەررەكو لە يەيمانى كۆن ئاماۋە به هاوسـهرگیری نیّـوان ئهسـتیّر و پاشـا (ئهحشوّریشــی یهکهم، ۴۸٦-٤٦٥ پ.ز) كراوه (سفراستير. ٢: ١٩)، ساسانيه كانيش ههمان يروسهان دوورباره كردوتهوه هدروه کو (یهزدگوردی یه کهم، ۳۹۹-۴۲۱ز) هاوسه رگیری له گه ل (شوشین دو خت) کچی (راس جالوت) کردووه، کاریگدری زوری هدیووه بو پاراستنی بدرژ دوهندی جووه کانی له ناو دهولهتی ساسانی (شوشین دؤخت)که نازناوی مهلیکهی ههبووه (کریستنسین، ۱۹۵۷: ۲۵۸۱)، پهزدگیورد لهبهر خیاتری نهو شیاژنه پەرستگايەكى مەزنى بۆ جووەكان لە ئەصفەھان دروست كردووە (ابن حوقل، ١٩٩٢ : ۲۰۹)، هدر لدو شاره نشينگديدكي مدزني جووهكاني ليي بيووه، ئدو شاژنه دایکی به هرامی چوارهم و نهرسی بووه (Loeb 2011: 273)، لهبدر زوّری جووه کان له و شاره، به شاری یه هودی ناسراوه (سرشار، ۱۳۹۱: ٤٤).

ئه گهر له سهرهتایی دامهزراندنی دهولهت چهساندنهوه بروه کان ثایینی بوو بینت، نهوا نهم جاریش پهیوهندی به پهفتار و ههلسوکهوتی جووه کانهوه ههبووه، همروه کسو لهمساوه ی فهرمسانرهوایی (فهیسرووزی پهکهم، ۴۸۸-۱۳۵ز) نامساژه بهپرووداویک ده کسری که جووه کان پیستی دوو له پیاوانی ثایینی زهردشتیان به زیندوویی دامالمی بوو، شارهزایه که له میژووی ساسانی پنی وایه بههوی ههوالایکی نادروست بلاوببووه، که گوایه جووه کان دوو پیاوی زهرده شتیان به زیندوویی کهول کردبوه، بسویه فهیروز) زور به توندی ئازاری داون، به تایبهتی جووه کانی نهصفههان، که ژمارهیه کی زوریان لهو شاره نیشته جی ببوون وه ک ناماژه ی بو کرا، نیوه ی دانیشتوانه کهی لهناویردووه و منداله کانی ناردووه بو ناتشگا تاوه کو فیری پهرستشی نایینی زهرده شتی ببن و قوتابخانه و دادگا و پهرستگاکانی داخستوون، پهرستشی نایینی زهرده شتی ببن و قوتابخانه و دادگا و پهرستگاکانی داخستوون،

وله سالّی (٤٧١ز) پیشهوای جووه کانی نهو کات زانا (حنا ماری) له سیداره داوه، همروهها له سالّی (٤٩٢ز) دوو زانای تری بهناویانگ به ناوه کانی (مرزترا و هنینا) ی له سیداره داوه 273: 2012, Loeb))

هدروهها کیسرای دووهم (خوسرهو پهرویز) سزای جووهکانی دا، چونکه نهوان لایهنگیری شوّرشهکهی (بههرام چوّپین) یان کردووه، چوونهته پال شوّرشهکهی، له رووی تابوورییهوه یارمهتیان داوه، کیسراش پاش سهرکوت کردنی شوّرشهکهی (بههرام) زوّر به توندی سزای جووهکانی دا ژمارهیه کی زوّری لی کوشتن و تازاری دان (سعفان، ۱۹۸۸: ۲۹۱)، بوّیه ههندی له جووهکان ناچار بوون دهولهتی ساسانی به جی بهیّلن و کوّچ بکهن بوّ هیندستان و شانشینهکانی عهرهبی له دورگهی عهرهبی (الناصری،۱۹۹۱، ۳۷۱)

۵:۲:۳. مُوْناغەكانى خويْندن

لهلای زوربه ی نهتهوه کان، سیستهم و شیوازی پهروهرده و فیرکردن لهیه ک نزیک بسووه بهوه ی سهره تا پهروهرده ی خیرانی دهست پسی ده کات وه کو له قوناغی پهروهرده ی سهره تایی که نهرکی خیران بووه بو پینگهیاندنی مندال، به تایبه تی له لایه نی پهروهرده ی پهروهرده ی پهوشت و به ها نه خلاقیه کان و په فتاره به رزه کان، له کومه لگای جووه کان سهره تا ته نها پیویست بوو له سهر مندالان دلسوز بین بو (یه هوه) و نامور گاری ده کران تا بین به مروق یکی پیگهیشتو و پاریزه رله نایین و داب و

نهریتی نهتموه که که بکات (الطراونیة، ۲۰۰٤: ۹۹)، دواتر گۆړانکاری به سه شیروازی پهروم ده و فیرکردن دا هات به هوی ثاواره بوونیان، له رینگه ماندان و فرمانی پیشه وایان و زانایانی ثایینی وه ک زانا (جوزیا بن جامالا) له سالی (۱۹۶ز) فهرمانی ده رکرد به پیریستی دانا بونیادنانی قوتابخانه له هه مو شاریک، تاوه کو که س بی به ش نه بی له خویندن، له و ته به ناوبانگه که ی دا ها تووه (نه گهر شاریک به هوی رووبار برکه وه ببیت به دووبه شه وه هیچ پردیک نه بی له نیرانیان، پیریستی به پردی بیت بو په رینه وه، نه وا پیریستی زیاتری به قوتابخانه هه یه) (عبدالدائیم، به پردی بیت بو په رینه وه، نه وا پیریستی زیاتری به قوتابخانه هه یه) (عبدالدائیم، به فاکته ریکی گرینگیان زانیوه بو مانه وه و پاراستنی میروو و کولت وور و به فاکته ریکی گرینگیان زانیوه بو مانه وه و پاراستنی میروو و کولت وور و بیروب وه ری تایینیان، فیرکردن له چوار چیوه ی تاییه تی خیرانی نه ما، منداله کان بیروب وه ری به دامه زراوه یی ته نه اله ریکه ی په نه دو ناموژگاری په روه رده نه ده کران ، به لکو بو و به دامه زراوه یی و به رنامه ی بو دار پردرا، هه رله په رستگاکان (کونیش، که نیسه) ابووه، بویه له لای جووه کان دو و جور په رستگاکان (کونیش، که نیسه) ابووه، بویه له له که جووه کان دو و جور په رستگاکان (کونیش، که نیسه) ابووه، بویه له لای جووه کان دو و جور په رستگاکان (کونیش، که نیسه) ابوده، بویه له لای

ا: بیت التجمع (ها - کنست) ئهو پهرستگایه تایبهت به نوی و پارانهوه و سرووتی ئایینی (حامد، ۲۰۱٤: ۲۳۱).

ب: جوّری دووه می پهرستگا تایبه ت بوو بو فیربوون و پی ی دهوترا (بیت سال مدراش) و (بیت سیفر)، سهره تا مندال له تهمه نی شه ش سال ی ده نیردران بو (بیت سیفر) تایبه ت بووه بو بنه ماکانی نایینی، که پیّیان دهوت (بیت سیفر) وه کو قوتابخانه ی سهره تایی وابووه، کاتیّ ک مندال نه و قوتاغه ی ته واو ده کرد به رهو قوتاغی تر ده چوو پیّیان دهوت (بیت همدراش "المدارس) (المسیری، ۱۹۹۹: قوتاغیّ کی تر ده چوو پیّیان دهوت (بیت همدراش "المدارس) (التب رب) بیت سید به وانه ی له وی دهیان دهوتین (مندالانی بیت سید) (اتیجر واخرون، به به واخرون، ۱۹۹۵: ۲۳۹) تا تهمه نی ده سالی میشنایان ده خویّند، له سیّرده سالی ته لمودیان

⁽۱). کلّیسا: کهنیسه، کنشا، وهر گیّردراوی وشهی یوّنانی (اکلیسا) یه، به واتای (تجمع) یان (دعوة) دیّ، یان له وشهی سریانی (کنشا) هاتووه که نهویش ههر به مانای کوّمهلگا (تجمع) دیّ، نهم ناوه له ناو نیمپراتوّریه تی پوّمانی سهری ههلّداوه و پهیوهندی به شویّنی سهرههلّدانی مهسیحیهوه نییه که نورشهلیمه، نهو شویّنه له نوّرشهلیم پی دهوترا مالّی خودا (المجمع)که پیّغهمبهر عیسی (د. خ) دروّیشت بو نهوی خهلکی فیری بیروباویوی راستی دهکرد (الزیات، ۲۰۰۱ (۱۲۱)).

ته واو ده کرد (میغولیفسکی، ۲۰۰۹: ۳۸۳)، ئهم سیسته مه تایبه ت بروه بو نه و کاته ی له ئۆرشه لیم بوونه، به لام دواتر به هوی شه پی نیّوان جووه کان و پوّمه کان و پووخانی (هه یکه ل) و دوور خرانه وه و ناواره بوون، زوّربه ی قوتابخانه کانی ئوّرشه لیم داخران له به ر نه وه زیاتر سیسته می فیّرکاری جووه کان له به شمی پورْهه لات په رهی ده سه ند، به تایبه تی له بابل زانایانی جوو، توانیان پاریّزگاری له کیان و نایین و مهزهه بی خوّیان بکه ن، له پیّگه ی قوتابخانه ی تایبه ت له و شویّنانه ی کوّچیان بو کرد بوون دروست بکه ن، که به ناوی (بیت مدارش) یان (دار دراسه) با به ته نایی نور ده کران (ناس، ۱۳۵۵ ۱۳۵۸).

ئهم شیرازه فیرکردنه وهکو خویندنی سهرهتایی وابووه ،چونکه قوتابخانهی ئاست بهرز یان ئاکادیمیای زانستی ئایینی ئاست بهرز، یان زانستگا پیی دهوترا (یهشیقا)، ئهو زانستگا ئاست بهرزانه زیاتر لهشاری بابل بوونه، ئهویش بههوی گرینگی و پیگهی بابل له رووی میژوویی و شارستانیتی وه بووه، ساسانیهکان ریگهیان بهم ناوهندانه دابوو، له چوارچیوهی پاراستنی ئاسایشی دهولهت دریژه به چالاکییهکانی خویان بدهن.

٤:0:٢. ئاكادىميا (يەشىڤا)ى زانستى ئايىنى جوو

له ژیر سایهی دهولهتی ساسانیدا جووهکان به و نازادییهی همیانبووه، بیز پاراستنی کولتوور و بیروباوه و نهتهوهیی خویان چهندین دامهزراوهی فیریوونیان همهووه، پیشتر له نورشهلیم بو بیستنی حوکم و چونیهتی نهنجامدانی مهراسیمه نایینیهکان کودهبوونه و گوییان له (تمورات)دهگرت، له سمر زمانی نهوانهی لهبهریان بوو، واتا به شیوهی زاره کی گوییان ده گرت ، بهزمانی عیبری به و شیوه کوبسوونه و دانیشتنانهیان دهوت یه سسیقا (یشتیقا :پشتیقاه) (۱۵۷ کوبسوونه و دانیشتنانهیان دهوت یه شده و بوخویندنی کولتوری نایینی جووه کان بووه (جواد، ۲۰۱۳: ۲۷۹)، له شیوهی کوبوونه و و نهلقهی نایینی بووه له لایهن زانایانی نایینی ناست به رز به ریوه ده بردرا، (راس جالوت) وه کود ده زگایه کی نیداری و نابووری پشتیوانی له و ناوه نده ده کرد، که هم رکومه نایینیان ده کرد و ماموستایه کی تایبه تی خوی همهووه، دیراسه و شروقه ی ده ده کی نایینیان ده کرد و

وه لامی پرسیاره کان دهدرایهوه و گفتوگؤی لهسهر ده کرا، بابه ته کان زیاتر شیکردنهوه و لْيُكدانهوه بو كتيبي ييروز بوون يي ي دورترا (هالاخاه) كه بهواتاي ريْگا يان مەزھەب يان شەرىعەى (تەلمود) دەھات، ھەروەھا بابەتەكانى چىرۆك و ئەفسانە دهخويندرا، يع دوترا (هااگدا) (عبدالعليم وراشد، ١٩٩٥: ٢١؛ المدلل وابو عامر، ٢٠١٣: ١٠)، ثموانمي لمو ناومندانه دمردهچوون دمبوون به زاناي تاييني (الشريف ،۲۱: ۲۰۱۹)، گرینگیان زیاتر به بابهتی نایینی دهدا، دیاره نهویش بو یارنزگاری کردن له نایینه کهیان و رهسه نایه تی خویان بووه، ههروه کو تویژه ریک ناماژه بهمه دهکات که جووهکان به دریژایی میژووویان ههمیشه له خهمی یاریزگاری کردنی سهربهخویی و رهسهنایهتی خویان بوون، له رینگهی فیربوونی زیاتری ئایینه کهیان (مینوا، ۲۰۰۵: ۲۷)، کاتی جروه کان له بابل بوون، چهندهها قوتابخانهی تایبهت به خزیان همبروه وهك : نهر دعه- سورا- فومیدیثه (بمبادیته) الماحوزی -شیلهی، گشتیان له بابل لهسهر روویاری فورات بوونه، سورا لهبهشی باکوور(نههر دعا) بووه لهبهشي باشووري نهردعا فومبهديثا ههبووه، نهوهي تيبيني دهكري هدرچەندە ریژ میدکی زؤری جوو له زؤربدی بەشدكانی دەوللەتى ساسانى ھەبووند، به لام گرینگی زیاتر به شاری بابل دراوه، چونکه بابل به پایته ختی جووه کان دانراوه و جووهکانی ناوچهکانی تر بو پهرستن و فیرپوون روویان له و شاره کردووه، هدروها بابل خاوهنی میدروو و شارستانیتی دیاری ناوچهکه بووه، پاشخانیکی رؤشنبیری مهزنی ههبووه، جووهکان توانیان سوود له بهرههم و سهرچاوهکانی بابلی كۆن بېينن، بۆ نموونه تەلمودى بابل كه تاوەكو ئۆستاش وەك سەرچاوەي ئايىنى لە لای هدموو جووهکانی جیهان به تهواوتر و پهسندتره (مصالحه، ۲۰۰۹ ۲۰۰۱).

چهندبن ناوهندی تویزینهوهی نایینی له بابل ههبوونه ، گرینگترینیان بریتین له:

ا:٤:١: ٥:٢:٤:١

سورا ناوی شاریک بووه له ناوه راستی ولاتی دوو رووبار لهبهشی روزهه لاتی رووباری فورات (ظاظا، ۱۹۷۱: ۹۹)، له بابلی کون له نزیك (حلله)ی نیستا بووه، (سورا) ناوی لقیکی رووباری فورات بووه، وشهکه عیبریه به مانای (زموی نزم) دي (الدويكات ،۲۰۱۰: ۱۰۳)، ياقوت الحموى ناماره بهمه دهكات كه (سورا) شويننكه له عيراق له زموى بابل نزيكه له حيلله و مهزيديه (١٩٧٧: ٣: ۲۷۸)، دیاره نهم شوینه مهلبهندی نیشته جنی جووه کان بووه، له سهرهتای راگواستنیان بو بابل، هدروهها نهو جروانهی له دوای هیرشسی روّما کوچیان کردووه و هدر لهو شوینه نیشتهجی بوونه (علی، ۱۹۹۳: ۲۵۷)، بویه ریژهیه کی زۆرى جووهكان لەر شارە نىشتەجى كراوون، ديارە ھەر لەوى فىرگەي تايبەت به خوّیان بونیادناوه، هدر بدو ناوهش به ناویانگ بووه(التطیلی، ۲۰۰۲: ۳۱۶)، رویان عهريقا (اريخا) (مردووه له سالي ٢٤٧ز) (التطيلي،٢٠٠٢: ٣٨٦)، زانايهكي ناسراوی بابل بوو، دەچێته فەلەستىن بۆ لای (يەھوزا ھەناسى) بۆ خوێندن لە دوای گهراندوهی (سوسیه، ۲۰۰: ۱۸۹)، له سیالی (۲۱۹ز) نهو ناکادیمییای دامهزراندووه، سهره تا موفه تیشی بازاری بابل بووه له لایهن (راس جالوت) دیاری کرابوو(البدری،۲۰۰۷: ٤٩)، به لام دوای که بوو به بهریدوبهری تاکادیمیای سورا دەستى لەكاركىشايەوە، سەربەرشتى (١٢٠٠) خويندكار بووە، ھەنىدىكيان خىزى لەرووى ئابوورىيەوە يارمەتى داون، چىونكە خاوەن سىدرمايەكى زۆر بىووە، لە کهسایه تیه دیاره کانی بابل بووه و جیکهی ریز وستایشی خهالکی بووه، لهگهال (مبار شهموّئیل)ی فهله کناس هاودهمی به یه کهوه روّلیّکی مهزنیان ههبووه له ينشخستني يهشيڤاي سورا (غنيمه،١٩٢٥).

ئه و ئه کادیمیه ئایینیه ئاستیکی به رزی زانستی هه بیوو، وه ک گهوره تسرین ئاکادیمای یه هودی پیریست بیوو، ئه و مامؤستای له و یه شیقایه وانه بلیّنه وه ئاستیکی به زری زانستی هه بین، خاوه نی بروانامه ی یه کی له زانستگا ئاست به رزه کانی وه ک (ته به ریه، یان قیساریه، یان سفوریه) بی که ناوه ندی زانستی بوون

له فهلهستین، له دوای ئه و (راب ناحونا) بوو به به پنوبه و جینگاکه ی گرته وه، هه وه همروه ها زانا (راب ئاشی، ۳۷۱- ۴۲۷ز) ماوه یه کی زوّر سه رپه رشتی ناکادیمیای سورای کردووه و روّلیّکی مهزنی هه بوو له کوّکردنه وه و ریّک خستنی تهلمودی بابلی (اسحق، ۲۰۰۱: ۱۹۹۱)، ئه وانه ی خویّندینان له سورا ته واو ده کرد، ده بوونه راب یا حاخام، جووه کانی ناوچه دووره کان ده هاتنه ئه و پهیمانگایه بو خویّندن و وه رگرتنی زانستی ئایینی (مصالحه، ۲۰۰۱: ۲۰).

۵:۲:٤:۲. پەشپقاس نھردەعە Nehardea

(نەھر دەعه) ناوى شويننيكى بەرفراوانى بەشى ناوەراستى رووبارى فورات بووه، که سهرهتا ناوی شارو چکهیه ک بووه، دواتر بووه بهناوی گشت ناوچه که، ئهو له باکووری شاری (سورا) له نیوان (عانه) و (نهنبار) به همریمی (نهر دعه) ناودار بسووه (سوسسه، ۲۰۰۰: ۱۸۶) ، به شاری (تهلمسود) بهناویانیگ بسووه، رۆژگارى ئەمرۆدا ناوى) حەدىثە)يە، (نهر دعه) وشەيەكى عيبرانيە لە دوو بەش ینکهاتووه، به واتای (روویاری حیکمه) یان نور حیکمه، یان (رؤشنای دانایی) ديّت (غنيمه،١٩٢٤ . ٨٥)، همروهها ئمو شاره مملّبهندي سمرهكي كوّكردنموهي يارمەتى بۆ جووەكانى ئۆرشەلىم بووە، پەيمانگا يا خود كۆليژىكى ئاست بەرزى تندا همپیوه همر به و ناوه بهناویانگ بیووه، دامهزرنینهری نمو ناوهنده زانای بهناویانگی یزیشک و فهله کناس (شمو ئیل) بووه، له ناوه راستی سهده ی سیدمی زايينيي ژياوه (سوسه، ۲۰۰۰: ۱۸۸)، روٚلْێکي مهزني ههبووه له بهردهوام بوون پیشکهوتنی نهو ناوهنده، نهویش له ریسگهی پهیوهندی دوستانهی له گهل ساسانیه کان، که بووه هوی به رقه رابوونی ناشتی له نیوانیان، سالی (۲۵۷ ز) کوچی دوایی کردووه (ظاظا،۱۹۷۱ :۱۱۰)، خاوهنی وته بهناویانگهکهی (یاسای دهولهت کاری یع دهکری) بووه، به واتای جووهکان لههدر کوییدك بن نهو یاسایه پهیرهو دەكەن، كە ياساي دەوللەتى ساسانيە، تەنھا بابەتە ئايىنيەكان نەينت كە تايبەت دەست بەخۇيان دەست (بارشاطر، ۱۳۸۰: ۳۵۲). له سائی (۲۹۲ز) له لایهن شانشینی تدمر (نوزهینه) هیرشی کرایه سهر سوپاکهی (شاپووری یهکهم) سهرکهوت تا شاری نههرده عه هات و ویرانی کرد، همروه ها قوتابخانه کهش له گهل لهناوبردرا (سوسه، ۲۰۰۳:۹)، دووباره له کوتاییه کانی سهده ی سییده می زایینی ناکادیمیای نه هر ده عا دهست به کاربووه له لایهن راب (نحمان) که قوتابی (شمونیل) بووه له دوای نهویش ههریه له راب (دیمی) (مردوو له سائی ۱۳۸۸ز) و راب (رفرام) (مردوو له سائی ۱۹۸۵ز) و راب (اصا) (مردوو له سائی ۱۹۸۵ز) سهرپهرشتی کردووه ، به مجوره نهو ناکادیمیایه بهرده وام بووه تا له سائی (۱۰۳۰ز) له گهل قوتابخانه کانی تری بابل به یه کجاری داخرا (سوسه، ۲۰۰۰: ۱۸۸).

⁽۱). تهدمر: Palmyra واتای ناوهکهی به زمانی ثارامی تهدمرتو (هٔدهخهٔ ۲۸۸۸) بووه، به واتای معجزه دی ۲۱۵۰ کیلومهتر باکووری شاری دیمهشق م، نزیکهی (۱۹۳۰) کیلومهتر له شاری حومس دووره، دهکهوی ته سهر رووباری عاسی، شوینیکی ستراتیژی بازرگانی ههبووه، لهسهردهمی شاژنه زموییا زفر پیشکهوتوو بووه کیبرکیی نیمپراتویهتی روزمای کردووه (شامی، ۱۹۹۳: ۰۰)

۳:2:7:0. يەشىقاس يۆمبدىتا – فومبدىثة- يمبادىتاPumbedita

(پۆمبدیتا) له ناکادیمیا گرینگه کانی بابل بووه، دامه زریده و که ریه هوزا کوری حه زقیال) بووه له کوتاییه کانی سه ده ی سیّیه می زایینی (۲۸۰-۳۰۰ز) ژیاوه، دوای نه و (راب یوسف بین حبه) بی ماوه ی دوو سال ونیو به ریّوه به ری و پومبدیتا)ی کردووه، دواتر (راب عبای) (مردوو له ۱۳۳۸ز) له دوای نه و (رافا بن یوسف) (له سالی ۳۵۲ز)، دواتر (راب نحمان بین اسحاق) (مردوو له ۱۳۵۲ز) به ریّوه به ریّوه به ریّوه (سوسه، ۲۰۰۰: ۱۹۱) له سه ده ی چواره می زایینی راب یوسف بین برشیجا) سه روّکایه تی (پومبدیتا)ی گرته نه ستو و روّلیّکی مه زندی بینسی له پیشخستنی زانستگاکه له نووسینه و های (ته به می به و و و گیرانی (ژیانی پیخه مه دران) بو نه و ده گه ریّته و های ۱۹۲۵: ۹۳). کو مه لی و در زایان نه و یه شیقایه روّلیان هه بووه له نووسینه و های بابلیدا.

۵:۲:٤:۱ جگه له و سی پهشیقایه که بهناوبانگترین و دیارترینان بوونه، چهند پهشیقایه کی تریش همبوونه، به لام له رووی ناوبانگی و گرینگیه وه ناستی نهوانهی سدروودا نهبوونه نهوانیش:

یه شیقای ماهوّزه (ماحوزه) شاریّك بوو له نزیك مهدائین لهبه شی روّژئاوی رووباری دیجله بووه له نزیك سلوكیه (غنیمه، ۱۹۲٤: ۸۶)، له دوای داخستنی یه شیقای (نه هیر ده عه) یه شیقاکه و خویّندکاره کانی گیوازرانه وه بیو ماهوزه (سوسه، ۲۰۰۳: ۹)، چهندها زانا سهرپه رشتی نه و ناونده یان کردووه وه ک راب یوسف و کوره کهی رافا)، نیمپراتور جوّلیان له سالّی (۳۲۳ز) هیّرشی

کردوّتهوه سهر ماهوّزی و ناوهنده که داخراوه، دواتر دووباره دروستگراوهتهوه، (راب زوطـرهی دووهم) راس جالوت بـوه، که شوّرشـی له درّی پاشـا (قوبادی دووهم) بهرپا کردوووه، بههوّی پهسند کردنی بیروباوه پی مهزده کییهوه بووه له لایهن قوبادوه، شوّرشه که حموت سالّی خایاندووه (۵۱۳- ۵۲۰ ز)، به لام دواتر شوّرشه که سهرکوت ده کری و (راب زومطر)یش له سیّداره دهدری (سوسه، ۲۰۰۰: ۱۹۲) بوّیه پهشیقاکه ش داخراوه.

-یه شیقای شاری فارس نزیک سورا: فیرگهیه کسی بچووك بوه که سهرو که که که که ربابا حمنان) بووه تا سالمی (۳۷۵ز) بهردهوام بووه.

یه شیقای شکان زیب: دوای رووخانی (نههر دعه) دروست بوو.

-یهشیقای نوسهیبین: بههوی ههبوونی فیرگهکانی ساسانیهکانهوه (نهستووری مهسیحی) و بهریهککهوتنی زانستی له گهل جووهکان، بههیزترین بسنکهی ناساندنی تهورات و خویندنی زمانی عیبرانی بووه (لوی، ۱۳۳۹: ۱۷۱).

_ یدشیقای فیروز شاپوور: به واتای (شاپووری سدرکهوتوو) نهو شاره شاری نهنباره، (شاپووری یدکهم) دروستی کردووه (ابین الاثیر،۲۰۰۳: ۱: ۲۰۰۳؛ التطیلی ، ۲۰۰۳: ۳۸۸)، له سالّی (۳۵۰ز) دوای سدرکهوتنی بهسدر سوپای بیزهنتی، شوینی جوگرافی شاره که له روّژگاری ئهمرو ده کهویته پاریزگاری ئهنبار همروه کو ناماژهی پی کرا، بهوهی شاره که لهنزیك سنوری عارهبه کان بووه، بویه له ژیر چاودیری ثهوان بووه و پاریزگاریان لی ده کرد، ئارهزوومه ندانی زانست له شاره کانی تر روویان لهو ناکادیمیایه ده کرد بو فیربوونی زیاتر (لوی ،۱۳۳۹: ۲: ۱۲۲۷)، تا وای لیهات جووه کانی بابل زیاتر له جووه کانی فعلهستین، پاریزگاریان له پاراوی زمانی عیبری و فهرهه نگ و میژووی جووه کان ده کرد، زیاتر له ریگهی

⁽۱). قوبادی دووهم، ناوی (شیرهویدی کوری کیسرای دووهم) و (مدریدم)ی کچی ئیمپراتوّری بیّزهنتی بیروه، که ناسراوه به (قویبادی دووهم، ۵۹۰- ۹۲۸ ز) له دژی بباوکی (خوسرهو پدرویّز) به زوّرهملّی دهسه لاّتی وهرگرتووه، هدرُده کهس له نزیکهکانی کوشتووه، باوکی خستوّته زیندان و دواتر کووشتویهتی، له کارهکانی بهستنی پهیمانی ریّککهوتین له ئیمپراتیوّری بیّرهنتی (هیّرقیل ۱۳۱۰–۱۹۲۱) دیلهکانی گدراندوّتهوه، ماوهیه کی که له فهرمانرهایی کردووه و زوو مردووه (زرین کوب، ۱۳۹۵- ۵۲۰).

ئه و ناوه ندانه ره بروه، که چالاکی هه ندیکیان به رده وام بروه تا سالی (۱۹٤۸ز) (ابیش،۲۰۰۳).

0:7:0.سیستهم و بهرنامهکانی خوێندن

کۆمه لی جووه کان به پنی نهو نازادیه ی ههیانبووه، بن خن به پنوهبردن له ژیر سهرکردایه تی (راس جالوت)بوونه، یه کی له کاره کانی نهو پنکخراوه یه سهرپه رشتی ده زگاکانی نایینی و پهروهرده و فیرکردن بووه، هیچ یارمه تیه کان له حکوومه تی ساسانی وه رنه ده گرت، ته نها له هه ندی کاتدا پشتگیری و پشتیوانیان ده ویست بن به رگری کردن له دری هیرشی هیزه کانی ده وروبه ریان، به تایبه تی له دری هیرشی پرقمه کان (زکار، ۲۰۰۷: ۷۹).

چهندین ماموّستا له بواره جیا جیاکاندا دهرسیان دهوتهوه، نهگهر فیرخوازان رُمارهیان زوّربوایه، نهوا بهردهستیکی دهبووکه وانهی ماموّستاکهی دووباره دهکردهوه به پی نهوهی له تهلموود هاتووه ،ماموّستایه بو بیست فیرخواز بووه، نهگهر بوو به چل فیرخواز دوو ماموّستا پیوست بووه (عبدالدائم، ۱۹۷۳: ۳۰۰)، سهروّکی

یه شیفا به یانیان و نیرواران دهرسی ده و ته وه هه مان کاتدا ئیداره ی یه شیفاکه شی ده کرد، راده ی گرینگی پیشکه و تنی ناوهنده که پهیوه ست بووه به به هیزی که سایه تی و ناستی زانستی به ریروه به ره که.

بەرنامەي خونندن بە شنومەكى گشتى بايەتەكان يەيوەندىدار بوون بە ىنەما ئاييني و ينويسته کاني مهزهه بي، له خونندنه وه و شيکردنه وه کتيبي پیروز(پهیمانی کون) تهورات، بهلام خویندنهوه و دیراسهی تهلمودیان به گرینگتر دهزانی هدردوو بهشدکهی میشنا و گومارا دهخوننران (عایش ۲۰۰۲: ۱۵)، خونندنی گومارا سے سالی دهخایاند، که تهواو دهیوون واتا نهوانهی (گومارا)یان تهواو دهکرد دهبوون به (گوماران) پان (تهواو کهر، پان به تهواوکهری خونندن) ناو دەنران، زیاتریان بخویندیا یلمیان بق (رابا) بەرزدەكرایموه یان دەبوون به (رابی تناخی) شارهزایی تهواویان له بارهی (گومارا) و (تهلمود) ههبووه، له سواره جیاوازه کانی دا داده مهزران، هه ندیکیان بو ئیداره دانی کاروباری مهزهه بی بو رینیشاندانی ناموزگاری نایینی دەنیردرانه نیو کومهلگای جووهکان، کهجی رابه ماموّستاكان له يهشيڤاكاندا دەمانهوه و دەرسيان دەوتهوه، هەرچەنده له سهرەتادا گرینگی زیاتر به بابهته نایینیه کان دودرا، به لام له ماوه کانی دواتر جگه له بابهتی ئاييني بابهته کاني تری (زماني عيبري، ئارامي، خواناسي، ئهخلاق، عيرفاني، فیقهی ماف، زانستی سروشتی، پزیشکی، بیرکاری، ئەستیرهناسی، میروویی، کولتووری گشتی و جادووگهری سیحر) دهخوننرا، پهیمانگاکان له سهرانسهری دەوللەتى ساسانى درىروسان بە ژبانى خۆيان دا تا سەردەمى ئىسلامىش بەردەوام بوونه (لوي، ۱۳۳۹: ۲: ۱۷۳).

دەوللهتى ساسانى دەستى نەدەخستە ناو رىڭخستنەكانى يەشىقاكان ئەوان سەربەخۆيى تەوايان ھەبووە، بەلام لە حاللەتى خراپى پەيوەندى و رەوشى سياسى گۆرانكارى بەسەرداھاتووە، ئەو ناوەندانە رۆليان ھەبووە لە گەشەسەندنى رەوشى رۆشنبيرى و زانستى چونكە جگە لە خويندنى بابەتى ئايينى بابەتەكانى تىرى زانستىش دەخوىندرا .

0:٣. ناوەندەكانى فۆربوونى ئايينى مەسىحى

دوای بلاوبوونهوه ی تایینی مهسیحی، گهیشته زوربه ی بهشه کانی جیهانی نه کات وه له بهشی روز ثناوا ده وله تنی روز ما، لهبه شی روز هه لات ده وله تنه کات وه له به شی روز ثناوا ده وله تنی روز ما، لهبه شی روز هه لات ده وله تنه شکانی، له میزو پوتامیا و شاره کانی هه ولیّر و که رکوک، تا روزها و نوسه یبین و جوندی شاپوور و سلوکیه و شاره کانی تری نیران (ادی شیر، ۲۰۰۷)، له و ماویه دا به هوی نه و نازادییه ی له قه لمی وی ده وله تنی نه شکانیدا له به رامبه رایینیه کانی تر هه بووه، بووه هوی زیاتر گهشه سه ندن و بلاوبوونه وه ی تایینیه که، له سالی) ۱۹۰۰ زاله رینگه ی بازرگانان و موژده ده ران له زوربه ی نیران بلاوبسووه له ولاتی له سه ده وی نیران می نیران می دو دو رووبار له به شی روز ثناوای ئیران هه بوونه (۲۰) نه سیعی له ولاتی دو و رووبار له به شی روز ثناوای ئیران هه بوونه (۲۰) نه سیعی له ولاتی

لهماوه ی دهو له تی ساسانیدا ئایینه که زباتر گهشه ی کرد، له ری گه ی نیرده موژده ده ده رکانه وه که به هه مبوو لایه کی جیهان بلاویبوونه وه (ناس، ۱۳٤٥)، و بازرگانانه وه که که شتیان ده کرد بو ولاته دووره کان، به تایبه تی بو روزه هلات و بازرگانانه وه که گهشتیان ده کرد بو ولاته دووره کان، به تایبه تی بو روزه هلات و ناوه راستنی ئاسیا، به هه ر شوینیک و ئاوه دانیه که هه بووایه ئایینه که یان به خه لکی راده گه یاند، هه روه کو تویژه وه کی فارسی ناماژه به نه سقفیک به ناوی (داوود) ده کات، که نه سقفی ئابله (شاری به صرای ئیستایه) له سالی (۳۰۰ز) بازرگان بووه، له هممان کات دا بو گه یاندنی موژده ی مهسیحیه ت گه شتی کردووه بو هیندستان (محمد،۱۳۹۱: ۱۳۳۱)، کاتی نایینی مهسیحی له به شی روزه هلات بلاوبوه کومه لی کلیسا بونیادنراوه، نه وان په یوه ندیان به مهسیحیه کانی دهوله تی ساسانی هه بووه به تایبه تی مه زهه بی نه ستوری، چونکه نیران پشتیوانی له و مهزهه به ده کسرد له دژی دهوله تسی نیره نتیی، که نه وان پشتیوانی مهزهه بسی مهزهه به ده کسرد له دژی دهوله تسی بیره نتیی، که نه وان پشتیوانی مهزهه به مؤنو فیزییان ده کر، چه ند هو کاری تر هه بوونه له پال زیاتر بلاوبوونه وه کایینی مه سیحی له وانه:

١. مەسىحىه ھەلاتورەكانى ناو دەوللەتسى رۆما، پىش ئەرەي رۆما دان بە

ئايينى مەسىيحى دابنىي، ئەشىكەنجەى زۆرى مەسىيحيەكانى دەدا ، چىونكە ، ئەوكىات ئىايينەكە رينىگە پنىدراو نەبسووە بەتسايبەتى لەسسەردەمى ئىمپراتسۆر (دىكلتيانۆس) لە سالى (٣٠٤ز) بۆيە ئازار دەدران و دەكوژران، بەشيكىكان رايان دەكىرد بۆناوچە دوورە دەستەكانى دەوللەتى رۆمانى (سىباھى، ٢٠٠٢ : ٢٣)، بەتايبەتى بۆ بەشى رۆژھەلات و بۆ ناو قەلمرەوى دەوللەتى ساسانى .

۲. له پنگه ی به دیلگیراوانی جهنگ بو نموونه له سال (۲۹۰ز) (شاپووری یه کهم) هه لمه تسی سه دربازی له در شی پورسا نه نجام داو گهیشته نه نتاکیا، که مه لمه نایینی مهسیحی بوو (Baum & Winkler 2000: 9)، دوای سه رکه و تنی شماره یه کی زور له خه لک و سه ربازان و نه فسه رانی به دیل گرت و له چوار چنوه ی دوله تنی ساسانی نیشته جنی کردن (کریستنسن،۱۹۵۷: ۱۵۳)، نه وان به شینکیان یون انی بوون و ببوون به مهسیحی، نه مه شبوه هوی گواستنه و می نایینه که و و برای زانست و زانیاری یونانی.

کهواته مهسیحیه کانی دهو له تسی ساسانی هه ندیکیان خه لکی رهسه نی ناوچه که بوونه له رینگه ی مورد ده ده ران ثایینه که یان پهسند کردووه، به لام هه ندینکی تریان جووه به دیلگیراوه کانی سهرده می بابلی نوی بوونه، دواتر بوونه به مهسیحی، هه ندینکی تریان یونانی یان رونمانی بوونه به تایبه تی نه وانه ی شاپووری یه که مهدیلی گرتوون و هیناونی بو ناو چوارچیوه ی ده وله تی ساسانی.

ا:0:۳. ناوەندىي ئايىنى مەسىچى (كٽيسا)

نەرىتى فېربوون لە يەرستگا، نەرىتىكى باو بووە لە گشت ئايىنەكان ھەروەكو ينشتر ناماژهى يى كرا، بۆيە كلنساكان وەكىو ھەر شوننىكى تىرى ئايىنى، بهمهبهستی ئەنجامدانی پەرستن بووه، دواتر بۆ ئاشنا بوون و فېربوونی بيروپاوهري ئايىنەكە بەكارھاتروە، بەتاپبەتى لەقۇناغەكانى سەرەتابى بۇ يەروەردەي ئايىنى ئەخلاقىي و ياككردنەوەي دەروون وگەشەسىەندنى گيىانى چىاكە و چەسىياندنى بیروباوهر و ریگهی راستی و گرینگیدان به لایهنی رووحی، ههرچهنده لهو ماوهیه دا بابه تی زانستی و فهاسه فی گرینگی یع نه دراوه، هه روه کو تویژه ریك ئاماژه بهمه دهکات که مهسیحیهکان سهرهتا هیزی باوهر له لایان نهوهنده زال ببوو، رۆشنېيرى يۆنانى و رۆمانيان يەسند نەبووە (مينوا، ٢٠٠٥: ٧٧)، بۆيە فيربوون له سهرهتایی سهدهی یه که می مهسیحی تهنها گرینگی دان بووه به فیربوونی بنهماكاني ئاييني مەسىحى، به ينى ئەرەي لە ئىنجىل ھاتورە لەسەر ھەمبور ئەنىدامىكى مەسىيحى منىدال، يان گەورە يىوسىتە فىدى خوىنىدن و نووسىين بكرى: ۲) Feddes۲۰۰۲ (بۆيە به خيرايى لەھەر شار و دييەك ژمارهيەكى زۆر كلِّيسة بونيادنرا، بـ و فيركردني بنهماكاني شاييني، ئهمهش بههانداني يياواني ئاييني و له ژير فهرماني ئينجل بووه، كه داوا له پهير دواني د كات برؤن ههموو نهتهوه کان فیر بکهن، ههروه کو له ئینجلی متی هاتووه (فاذهبوا وتلمذوا جمیع الامم وعمدوهم باسم الاب والابن والروح القدس) (انجيل متى، ٢٨: ١٩).

بۆیه له کلّیساکان و دیرهکان شوینی تایبهتی بو فیربوون و شارهزابوونی ئایینه که همبووه، به تیپهربوونی کات ریکخراوه بو فیربوونی سهرهتایی و ناوهندی و خویندنی زیاتر، زوربهی قوتابخانه سهرهتایی و همندی ئامادهیی لهناو کلّیسهکان

⁽۱). تا له ثایینی ئیسلام مزگهوت یان مسجد شوینی فیربوون و خوینندن بووه، پینی وتراوه (حوجره)، دیاره مهزگهوتمکان مهلبهندی سهرهکی روزشنبیری ثایینی و ثهدهبی بووه، همروهکو العزاوی کاتی ثاماژه به روزلی مزگهوت له نامیدی دهکات که مزگهوتی ثامیدی وهکو زانکو وابووه چهندهها زانا و بیرمهند تیدا تهخهروجیان کردووه (۱۹۸۸ : ۸۵).

بوونه، به زوری خویندنی ناماده بی له ناو دیره کان ابووه، خویندنی بالا له شاره گهرره کان بووه که دیاره وه کو دهوتری زانستگا ناست به رزه کان ته نها له شاره مهزنه کان هه بوونه (اسحق، ۲۰۰۳ :۸۸)، ههروه کو بیگولیفسکایا پینی وایه له مقرناغه دا، بابه تی سه ره تایی نووسین و خویندن فیرده کران وه کو پهیژه وا بوونه بو سهر که وتنی زیاتر، واتا له قوناغه کانی تر زیاتر دهیانخویند، به لام له دوای سه ده په چواره می زایینی فیربوون، له نایینی مهسیحی شیوازیکی تسری وه رگرت و به به خویندن ده درا (۱۹۷۹: ۲۱)، نه ویش به هیوی در که وتنی بیروپای جیاواز له نایینه که، ههروه کو پیشتر ناماژه ی پی کرا، پارچه بوونی پهیپووانی له سهر شیوه و خه لقی پیغه مبه را عیسی (د.خ) شیوازی فیربوون و خویندن له چوارچیوه ی بنه ماکانی نایینه که ده رچوو، به لکو زانست و فه لسه فه یونانی به کارها تووه و هه رلایه نه و مه به ست له مه زهه به کانی مه سیحی (نه ستوری و کردن له نایینه که بو پوروبه روو بووینه وی نه وانه ی دژایه تیان ده کردن، به تایبه تی و که به به نایینه که بو پوروبوری نه و کات، هه ریه که له نایینه کانی (جوو و زهرده شتی و مانی) بو به رگری کردن له نایینه که به نایان بو زانست و فه لسه فه وه بردووه .

واتا هدمووان بو پاراستن و بدهیزبوون به بدلگدی زانستی بوتیگدیشتنی زیاتری کتیبی پیروز تا بتوانن گفتوگوی بی باوه په کانی بکدن، سوودیان له زاراوه و هدندیک دهسته واژه ی فدلسه فی وه رگرتووه (مینوا، ۲۰۰۵: ۹۸)، بلاوبوونه وهی ثایینی مدسیحی له شاره کانی یونانی هو کار بووه، بو ثموه ی زوریدی بدرهه مه نووسراوه کانی سه رهتایی به زمانی یونانی بی، چونکه وه و و تراوه زمانی یونانی، زمانی فدرهدنگ و زانست و فدلسه فه بووه، بویه لدهه موو پوژهد لات زمانی مدسیحیه کانی سه رهتایی یونانی بووه (بسترس واخرون، ۲۰۰۱، : ۹)، دواتر ده ستکرا به وه رگیرانی بابه ته فدلسه فی زانسته یونانیه کان بو زورهد لات و نیران، ده مد بووه هوی گواستنه وی زانست و فدلسه فدی یونانی بو روژهد لات و نیران،

⁽۱) .دير شوينی نیشته جينی رومه نه کان بووه، ناوه که له وشهی شارامی (ديرا) هاتوه، که به واتای ومنزل) دی (اسحق، ۲۰۰۹: ۵۸) .

که به گهوره ترین هو کاری گهشه سهندنی زانستی و روشنبیری له دهوله تسی ساسانیدا داده نری .

دوای سرود و و گرتن له فه لسه فه ی یزنانی له کلیسه و دیره کان، چه نده ها ناوه ندی زانستی ناست به رزیان دامه زراندووه، له پال کلیسه کان شوینی فیربوون و هکو قرتابخانه هه بروه پییان دهوت (اسکول)، که و شهیه کی یزنانیه به واتای (قوتابخانه) دی، که جگه له بابه تی نایینی گرینگیان به زانسته کانی دونیایی ده دا، وه کو فه لسه فه و پزیشکی وبیرکاری و فه له و مؤسیقا، نه وه ی له و ده زگایه ده رده چوو پینی دهوترا اسکولان (صفا، ۱۳۳۰: ۱۱-۱۳)، دواتر نه وه ی بوی بوی بگونجابا ده پزیشتن بو شاره مه زنه کان بو خویندنی بالا به تایبه تی له زانستگاکانی (نوسه یبین و پوها) بویه مه سیحیه کان هو کاری گواستنه و هی زانستی یونانی بوونه بو ناو ده و له تی ساسانی، هه روه کو مطهری له و بروایه دایه پروشنبیران و زانایان له و پروژگاره زوریه ی مه سیحیه کان بوون، بویه مه لبه نده کانی زانستی و فه رهه نگی له فین روز گاره زوریه ی مه سیحیه کانه و بوونیا دنراوه نه که له لایه نورده شتیه کانه و ها (۱۳۷۲: ۹۹)، نایینی مه سیحی به شیوه یه و نوراوان بلاوب بووه ، به ناوی (که نیسه ته مشرق) ایان کلیسه ی فارس، یان نه ستوری یان سریانی بووه ، نه دورش به هوی:

ا.بهوهی سهرهتا ثایینی مهسیحی له ولاتی سوریا گهشهی کرد و تهنهشهی کرد و نهیامنیزهکان بانگهوازیان بو باوه و ثایینه که ده کرد که خه لکی رهسهنی سوریا بوونه،بویه ناوه که بو نهوان ده گهری تهوه.

ب. ئەپرەشيەى مەدائين سەرەتا لە ژير سەرپەرشتى بەترىكى سوريا بووە، كە لە مەلبەندەكەي شارى ئەنتاكيە بووە .

ج. له رووی زمانه که وه زمانی سریانی هه مان زمانی سوریه، (الاثوریة)، که خه لکی ناوچه که به کاریان هیناوه (نصری، ۱۹۰۵: ۳۸)، دواتر بوو به زمانی خه لکی ولاتی شام، دواتر بو ناو دمولهتی

⁽۱) . همرچهنده نمو ناوه زور ورد نییه، بهوهی ههندی شوینی دهرهوهی دهسه لاتی ساسانی وه کو چین و هیندستان و روزهه لات به واتای له دهرهوی قملمرهوی ده لمانی بووه.

ساسانی تا گهیشتوه به روزهه لاتی نزیك، باشووری چین و کهناره کانی روزناوای هیندستان (برصوم، ۱۹۹۳: ۱۵).

کهواته ولاتمی دوو رووبار، نهو شار و ههرینمانهی له چوارچیوهی دهولهتمی ساسانی بوون به سریانی، یان به نستوری ناسراو بوون، لهسهدهی جوارهمی زایینی ریکخرا به ناوی کلیسهی روزههالات، سهریهرشتی گشت کلیسهکانی روزههالاتی ده کرد و له کلیسدی بیزهنتی جیابووه (حبی، ۱۹۷۹: ۲)، به هزکاری سیاسی بنزنتیه کان و ساسانیه کان دهستیان ده خسته ناو کاروباری ئایین، هه لونسته کان له دەوللەتى ساسانى گۆرانكارى بەسەرداھات، لەسەرەتايى سەدەى چوارەمى زايينى کاتیک ئیمپراتوری روضانی (کوستهنتین Costantin) مدرسومی بهناویانگی میلانوی له سالمی (۳۱۳ ز) دا دهرکسرد، دانسی نا به نایینی مهسیحی، نهم هه لُونستهی رؤما له دولهتی ساسانی لیکدانهوهی سیاسی بو کرا و مەسىحىدكانى ناو دەوللەتى وەك بە كرنگىراو و سىخورى دەوللەتى رۆمانى سەيرى دەكران، ئەم جۆرە سياسەتە بەردەوام نەبووە، بەڭكو لەسەردەمى ھەندى لە ياشايانى ساسانی لیبوورده بوونه و خویان به دوورگرتیه له نازاردانی پهیرووانی نایینیه کانی تر، هەروەكو ابونا ئاماژه بەمە دەكات بەوەى ياشايانى ساسانى ھەندىكىان لىبووردە و نەرم نيان بوونە لەگەڭ مەسىحيەكان، ھەندىكى تريان سياسەتى چەوساندنەوە و دژایهتی ئایینهکهیان کردووه، ئهویش به هاندانی پیاوانی ئایینی زهردهشتی بووه (٢٠٠٧: ١: ٢٢)، به لام ههندي له پاشان زور جواميرانه ره فتاريان كردووه له گه ل مەسىپحيەكان، بىق نمىوونە ياشا (يەزدگوردى يەكەم، ٣٩٩-٤٢١ز) بە شىپوەيەكى شایسته هه لسوکهوتی لهگهل مهسیحیه کان کردووه و چهندین کلیسای دروست کرد و بندمالْدیدکی زور بوون به مدسیحی (پیرنیا، ۲۰۱۳: ۳٤٦) .

له مینژووی سهرهتای بلاوبوونهوهی ئایینی مهسیحیدا ههر لهناو کلیساکان شوینی فیربوون بان قوتابخانه ههبووه، کهواته کلیسهکان لهیه کاتندا شوینی پهرستن و فیربوونه، ئهمانه وای کرد ژمارهی کلیسه و دیرهکان زوربن له ناو چوارچیسوهی دهولهتسی ساسانیدا (ادی شیر، ۲۰۱۰: ۲۰)، بهدیهینانی ئهم مهبهسته به شیوهه کی ریخخیراو بووه له قوناغی بنهرهتا تهنها بابهته سهرهتاییهکان، وه پووشت و رهفتاری ئایینی به شیوهی ناواز و سروودی تایبهت (التراتیل والمزامیر) دووباره کردنهوه فیردهکران، بویه بهمهبهستی به بهریخوهبردنی

کلّیسه و دیرهکان، بو چهند بنکهیهکی ئیداری بهناوی (ئهپرشیه)، بهواتای ههریّم ریّکخرابوون، ئهپرشیهت یهکهیهکی ئیداری بهریّوبردنی کلّیسهکان بووه، لهسهرتاسهری دهولّهتی ساسانی شهش ئهپرهشیه ههبوونه (قزنجی،۲۰۱۰:۷)، به ناوی شاره بهناویانگهکانی ئهو کات بوونه ئهوانیش:

۱- هدريمي حددياب، يا نديرهشيدي ندرييل.

۲-ههریّمی بین گرمایی، نهپرهشیهی کهرکبووك (بیث گهرمایی) کرخ-سلوخك.

۳ - ههريّمى ئەهواز (خۆزستان -عيلام)، ئەپرشيەى جونىدى شاپور(بيث لافط).

٤-هدريمي تدپرهشيدي نوسديبين(بيث عربايي) .

٥-هدريمي ميشان، يان حيره ـ

7- هدرنمی بابل، یان نهپرویشیدی سلوکید، یان تیسدفون، یان مددائین-(بیث ارامایی) (حبی، ۱۹۷۹: ۳؛ مرعی، ۲۰۰۸: ۹۸)، له ساڵ (٤١٠ز) کونگرهی نیکیا بهستراو بریار درا به یه کخستنی کلیّسه کانی روّژهدلات، نهسقفی سلوکیه مهطران مدزن سهرپهرشتی پیّنج مطرانیه تی بیت لاپات (جوندی شاپوور) له خوّزستان ونوسه یبین و پرات(پارت) میشان حددیاب (اربل) و کرخا بیت سوخ (کدرکووک) کردووه (کریستسن، ۱۹۵۷: ۲۵۷). هدول دهدری ناماژه به دوو نهپرهشیدی گرینگ بکری، نهوانیش نهپرهشیدی نهربیل و بیت گهرماید:

⁽۱) .ندسقف: وشدیه به سریانی (ثافیسقوفو) بووه به یؤنانی (ئیپسکوپوس) به واتای (چاودیّر تالمراقب) دی، یاخود به واتای سدروٚکی قدشدکان و سدروٚکی کلّیسدی شاری بچووك یان گوند، (نجات نیا و قنبری،۱۳۹۱: ۷۰) .

0:٣:۲. هەرێمى حەدياب يا ئەپرەشيەى اربل

حدیاب(Adiabene)یان نددیابیا، هدرنمیکی گرینگ و بدرفراوانی، مەسىحىەت بىورە، رۆڭ و يېگەيەكىي دىيارى مېزووپىي ھەبىرو، يايتەختەكەي (ئەربىل - اربل) بىووە، شانشىينەكى نىيمچە سىەربەخۇى سىەربە دەسىەلاتى ئەشكانىدكان بووە ٢٠١٦: ١)، (Amin, Deroch ناوى حەدىياب لە وشىدى ئارامی (ئەدیابیتی) به واتای زی (دی یان ذب)هاتووه، واتای همریمی دوو زی ده گهیهنی (الحسنی، ۲۰۱۳: ۳۵)، اربل مهلبهندی ئیداری واتا پایتهخت بووه)حنون، ۲۰۰۹: ۱۵۱)، له چوارچیوهی نهو جوگرافیه بووه، که دهولهتی ناشروری تيدا فهرمانروا بووه، بهتايبهتي لهسهردهمي ناشوري نوي (٩١١-٩١١ پ.ز)(۱) بوّیه هدندی جار به حددیاب وتبراوه ناثوریا (باقروسفر، ۱۹۶۳ ٤)، بهوهی بهشیکی گهورهی جوگرافیای ولاتی ناشووری دهگریتهخو (صائغ، ۱۹۲۳: ١٩)، هدروه كو ياقوت الحموى ئاماره بهمه دهكات كه حددياب له نيوان دوو زي بوو، دوو رؤژه رئ له موصل دووره(۱۹۷۷: ۱: ۱۳۸)، لهماوهی فهرمانرهوای ئەخمىنيەكان بە حەدياب وتراوە (اثوريا) يان ئاشوور، چونكە ھەردوو ناوچەكە لە رووی جــوگرافیهوه زوّر لهیهك نزیــك بــوونه (بــاقر وســفر، ١٩٦٦: ٤)ههر لهبهر ئەوەپە لە نووسىنەكانى داراي پەكەم لە چپاي بىستون دا ئامارە بە ھەرىمەكانى دەوللەتى ئەخمىنى كراوه، بەلام ناوى حەدياب نەھاتووە بەلكو بە ھەرىمى ئاشوور ناوى بردووه (باقر، ۱۹۸۰: ۵۸)، لهوه دهچي ههردوو ههريمه که به يه کهوه بوو بن، لەسەردەمى سلوكيەكان بۆ بەرپوەبردنى ناوچەكە بۆ بىست ھەرپىم دابەش كرابوون، به هدر بدریزوبدریک یع دوترا (ساتراب) بهتایبدتی له ولاتی دوو رووبار لدبدشی

⁽۱). له نووسراوه میخیه کاندا ناوی چهندین به ریّوبه ری اربیل ناویان هاتووه، وه (صل-عشار) لهانی $(1)^{(1)}$. له نووسراوه میخیه کاندا ناوی چهندین به ریّوبه (۱۹۰۷ پ.ز) (الحمیداوی، ۷۸۷ پ.ز) (الحمیداوی، ۹۲ : ۹) .

⁽۲) . ستراب، یان بیذخش نازناوتکی کونی مهرزمبانه به واتای حاکمی ههریم دی، دیاره مهرزمبان لمسهردهمی ساسانی به کارهاتووه (کریستسن، ۱۹۵۷: ۱۲۹)

باشوور (بابل و میسان) له بهشی باکووریش (حهدیاب و حهزهر) بووه (قزنجی، ۲۰۱۰: ۱۶).

هدلّکهوتهی شوینی جوگرافی حهدیاب نزیك له رووباری خابور (Ona) و رووباری دیجله و له نیّوان ههردوو زنّی گهره (abu elu) و زنّی بچووك (غنیمه، ۲۹۲۶ یک)، بوّیه ناوه کهی ههمان واتای (عهریّمی نیّوان دوو زیّ هاتووه، سنووری حهدیاب کهوتبووه نیّوان ههردوو زیّیه که تا ههریّمی نیّوان دوو زیّ هاتووه، سنووری حهدیاب کهوتبوه نیّوان ههردوو زیّیه که تا سهدهی یه کهممی زایینی بهردهوام له فراواندا بووه، تا چهند ناوچهی تری ده گرته خوّ وه و (نوسهیبین، ماردین، حهران، بهشیّك له نهرمیّنیا) ههتا شانشینی حهزهریش به شیّک بیووه له حهدیاب (اسماعیل، ۱۹۷۰ یا ۱۹۷۰)، لهسمدرهی نهشکانیه کان حهدیاب زیاتر بهرفراوان بووه و گهشمی کردووه (حنون، ۲۰۰۹: نهران، نووسهریّک ناوچهیه کی سنووری بووه له نیّوان سنووری نهشکانی و روّمه کان، نووسه ریّن ناماژه به سنووری حهدیاب ده کات بهوه ی بریتی بووه له ههریّمی کوردستانی ناماژه به سنووری کردووه، ههندی جار له ههریّمی کوردستان زوّر بهرفراوان سیاسه ی پیّدا گوزهری کردووه، ههندی جار له ههریّمی کوردستان زوّر بهرفراوان تر بیووه، ههروه کو ناماژه ی بی کرا تاوه کو کوردستانی باکوور و روّژناوای تیر بیووه، ههروه کو ناماژه ی بی کرا تاوه کو کوردستانی باکوور و روّژناوای دریّژده بووه، ههروه کانی نوسه بیین و ماردین و بهشیّک له نه نهرمیّنیا ده گرته وه .

حهدیاب لهسهردهمی ساسانیدا، وهکو ههریّمیک سهر بهدهسه لاتی ساسانی بروه (نهردهشیّری دووهم، ۳۷۹- ۳۸۳ز) حاکمی بروه لهو ههریّمه، وا باو بروه نهو شازادانهی دهبوونه یاشا سهره نیدارهی ههریّمیّک بکهن (کریستنسن، ۱۹۵۷: ۸۹).

کهواته به پینی نهو ههلیومهرجه سیاسیهی (۲)که له ناوچهکهدا ههبروه،

⁽۱). حدزهر شاریّکی کوّنی عیّراقد، دهکدویّته بدشی باشووری پوّرْثاوای موصل به دووری (۱۱۰کم) روِّمدکان پیّیان وتوه (هاترا)، همریّمیك بووه سدر به همریّمی حدیاب (عبودی، ۱۹۹۱: ۳۵۸_۳۵۸) . (۱) ممبهست پهیوه ندی سیاسی حددیاب، بان ثددیابینه سمریه تدشیکانی بوو، بدهیوی ندوهی ندشکانی بوو، بدهیوی ندوهی ندشکانی به درونه له همصووان زیاتر همریّمی ندشکانی به دریابین، له لایدکی تر حددیابین بووه به مهیدانی جهنگ له نیّوان زلّ هیّرهکانی نهوکات وه شهری نیّوان ندشکانیدکان و سلوکیدکان له لایدک، دواتر شهری نیّوان ندشکانیدکان و پوّمدکان بووه (مجید،

سنوورى حددياب گۆرانكارى بەسەردا ھاتووە، تا لەسەردەمى دەوللەتى ساسانى هدر نمینکی بدر فراوانی مهسیحیه ت بووه، سهرچاوه سریانیه کان ئاماژه بهوه ده کهن، مەسىحيەت زوو گەيشتۆتە حەدياب دەردەكەرى كۆنتىرىن ئاماۋە بە ئاشنا بوونى ئيران رۆژههلات به ئايينى مەسىحى له رينگەي ھەردوو شارى (ئۆسەرىنە) پایته ختی ئیدیسا و (اربل) پایته ختی حه دیاب بووه، نهو دووشاره له سهردهمی ئەشىكانىدا مەڭبەنىدى سەرەكى بانگخوازانى ئايينى مەسىچى بوونە، ھەروەكىو يوسابيۆس قەيصىرى (١٦٤- ٣٤٠) (١) ميژوونوس و ئوسقفى مەسىحى لە سەدەي چوارەمى زايينى ئاماۋە بەرە دەكات، كە (تۆماس) يەكى لە ھارەلاكانى يېغەمبەر عيسي (د.خ) بووه لهسهر خواستي (نهبگار) حاکمي ئۆدىسا، كه گوٽبيستي کاره کانی ببوو بوّیه داوای کردووه بیّت بوّ شاره کهی (روها)، (تادئوس) ناسراو به (مار ئەدى يان ئەداى) نيردراوه بۆ ئەوى، بووه ھۆى گەياندنى ئايينەكە بەو شارە (۱۹۷۹: ۵۰)، (مارنددی) له ساڵی (۱۰۰ز) ماریقیدای (فقیزاده)(۲) به نهسقفی اربىل ھەڭبۇ يىردراوە (اسىموس، ١١٣٧٠ ، ١١٣٣)، ھەروەكىو لە سىەرچاوەكانى ميىۋووى مهسیحیش ناماره دهکهن، بهوهی (مار ماری و مار نهدی)روّلیان ههبووه له گەياندنى ئايينەكە بىق رۆۋھەلات، ھاتوونەتە ھەرىمەكە و ئىران و رۆۋھەلات(بىن متى، ١٨٩٦ ٤؛ بن سليمان، ١٨٩٩ ٢؛ حبى، ١٩٧٩ ٢؛ ابونا، ٢٠٠٧ ٥).

له دوای بلاووبوونهوهی ثایینی مهسیحی، ههریمی (حهدیاب) زوّر بهرفراوان بووه، تاوه کو ئهزرینجان و ههمو نهینهوای گرتبوه خوّ، که دریژده بووه له زیّن بچسووك تسا رووبساری خابوور (صسائغ،۱۹۲۸ :۸)، به تسایبهتی دوای ئهوه مهطرانیه تبی روّها به هوی کیشه ی نیّوان روّمان و ساسانیه کان روّلی پیشتری

⁽۱) . یوسابیو س قمیصری ۱۹۱۰-۳۴ ز نمسقه فی قمیسه ریه بووه له فعلمستین، نازاناوی باوکی میژووی کلیسه کلیسه معبوره کتیبه کهی وهکو سهرچاوهیه کی باوه پیکراوی میژووی مهسیحیه ته بهناونیشانی (تاریخ الکنیسه) بووه.

⁽۲) مار ئەدى لە حەدياب توانى كەستىك بە ناوى فقيزادە بكاتە مەسيحى، كە لە بنەماللەيەكى ھەۋار بودە، لە دەست بنەماللەكەى رايكردبور بۆ لاى (مارئەدى) پاشان كردى بە قەشە لە سالى (١٠٤ز) رەوانەى ھەولىرى كرد، دواتر خىزانەكەى دەبن بە مەسيحى لەگەل بەشتىكى زۆرى خەلكى شارەكەى لەسلى (١١٤ز) مردووه (ادى شىر٧٠٠٠: ٢: ٩).

نه ما، بویه سه رپه رشتی کلّنساکان گوازرایه وه بو حه دیاب، مه لّبه نده کهی شاری (اربل) بوو، له ژیر نه پرشیه ی (اربل) دا نوزده کورسی نه سقفی هه بووه ایم موصل به شیک بووه له نه پرشیه ی (اربل) یه کیان گرت به ناوی مطرانیه تی حه دیاب و ناشوور بووه (اسماعیل، ۱۹۷۰ :۱۱۸۱)، هه روه ها نه سقفی نوه درا (ده یوک) سه ربه مه طرانیه تی حه دیاب بووه، که نه پرشیه ی حه دیاب فراوان بووه، بویه سه رپه رشتی به شه کانی تری کردووه، چه ندین قوتابخانه و دیری تیدابووه، دیره کان ته نها شوینی خوب اریزی و په رستن نه بووه، به لکو وه کو په یمانگه یه کی زانستی وابوه، که په روم به ناستی وابوه، که په به کان تیدا زانستی وابوه، که په به کان تیدا زانست و زانیاریان وه رده گرت (عواد، ۱۹٤۸).

کۆمه آنی کانسه له ههموو دی و ناحیه و شاریك کانسهیه یان دوو کانسه بونیادنراوه، ژمارهیه کی زوّر کهنیسه له ههولیّر(حهدیاب) و کهرکوك (کرخ سلوخ) و بیت ارمایی (میسان) مهدائین و حیره بونیادنراوه (مرعی، ۲۰۰۸: ۷۶)، لهو دیر و کلیسانه کوّمه آلیك له رهبهن و خواناس و زانایانی تیّدابووه، به شیّکیکان خوّیان تهرخان کردبوو بو نووسین و وهرگیّران کومه آنیکی تر خهریکی بونیادنانی پهرتووکخانه کان بوون (طرازی، ۲۰۱۳: ۲۳)، بوّیه ههندی له دیره کان ژمارهیه کی زوّر پهرتووکی ناوازهی تیّدابووه، وه کو (دیّر مارمه تی) له چیای مهقلوب له

روزهدلاتی موصل میدرووی بونیادنانی بو سده ای چرارهمی زایینی ده گهریته وه (عبودی، ۱۹۹۱ : ۱۹)، کو گایه کی مهزنی پهرتسوو کی تیدابووه، ههند کیان دهستنووس بوونه (عواد ۱۹٤۸ : ۷۹).

سهره رای نهمه کومه لی قوتابخانه له حهدیاب ههبوونه و روّلی مهزنیان ههبووه له بلاوکردنه وه زانست و روّشنبیری، وه کوتابخانهی به له د (نهسکی که له ک)، ده کهوینته قهراغسی لای راسبتی روویساری دیجله به دووری (٤٠ کیلیومه تر) له باکوری روّژئاوای شاری موصل ای نهسقف (مهرقوس) قوتابخانه یه کی له دهره وه ی شاره که دروستی کرد و چهندین فیرخوازی قوتابخانه ی نوسه یبینی له خو کو کرده وه، ههروه ها قوتابخانه ی دیر (مار گورگیس)، نهسقفی نهو قوتابخانه یه کو دو فده ی خاترونه نه و قوتابخانه یه کو دو ده نه ندامانی نه و وه فده ی خاترونه شا (بوران) له سالی (۱۳۳۰ز) ناردوویه تی بو ده وله تی بیزه نتی، دواتر بوده به مهترانی حهدیاب (حبی، ۲۰۰۱ز).

کۆمهلیّک قوتابخانه له پاڵ کلیّسهکان ههبوونه، وه و قوتابخانه ی رستاق له مهرگا (مرج موصل) و قوتابخانه ی (بیبت بغاش) له نوهدرا قوتابخانه ی (بافرایی) له شاروّچکه ی مهعلثایا که (۵ کیلوّمه تر) له به شی روّژ ثاوای شاری دهـوّک دووره (مرعـی، ۲۰۰۸: ۷۰)، ههروه ها قوتابخانه کانی (بیبت عیناتا و نحشیروان)، ههر له حهدیاب بوونه (صائغ، ۱۹۲۸: ۹۱؛ اسحق، ۲۰۰۸: ۹۱- ۱۹۳). ثهو قوتابخانانه تایبه ت بووه به ثایینی مهسیحی، لهوانه یه ثهوه ی له پهیرهانی ثایینیه که نهبووییّت روونه کاته ثهو فیرگانه، به لام به شیّوه یه کی تر کاریگهری ههبوه له سهر رهوشی روّشنبیری ناوچه که، چونکه ثهوانه له چوارچیّـوه ی دهوله تی ساسانی بوون، به تایبه تی ثهوانه ی دهروّیشتن بوز زانستگاکانی نوسه ببین و روها دهرده چوون دهبوون به زانا و ماموّستا.

⁽۱) .له شاره كۆنەكانه ميرووهكەى بۆ چوار هەزار سال پيش ميروو دەگەريتهوه، ناوى به بەلەد، يان بەلط هاتووه، به زمانى فارسى (شهر اباذ)بووه، ياقوت الحموي ناماژهى پى دەكات به شيروى بلد، يان يان فلط هاتووه، به واتاى اخرج دى، به ماناى دەرهاتوو له زگى نەھەنگ، بەومى شوينى دەرچوونى پيغەمبەر يونس بووه له زگى نەھەنگ، له نيوان بەلەد و موصل ٧ فەرسەخ (يەك فەرسەخ له نيوان تەسكى كەلەك و نوسەيبين ٢٣ فەرسەخه (ياقوت الحموى، ١٩٧٧).

0:۳:۳. ئەپرەشپەر بىت گەرمار

ئه و ههرنمه ده کهونته به شی باکووری روز هه لاتی و لاتی دوو رووبار، له کوندا به ناوی نارابخا (Arrapha) ناسراو بووه، پاشماوه کهی له باکووری روز هه لات له ژیر که لاوه کانی قه لای کهرکووکی نیستا دایه (جه لال، ۲۰۰۸: ۳۷)، به پشت به ستن به و پشکنینانه ی به رینو به رایه تی شوینه واری عیراق له سالی (۸۹۶ ز) نه نجام دراوه، ده رکه و تووه نارابخا له دوای اربل کونترین شاره (ساکو، ۱۹۶۸ز) نه نجمه ده در ۲۰۱۱: ۱۰: ۱۰: شاری ناریخا یه کیکه له شاره کونه کان میژووه کهی بو نزیکه ی ۳۵۰۰ سال پیش زایین ده گهریته وه (النجار، ۲۰۱۱: ۲)

لهسهردهمی ساسانیه کان به شیّوهی (گهرمیگان)هاتووه، وه ک که به به به به به به به بایکولی ناماژه ی پی کراوه (: Cereti , Terribil , 2014) به به به بایکولی ناماژه ی پی کراوه (: 2014) به شیّوه ی گهرمیان (364)، نه و ناوه تاوه کو نیّستا له لای کوردان به کاردیّت به شیّوه ی گهرمیان به واتای ناوچه ی گهرم دیّت ، پاش بلاوبوونه وه ی نایینی مهسیحی له ولاتی دوو پووبار له سه ده ی یه که می زایینی، به هه مان شیّوه بو (که رخ سلوخ) هاتووه (که رخ سلوخ) هاتووه (که رخ سلوخ) بایته ختی (باگهرمی) بووه (مرعی، ۲۰۰۸: ۹۵)، پیژه ی مهسیحیه کان له و هه ریّه و زوربوونه، بوّیه ژماره یه کی زور کلیّسه و دیّری

⁽۱). نه و ناوه له نووسراوه تومارييه کان وه کو ده قه کانی بنه ماله ی (نوری سنيه م ۲۱۱۲- ۲۰۰۴ پ.ز) همروه ها له نووسراوه کانی بابلی نوی (الکلدی، ۲۲۹-۵۳۹ پ.ز) هاتوره ،نارابخا ناوی کی نه که دییه همروه ها له نروسراوه کانی بابلی نوی (الکلدی، ۱۸۳-۵۳۹ پ.ز) هاتوره یه که م به واتای چوار و لاسل (Uru Arba-ha) به سومه ری به شنیره ی دووه م به واتای ماسی دی، ولاتی چوار ماسی .(النجار ،۲۰۱۱: ۹) ناوی نارابخا به تنبه پرونی ماوه گورانکاری به سهر داها تووه به نارا فا دواتر عمره فه ، که ناوی گهره کینك بووه (حی العمال) (لسترنج، ۱۹۵۵: ۱۲۱۱)، هه رله چاخه کانی پیش مینرو و سهرده می بنه ماله فهرمانره راکان ژیانی تیدابوره و شوینی چاو تیبرینی ده رله ته کانی ولاتی دوو رووبار بووه (جدلال، فهرمانره (کانه))

⁽۲) له سهرچارهی ئیسلامی به شیّوهی (کهرخینی)هاتروه کاتیّ یاقوت الحموی له سالّی ۱۲۲۸ ز سهردانی کهرکووکی کردووه و ناماژهی پیّ دهکات و دهلّیّت: "قهلآیهکه له زوییهکی تهختانی دایه، به پیته، زوّر قایمه له نیّوان دافرق و نهربیل، بینیم وهك گردیّکی بلّنده، لهوه پگهیهکی بچووکی همیه (۱۹۷۷: ۱۹۷۶).)

تیدا بونیادنراوه، دواتر نهپرهشیهی (بیت گهرمای)، یان (بیت گهرمیان) بونیادنراوه، سنووره کهی بهرفراوان بووه، وه له باکووری زیدی بچوو و له باکووری روزهه لاتی ناوچهی شارهزوور له گهل چیای شعران و له روزاوا رووباری دیاله ههبووه، چیای حهمرین ناوچه که ده کاته دوو به شی گهوره(ابونا، ۲۰۰۳: ۲۸).

چەند كورسيەكى ئەسقەفىييەي تىدا بووو وەك :

۱- ئەسقفىيەى شارقرت .شەھرقرد، يان شار كورد لەبەشى باكوورى گەرميان.

۲- ئەسقفىدى خربە گەلال، خربات گەلال لە خۆرھەلاتى كەركووك .

۳- ئەسقفیەی لاشوم، نزیك داقوق له رۆژئاوای كەركووكه، به دووری نۆ كاتژمیر به پیادهیه، كه ئیستا گوندیکی دابراو و دووره دەسته .

٤- ئەسقفىدى ماحۆزا ئەربوان، حەوبجەى ئىستايە لە سەر رۆخى زىنى
 بچووك.

٥- ئەسقفيەى دار لەسەر لينوارى زينى بچووك، لەوانەيە بردى بى كە عوسمانيەكان ناوەكەيان گۆرى بۆ التون كۆپرى .

۹- ئەسقفىدى بىت نىقاتور لە باشوورى كەركوك، بە دوورى پىنج كات مىر بە پىادە لەو لايدى كە پى ى دەللىن كانىكار يان خانىكار (قەزاى توزخەرماتو)ى ئىستابە.

٧- ته حل له باشووري رۆژئاواي كهركووك لهوانهيه حهويجه بيت.

۸- نهسقفیدی بۆرزان، شوینه کهی دیار نیبه، لهوانه یه بازیان بینت له سلیمانی (نصری، ۱۹۰۵: ۹۰۹؛ حبی ۲۰۰۱؛ ساکو ۲۰۱۳: ۲۰۱)، بازیان وشاره زوور سهری، بینت گهرمای بووه، بهتایبه تی له بازیان پاشماوه ی کلیسه وقه لایه که در دوره ده گهرینته (Amen, 2016:1).

له و نهپرشیهیه ههروهکو دیاره چهندین نهسقفیهتی لهخو گرتووه، بینگومان لههه ریهکیکیان کلیسه ودیر و قوتابخانه و زانستگای تایبهت بو فیربوونی تیدابووه، ژماریه کهسایهتی مهسیعی و زانای به ناوبانگ خویندنیان تیدا تهواو

⁽۱) . نمو چیایه بمهنری همبوونی گژوگیا و سموزایی بووه بنزیه بهشیّوهی (شعران)واتا هاوشیّوهی موو و پرچی مرفّف وا بووه ،دهکمویّته باجرمق (باگمرمی) (یاقوت حموی ۱۹۷۷: ۳: ۳٤۹)

کردووه، وه ک زانا (دهنحا) لهسه ده ی شهشه می زایینی، ههروه ها پیاو چاک (یه زدین) که سیخی که زوّر خوشه ویست بووه له لای کیسرا (خوسرهو پهرویز) لهبهر پایه که ی کردی به خهزنه دار، دواتر به به رپرسی گشتی نه پرشیه ی (بیّت گهرمای) پی سپیردراوه، ژماره یه کی زوّر کلیّسه و دیّری دروست کردووه، ههوالّی به خشینی و خیّرو چاکه ی له روّو ههروالی بی بروادارانی لیّنراوه خیّرو چاکه ی له روّو ههروه ها مهطران (شوحلمارن، ۱۹۰۵-۱۹۰۹ز) مطرانی بیّت (نصری، ۱۹۰۵ تا ۲۰۵۰) ههروه ها مهطران (شوحلمارن، ۱۰۵-۱۰۹ز) مطرانی بیّت رابیت گهرمای) بووه، شاره زایی ته واوی له زانستی نایینی هه بووه ، ده ستی کی بیالای هه بووه له نووسین، چه نده ها په رتووک و نامه ی له باره ی یاساکانی خوداناسی و پارتزی نوسیووه و په رتووک و نامه ی له باره ی یاساکانی فهرمایشته کانی مهسیح له سهر خوشه ویستی و خاکی بوونی نووسیوه (کامل فهرمای شامی کاریگه ریان هه بووه له سهر رهوشی روّشنبیری و زانستی به تایبه تی مهسیحیه کان کاریگه ریان هه بووه له سهر رهوشی روّشنبیری و زانستی به تایبه تی مهسیحیه کان کاریگه ریان هه بووه له سهر رهوشی روّشنبیری و زانستی به تایبه تی ماموستاکان ده رچووی نه و ناوه ناوه ناوه ناده به ونه.

3:0. ئايينى بودى[،]له دەوٽەتى ساسانى

لهسهره تای دامه زراندنی ده و له تنی ساسانیدا به مه به ستی پاراستنی یه کیتی نه ته به ته و پایزگاریکردن له ئایینی ده و له ت (زهرده شتی)، گشت ئاینیه کانی تر به مه ترسی و هه په شه بو سه رده سه لاتی ده و له تا هه را مارکراوه، بویه به رگه ی ئایینه کانی تریان نه گرتووه، هه روه کو له نووسینه کانی (کارتیر) له که عبه ی زهردشت ده رده که وی ئازادی ئایینی نه بووه و هه رئایینیک جگه له ئایینی فه رمی ده و له تریکه پیدراو نه بووه، چونکه ئایین پاشکوی ده و له تا بوده له و سه رده مه دا.

به تایبهتی لهسهرهتای دامهزراندنی دهولهتدا، بویه به شانازییهوه ناماژه به سهرکوت کردنی نایینهکانی (یههودی، بودایی، هندی (بهراهیمیهکان) و مهسیحیهکان و ماندییهکان(مغتهسیلهکان)، مانیهکان) دهکات و بتهکانی شکاندوون، دیاره مهبهست له (بت) پهیکهری پیروزی پیشهوایانی نایینهکان بوونه (دریایی،۱۳۸۳: (۲۱)، سیاسهتی دهمارگیری نایینی لهسهردهمی (شاپووری یهکهم) تا سهردهمی (نهرسی) پهیروو کراوه، چونکه چهندین نایینی جیاواز له چوار چیوهی دهولهتی ساسانیدا ههبوونه ،ههروه کو پیشتر ناماژهی یع کرا .

به لام به شیوه یمی گشتی هه لویستی پاشاکان له به رامبه رئایینی بودی به به راوورد له گهل بیروباوه ره کانی تر جیاواز بووه، له گهل پهیرهوانی ئایینی بودی نه به بودنه، هیچ ئاماژه یه کی میژوویی نیه بن دژایه تی کردنی ده ولهت له دژیان، ته نها له سه رهتای دامه زراندنی نه بیت، چونکه نه وان مه ترسییان نه بووه بن سه ده ولهت، به به راورد له گهل پهیره وانی ئایینی مهسیحی، چونکه نه وانیان به

⁽۱) شایینی بودی بر کهسایهتی سیدهارتا یان _سودهودانا ده گهریّتهوه ،له بنهمالّهیه کی دیاری کومهلگای هیندی که له بنهرتدا له چینی جهنگاوهرانی هوزی ساکیا بوونه، ههرچهنده له بارهی میروی له دایك بوونی له لایهن میروونوسان جیاوازی ههیه، به لام به شیرهیه کی گشتی له نزیکهی نیروان سالانی (۵۲۰ -۵۳۳ پ.ز) له دایك بووه و له سالی (۸۰۵پ.ز) کوچی دوایی کردووه (الندوی، ۱۹۷۰ نیران سالانی (۱۶۵)، له شارو چکهی کهپیلاقاستو (دهکهوی سنووری ولاتی نیپال) که دهکهوی به بهشی روژهه لاتی هیندستان له تهنیشت مهمله کهتی (کوسالا) له نیدوان شاری بنارس و چیاکانی هیمالایا. (شلبی، ۱۹۸۶ ۱۹۸۱ ؛بارندر، ۲۰۰۲ : ۲۱۷)

سیخوری دهرهکی و لایمنگیری دهولمتی روّمایان له قهلم داوون، بهوهی له لایمنی روحی لهژیر ههژموونی کلیّسای روّمانی بوونه، بویه دژایهتیان کراوون تا نهو کاتهی کلیّسای ئیّرانی له کلیّسای روّمانی جیابوّوه، دهتوانری بوتری نازادی نایینی تا نهو رادهیه بووه، که نهبیّته ههرهشه بو سهر ناسایشی دهولمت و نایینه کهی، نایینی بودی مهترسی نهبووه له سهر ناسایشی دهولمت، چونکه شهر و ململانی له نیّوان حکوومهته کانی هیندستان و ئیّران له قوّناغه جیاوازه کان نهبووه، بهلکو پهیوه ندی سیاسی و نابووری و شارستانیّتی له نیّوان ههردوولادا له ناستیکی بهرزدا بووه، ههروه کو پیشتر ناماژهی پی کرا.

نایینی بودی له بهشی روزهه لات به شیره یه کی به رفراوان بالاوب بود به تایبه تی له شانشینی کوشان اله کاته دا دموله تی کوشان نایینی بوودی په سند کردووه و بوو به پاریزه و به رگریکاری به هیزی نایینه که (کریستنس، ۱۹۵۷: ۱۸)، نه مه وای کردووه نه و نایینه زیاتر ته شه نه بکات بوناو قه له مروه کوه زمانی شه ساسانی، همروه کوله زمانی گه تیاری چینی (هیون تسیانج) و تراوه، که په یر وانی نایینه کانی هیندی له به شمی روزه هه لاتی ده وله تی ساسانی بوونیان هه بووی نایینه کانی هیندی له به شمی روزه هه لاتی ده وله تی ساکروری روز ناوای هیندستان هه ریمه کانی روزه هه لاتی نیران هه مرثم و ونی هه بووه، به تایبه تی پاش نهوه ی و ده سه لاتی به ناوبرد (باقر، ۱۹۸۰: ۱۱۷)، ده وله تی کوشان بوو به به شیک له ده وله تی ساسانی، (شایووری یه که می برای کرد به حاکمی کوشان ناسراو بووه به ساسانی، (شایوور) (فه یروز)ی برای کرد به حاکمی کوشان ناسراو بووه به ساسانی، (شایوور) (فه یروز)ی برای کرد به حاکمی کوشان ناسراو بووه به ساسانی، (شایوور) (فه یروز)ی برای کرد به حاکمی کوشان ناسراو بووه به ساسانی، (شایوور) (فه یروز)ی برای کرد به حاکمی کوشان ناسراو بووه به ساسانی، (شایوور) (فه یروز)ی برای کرد به حاکمی کوشان ناسراو بووه به ساسانی، (شایوور) (فه یروز)ی برای کرد به حاکمی کوشان ناسراو بووه به ساسانی، (شایوور) (فه یروز)ی برای کرد به حاکمی کوشان ناسراو بووه به

⁽۱). شانشینی کوشان له یه کگرتنی پینج تیره ی (یونه چی) پیکهاتووه ، شوینی نیشته جیّیان له ناسیای ناوه است بووه ، به لام بر به به روزهه لاتی نیران کر چیان کردووه (نه فغانستان و بلوجستانی) نه مورق به تایبه تی له (به لخ) نیشته جیّ بوونه له سه ده یه که می زایینی نهراتوریه تیّکی مهزنیان دروست کردووه، له نه فغانستان تا رووساری کانگا و تورکمانستانی روسیا و تاوه کو و لاتی هیند بوونه ،نیمپراتور(کانیشك) مهزنترین نیمپراتوری کوشان بووه، ولاته که له سهرده می نه وه ازور به رفراوان بووه بلوجستان و باکووری روزناوی هیندستان به شیّکی ناسیای ناوه راست وه کو (سوغدیا و خوارزم) له رید ده سه لاتی نه وان دابوونه، نایینی بوودییان په سند کردووه و روزلیّکی مهزنیان هه سووه له بلاوکردنه وی بوودیه ته هیند و نه فغانستان و چین (۲۰۱۷: ۲۱ پر ۱۳۵۰ پر بودیی و نوری هونه دی و نیزده ی تایبه تی ده نار پر ناوچه کان له رمیه نه کان بر دمیاندنی نایینه که، پاشماویه کی زوری هونه دی و په رستگا له و ماویه له سه رتاسه ری ناسیای ناوه راست بونادنراوه (ناس، ۱۳۵۵)،

بهشی زوّری ناوچه کانی هیندی له ژیّر ده سه لاتی نهو بنه ماله یه بووه و گرینگی زوّریان به نایینی بوودا داوه و پشتیوانییان لی کردووه، (مهریّمیکه له کابل)، میوژده ده رانی ناردووه بیو قهنده هار (ههریّمیکه له کابل)، ساسانیه کان پهیوه ندیان له گهل ئیمپراتیوریه تی گوپتا ناشتی و دوستانه بیوه، به هوی نهو پهیوه ندییه میّرووییه ی له نیّوان دهوله تی ساسانی و دهوله ته کانی به هوی نه و به په وییوه ندییه میّرووییه ی له نیّوان دهوله تی ساسانی و دهوله ته کانی اکوشان و هیندستان) وای کردووه که نهو نایینه زیاتر له به شی پوژهه لات پهره بسیّنی (کریستنسن،۱۹۵۷: ۳۰)، نهوه ی تیبینی ده کردی نایینه که زیاتر له به شی پوژناوای دهوله تی نامونه ابن الندیم کاتی ناماژه که نایینه که نایینه که ده کاتی ناماژه به پهرستگایه که ده کات له تیسه فون به ناوی (بیت الأصنام) که باوکی مانی وه کی به پهرستگایه که ده کات که نایینی بوودی بیت، چونکه (بت-خانه) ناماژه یه بو پهرستگای بوودیه ت، همروه کو له نووسینه کهی کهرتیر به شیّوی بت پهرست ناویان هاتووه، پهنگه نایینی بوودی نووسینی کهرتیر به شیّوی بت پهرست ناویان هاتووه، پهنگه نایینی بوودی گهیشتبیّته به شی پوژناوی دهوله تی ساسانی له ولاتی دوو پووبار، ناماژه همیه گهیشتبیّته به شی پوژناوی دهوله تی ساسانی له ولاتی دوو پووبار، ناماژه همیه گهیشتبیّته به شی پوژناوی دهوله تی ساسانی له ولاتی دوو پووبار، ناماژه همیه

⁽۱) . لەبەشى باكورى ھىندستان شارى مگدھاMagadha)) تا باشوور شارى بيھار بوونە، ئەو بنەمالەيە لە شارى پاتالى پىۆترا (باكوورى كلكتە) بالا دەست بوونە (رووبارى كەنگ تا نزيىك پەنجابى رۆژھەلات)بورە (Jayapalan 2001: 130) .

له رینگهی بانگخوازانی گوازرایی به به به به به به به به و به در ازینون) نووسهری سریانی، که ناماژه به به وه ده کات که له به به به سهرووی رووباری فورات له روزئاوای دهریاچهی (وان) کومه لی هیندی (بوودی) بینیووه، لهوی نشته جی ببوون و پهرستگا و دیری تایبه به به به نویان هه ببووه، همروها ناماژه به وه ده کری (گریگرری پیروز) پیاوی نایینی مهسیحی له سهره تایی سهده ی چواره می زایینی له دری نهو (بت پهرستانه) جه نگاوه و گشت بته کانی تیکشکاندووه (محمدی، ۱۳۹۹: ۱۳۹۱). نهمه ناماژه به که پهیره وانی نایینی بوددی گهیشتو ته به شی روزئاوای ده را لهت به هوی هه بودنی چه نده هو کار له وانه:

۱_ هۆكارى بازرگانى: گەيشتنى ئەو بازرگانانەى، لە پەيرەوانى ئەو ئايينە بىرونە بىق ئەو ئايينە بىرونە بىق ئەو ناوچانەى كە دەكەوتىنە سەر رىڭاكانى بازرگانى بە تايبەتى (رىڭگەى ئاورىشم) درى دەبۆوە تا ناو دەوللەتى ساسانى، ئەوان كەلوپەلى ھىنديان دەگواستەوە بىق ھەموو جىھان، ئەمەش ھۆكاربووە بىق گواستنەوەى بىروباوەرەكەش بىر ھەموو لايەك.

۲_ روّلی دهسه لاتدارانی دهولهت، تایبهتی ههندی له پاشاکان زور به پهروّش بوونه بو زیاتر بلاوکربوونهوهی نایینه که، وه که مهزنترین پاشای نهو بنه مالهیه (چاندرا گوّیتای دووهم، ۳۷۹-۱۶۲۶)، نهو میاوهیه به گهشاوهرین سهرده می میژوویی و شارستانیتی داده نری به شعی زوّری کیشوه ری هیندی له ژیّر ده سه لاتی نهو بنه مالهیه بووه، نه وانیش گرینگی زوّریان به و نایینیه داوه و پالپشتی به هیّزی نایینه که بوونه، 130 :Jayapalan 2001))

سے روز لئے موڑد دورہ کان، ئەوان مەبەستى گەيانىدنى پەيامى ئايىنەكە گەشتيان بۆ ھەموو شوئنىڭ دەكرد بۆ بانگەوازكردن .

٤_ بههۆی ههبوونی پهیوهندی ثاشتی نێوان دهوڵهتی ساسانی و هیندستان، بالیوٚزیان ههبووه له دهوڵهتی ساسانی (عجیبة، ۱٤۲: ۲۰۰۶)، ههبوونی بالێوز و پهیوهندی ثاشتی، هاندهر بوو بو زیاتر بالاوبوونهوهی ثایینه که.

ههژموونی ئایینی بوودی له بهشی روزهه لات به جوریک بووه که چهندهها پاشماوه ی نووسراو به زمانه کانی سوغدی و تخاری دوزراوه ته وه، که تیشك ده خهنه

لهلایه کی تر هه ژموونی بیروباوه پی بوودی له ئایینه کانی ناو دهوله تی ساسانی به دی ده کری، به تایبه تی له ئایینی مانی، هه روه کو پروونه ئایینی مانی پیکها ته ی تیکه له یه بووه له ئایینه کانی زه رده شتی و مهسیحی و بوودی (باقر، ۱۹۵۹: ۵۱۷)، گرینگیدان به لایه نبی پرووحی و پیک خستنه کانی، به تایبه تی سیسته می ژیانی پره به نبیاوه ئایینیه کان له قوناغی گوتاما نیک نیکتره نه له پره به نایینی مهسیحی، پیاوه ئایینیه کان له دیره کان به و خیر و به خششانه ی

⁽۱). بامیان به پههلهوی ساسانی به شیّوهی (بامیکان) بووه ، دواتر پیتی (ك)گوّراوه بوّ (ی)شیّوهی (بامیان)ی وهرگرتووه، (۲٤٠کم) له باکووری (کابول)ه، گرینگترین شاری ریّگای ناوریشم وناسیای ناوهراست بووه، خاوهنی میّروو و شارستانیّیه، لهسهردهمی نه خمینیه کان همریّمیّ ک بووه به ناوی پارپامیزاد، لهسهردهمی کوشانیه کان یه کی له مهلّبه نده گرینگه کانی ثایینی بوودی بووه (مغتاح، ۱۳۷۲: ۲۸۷-۲۸۷).

⁽۱۳) .له ژیانی بوردا دور قوناغ همبووه، له و قوناغه دا واتا قوناغی (گوتاما) ژیانیکی سهختی دمرورنی نازاردانی جهسته ده را بهممههستی گهیشتن به (نیرفانا) روشنایی وشادی دمروونی ،دواتر بوی دمرکهوتووه به رووشهی ژیانی بههیچ نه گیشتوه، بویه وازی له ژیانی رهبهنایهتی هیناوه و پاشگهز دمینهه و گهیهشتن بهنامانجه کهی پیویستی به جهسته یه کی تمدروست و عمقلیکی تمداو ههیه، ئیتر ژیانی ناسایی خوی دهست پیده کاته و دواتر ده گاته روشنایی، یان نیرفانا (جمیل، ۲۰۱۳).

که دهزگاکانی خنرخوازی و خه لک دمیانبه خشی ده ژیان، ههروه ها مانی شنوهی ریکخستنی پهیروانی له ئایینی بوودا وهر گرتبوه، بهوهی له ئایینی بوودا پهیرهانی بز چینی راهیبه کان و چینی گشتی و (الرهبانیون والعلمانیون) دابه ش کردبوو، راهیبه کان له به شی سهرهوه بوون و عهلمانیه کان واتا (خهلکی گشتی ده گدیدنی) له بهشی خوارهوه بوونه، که هاندهر و چاودیر و پشتیوانی راهیبهکان بوونه و ينداويستي و داواكاريه كانيان بو جي بهجي دهكردن، بههمان شيوه ماني یه پر هوانی دابه ش کردبوو بنز (مجتبین و سماعین)یاخود صدیقین و سماعین (نغرین، ۲۰۰۲ :۱۲۵)، (صدیقین) راستگوکان، یان زاناکان بهشی سهرهوه بوونه ئەوان دابەش دەبوون بۆ چەند بەشنكى تر، بەلام بە گشتى وەكو ئايينى بودى دوو بهش بوونه، نهوان خهریکی نویز و رِوْژُوو گرتن بوونه له ژیانی رِهبهنایهتی دهژیان و گۆشىتيان نەدەخوارد و ھاوسىدرگيريان نەدەكىرد، سىماعين (گونگرەكان) ئەوانە ژیانی ئاسایی خزیان دهکرد له خواردنی گزشت و ژن هینان و مندال خستنهوه، به لام پنویست بوو لهسه ریان که خواردن بن بهشی سهرهوه ناماده بکهن و یارمه تییان بدهن (کریستنسن،۱۹۵۷ : ۱۸۳)، به هدمان شیّوهی پدیرهوانی بودی، بدوهی ندم كارانهى خەلكىي گشتى ئەنجامى دەدن تاوانن، بەلام ئەوان دوعا دەكەن و دەپارىندوە بۆيان بە مەبەستى لىخۇشبوون، ھەمان بىدما لە لاى بودىيەكان ھەيە که به پینج راسپاردهی بوودا (بانیاکاسیلا) به ناوبانگه که بریتیه له راستگویی و وازهیّنان له ئارەزووى ژن و دووربىن له توندو و تيىژى و نەخواردنى گۆشت و كەم خواردنی و یابهندین بوون به ژیانی ههژاری و نهداری (کیسون، ۲۰۱۳: ۲۰۱۱)، يٽريست چيني سهرووهي ئايينه که جيبه جيني بکات، به هه مان شيوه به شي بالاي پیاوانی ئایینی مانیش وابدوه، بهشیوهی ژیانی رهبهنایهتی ده ژیان و خویان دووردهخستهوه له خهلُك وخهريكي پهرستش و پاړانهوه بوونه .

بەشى شەشەم لايەنى زانستى لە دەوٽەتى ساسانى

مروّف هدر له کوّنه وه له رئینگهیدی تیدا ژیاوه سوودی له سروشته که ی وه رگرتووه و بو به برزه وه ندی خوّی به کارهیناوه، تا گهیشووته ناستی داهینان و شاره زایی و پهیدابوونی زانست، که واته زانست بریتیه له چاودیری دیاریده سروشتیه کان و کوّکردنه وه ی زانیاری، یاخود داهینانی زانستی وبه کارهینانی بو خرمه کردنی مروّفایه تی (Prokopowicz 2018:1). لهم روانگه وه داهینان و زانست له دهوله تی ساسانیدا گهیشتبووه ناستیکی به رزی پیشکه وتن، به تایبه تی همبوونی زانستگای ناست به رزی وه کو جوندی شاپوور و نوسه یبین، که بابه ته زانستیه کانی تیدا به شیّوه ی نه کادیمی ده خویّنرا، به تایبه تی زانسته کانی پزیشکی و بیرکاری .

مێژووی زانستی پزیشکی

له مینر وودا مروّف بو ساری کردنی زام و نازاره کانی به دوای چارهسه ردا گهراوه، نهو که سه ی چارهسه ری زام و نازاره که ی کردووه پنی و تراوه پزیشك (رنان، ۱۳۲۹: ۱۹)، دواتر بوو به زانستی کی تایبه ت بو چارهسه ر، دیاره زانستی پزیشکی زانستی کی کونه بو بوونی مروّف له سه ر زهوی ده گهری ته وه آابن ابی اصیبعه، زانستیکی کونه بو بوونی مروّف له سه ر زهوی ده گهری ته وه آابن ابی اصیبعه، ۱۹۹۳: کی، زور جار هوکاری نازاره کانی نارو شار و شاراوه بووه، بویه

⁽۱). وشمی پزیشك له زمانی فارسی و كوردیدا به هممان شیّوه هاتووه، به لاّم له بنهرمتدا وشمی ناقیستایی بنیشه بووه، له پههلهوی ساسانی بووه به بنیشهز، بجشك، بزیشزكه، دواتر همردوو پیتی (ب، ش)برّ (ب، ژ)، گوراوه، بوو به پزیشك (زرشناس، ۱۳۸۸: ۱۳).

⁽۲) . بن نمونه له ولاتی دوو رووباردا له نهشکهوتی شانهدهر نهوهی که دوزراوهتهوه نیسکه پهیکهری چهند کهسیّکه، یهکیّکان شانی تا مهچه کی براوهتهوه، پاش تویژینهوهی تاقیگهیی دهرکهوتووه بهوهی خانه کانی دهستی مردووه و به نامیّریّکی تیژ وه کو چهقی براوتهوه، که دیاره له بهردی صوان دروست کراوه، ههروهها چهندین جوّر له گر و گیای بن چارهسه رکردن به کارهیّناوه (عبدالکریم، ۲۰۱۸، ۲۱)..

⁽۱). نه و داستانه به شیخی گرینگی نه ده بیاتی و لاتی دوو رووباره، گلگامش پاشای شاری و مرکا پاشاید کی سته مکار بووه خه نگه که ده بارانه وه له خوداوه نده کان تا له ده ستی گلگامش رزگاریان بکات، نه دیش که سایه تیه به ناوی (نه نکید فر)ی بو ناردوون، که له دارستان د فریا و زور درنده بووه به هوی ناردنی نافره تیکی خزمه تکاری په رستگا بو لای که فیری کرداری جنسی ده کات و دواتر فیری ژیانی شارستانیتی ده کات و ده ته نیزی تراندی نافره تیکی خزمه تکاری په رستگا بو لای که فیری کرداری جنسی ده کات و دواتر فیری ژیانی شارستانیتی ده کات و ده و ده دور هاوری زور له یه نین نیك و خوشه و بست، له لایه ن خوداوه نده کان ده بین به سه رگلگامش و نازیزه که ناوی هاوری دور ده گهری بیاری مردنی هاوری که ی مردنی دورای گهرانی زور بیاری مردنی دورای گهرانی زور بی ده کاته نه و ده رنه نام به بو گهراند ناوی هاوری نازیزه که که مردن تایبته دندی مرز فه کانه و به وهی مرز ف ده بی هم ربسری، به لام به کاره جوانه کان و چاکه کانی ده توانی به زیندویی به نینیته وه (باقر، ۱۹۷۱: ۱۲-۱۸ ؛ فرانکفورت و اخرون، کاره جوانه کان و چاکه کانی ده توانی به زیندویی به نینیته وه (باقر، ۱۹۷۱: ۱۹۳۱ ؛ فرانکفورت و اخرون،

⁽۲) .بۆ نموونه له میسری کۆندا جگه له چارهسهرکردنی نهخۆش ، کرداری مؤمیاکردنیش ههر له پهرستگا له لایهن کاهینیکی تایبهت بهم کاره ثهنجام دراوه (الیوا، ۲۰۰٤ ۲۱)، ثهو کردارهش بریتیه له پاریزگاری کردن له جهستهی مردوو به مادهی کیمیاویی، ثهم کرداره له میسره کوندا پهیوهندی راستهخوی به بیروباووری تایینهوه ههبووه ،بهوهی مروق له دوو بهش پیک دی، لایهنی روحی و جهستهیی ،کاتی دهمری روح له جهسته جیادهیتهوه و دهچیته جیهانیکی شاراوه، بهلام کوتایی نایهت بهلکو دواتر ده گوریتهوه بو ناو جهسته تاوه کو جهسته تیک نهچی به ناسانی روح جهسته که بناسیتهوه نایی تیک بچیت بویه به ناسانی روح جهسته که بناسیتهوه نایی تیک بچیت بویه به باید داده داراوه (صالح، ۲۰۰۰).

هدر له کنوندوه ندو زانسته نیبوهی جادوویی و نیبوهکهی تسری ندزمسوونی ببووه (بهزادی، ۱۳۸۲: ۴۳۷)، بدم شیّوهیه مایدوه تا سدردهمی پزیشکی بدناویانگی یونانی (هیپوّکرات) اتوانی زانستی پزیشکی له بیروباوه پی تایینی جیابکاتدوه و پروونی کبردوّتدوه بدوهی ندخوّشی سزای خوداوه ندهکان نیبیه، بدلکو هوّکاری ده رئدنجامی ژبینگه و سیستهمی خوّراك و شیّوازی ژبیان کردنه، توانی به شیروه یدکی زانستی هوّکاری ندخوّشی و چاره سدرکردنی دیباری بکات، داهیّنانه کانی بوو به بندمای زانستی پزیشکی سدردهمی نوی (باینم، ۲۰۱۳:

بویه زانستی پزیشکی، زانستیّکی کونه که له چارهسهرکردنی جهستهی نهساغ ده کو لیّته وه همروه کو زانا و پزیشکی موسلّمان (ابن سینا) لهم بارهیهوه ناماژه بهو زانسته ده کات بهوهی نهو زانسته یه جهستهی مروّق ده کو لیّتهوه بو پاریزی له ته ندروستی و چاره سهرکردنی له کاتی نه خوش که وتنی (۱۹۹۹: ۱۳)، همروه ها ابن خلدون ناماژه به زانستی پزیشکی ده کاتی نهساغی و چاکبوونه وهی، بو سازییه که له جهستهی مروّق ده پوانیّت له کاتی نهساغی و چاکبوونه وهی، بو پاراستنی ته ندروستی و چاکبوونه وهی له نه خوشی که دوو چاری همر نه ندامیّکی پاراستنی ته ندروستی و چاکبوونه وهی له نه خوشی که دوو چاری همر نه ندامیّکی نه خورشیه که چاره سهرکردنی (۲۰۰۱: ۱۰: ۲۰۱)، پیشه ی پزیشکی له دووبه ش نه خور شیه که چاره سهرکردنی (۲۰۰۱: ۱: ۲۰۱)، پیشه ی پزیشکی نوی پزیشکی به خوره به شهروه کو ابن سینا کاتی باسی نه و زانسته ده کات به وی پزیشکی زانسته و به شهره که ی تر جیّه جی کردنید تی پرورنگه وه هه یه، نه و زانسته هونه ره له به به به به وجدانی مروّقه وه هه یه، نه جی به جی کردن دا په پرو کردندا په یوندی به وجدانی مروّقه وه هه یه، نه جی به جی کردن دا په پرو کردندا په یوندی به وجدانی مروّقه وه هه یه، نه جی به جی کردن دا په پرخراو و سیاسه ته، نه ییشکه که کردندا خومه ته (غلیونجی، ۲۰۱۱: ۱۳)، نه و به به به کردن دا په پرخوری و سیاسه ته نه یوندی به وجدانی مروّقه وه هه یه، نه جی به جی کردن دا په پرخورا و سیاسه ته، نه یوندی که درنیدا خومه ته (غلیونجی، ۲۰۱۶: ۱۳).

⁽۱). ابقرات- هیپزکراتیکس، به ناوبانگترین و کوّنترین پزیشکی یوّنانی بووه، له نزیکهی سالّی (٤٦٠ پ.ز) له دایك بووه، خدندین کتیّبی لهبارهی پزیشکی نووسیوه همندیّك دهلّین (۳۰) کتیّب همندیّکی تر دهلّین (۱۰) بووه (غالب، ۱۹۸۸: ۹- ال قسر، ۱۳۸۸: ۱۳ ال قسر، ۱۳۸۸: ۱۳

ا:٦ . يزيشكى مرۆپى له دەولەتى ساسانيدا

زانستی پزیشکی له ئیران شیوازی کون بو چارهسه رکردن پهیره کراوه، واتا تیکه ل کردنی پزیشکی به جادوویی یاخود هیزی شاراوه ههروه کو پیشتر ناماژه ی پیخ کرا، دوای ناشنا بوونی ئیران به زانستی و لاتی دوو رووبار و میسری و یونانی کون، بهتایبه لهسه دهمی نه خمینیه کان، گورانکاری بهسه ر نهو زانسته دا هات، وای لیهات پزیشک و زانایانی و لاته پیشکه و تووه کان به تایبه تی یونانی بینه ناو دهوله ت و کاریگه ریان هه بی بو پیشکه و تنی زیاتری نه و زاسته، به گیرانه و دارای یه کهم) گرینگی زوری به پزیشکانی یونانی داوه، به گیرانه و هیرودو تس کاتی دارا به خیرایی له نهسیه کهی داده بوزی پی له جی ده چی و نازاری زوری ده بین پزیشکه کانی دهورویه ری هیچیان بو نه کراوه، پزیشکی یونانی به ناوی (دموکهوس) له به دیلگیراوانی یونانی بووه چارهسه ری کردووه، نهویش له به رامبه رئه مه دا پاداشتی کردووه (۲۰۱۰: ۲۱۳–۲۱۷)، ههروه ها کتریاس) پزیشک و میژوونوسی یونانی له نیوان سالانی (۲۱۵–۲۱۷)، ههروه ها کتریاسی پزیشکی هاوسه ری (دارای دووه م ۲۲۳–۲۰۱)، هوره ها تایبه تی هاوسه ری (دارای دووه م ۲۲۵–۲۰۵ پ.ز) بوره، نزیکه ی حه قده سال له کوشکی دهولمتی دهولمتی کردووه (فرشاد، ۱۳۲۸: ۲۷۳).

نه و زانسته له دهولهتی ساسانیدا به دیاریکراوی له سهرده می (شاپووری یه که م) گورانکاری زوری به سهردا هات، به شیوازی زانستی ده خوینرا و زانستگای تایبه بین بین فیربوونی بونیادنرا، وه ک زانستگای (جوندی شاپوور) ههروه کو پیشتر ناماژه ی پی کرا، سهرچاوه ی تایبه به به زانسته زور بووه و وه کو ژینه ر بو خویندن به کارها تووه، به تایبه تی دوای وه رگیرانی پهرتووکه کانی پیشکی یونیانی و هیندی بو زمانی پههلهوی، وه ک بابه تی سهره کی له زانستگاکه ده خوینرا ههروه کو ابن الندیم) لهم بارهیه وه ناماژه به وه ده کات، که چهندین په پهرتووکی به ناویانگی پزیشکی بو سهرده می پاشایانی ساسانی ده گهرین ته وه، به وان گهیشتووه و وه رگیر دراون بو زمانی عهره بی (۱۹۹۷ : ۲۹۸)، هه بوونی سهرچاوه بو زانستی پزیشکی کاریگه ری هه بووه له سهر پیشکه و تن و گهشه سه ندنی زانسته که بو شیره ی زانستی ده خوینرا و دواتر به کرداری جیبه جی ده کرا.

هدرچهنده پزیشکی له دمولهتی ساسانیدا شیوهی زانستی وهرگرت، له گهل نهوهشدا فهرمایشتهکانی نافیستا پشتگوی نه خرا بوو، بهلکو گرینگیه کی تایبهتی همبووه، بهوهی نافیستا و بهشهکانی به سهرچاوهیه کی سهره کی زانستی پزیشکی و زانسته کانی تری نهو سهرده مه دانراوه، نهمه ش زیاتر بو نهوه ده گهرینته وه له کاتی نووسینه وهی نافیستا زانسته کو کراوه کانی نهو سهرده مهی تیدا تو مسار کراوه و بووه به سهرچاوه ی سهره کی گشت بواره کانی زانستی دهوله تی ساسانی.

لهبهر رۆشنایی ئهوهوه شیاوی وتنه پزیشکی له دهولهتی ساسانیدا دوو ئاراسته ی ههبووه،

يه كهم : فهرمايشته كانى ئاڤيستا .

دووهم: وهرگرتنی زانستی دهوروبهر یاخود کاریگهری زانستی پزیشکی ولاتانی دهوروبهری، وه که دهولهتانی چیئی و هیندی و پوزمانی همروهها نمو ولاتانهی تر که پیشتر مهلبهندی زانستی بوونه وه کولاتانی دوور پرووبار و میسر و یونان (شریفیان، ۱۳۹۲: ۱۱).

زانستی پزیشکی له زانستگای جوندی شاپوور پیشکهوتنی بهرچاوی بهخوّوه بینیسوه، نهوه ی زیاتر هانده بسووه له و ماوهیه ویّرایسی فهرههنگی ناوخوّیی کاریگهری زانستی پزیشکی تری لهسه ر بووه، له ریّگهی به دیلگیراوه کانی جهنگ که پزیشک و زانایانی تیّدابووه یاخود هاتنی پزیشکانی روّمانی و مهسیحی و هیندی بو ناو دهولّهتی ساسانی .

هدروه کو روونه ثایینی زورده شتی له سهر دوو بنه مای سهره کی هیّزی چاکه و خراپه یان رووناکی و تاریکی یان (ئه هیّرامه زدا) و (ئه هریمه ن) دامه زراوه، به وه ی له و بنه مایه هاتووه کاتی نه هیّرامه زدا له سهره تای نافراندنی جیهان نه خیّشی و مردن نه هیّناوه ته نه بوون، واتا نه خیّرشی و مردن له ثافراندنی ثاهیّرامه زدا نه بووه که واته پیشتر نه خیّرشی بوونی نه بووه به للکو ئه هریمه ن نه خیّرشی و مردندی ئه فراندووه، له به رامبه ردا ئه هی رووه وه نه وه کی چاکه و خیّره نه واله نه هی وامه زداوه یه به لام نووه وه نه وه ی چاکه و خیّره نه واله نه هی وامه زداوه یه به لام ناخی و نه ساغی و خه م و په ژاره له نه هروه کی له قیندیداد و نرگودی ۲۲) هاتووه: (که نه هریمه نی نوه دو نی هه زار و نی سه دو و نوه دو نی نوه دو و نوی دو نوه دو نی نوه دو نی نوه دو نوی دو نوه دو نی نوه دو نی نوه دو نوی دو دو نوی دو دو نوی دو

جۆر نەخۆشى دروست كردووه له بەرامبەردا ئەھۆرامەزدا چارەسەرى بۆ داناوه) .

کهچی که دینکردی سیّیهم (کردهی ۱۵۷) دا ژمارهکه گوّرانکاری بهسهردا هاتووه ،وهکو ناماژهی بو کراوه: (به چوار ههزارو سیّسهد و سی و سی ههزار جوّری نهخوّشی دهکات که نههریمهن خولّقاندوویهتی و لهبهرامبهر دا نههوّرامهزدا بوّ تیّکشکاندنیان چارهسهری داناوه)

هدر لدم رووهوه له نافیستا و نه دهبیاتی نافیستادا زانیاری لهباره ی پزیشکی و نه خوشی و ریخگاکانی چاره سهر کردن ناماژه ی پین کراوه، وه ک له به شیخکی شروفه ی نافیستا به ناوی (نسک هوسپارم) زانیاری لهباره ی نه خوشیه کان و ریخگاکانی چاره سهر و پاداشتی پزیشکی تیدا هاتووه، له دینکردی سییهم و هه شتهم و فیندیداد و بنده ش دا به هه مان شیوه زانیاری له باره ی زانستی پزیشکی و جوره کانی و چاره سهری تیدا هاتووه، بن نموونه له فیندیداد (فرگودی ۷) سی ریخگا بن چاره سهر کردنی نه خوشی دیاری ده کات نهوانیش : گیا پزیشکی و کارد یان نهشته رگهری (جراحی) و مانسر پزیشکی (دوعاو پارانه وه) .

مهبهست گیا پزیشکی به کارهینانی دهرمان له درهخت و گژوگیا بووه، رینگهی کارد، یان چهقی به واتای کاتی نهخیش به دهرمان چارهسه به نهبوایه نهوا پینگهی نهشته گهری به کارهاتووه، نهویش به به کارهینانی نامیری چهقی بین نهشته گهری، له دوایی بین هی شکردنی نهخی شهکه، به به کارهینانی گیای هی ما نیکه کل کردنی له گهل مهی، رینگای سییهمیش دوعاو پارانهوه بووه، بهههمان شیوهی نهو سی رینگا چارهسه رییه له زوریهی نه تهوه کونه کان پهیره کراوه، بو نمسونه له ولاتی دوو رووبار و میسری کون (باقر، ۱۹۸۰: ۱۹۸۰)، کهواته لهم روانگهیهوه ده کری پزیشك و جوری رینگه چارهسه رییه کان بو سی گروپ دابه شری ب

یه کهم: پزیشکانی گیایی (دهرمانساز) که چارهسهری نهخو شی له رینگهی به کارهینانی دهرمانی گیایی بووه.

دووهم: پزیشکانی نه شته رگه ری زیاتر کارد (چه قوّ)، یان به کارهیّنانی پارچه ئاسنیّك که بوّ کاری نه شته رگه ری به کارها تووه، هه روهها له قندیداد ناماژه به وه کراوه که یه که مین پزیشك (ثریتا) بووه، که به رپرسی کانزاکان بووه، چه قوّیه کی

سهر نووك زېږينى پئ بهخشراوه بۆ چارەسەركردنى نەخۇش واتا نەشتەرگەرى بەكارى ھېناوه.

سیّیهم: دوعاو پارانهوه، یان پزیشکی دهروونی (دهروونزانان) له لایهن پیاوانی نایینی زهردهشتی (موبیدهکان)هوه نهنجام دراوه (براون،۱۳۳۷ :۳۱)، که له ریگهی ناموّژگاری و وتنی پارانهوه پیروّزهکان و فیرکردنی پاك و خاویّنی چارهسهری نهخوّشهکان و ریّگری له بلاویوونهوهی نهخوّشی کراوه(بهزادی، ۱۳۸۲: ۱۳۵۵).

به لام له دینکرد سیّیهم)کرده ی ۱۵) پیّنج ریّگا دیاری ده کات نهوانیش نوته ی پیروّز ناگر و گیا کارد (نه شته رگهری) و بخوور بووه، ریّگه ی بخوور، واتا سووتاندنی گژوگیای بوّندار به مه به ستی چاره سهر کردن له ریّگه ی بوّن کردنه وه ههروه ها له نهردیبه هه شت (کرده ی ۲) به هه مان شیّوه ی دینکرد پیّنج جوّوی چاره سهری بو نه خوّشیه کان دیاری ده کات که تیّیدا دا ها تووه:

یه له پزیشکان به یارمهتی ئهشه دهرمانمان بکات

یه ک له پزیشکان به پارمه تی زانست دورمانمان بکات،

یه که پزیشکان به یارمهتی (کارد/ کهتهر/ چهقرّ) دورمانمان بکات،

یه که پزیشکان به یارمهتی گیاوگوڵ دورمانمان بکات،

یه ک له پزیشکان به یارمه تی مهنسره دهرمانمان بکات)

پیننج رینگا دیاری دهکات نهوانیش: کارد (نهشتهرگهری) و بخوور بووه، رینگهی بخوور، واتا سووتاندنی گژوگیای بوّندار بهمهبهستی چارهسهر کردن له رینگهی بوّن کردنهوه.

نهوهی تیبینی دهکری، له دینکرد دا ناماژه به دوو بهشی چارهسهرکردن دراوه، نهوانیش جهستهیی (تن پزیشکی) و دهروونی (مینوا، روان، روحی) بووه (دینکرد سوم، کرده ی ۱۵) به واتای گرینگی به ههردوولایهنی دهروونی و جهستهیی داوه، نهمه بنهمایه کی دروسته بو پاریزگاری کردن له ههردوویه شی پیهکاتهی مروف، که له خوارهوه باسی ده کهین:

٦:١:٢ .پزیشکی جەستەپی(تن پزیشکی)

لهو سهردهمه دا بو چارهسهري جهسته به پيي ئهوهي له دينکردي سيّيهم دا هاتووه بۆچەند بەش دابەش كراوه ئەوانىش: خاوەنى خۆپارېزى و چاودېرى (زهد ومراقبه)و به ناگر و گیا وکارد (نهشته رگهری) و دوعا و پارانهوه (مهنتره) بووه (دینکرد سوم! بند ۱۵۷)، ئهوهی پهیوهندی به چارهسهری جهستهوه ههیه به كارهيناني ئاگره، بهمهبهستي گهرم كردن دئ، ههروهكو له يزيشكي_ئاييني ئه فسانه يي له دايك بووني زورده شت هاتووه، ديوه كان ههولسي له ناوبردني زهردهشتیان داوه، بهوهی دایکی زمردهشت(دوغدق) دووچاری لهرز و تایان کردووه، ر هوشیی تهندروستی زور خراب دهبی، تا نهو رادهی داوا بکری برونه لای جادووگەر بىق چارەسەركردن، بەلام يەزدان رينگەي بەمە نەداو، و ئامۆژگاريان دەكات، بچن دەست بشۆن و ئاگر ھەڭبكەن و گۆشتى گا ببەن گەرمى بكەن لە ســهر زگــی (دوغــدق)ی دابنــین تهمه بــووه هــقی چارهســهرکرن و کــورهکهی (زهردهشت) له دایك بوو (اموژگار و تفضلی، ۱۳۷۰ : ٦٩)، له دوای به کارهینانی ئاگر بيز چارهسهركردن، گژوگيا وهكو دهرمان بهكارهاتووه، بهلام له حالهتيكدا ئه گهر به کارهننانی گیا دهرمان سوودی نهیج، نهوا به کرداری نهشته رگهری چارەسىەرى بىق دەكىرى، ئەوپىش بە بىع ھۆشىكردنى نەخۆشىەكە، دەبىيع يىيش ئەنجامدانى نەشتەرگەرى بە دەرمانى بەنگ (ھۆم)كە گيايەكى بيھۇش كەر بووە لەگەل مەي تىكەل دەكرا. ا

بۆ پارېزى جەستە لە نەخۆشى لە ئايىنى زەردەشتى لەدوو رېڭگەوە بووە بە دووركەوتنەوە لە كردەوەى خراپ، يان بەد رەفتارى وەكو نەزانىن و فېلبازى و

⁽۱). شیّوازی نه شته رگه ری قه یسه ری، یان سیزه رکه بو ئیمپراتوری روّمانی یوّلیوّس قه یسر در ۱۰۰) در ۱۰۰ در اوه به پنی شانامه ، فیرده وسی ناماژه به له دایك بوونی روّسته مه ده کات کاتی (روودابه)ی خیّرانی باری ته ندروستی زوّرخراب دهبی ، بویه به ریّنمایی (سیمرغ) که بالنده کی نه فسوناوی بووه پنی ده لی که رووه کیّکی بیّهو شکه رله گه ل مه ی تیّکه ل بکهن لایه کی زگی بدریّنن کوّرپه له کهی ده ربه یّن و دواتسر به شیرو مهی بیشون و بیشور ده ی بیشون و بین ده الله دورانه و دواتسر به شیرو مه ی بیشون و بیدرنه و داله دورانه و دواتسر به شیرو مه ی بیشون و بیدرنه و دواتسر به شیرو مه ی بیشون و بیدرنه و دواتس به شیرو مه ی بیشون و بیدرنه و دواتس به شیرو مه ی بیشون و بیدورنه و دواتم به شیرو مه ی بیشون و بیدورنه و دواتم به بودره به نام دوره بین دوره بین و دواتم به بودره بیشون و دواتم به بودره بیشون و دواتم به بودره به بودره بیشون و دواتم به بودرنه و دواتم به بودره بین بودره به بودره به بودره بیشون و دواتم به بودره بیشون و دواتم به بودره بود به بودره بودره به بودره به بودره به بودره به بودره به بودره بود بودره به بودره به بودره به بودره به بودره به بودره بودره به بودره بودره بودره به بودره بودره بودره بودره به بودره به بودره بودره به بودره به بودره بودره بودره بودره به بودره بودره بودره بودره بودره بودره بودره به بودره بودره بودره بودره بودره بودره بودره به بودره بودره

٦:١:٣. پزیشکی دهروونی (روح، مینوا، روان)

مرۆف له دووبهشی سهرهکی (دهروونی و جهستهیی) پیکهاتووه، ههروهکو روونه یهکی له دووبهشی سهرهکای نهخوشی که له نافیستا و بهشهکانی هاتووه، چارهسهری دهروونیه مهنسره واتا (دوعاو پاپانهوه)، له ههموو چارهسهرهکانی تر به گرینگتر و باشتر دانراوه ،چونکه نهخوشه که به بی نهوهی نازاری بی بگات ساربردهکری، بهوهی ساغی و تهندروستی دهروونی پوحی بنهمایه بو تهندروستی جهسته، ههروهها پوح له ناو جهسته دایه، بویه پوحی تهندروست دهبیته هوی همبوونی جهستهیهکی تهندروست، ههروهکو پوونه تهندروستی دهروونی کاریگهری لهسهر لایهنی جهستهوه ههیه، کاتی نههورامهزدا له وهلامی زهردهشت ناماژه به پیگه چارهسهریهکان دهکات، بهلام له کوتاییدا دهلیت باشترین پیگهچاره چارهسهری دهروونیه، که تغیدا هاتووه: (نهی نهسپیتما زهردهشت، نهگهر چهند پزیشکیک نامادهبوون بو چارهسهرکردنی نهخوش یهکی بهکارد (نهشتهرگهری) به نهوی تسر به گروگیسا ونهوی تسر به وتهی خوادیی، چارهسهر به وتهی خوداوهند (دوعا و پارانهوه) باشترین شیفا بهخشه (الفیندیدا فرگود ۷).

هدروهها له یه شته کانی به شی (نهردیبه یه شت) دووباره ناماژه به چارهسه ری دوعا وبارانهو ده کات که به باشترین چارهسه ری داناوه. وه کو هاتووه (چارهسازترین پزیشک نهوه یه که نه خوشییه پزیشک نهوه یه مه نسه ره ی پیروز ده رمانمان بکات، نهوه ی که نه خوشییه ده روونییه کان مروقی نه نه شه نمان ده رمان بکات، چاره سازترینی پزیشکه کانه) (نهردیبه یه شت: کرده ی ۲) .

به نامانجی ناگادار کردنهوهی مروّق به دوورکهوتنهوه له نهندیشه و وتار و کرداری خراب و هاندان بو فیربوونی نهندیشه و وتار و کرداری چاك دهبی، نهویش له رینگهی پاریزی له گوناح و تاوان و فیربوونی نایین و باوه ری تعواو گهیاندنی به زمان کار پیکردنی، گرینگترین نهرکی پزیشکی روحی بریتی بووه، له جیبهجی کردنی فهرمایشته کانی نایین به دروستی (دینکرد سوم: کردهی ۱۵۷)، به خویندن و و تنی ههندی وویرد و و ته ی پیروزی نافیستا نارامی دهروونی پی دهبه خشی، چهند نموونه یه فیندیداد هاتووه نامازه به ههندی ویردی چارهسه ری کراوه (فرگردی، ۲۰، ۷) هاتووه:

(بۆ بەرگرى له مردن و نەخۆشى و بەرگرى له تا و سەر ئېشە و ئازار

من دەلىم ئەي نەخۇشى دووركەوە

من دەليم ئەي مردن دووركەوه

من دهلّنِم ئهى سهرئيشه دووركهوه).

گرینگی بهههردوو بهشی جهسته و دهروون، ئامانج لیّی پاراستنی نه ژاد و مانهوه ی نهوه کان به به هیّزی جهسته و سهلامه تی دهروونی بووه، بوّیه نه هورامه زدا پشتیوانی و هاندانی پاراستنی ته ندروستی و به دوورکه و تنهوه له پیسی و نه خوّشی و خراپه کاری ده کات، به پهروه رده کردنی لایه نی دهروونی به نه نجامدانی پهرستن و دوورکه و تنهو له بیری خراپ و نه نجامدانی کرده و هی چاك ده بیت خاوه نی جهسته یه کی به هیّز، بویه گرینگی زور به زانستی پزیشکی دراوه له ده له تساسانیدا.

٦:۱:٣. ئاكار وپاداشتى پزيشك

یزیشك به پنی ری كخستنه كانی كۆمه لگای ساسانی، چینیكی تايبهتی كۆمەلگا بوونه، زانستى پزيشكى هەر له كۆنەوه پەيوەندى به ئايينەوه ھەببووه، هدروه کو ناماژهی یع کرا، بوّیه پیاوانی نایینی تایبهت بوون به چارهسدری دەروونى بەرەى ئەوان چارەسەرى جەستەپان نەدەكرد، چونكە بەركەوتنى جەستەي مردوو، ياخود نزيك بوونهوه له تهرمي مردوو تاوان بووه، دهبووه هؤى پيس بوون، يپويستى به پاککردنهوه ههبووه بؤيه له فينديداد بهشى زؤرى تايبهته به پاساكاني یاککردندوه بهتایبهتی بهشه کانی ۵-۷-۷ تبا بهشبی حدوتهم که تییدا باسبی مەراسىمەكانى ياككردنەوە ھاتووە لە بەركەوتنى لاشەي مىردوو، كە يزيشكانى روحی پیان دەوترا (زرتشتروتوم) سەر بە توپۇي پیاوانی ئاپینی بوونە، بۆپە يزيشكي جهسته چينيكي تايبهت بوونه ههرچهنده ينشتر بابهتهكاني ئايينيان دەخوينىد گشىت بابەتەكيانى ئىايىنى لە ئاقىسىتا و شىرۆقەكانى دەخىرىندا لە گەل زانسته کانی تری پزیشکی و فهله کناسی و بیرگاری، دواتر بو تهواو کردن و وهرگرتنی پسیوری پیویست بوو پهکیک له پسیوریهکان هه لبر پری، نه گهر ببیته يزيشك، يان پياوي ئاييني لهههردوو حالهتدا ينويست بوو شارهزايي تهواوي ئاييني ھەبىخ، تاوەكو بتوانىخ چارەسەرى نەخۆشەكان بكات چ جەستەيى بىخ، يان دەروونى دواتىر مىزلەت، يان بروانامەي پزيشىكى وەردەگىرت، كە پيويسىتى بە خوينىدن و فيربووني زانستي زؤر و شارهزايي لهسهر جهسته و بهشه کاني ئهندام و كۆئەندامي مروّف هەببوو، له گهڵ ئەوەش ينويست ببوو زانيارى تەواوى له جوٚرەكانى رووەك و گژوگیای دهرمانی و ریّگای جارهسهرییهکان ههبووایه، دواتریش پیّویست بوو ئەر زانستە بە كردارى تاقى بكاتەرە، بۆ ئەرەي بە تەرارى فۆرى يېشەكە بى يېش ئەرەي لەسەر جەستەي مىرۆف ئەنجامى بدات، جا بۆ ئەم مەبەستە بە ينى ئەرەي لە ئاقىستا ھاتورە يۆرست بور يزيشكان لە سەرەتارە كارەكانيان لەسەر لاشەي ديّو پهرستان (کافر) تاقي بکهنهوه، به واتاي ئهوانهي زهردهشتي نين، پيش نهوهي نەشتەرگەرى بۆ كەسپكى زەردەشتى بكات، بۆ سى جار لەسەر سى كەسى بى باوهر که سهرکهوت، ئهوکات دهیتوانی مهزدا پهرستان چارهسهر بکات، ههروهکو له

فندیداد دا هاتووه: (نه گهر که سی یه کهم له کاتی نه نجامدانی نه شته رگهری بمری، ناساییه نه گهر دووهم و سینیهم بمری نه وا به هیج جوری ریکهی پینی نه ده درا کاری پزیشکی نه نجام بدات، به یه کجاری له کاری پزیشکی دوور ده خرایه وه، نه گهر نه شته رگهی بو دیو په رستان نه نجام بدات و بو سی جار، یان بو سی که س، نه گهر نه و که سه چاك بینته وه و نه وا شایسته ی نه و کاره یه بو هه تایی ده بو و به پزیشك (ال شندیداد: فرگود ۷).

نه مه وه کو پیدانی بروانامه ی پزیشکی یان مو له تی کارکردن وابووه، نه گهر نه شدر گهری بو مهزادا پهرستیک بکات و هه له بکات و برینداری بکات، نهوا به تاوان هه ژمار ده کرا و پیوست بوو سزا بدریت ،نهویش به دوور خستنه وه که بواری پزیشکی بو هه تا هه تایه.

بزیشکان له دمولهتی ساسانیدا و پیگهیه کی بالایان ههبووه و جیگای ستایش و ریز بوونه، هدروه کو بهرزهویه ناماژه به پیشمی یزیشکی دهکات که جیگای ر هزامهندی بووه له لای ژیرهکان وعهیبدار نهبووه له لایهن هیچ ئایین و شهریعهتیک (ابن المقفع، ۲۰۱٤ : ۹۲)، بهمهبهستی پاراستنی ناو و پینگهی کومه لایهتی نهو چینه پیویست بوو پزیشك چهندین نهدگار و رهفتاری كهسیتی تیدا بهدی بكری، هدروهها له لایهن پهیرهوانی ئایینی زهردهشتی پیشهی پزیشکی زور پیروز بووه، لهوه دهچین بو خودی کهسایهتی زهردهشت بگهرینتهوه، که پزیشك و سروشتناس بووه و چارهسهری نهخوشی کردووه (اموزگار، ۱۳۷۶: ۳۵)، بویه پزیشك پیویست بوو خاوهن رهفتار و کرداری جوان و شایسته یع، وهك خاوهنی که سایه تیه کی ئارام و لهسه رخل و رهوه شت به رز و خواناس و به بروا بي، چونکه پزيشکان له داناترين کهسانی هه لبر پردراو بوونهو شارهزای تهواویان له بارهی دهروون و جهستهی ئادەمىزادا ھەببورە، يۆرىست بور خورنىدنەرە و ئەزمبورنى زۆرى ھەببى لەبارەي نه خوّشی و ریّگه چارهسه رهبیه کان (الگود، ۱۳۵۲ :۳۱)، گفت شیرین و رووخوّش بنی له گهڵ نهخۆشـهکان وگـوێی له نهخوش بگـری وخـاوهن ويــژدان بــی، ئـهويـش لهسهر بنهمای نایینی زوردوشتی که بیری چاك یاکه و کاریگهری لهسهر دوروونی نه خوش دروست ده کات، بویه ینویست بوو پارمه تی نه خوش بدری به تایبه تی ئه گهر ههژار بنت، بهتهنها لنهاتوویی له چارهسهرکردن بهس نهبوو، به لکو به یلهی یه که پیویست بوو خاوهنی ئهخلاق و ویژدان بین ، ههروهها دهبوو پزیشک چهندهها جار سهردانی مالّی نهخوّش بکات به وردی پشکنین بوّ نهخوّش بکات تاوهکو به دروستی نهخوّشییهکه دیاری بکات ودواتر چارهسهر بکری (دینکرد سوم: کردهی ۱۵۷).

پزیشك له بدرامبدر ئهو خزمه ته پیشکه شی به خهلکی نهخوشی ده کرد ، چەند ما فىشى ھەبورە، رەك حەقدەست، يان ياداشت (دستمزه)، بە يشت بەستن بهوهی له نافیستا هاتووه حدق دهستی یزیشك دیاری كرابوو، نهویش پهیوهست بووه به ینگدی کومهلایدتی و رهوشی ئابووری نهخوشه که و جوری چارهسه رکردندکه، بۆ نموونه ئەگەر چارەسەرى موبىدىك بكات، حەقدەستى يزيشكەكە بريتى بووە لە دوعا بۆ كردن، چارەسەى فەرمانرەواى ھەرىمىنىك چوار گا بوو، حاكمى شارىك ئاژەڭيكى پلە يەك وەكو وشتر بووە، حاكمى شارە دينيەك گايەكى مام ناوەند بووه، چارەسەرى سەرۆكى خىزان گايەكى ھەرزان بووە، كەسىكى ئاسابى بەرخىك، يان مریشکنك بووه، سهرهرای نهوهش ههتا له ننو نافرهته کانیش جیا كاری كراوه، حەقدەستى چارەسەرى ئافرەتان كەمتىر بىوو، بە بەراورد لە گەل يىاوان، ويىراى پنگهی کۆمه لایه تیه که ش بن نموونه حهقدهستی ژنی هه ژارنك، گوندرنژیك بووه، كهچى حەقدەستى چارەسەرى ژنى والى وشتېرىك بووە (الڤيندىداد:فرگود٧)، لهگهڵ ئەمانەشىدا يێويسىت بــوو يزيشىك خــواردنى بــاش و ئەســيێكى بە غــار و مالْيْكي چاكى هديي، شويّني نيشتهجي بووني گونجاو بي له ناوهراستي شارهكه، یان دیده که دا بی تاوه کو به ناسانی بتوانی بگاته لای نه خوشه کان (کریستنسن، (£+0 :190V

شایانی باسه پزیشکان له دەوللهتی ساسانیدا له رووی روشت و شایینهوه روفتاریان لهگهل نهخوشان بو سی دهسته دابهش کرابوو:

۱- ئەوانەى كارى پزيشكيان بۆ رەزامەندى خودا ئەنجام دەدا، داواى ھىچيان لە نەخۆش نەدەكرد، بەڭكو داواى پاداشتيان لە خودا دەكرد.

۲- دەستەى دووەم ئەو پزىشكانەى لە ناوەراست بوونە، واتا لە نىروان سىۆز و
 مىھرەبانى وەرگرتنى حەق دەست، بەلام زۆر چاويان لە سامان نەبووە .

۳- دەستەى سىنيەم لەھەمسووان نزمتىر بىوونە، تەنھا مەبەستيان دەستكەوتى
 مادى بوۋە (شرىفيان، ۱۳۹۲: ۱۵).

به پینی نهوه ی له دینکرد دا هاتووه هیچ نهخوشیک بوی نهبووه بو چارهسه رکردن بچیته لای پزیشکی بینگانه له کاتی ههبوونی پزیشکی ساسانی، چونکه به تاوان هه رُمار کراوه، ته نها له حاله تینکدا نه بیت نه گهر پزیشکی نیزانی دهست نه کهویت، نه وا ده تواندرا پشت به پزیشکی بینگانه به ستیت (دادرس، ۱۳۷٤: ۷۵)، به لام له وه ده چین نه و یاسایه پاشاکانی ساسانی نه گرتبیته وه، چیونکه زوربه یان پزیشکی تایبه تی بینگانه یان ههبووه، وه ک یونانی، روزمانی سریانی، همروه کو پسپورینکی میروی ساسانی وا مهزنده ده کات که پاشایانی ساسانی پزیشکی تایبه تیان جگه له پزیشکانی ئیرانی له نه ته وه کانی یونانی و روزمی و سریانی همبووه (کریستنسن، ۱۹۵۷: ۱۹۵۷)، ههروه کو پیشتر ناماژه ی پی کرا.

له دەوللهتى ساسانى پزيشكانى به توانا ھەببوونه، كە شارەزايى زۆريان لە نەخۆشى و چارەسمىيەكاندا ھەببووە، بىۆ نمبونه ئامباژە بە پزيشكىك بە ناوى (فەرھاد پارسى) دەكرى كە چارەسەرى ئيمپراتۆر (قوستەنتىنى مەزن)ى كردووە، نەخۆشى (نەقىرس) ھەببووە، كە پزيشكەكان تواناى چارەسەرى ئەويان نەببوو، فەرھاد پارسى چوو بىۆ قوستەنتىنە و نەخۆشى ئەوى بىستبوو، بە نزيكەكانى زاگەياند كە ئەو دەتوانىت چارەسەرى ئىمپراتۆر بكات، پزيشكەكانى كۆشك وتيان چۆز دەتوانىت چارەسەرى بكەيت و ناوى دەرمانەكەت چىيە؟ بەلام ئەو ناوى دەرمانەكەي پىئ نەگلوتن، بە فەرمانى ئىمپراتسۆر دەروات بىۆ كۆشىك بىۆ چارەسەركردنى، ئىمپراتۆر پرسيارى لى دەكات، تۆ دەتوانى من چارەسەر بكەي ؟ چارەسەر بكەي ؟ ئەرىشكانەي تاوەكو ئەمرۆ نەيان توانيوە مىن چارەسەر بكەن زياترە؟ بەلام فەرھاد لە وەلام دا دەلىخ: نەخىر بەلام مىن دەرمانىكم ھەيە پزىشكەكانت بە بوونى نازانن، پرسيارى لىخ دەكات؟ دەرمانەكەم شەنبەلىلىه لە وەلام دا دەلىخ: نەخىر بەلام مىن دەرمانىكم ھەيە پزىشكەكانت بە بوونى نازانن، پرسيارى لىخ دەكات؟ دەرمانەكەم شەنبەلىلىه

⁽۱) .نه و جوّره نهخوّشیه کوّنه زانای پزیشکی بوکرات دیاری کردووو و هوّکار و دهرمانی چارهسهریشی بو داناوه بریتیه له هاوسانی نیّسك که جومگهکان به تایبهتی پهنجهکان دووچاری دهبی، بههوّی زوّربوونی ترشهلّوکی (یوریك نهسید) له خویّن، بهتایبهتی خویّی سوّدیوّم له خانهکانی، دهورویهری پهنجهکان دووچاری سووربوونهوه و ههو کردن دهبن نازاریّکی یهکجار زوّری ههیه، کاریگهری لهسهر گررچیله دهبیّت، له میّر وودا به نهخوّشی پاشاکان (داء الهلوك)GOUT))ناسراوه (A.T2007:76

(شمری) اوله گه ل کاهو بزیان ناماده کردووه، له یه که مین روزی خواردنی دا هه ستی به باشتریوون کردووه و نازاره کهی کهم بووه ته وه به لام نه خون شیه کهی نیمپراتور کون بوو کیشه ی بو گورچیله کانی دروست کردبوو بویه سهره نجام له هاوینی سالی (۳۳۷ز) کوچی دوایی کردووه (ماریژان موله و نهوانی تر، ۲۰۱٤:

٦:٢ . پزیشکی ئاژهڵان (دامپزیشکی)

پزیشکی ئاژه لان (بیطری) ئه و زانسته به پاریزگاری له ته ندروستی ئاژه لان ده کات و له کاتی نه خوشیدا رینگا چاره سه رییه کانی بو دیاری ده کات، ئه م جوره له پزیشکییه ده گهرینته وه بو نه و کاته ی که مروف ناژه لی مالی کردووه و بووه، په روه ده کردنی ثاژه لان بووه به به شیک له ژیانی روزانه ی مروف، که سوودی زوری هه بووه بودابین کردنی پیداویستیه کانی (لارسون و فیللر، ۲۰۱٤: ۱۱۳)، ئه م گرینگی پیدان و ورد بوونه وه له ژیانی ئاژه لان بووه هوی پهیدا کردنی شاره زایی له باره ی نه خوشی و رینگا چاره سه رییه کان (ابن ابی اصبعیه، ۱۹۹۳: شاره زایی

له سهردهمی ساسانیدا گرینکی دان به ناژه لان و رینگه چارهسهرییه کان به شینکی گرینگی پزیشکی بووه، ویرایی سوودی ناژه آن له رووی نابووریهوه، له رووی سهربازیش ،روّلیّکی مهزنی همبووه (راوندی، ۱۳۵۹: ۷۲۶)، نهوهی له

⁽۱). شدنبه لیله، یان شینبل یان (حلبه) ناوه زانسته کهی (Trigonella foenum graecum)به زمانی نینگلیزی (Fenugreek)ی پسی ده لم نین، جسوّره گیسایه کی سالآنه یه در نیژه کهی له نیسوان ۱۰-۲۰۰)سانتیمه تره، بو زوّر نه خوّشی به سووده، شویّنی بنه رهتی باشووری روّر ثناوای کیشوهری نه وروپا، که نازم رییّجان و نه سفه هان و که ناری ده ریای سپی ناوه راست، باکوور و روّر ثناوی کیشوه ری ناسیا بووه، له نازم رییّجان و نه سفه هان و فارس وخوّراسان و سمان و دامفان ده رویّت، هه روه ها بو خورادنیش به کارده هیّندریّت له ناماده کردنی چه ندین خوّراك، وه ك قرمه سه بزی و کوفته و هیتر به کارده یّت، له که نار ریّگاکان ده روی بویه پیشتر پینان ده روت گولی ریگا له دوای یه کم بارانی به هار گهشه ده کات و رهنگی زورده بوزی کی خوشی همیه ، زوّر ثه و نیاوه بیو خانمان به کارها تووه، وه ک نیاوی خیّرانی (به هیرام گور) شه نبه لید بووه (عبدالحسین واخرون، ۲۰۱۳)

ئاقنستا و بهشه کانی چارهسه ری ناژه للی مالی و چاودنری کردنیان هاتووه وه ك ناژه لانی نهسی وسهگ و مانگا و مهرومالات (کریستنسن،۱۹۵۷: ٤٠٤)، به تایبهت سهگ و نهسپ ریزی زوریان له لای ناریان ههبووه، بو نموونه سهگ له ئاييني زەردەشتى يانتاييەكى فراوانى داگير كردووه، وەك بەشتكى جيانەكراوەي له گهل ژیانی مروف، چونکه له تیروانینی پهیرهوانی ئایینه که بوونی سه گ له ههر شویننیك دمبیته هوی دەركردنی گیانی شهیتانی لهو شویننه، به پینی نهوهی له قندیداد (فرگودی۳) هاتووه، مردنی سهگ رووداویکی نهخوازراو بووه بغیه دووهم شوپننی ناخوشی بنو زموی دیننی مردنی سهگه)، ههروهها له (فهرگودی ۱۳) هدر لدبدر ندوه پیریست بوو ناگاداری سدگ ببن و له کاتی ندخوش کدوتن، چارهسهریان بو کردبا به جیاکردنهوهی له مروف چونکه دهینته هوی گواستنهوهی نه خوشی و ههروه ها له كاتى تلووش بلوونى به هارى، ياخود شيتى وهكو له فیندیداد چارهسهری بن داناوه، ههتا له کاتی ناووس بوونی سهگ، پیوست بوو چاودیری بکری و تا به چکه سه گه کان بو ماوهی شهش مانگ به خیر بکری، هدروه کو الگود (۱۸۹۳-۱۹۷۰ز) میژوونوس و پزیشکی بدریتانی ناماژه بهمه دەكات بەرەي يۆرىست بور خارەنى سەگ لە كاتى نەخۇش كەرتنى سەگەكەي مه تاري بن بانگ بکردبا تاوه کو چاك بينتهوه (۱۳۵۲: ۲۸) .

ثاژه آیکی تر وه کو (ئهسپ) له میر وودا کاریگهری زوری لهسهر ژیانی مرو قه کان ههبووه، بن خزمه تی مرو قایه تی سوودی زوری ههبووه بن بار هه آلگرتن و گواستنه و و بازرگانی و جه نگ و یاری کردن به کارهینزاوه، ههربویه له ناقیستا ستایشی زوری نهسپ کراوه، بن نسوونه له یه شته کان دا ناماژه به وه کراوه، که نه هورامه زدا بن سی جار له شیوهی نهسین کی سپی خوی به زورده شت نیشان داوه، ههروه کو له به شی (به هرام یه شت، بندی ۹) ها تروه: (به هرامی نه هووره، بن جاری سیم می جوانی تال زوردی له غاو زیریندا به دووره لای هات له نیر چه وانیه وه (نه مه)ی چاك نه فرینراو ده بینرا .. به هرامی نه هووره ناوا

⁽۱) . مانگا له زوربدی شارستانیتیه کونه کان به پیروز سهیر کراوه، له لای هه ندی نه ته وه وه کو نوننه ری خوداوه ند بیرود وه کو نوننه و بیرود اول (حتصور) هیسای مانگا بووه -2004:75 . (۲۶)) هه روه ها له نایینه ناسمانییه کان روزلی هه بووه هه روه کو له چیروکی ژبانی پیغه مبه ر موسا درودی خوای له بین، له قورنانی پیروزدا سورمیت به ناوی البقرة (مانگا) وه هه یه .

دهرکهوت)، ههروهها له(زامیاد یهشت و زام یهشت) بن چهندان جار ناماژه به ناوی نهسپ کراوه.

له مینرووی ژیانی زورده شت دا دورده که وی زورده شت و برای زانستی پزیشکی، شاره زایی له باره ی چاره سه ری ناژه لیش هه بووه ای ناژه لی نه سپ یه کی له و ناژه لانه بووه زوّر خوشه ویست بووه، له دولاتی ساسانیدا به تایبه تی له سوپادا به شینکی گرینگی سوپای ساسانی پیکه پیناوه له به ره کانی پیشه وه ی شه په کان بوونه، بویه چاره سه رکردنی نه سپ جینگایه کی گرینگی له سیسته می سه ربازی دوله تی ساسانی هه بووه (کویر، ۱۳۹۳: ۲۱)، به شینکی گرینگی یه که ی سه ربازی سوپای ساسانیان پیک ده هینا هه لگری پرم بوونه هو کاری سه رکه و تنی زور به ی شه په کان بوونه، له نه خشی فه یه روز ناباد ده رده که وی (فرخ، ۱۳۸۹: ۲۶)، که سواره کان هه لگری چه کی قورس بوونه، به یه کینک له تایبه تمه ندییه کانی سوپای ساسانی هه لگری چه کی قورس بوونه، به یه کینک له تایبه تمه ندییه کانی سوپای ساسانی داده نری (پیرنیا، ۲۰۱۳: ۲۰۱).

⁽۱) کاتی زوردهشت به مهبهستی بانگهواز بر دینه کهی ده وات بر لای گوشتاسب، به لام به هوی در ایمتی کردنی له لایه بادو گهر و پیاوانی پهرستگاوه ده خریته زیندانه وه، گوشتاسپ نهسپیکی پهرستی دو در در در در نیسکان رور ههولیّان دابوو پهرشی رور در در در در ههولیّان دابوو نهیانتوانی بوو چاره سهری بکهن ، بویه زوردهشت پنی دهلّی: من چاره سهری نهسپه کهت ده کهم به چهند مهرجیّك وه ك نهوی نازادی بکات و بروای پی بیّنی، چاره سهری نهسپه کهی ده کات له ریّگهی تیّکه ل کردنی چهند گیا یه به سووه به پشتیوانی کردنی چهند گیا یه (هینلز،۱۳۱۸: ۱۵۰۱)، نهویش باوه پی پی هیّناوه و بووه به پشتیوانی ناینه کهی .

⁽۲) مبه زمانی کوردی پی دهلیّن (مهیتر) نهو کهسهیه که ولاخ بهخیّو دهکات.

به کارهاتووه، وه کو یاری چو گان (جو گان بازی)، که نهو یاریه لهسهر نهسپ ده کری گویه ک له شیوه ی توپ له ناوهندی مهیدان دوو دهسته له سواره کان یاری به و گویه ده گهن (ماریژان موله و نهوانی تر، ۲۰۱۵: ۲۰۹)

جگه له گرینگی نهسپ لهبهرهکانی جهنگ، ئاژه لِی (فیل) پنکهاتهیه کی گرینگی سوپای ساسانی بووه، له زوربه ی شهره کان رو لِی ههبووه له ترساندن و و رزان کردن (دهریایی، ۱۳۸۳: ۱۶۹)، وه کو هیزی پشتیوانی وابووه لهسهر پشتی شوینی سهرباز و ئازووقه و پیداویستی شه پر بووه (پیرنیا، ۲۰۱۳: ۱۳۱۱)، گومانی تیدانییه چاودیریکردن فیله کان پیویستی به کهسانی شاره زا ههبووه له بواری پزیشکی ئاژه لان، له گهل سوپا بو بهره کانی جهنگ ده پویشتن، ههروه ها به هوی گرینگیدان به ئاژه لان بو چارهسهرکردنی په پرتووکی تایبه تیان بو نووسیوه همروه کو (ابن الندیم) ئاماژه به همبوونی په پرتووکیکی تایبه تده کات، بو چارهسه ری شاژه لان له مهرومالات و مانگا و نهسپ و په شهرولاغ و وشتر به زمانی په هماه کی بود سلیمان) وهرگیردراوه بو زمانی عمره ی بوده له لایه ن (اسحاق بین علی بن سلیمان) وهرگیردراوه بو زمانی عمره ی چاره سه و چاره شهره ده ده ده ده ده ده ده که ساسانییه کان شاره زایبه کی تعواویان له باره ی چاره سه و چاره سه ریوکانی ئاژه لان همبووه تا نه و پاده ی په پرتووکی له باره ی نه خوشی و چاره سه رییه کان شاره زایبه کی تعواویان له باره ی چاره سه و چاره سه ریوکانی ئاژه لان دابنین.

 پیریستی به شارهزایی و زانینی پلهی گهرمی دیاریکراو و بری ماددهکان ههبوو^۱، جگه له دهرهینانی کانزا له کهرهستهی خاو، دروست کردنی دهرمان له رووه و گروگیای جیاواز وبهرههم هینانی بون گولاو و دروستکردنی رهنگ و دروستکردنی بیسره و شهراب و دروستکردنی سابوون و خهل و شووشه، نهو بهرههمانه له رووی کرداریهوه دهچنه بواری زانستی کیمیاییهوه، چونکه نهو زانسته بهشیکی دهوهستیته سهر لایهنی کرداریهوه، ههروه کو پیشتر ناماژهی پی

له دەولامتى ساسانى ئەو زانستە وەكو زانستەكانى تىر گەيشبووە قۆناغىنىكى پىشكەوتوو و لە چەندھا بىوار بە كردەيىى بەرجەستە كىراوە، چىونكە تەنھا بىق گۆرىنى ماددەكان بى زى و زىو نەببووە بەللكو بى بەرھەم ھىنانى دەرمان لە گرو گىيا و رەنىگ كىردن بىووە، بە كارھىنانى كانزاكان بى بەرھەم ھىنانى پىداويستى ئىيانى رۆژانە و چەك و دراو و ھۆكارى خۆرازاندنەوە، بىزيە زىاتى ئەو دوو بوارە بوارەكانى دەرمانسازى و لىدانى دراو دەخەينەروو بەھىزى گرىنىگى ئەو دوو بوارە لە دەولامتى ساسانىدا:

۱:۳:۱ . کیمیا و دەرمانسازی

به کارهینانی رووه ک و گژوگیا بو دروست کردنی دهرمان میژوویه کی کونی همیه، مروّف بوّساری ژکردن، یان کهم کردنه وهی نازاره کانی به کاری هیناوه، ههر له و کاته کی کشتوکالی کمردووه و شاره زایی له رووه ک و تایبه تمه ندییه کانی پهیدا کردووه، بوّ ساریژکردنی نیش و نازاره کانی چهنده ها جوّری رووه کی تاقیکردوّته وه

⁽۱) . بـ بـ نموونه له لای دانیشتوانی و لاتی دوو پرووبار بهرهم هینانی کانزایه کی ده گمهن بهناوی (۱۰ به نماوی (Electrum) به تیکه فی کردنی زیر و زیو بهرهم هاتوه (باقر، ۱۹۸۳ : ۱ ۱۹۸۳) لم پانگهه ده چینه بواری نهو زانسته وه، وه ک بهرهم هینانی نهو مادده یه پیرستی به شارهزایی تهواو ههیه، له دابین کردنی بری ماده کان و چیزیهتی بهرهم هینان و تیکه فی کردنی .

⁽۲) مروّف له چاخی بهردینی نوی فیری کشتوکال کردن و بهخیرکردنی ناژمل بووه ،ههر لهو کاتهوه ناشنایی له گهل ناژه لان ههبووه بهتایبهتی ناژه له مالییهکان وه کو مانگا و مهر و بزن و همروهها سهگ و بهراز و په لهوور، بـو نموونه له گونـدی کشتوکالی چهرمـو له همریمـی کوردسـتان نزیـك چهمچهمال له نهنجامی کنه پشکنین پاشماوهی نهو ناژه لانه دو زراوه تهوه (باقر، ۱۹۷۳).

نهو پیشهیه سهرهتا کاری پزیشك بووه، به واتای پزیشك ههربهخوی دهرمانی دروست ده کرد و بو نه خوشه کانی به کاری دههینا، به لام دواتر جیاکرایهوه (قنواتی، ۱۹۹۹ : ۱۹۱)، تایبه ت بوو که سیخی دیاریکراو به ناوی (دهرمانساز نهو که سهیه که شارهزاییه کی تهواوی له دروست کردنی دهرمان به باشترین و تهواوترین شیوه ههیه، نه و زانسته له لای زوربه ی نه نه نه نه ورویار و میسر و یونان (باقر، ۱۹۸۰ : ۲۱۸) به ههمان شیوه له نیرانی کوندا گرینگی تایبهتی به و پیشهیه دراوه و جورهها گیا و رووه که بو دروست کردنی ده رمان به کارها تووه، بینگومان هه لکهوته ی شوینی جوگرافیا و جیاوازی ناووهه وای نیران وای کردووه شوینه که ده لهماند بی به به به رههمی رووه ک و دره خت فاورده کراه و هرو گروگیای ههمه جور، سهرباری نهوه ش له ده رهوه ش چهنده ها به رههمی کشتوکال هاورده کراوه وه کو له دارچین له ولاتانی چین و جورها به هارات له هیند (پویا، هاورده کراوه وه کو له دارچین له ولاتانی چین و جورها به هارات له هیند (پویا،

له نافیستا له بهشی یه شته کان دا ناماژه به گرینگی رواندنی گیا و رووه ک کراوه، که بو سوود و پاراستنی مروقه کان بووه، ههروه کو له فهروه ردین یه شت

کرده ی یه کهم هاتووه: (لهم زهریه دا له روویاری (ناوتانگ) قوول به خور دین، لهم زهریه دا بق پاراستنی گیان ...جهماوهر... سهرزهمینه ناریاییه کان ..گیانداره پینجینه کان و بو پاراستنی مروقه پاکه نه شه قه کان گیا و رووه کی جوریه جور ده روزنن).

له مینرووی نه فسانه یی نیراندا یه که م که ساره زایی له ده رمانسازیدا هه بووه پاشا جه مشید بووه، که گروگیای له شوینه دووره کان کوکردو ته و تیکه لی کردووه و ده رمانی لی دروستکردووه (الثعالبی، ۱۹۹۳: ۱۳)، هه روه ها له الشندیداد (فرگوردی ۲۰) ناماژه به که سایه تیه کی زور کون ده کات به ناوی (ثریتا) که به فه رمانی نه هو رامه زدا، هه زاره ها ده رمانی له دره خت و گروگیا له دری مردن و نه خوشی دروست کردووه له وه لامی زهرده شت دا نه هو رامه زدا ده لیت و هکو زهرده شت برسیار له نه هو رامه زدا ده کات، کییه نه وه ی یه که م که ساله دری مردن و نه خوشی وه سه دان و هه زاران پووه ک بو چاره سه ری نه خوشه کان هینناوه وه کو چاره سه ربو نه خوشی به کاری به ینن و نه و زانسته ی به خشیوه به که سایه تیه که به ناوی (ثریتا): له وه لامی زهرده شت دا ده لین:

ثریت یه کینکه له ژیره کان و به خته و هره کان و دهوله مه نده کان و به هیزه کانی پشدادیه کان نه خوشی را گرت و مردنی را گرت و شمشیری تیژ و تای گهرمی سوتینه ری له جهسته ی خهلک دوور خستوته و ه

لمرزو تا. (۱)

⁽۲). مهلاريا

⁽۳). مار پیّرهدان

⁽E) سەرئىشە

⁽۵) . رۆماتىزم

^(۱) . تاعون

⁽۷) . گدری (پدلدوان، ۲۰۱۳: ۲۷۲)

ریژهیه کی زوری نه و رووه ک و گیانانه ی له ژینگه ی دهوله تسی ساسانی همبووه، تویژهریکی فارسی ناوی زیاتر له (۷۰) جوّر رووه ک و گیا دمبات که له ناقیستادا هاتووه، له ههمووان به ناویبانگتر (هوّم- هوّما) بووه (بهزادی،۱۳۸۲ تاقیستادا همروه کو روونه (هوّم)ناوی به شیّکی یه شته کانه وه کو به شی بیسته می یه شته کان به ناوی ههوم یشته، وه کو له (فهرگودی: ۸) هاتووه که ستایشی نه و گیایه ده کات : (ستایشی ههومی زیّرینی (بورزمه ند) ده کهین

ستایشی ههوم ، خواردنهوهی گیتیی پهروهر دهکهین)

ههوروه ها له قهندیداد (فرگود ۲۰) جارنکی تر باسی نهو رووه که هاتووه: (مـن نـاهوّرامه زدا سـهدان و ههزاران رووه کـم لهسـه ر بهرزاییه کـان له دهوری (گاوو_که رهنه) واتا داری هوم چاندووه).

هوم یان هانوما گیایه کی پیروز و تایبه ت بروه له نایینی زهرده شتی، زهرده شتی، زهرده شتییه روّحانیه کان باوه ریان وابووه به خواردنه وه ی نهم گیایه ده چنه قوولایی روّحییه کان و نیلهامی نهینیه نادیارییه کانیانی بوّ دیّ، نهم خواردنه وه یه نایینی قیدای هیندی گرینگی پیدراوه به ناوی (سوّما) بووه (هینلز، ۱۳۹۸: ۵۰)، له رووه کی (هوّما) شیله کهیان ده کوشی و شهراینکیان لی دروست ده کرد به ناوی (مهی، مهنگ) بووه، بو بیهوش کردنی نه خوّشه کان بو حاله تی نه شته رگهری به کارها تووه، وه ک به نگی پینی ده لیّن شاهدانه (گیا بهن)، یان حه شیشه که جوّره رووه کیکی بی هو شکه رو ژان شکینه بو زور به ی نه خوّشیه کان وه ک نازار شکین به کارها تووه.

له فیندیداد (فرگودی ۱۵) چوار رووه کی تر هاتووه وه کو (بنگ، شئت، غنان، فرسپات) ناوی نهو کومه له روه کو گیایانه یه وه کو مادده ی لهباربردنی مندال به کارهاتووه.

لەسەردەمى ساسانى رووەكە شىفابەخشەكان زۆر گرينگى پيدراوە ھەروەكـو

⁽۱) . ئايىنى ھىندى، ناسراوه بە ئايىنى ھىندۆس ئايىنىكى كۆنى ھۆزانى ھىندۆئەوروپىدكان بووه، لە نزىكدى ١٥٠٠ پ.ز گەيشتۆنەتە ھىند.

بهوه به بونده شن هاتوه از نه هورامه زدا هه زاران گیای شیفابه خشی دروست کردووه بو چاره سه رکردنی ناده میزاد به وه مروّف به نه خوّشی نامری ته نها به پیری و کوشتن ده مری (بنده ش، ۱۳۷۸: ۱٤۹)، هه رچه نده نه م بو چوونه ی بندشن زور له گه ل راستی ژبان ناگونجی، چونکه هه ندی نه خوّشی هه یه ده بیته هوی مردن وه کو تاعون و په تای تر، له و سه رده مه به هوی پیشکه و تنی زانستی پزیشکی گرینگی و رو به دروست کردنی ده رمان دراوه، له وه وه ده رده که که کاتی (به رزه ویه) پزیشک هه والی هه بووه له سه ر رووه کیّکی سه رسورهینه رکه له چیاکانی هیندستان ده ست ده که وی بو هینانی رووه که که (الثعالی، ۱۹۹۳: ۱۹۳۳)، نه و گیایه حه شیشه بووه، که بو دروست کردنی ده رمان، یا خود وه که درمان به کارها تووه.

پزیشکانی ساسانی لهههر جیّیه بیانزانیبا گیایه گ یان رووه کیّك ههیه بوّ چارسهری یان بوّ دهرهیّنانی دهرمان، ناماده بوونه گهشت بكهن و ریّگای سهخت و دژوار ببپرن، چیا و دهشت و دوّل دا بگهریّن بوّ بهدهست هیّنانی، دهولهتیش پشتیوانی لی کردوون، ههروه کو (کیسرا نهنوّشیّروان)ههموو ناسانکاریه کی کردووه بوّ نهو نیّرده یه سهروّکایه تی (بهرزهویه) ژماره یه کازا و شاره زا و پسپوّری رووه کناسی له گهلی ناردوون بو یارمه تی دانی بهرزهویه (الفردوسی، ۱۹۷۷: بهرزهویه (الفردوسی، ۱۹۷۷: بهرزهوها له و ماوهیه دا چهنده ها پهرتووکی تایبه ت به دهرمانسازی و هرگیّراوه بو زمانی پههلهوی ههبووه، و ه ک پهرتووکی (سموم) له نووسینی زانا و پزیشکی هیندی (شاناق) له لایه ن (کنکه) و هرگیّر دراوه بو زمانی پههلهوی (ابن ابسی اصبیعه، ۱۹۹۳: ۱۹۲۵)، ههروه ها پهرتووکی (سیریک) له و سهرده مه دا به زمانی هیندی بووه و هرگیّر دراوه بو زمانی پههلهوی ساسانی، دواتر لهسهرده می نیسلامی له لایه ن (عبدلله ابن علی الدندانی) و هرگیّر دراوه بو زمانی عهره بی (صفا، ۱۳٤۷).

بوارنکی تری زانستی کیمیایی دروست کردنی ژههر بووه، وهکو چهکینک له در من و نهیاره کانی پاشا له کوشک و له بهره کانی جهنگ به کارهاتووه، بو نموونه لهسهرده می نه خمینیه کان نهرده شیری سییه م له سالی (۳۳۳ پ.ز)، به دهستی خهسینراوی کی میسری به ناوی (باگواس) ژههرخوارد کراوه، به هه مان شیوه جینشینه کهی (نارشک) ژههر خوارد کراوه و کوژراوه (زرین کوب، ۱۳۷۸: ۱۳۷۸)،

هدروه ها له سهرده می نه شکانیه کان پاشا (فهرهادی چواره م، ۳۳۷ پ.ز) به ده ستی کوره کهی (فهرهادی پینجه م) وژنه کهی که (کهنیزه کسی روّمانی) بووه، دواتر بوویته خیرانی ژهرخوارد کراوه، تیروّرکراوه (باقر، ۱۹۸۰: ۱۰۰)، بویه پاشاکان له ترسی ژهرخوارکردن نه ده ویران خواردن بخوّن تا که سیک پیش نان خواردن تامی خواردنه کهی نه کردبا، له سهرده می ساسانی به و که سه یان ده وت (په زش خواردن خواردن (شبانه، ۱۳۹۷: ۵۹).

وێرای ژههر بو تیرورکردنی ناوخویی، له بهرهکانی جهنگیش بو لهناویردنی دووژمن وهکو چهکیکی کوشنده به کارها تووه، بو نموونه نهردهوانی دووهم پاشای ئەشكانى لە يەكى لە جەنگەكانى لە درى نەتەرەكانى (يوئەچى) بە تىرىكى ژههراوی پنکاوه و دواتر کوچی دوایی کردووه (پیرنیا،۲۸۰: ۲۸۰)، بودروست کردنی ژههدر سوود له رووهکی (شوکران) وهرگیراوه ئهم رووهکه زور جوری، هدیه به لام لههه موویان ناسراوتر (شوکرانی گهوهرهیه) ،که ژهرهکهی زور کوشنده بووه (شبانه،۱۳۹۷ : ٥٦)، بق دروست کردنی ژههر به کارهاتووه، ساسانیه کانیش به هه مان شيّره مادهی ژههراويان وه کو چه کې کيميايي له به ره کاني چهنگ به کارهيناوه، هدروه کو له سالم، (۱۹۲۰ز) لیکولیندوه ی لیژندی زانستی حمیروویی بدریتانی لهبارهی شهری نیوان ساسانیه کان و بیزهنتیه کان له شاری (دارا) نهنجام دراوه، بزیان دەركەوتىووە سىدربازەكانى شاپوورى يەكەم چەكىي كىمياپان بە كار ھېناوە، ياش تویژندوه له پاشماوهی بهجیماوی شوینی جهنگهکه، له سهرچاوهیهك دا هاتووه که زانای بهریتانی (جیمس سایمور) پشکنین و شیکاری توبکاری کردووه، بوی دەركەوتسووە سىرپاي ساسانى جەكىي كىمپاويسان لە درى سىەربازانى رۆمسانى به کارهیناوه، که نمویش بریتی بووه له گازیک که له سوتاندنی همردوو مادهی (کریستال و فسفور) پهیدا دهینت و ژههرهکهی زور کوشنده بووه (المیاح، ۲۰۱۳: ٣٢٨)، كەواتە دەكىرى بگوترىنىت ئەگەر دەسىتەواۋەكە راسىت بىنىت، ساسىانىدكان

⁽۱). يوته چيون، ئەوانە بەشتىكى لە ھۆزەكانى رۆژھەلات بوونە ، توانيان مەملەكەتى كۆشان لە بەلخ دروست بكەن (يېرنيا، ۲۰۱۳: ۲۸۰)

⁽۲) . ()چهکی کیمیاویی له کومه له گازیکی ژههراوی پیکهاتووه به رینگهی کیمیایی ناماده دهکری ، کاریگهری لهسهر فسیولوجی مروفهوه ههیه ،همندیکیکان کوشندهن و همندیکی تریان کاریگهری لهسهر تیکدان و شیراندنی جهستهی مروف ههیه (مصباح، ۲۰۰۰).

چه کی کیمیاویان له بهره کانی جه نگدا به کارهیّناوه. بن نموونه له بهره کانی جه نگدا چالیان (حفرة) هه لّده که ند، گیزگرد (کبریت)یان ده کرده ناو چاله که نیوهیان ده سووتاند، دووکه لّی ژه هراوی پهیدا ده کرد کاریگه ری له سهر سه ریازانی دوژمن هه بووه، یا خود (قیر و گزگردیان) ده خسته ناو گززه وه ده یانسووتاند، نهویش بن همراسان کردنی سه ریازانی دووژمن له به ره کانی جه نگدا (شبانه ۱۳۹۷).

هدروهها سوودیان له پیکهاتهی چهند مادده یه کی کیمیایی تیکه ل کراو وه رگرتووه، بی هملکردنی ئاگر چونکه ئاگر پیکهیه کی به رزی همبووه له ئایینی زهره شتی، همروه کو پیشتر ئاماژه ی بی کرا، پیویست بوو له ئاتشگاکان نه کوژیته وه به به به ده وه به هملکردنی نه کوژیته وه همردووه ماده ی (نهوت و فسفور) بینیوه، ئه و ئاگره ی له هملکردنی ئه و ماده یه پهیدا ده بوو ناسراو بوو به ئاگری یونانی (گیرشمه ن و نه وانی تر، ۲۰۱۳: ۲۸۷)، دیاره ئه م داهینانه یان له له وانه وه وه رگرتووه، به هوی ئه وه ی نهوت هم له کونه وه و له و لاتی دوو پووبار و ئیراندا همبووه، به وه ی له پووی زهوی نزیك بووه بویه به ئاسانی به ده ست که و تووی و به کاری به ین، وه ک بی پرکردنه وه یوسایی دروستکردنی چهنده ها مهبه ست به کاری به ین، وه ک بی پرکردنه وه ی بوشایی دیواری خانوه کان و که شتییه کان و پرووناک کردنه و و گه رم کردن (سلیمان، ۱۹۵۸)

کانزاکاری بریتییه له دهرهیّنانی کانزاکان له سروشت، بهرهم هیّنانی کانزا به نهرخه کانی بریتییه له دهرهیّنانی کانزا به نهرخه کانی (زیر زیر) (خلیل، ۲۰۱۶ تا)، نهم پیشهیه میّروویه کی کونی ههیه، له و سهرده مه دا زوّر پیشکه و تو بووه، بو دروست کردنی پیّداویستیه کانی روّرانه که لوبه ل و هوّکاری خوّرازاندنه وه و دروست کردنی چه ك و ههروه ها دروست کردنی نامیّره کانی موّسیقا به کارها تووه، نهم کاره قوّناغی تواندنه و می کهرسته خاوه کان و جیاکردنه وه و له قالبدان و بهرهم هیّنانی کهرسته ی تر ، نه و کانزایانه ی خواستی زوّری له سهربووه (زیّر، زیر و بروّنز (تیکه ل کردنی میس و ته نه که یه) بووه به تایبه تی زیّر به زوّری بو رووکه ش و رازاندنه و های رووی دهروه ی کاسه و قایه کان

⁽۱) .ناوهکهی بق وشهیی نافیستایی (نهپتا) ده گهریتهوه، به زمانی میدی به شیّوهی نفتا بووه، دواتر کلدانیهکان و عمرههکان له وانیان وهر گرتووه (خدادادیان، ۱۳۸۹ . ۵۰:).

به کارها تووه، زیاتر سه رمایه داره کان به کاریان بردووه، به لام زیو زیاتر خه لکی که م ده رامه ت بق پیداویسته کان به کاریان هیناوه (کویر، ۱۳۹۱: ۲۵)، چونکه زیر نرخی گران بووه به به راوورد له گه ل زیو، هه روه ها لیدانی دراو (پاره) پیشه یه کی تری کانزاکاری و کیمیایی بووه، دراو مینژووی سیاسی و نابوری و نایینی هه ر نه ته ویه ده خاته روو، سه رچاوه یه کی گرینگی زانیارییه، هه رچه نده زانیاریه کان که ورتن به لام زور به ناروه که روشنایی ده خه نه سه ر لایه نه شاراوه کانی نه و سه رده مه (المیاح، ۲۰۱۳: ۱۹).

لیدانی دراو له ئیران بو سهرده می ته خمینیه کان ده گهری ته وه ، تویژهریک له و بروایه دایه که دوای نهوه ی کورشی مهزن له سالی (۵٤٦ پ.ز) لیدیای داگیر کردووه، ئیران لهوانه وه فیری پیشه ی لیدانی دراو بووه (القیسی، ۲۰۰۵: ۳۵)، به لام تویژه ریکی فارسی بوچوونیکی ترده خاته روو و ناماژه به وه ده کات به ره سمی سکه لیدان له سهرده می دارای یه کهم ده ستی پی کردووه، که به هی ی به رفراوان بوونی ده وله تی نه خمینی، بو ناسان کردنی بازرگانی و مامه له کردنی ثابووری بووه (بیات، ۱۳۲۵: ۲۰۷)، به کار هینانی دراو له ئیران به رده وام بووه تا گهیشته سهرده می ساسانی، کانزاکانی (زیر، زیرو و مس) بو لیدانی دراو به کارهاتووه (پیرنیا، ۲۰۱۳: ۲۰۱۵).

زیر بی دراوی دینار و زیوه که ش بی درهه مه کان به کار هاتووه (کریستنسن، ۱۹۵۷: ٤٠)، بی ساوه ی چوارسه ده نه شکانییه کان دراویان له زیبو لیده ا ،به لام شهرده شیر کوری بابك بی کیبر کیبی رقمه کان که شهوان زیریان بی لیدانی دراوه کان به کارهیناوه، به مهبه ستی پیشاندانی هینزی شابووری ساسانیه کان، وه ک شهوان دراوه کانی له زیر لیداوه و هه مان کیشیشی ههبووه (الشیخ، ۲۰۱۲: ۲۲۹)، تا سهرده می شاپووری یه کهم و شاپووری دووه م، دراوه کان له زیر بیوونه، به لام سهرده مه کانی دوای شهوان زیاتر مس به کارهینراوه (بیات، ۱۳۳۵: ۲۰۳۱) شهویش له به دروست کردنی که میلوده تاییه ت بووه به کوشکی شاهانه (زیر و زیبو) که بی دروست کردنی که لوپه لو کاسه و کوپ و سوراحی و هی کاره کانی خو رازاندنه و به به به دروست کردنی که لوپه لو کاسه و کوپ و سوراحی

له هدر شاریکی گدورهی دولهتی ساسانی کارگدی لیدانی دراوی هدبووه،

لهسهردهمی (کیسرا نهنوشیروان) (۱۰۰) کارگهی سکه لیدان ههبووه، وه له سهردهمی (خوسره پهرویا) (۱۲۰) کارگه ههبووه (نفیسی، ۱۳۸۷: ۲۲۲) ههبوونی کارگهی لیدانی دراو واتا ههبوونی شارهزایی تمواو له تواندنهوهی کانزاکان، زانینی بری تیکه لاو کردنه که، به تایبه تی کانزاکانی (زیر و زیو) زیر پیریستی به پاککردنه وه و جیاکردنه وه هه یه، چونکه له گه ل کانزای تر تیکه لاوه بویه بویه بویاکردنه وه و جیاکردنه وه یه زانینی پلهی گهرمی تواندنه وهی ههبووه.

به کارهینانی کانزا جگه بو لیدانی دراو بو هوکارهکانی رازاندنهوه بو دروستکردنی چهك به کارهاتووه ، يبهوهى دەوللەتنى ساسانى دەوللەتنگى سەربازى بووهي، يٽويستي سهرهکي به بهرههمهٽناني چهك ههبووي، بٽر کۆمهلي چهکي وه که شمشیر و خدنجدر و قدلغان و سهری تیر و رِم و گورز و مدنجدنیق و رهورهوه له جهنگه کان به کارهاتووه (میرزاوند، ۱۳۹۷: ۷۶)، زوریهیان له کانزا دروست کراون بۆ نموونه ئامیری تهور یان تهورزین (طبرزین) بۆ برینی دار به کارهاتووه، بهلام سویای ساسانی به تایبهتی یهکهی سواره به زینی نهسیهکانیان دهبهست له کاتی هیرش کردن به کاریان ده هینا، ههندی له پاشاکانی ساسانی وه کو (شاپروری دووهم) و (پیوران دۆخت) و (ئازەرمىدۆخت)، ئەو چەكەپان بەكارىردووە، لەكاتىخ وينديان بق كيشراوه تدوريان له لايهكي دهستياندوه بووه (الاصفهاني، ١٩٦١ : ٣٩-٤٨) هدروهها (خوده) ياخود كلاري جهنگي بن پاراستني سهر و گوي و دهم و چاوی جهنگاوهرهکان گرینگی تایبهتی پن دراوه، نهو کلاوه له پولا دروست دهکرا (حكمت، ١٣٥٠: ١٨٥)، جكَّه له خزيان زوّرجار ئەسيەكانيان بەكانزا دادەيوٚشت بوز ياراستنيان له بريندار بوون (ييرنيا،٢٠١٣ .٤٠٠). ئاماده كردني يؤلّا به تيكهلّ کردنی (ئاسن) له گهل چهند مادهیه کی تر وه کو (کاریون) و (نیکل) بهرههم دهمیندری، نهم کاره شارهزایی تهواوی پیویست بووه بو ناسینی ماده کان و بری تېكەڭ كردنى، كارگەي تايبەت ھەببورە بۆ دروست كردنى يېداريستى جەنگ.

جگه لهمانه، پیشهیه کی تر ده چینته بواری کیماییه وه، نهوهیش به رههم هینانی رهنگ بووه، مروّف ههر له کونه وه له هه ندی گه لای دار و گول رهنگی به دهست هیناوه، نهم پیشهیه بو رهنگ کردنی جلویه رگ و کرداری رستن و چنین و رینه کیشان زور گرینگ بووه، رهنگه کانی زورد وسهوز و شین بو دروست کرنی

رایه خه به به هاکان به کارهاتووه، به تایبه تی خانه دانان زور شانازیان به رایه خه گرانبه هاکهیان ده کسرد، که و نه می جوراوجوری شاره آنی نه فسانه یی و دره خت ودیمه نی سه ره نج راکیشی تیدا کیشراوه (جهرمی، ۱۳۸۹: ۱۰۰۱)، تاوه کو روز گاری نه مرو نه و پیشه یه به رده وامی هه یه، به تایبه تی دروست کردنی ما فور و رایه خی گران به ها.

دواتر دوای سهرهه لدانی بزاقی زانستی له ده ولهتی ساسانی زانستی کیمیا له زانستگای جوندی شاپرور، وه کو بابه تیکی سهره کی ده خوی بی در وستکردنی ده رمان، سروشتی ناوچه که گونجاو بووه بی چاندنی گژوگیا، که تاقیکردنه وه یان له سهر ده کرا چونکه پیویست پزیشك شاره زایی رینگه چاره سه ریه کان و دروست کردنی ده رمانی هه مه جی هه بین، دیاره جوندی شاپرور هه م زانستگا و نه خونشخانه بووه، بی ده رمانخانه یه کی مه زنی تیدابووه، هه روه کو پیگولوسکایا ناماژه ی پی ده که له جوندی شاپور ده رمانخانه یه که هه بووه پی و تراوه (شه رابخانه) که سایه تیبه کی یان به پیوه به ریکی هه بووه به (سه ریکی داروخانه) ناوده برا (۱۳۹۷: ۱۳۱۷).

٦:٤. ئەستىرەناسى و بىركارى

هدر له کوندوه مروّف سدرنجی ناسمانی داوه و خوّر و مانگ و ندستیرهکانی. بینیوه و بیری لیّکردوّتدوه، له لای زوّربدی ندتدوه کوّندکان وهکو خوداوهند سدیر کراوه، و پدرستراوه، وهکو مانگ و خوّر و ندستیرهکان، بوّ نمووند خوّر له میسری کوّن به ناوی جیاواز پدرستراوه وه (ره ع، ناتون) (ادیب، ۲۰۰۰ : ٤٤٨)، هدروه ها له ولّاتی دوو رووبار خوّر به ناوی شدمش یان (نوّتوّ) هاتووه، که خوداوهندی دادگدری و سدرچاوه ی یاسا بووه (باقر، ۱۹۸: ۱۵)، بدهدمان شیّوه مانگ و تدنه ناسمانییدکان کاریگدریان لدسدر صروّف دروست کردوو، ندو سدرنج و نارهزووه بووهته هوّی داهیّنانی زانستیّک، بریتییه له سدرنج و تیّرامان له ناسمان و ندوه بیدایه پیّی دهوتریّت زانستی فدلدک یان فدلدکناسی (Asronomy)) (بعلبکی،

⁽۱). له سـهردهمی کۆنـدا له لیّکـوّلْینهوه زانسـتی فهلهکناسـی بهشیّکی به نهستیّرهناسـی (التنجـیم) (Astrology) نـاوی هـاتووه، بهلام نهم بـواره ههولّ دهدات پهیوهنـدی تهنه ناسـمانیهکان لهسـهرکرداره

۲۰۰۸: ۸۵-۸۱) به یونانی کون پی دهوترا یاسای نهستیرهکان (Star Low)، که نهو زانسته یه که له تهنه ناسمانیه کان و جووله و شوینیان ده کولیته وه (۳۲ Losev ۳۲)، یاخود شوینی سوورانه وه که نهستیره کان دیاری ده کات، وه کو فیروز ابدای ناماژه بهم زانسته ده کات، به وه ی فهله ک نهو زانسته یه له پهوشی تهنه به رزه کان ده کولیته وه (۷۰۱: ۳:۱۹۷۹).

کهواته فهلهکناسی نهو زانستهیه له ناسمان و نهوه ی تیدایه له نهستیرهکان و ههسارهکان خور و ههیف و و نهیزه که کان ده کو لیسته هه همروه همروه ا نهوه ی که له گهردوون روو دهدات، گورانکاریه کانی کهش له با و باران و ههروه تریشقه و شهو و رووژ (الصواف، ۱۳۸۵: ۳۰)، بهشی دووه م (Cosmology) نهو زانسته له بیروراکانی نه فراندنی بوونهوه ده کو لیسته و بابلیه کان پیشتریش سومهریه کان بیروراکانی نه فراندنی بوونهوه ده کو لیسته و بابلیه کان پیشتریش سومهریه کان و میسریه کان و زور پشکهوتوو بوونه، به تایبهتی له بابل که به لگهی نووسراو لهسه ر تاته قورین دوزراوه ته وه نو نموونه ده قیکی فهله کی بو سهرده می بابلی کون ده گهرینته وه بو سهرده می باشایه که به ناوی عمی صادوقا (سهره تای سهده ی شازده یه می بازی که نامیاژه به چاودیری کردنی جوله ی نهستیره کان و زوهره (۱ (۱۹۳۰ که نامیاژه به ههساره و روهره (باقر، ۱۹۸۰: ۱۹۸۰)، همروه ها به زوهره رو دینری دهمژمیر وسالژمیر و وردی ناماژه به دیارده فهله کییه کان کراوه، وه که دیاری کردنی دهمژمیر وسالژمیر و وردی ناماژه به دیارده فهله کییه کان کراوه، وه که دیاری کردنی دهمژمیر وسالژمیر و خورگیران و مانگگیران (صنعتی زاده، ۱۳۸۶: ۲۰۱).

له ئیران گرینگی دان به زانستی ئهستیرهناسی وهك دیباری كردنی ریروهوی

مرؤییه کان دابنی، ناچیّته بواری فهله کناسی چونکه چاودیّری نهستیّره کان و تهنه ناسمانیه کان بوّ مهبهستی جادوویی و پیشبینی کردنی داهاتووی خه لله به کاردیّت ،بهوهی جووله و بزاڤتی تهنه ناسمانیه کان کاریگه رییان له سهر ژیانی مروّف ههیه .

⁽۱). هدساره (Planet) و هکتارد، موشته ری، زوحه ل، مدریخ، زوهره) ته نیکی دامرکاون، گهرمی و رووناکی و مرده گریت و هینزی کیشکردنی دیباریکراوی هدیه به دموری خور د مخولیته وه، نهستیره (Sar) ته نیکی گازیه گهرمی و رووناکی به رهه م د هینیت به هوی هیری کیش کردن به یه که که وه ن

⁽۲) همسارهی فینوس (زوهره) دووهم گهورهترین نهستیرهی کوهملهی خوره، زور بهروونی له کاتی خورههای فینوس (زوهره) دووهم گهورهترین نهستیرهی کوهمله شده، له شارستانیتیه کونه کان به تاییمتی یونانی به واتای خوداوهندی خوشهویستی دی، به جوانی و روشهنی ئیلهام به خشی شاعیران و نووسه ران دانراوه (296، 1998، Evans).

جـوولهی نهستیره و ههساره کان بـو سـهرده می (زهرده شـت) ده گهرینته وه، که له ته مه نی بیست سالی بـو مـاوه ی ده سال ده چینته نه شکه و تبه دووره پهریزی ده رخری (حکمت، ۱۳۵۰: ۱۳۵۶)، سـهرنجی ناسـمانی داوه و زانیاری له باره ی ته نه ناسـمانیه کانی (خـور و ههیف و نهستیره کان) هه بـووه و ویننه ی له دیسواری نه شکه و ته که و کیشاوه (بهـزادی، ۱۳۸۲: ۳۸۷)، بـویه له به شـی زوری نافیستا ستایشی خور و ههیف و نهستیره کان کراوه، وه ک له په شته کانی (همتاو په شت) و (مانگ په شت) و (تیر په شت) بو نموونه له مانگ په شت له بندی ۱ هاتووه: (دروود بو نه هوورامه زدا

دروود بۆ ئەمشاسىندان

دروود بۆ مانگى ھەلگرى توخمى ژيان

دروود بۆ مانگ كاتى سەيرى دەكەيىن. دروود بۆ مانگ كاتى رووناكمان دەكاتەوه)

له نافیّستا ناماژه به نهستیّره کان و یاساکانی تهنه کانی ناسمان کراوه، بوّیه له و سهرده مه دا ههساره ناسمانییه کان پیّگهیه کی تایبه تیان ههبووه و ستایش کراون و به یهزد (خوداوه ند) ههر مارکراون وه ک (خوّرو ههیش) ههروه کو له بندهش و دینکرد ناماژه ی یی کراوه .

 کراوه به زمانی پههلموی بوونه و دواتر وه گیردراون بو زمانی عدرهبی لموانه:

۱-وزیدگ_گزیده: نهو په پتووکه تایبهت بووه به یاساکانی نهستیره ناسی له لایه نه فهله کناسی پوقمی، یان نهسکه نده ری (قالنس)، له سه ده ی دووه می زایینی به زمانی یونانی نووسیویه تی له سه رده می (کیسرا نه نوشیروان)، زانا (بوزرگمهر) وه ریگیراوه بو زمانی په هله وی (ابن الندیم، ۱۹۹۷: ۲۹۹)، له بنه ره تدا (۱۰) وتار بووه به ناوی (نه نتولوگیا) به واتای هه نبری نیر دراو، که هه مان مانای وه رگیراوی وشعی په هله وی Wizidag بووه، که وه رگیر درا به شیوه ی (برگزیده یان گزیده) (تفضلی، ۱۳۷۵: ۲۱۸)، ابن الندیم ناماژه ی پی کردووه وه رگیر دراوه بو زمانی عه رهبی به شیوه ی (الزبرج) (۱۹۹۷: ۲۹۹)، به لام هم دوو نوسخه ی په هله وی و عمره بی به شیوه ی نه ماوه و له ناو چووه، جیاوازی شیوه ی ناوه که ی له وه رگیرانه که ی دروست بووه، چونکه سه ره تا یونانی بووه و دواتر بو په هله وی و دواتر بو دواتر بو په هله وی و دواتر بو دواتر بو دواتر بو به هده وی هده به وی و دواتر بو به هده وی و دواتر بو دواتر بو به هده وی و دواتر بو دواتر بو به هده وی دواتر بو دواتر بو به به هده وی هده به وی و دواتر بو به به هده وی هده به وی وی گیردراوه.

۲- تنگلوش

نهم پهرتووکه له بارهی زانستی فهلهکناسی بووه، ابن الندیم به (تینکلیوسی بابلی) و (طینقروس بابلی)ناوی بردووه، نهم بهرههمه له لایهن نهستیرهناسانی موسلمان زوّر ناسراو بووه، له نزیکهی سهدهی دووهمی کوّچی به شیّوهی (والجود و الحدود) وهرگیردراوه(۱۹۹۷: ۲۷۰)، وه و وتراوه(ابو معشر بلخی) (۱۱)ناوه و پهرتووکی (تنگلوشه)ی وهرگرتووه، وه کو سهرچاوه سوودی لی وهرگرتووه به

⁽۱) ابو معشر بلخی . ناوی جمعفهر کوری محهمهد کوری عومهر بووه ، ناسراو به ابو مهعشر به به بخل می بر به بخ به بخراسان نه فغانستانی نه مرو ده گهری تهوه، که لهوی له دایك بووه له سال (۱۷۱) هجری / ۱۷۸۷ له له معهده می عمباسی یه کهم کوچی کردووه بو به غداد به مه به ده سته پنانی وزانست، به غدا له و سه ده مه ده وی پیشکه و تنی زانست و نه ده به مه له ندی زانست و روش نبیری بوره و رانایان له هه مو لایه که وه روویان تنی ده کرد به تایبه تی زانایانی فه له که به لام دواتر ده چیته شاری (واسط) له وی نیشته جی ده بیت، گرینگی به زانستی فه له که داوه و چه ندین به رهه می هم بووه له سدر بابه تی فه له کناسی و میژووه وه ک : چل به رهه می له و بواره له وانه _ په رتوکی (المدخل الکبیر له سخی الموالید، کتاب الی احکام النجوم) له سالی (۱۹۸۲ ۱۹۳۲) نووسیویه تی، کتابی احکام تحاویل سنی الموالید، کتاب الزج الکبیر المزاجات ،الاقالیم ،تفسیر المنامات من النجوم (الاندلسی، ۱۹۱۲ : ۲۵-۵۷) ؛ (ابن النیم، ۱۹۷۷ ۱۳۰۲)؛ (ابن القفطی، ۲۰۰۵).

ناونیشانی (المدخل الکبیر الی احکام النجوم)، له سائی (۲۳٤ /۸٤۸ز) نووسیووه (الاندلسی، ۱۹۱۲: ۵٦)، لهوه دهچی نهو ناوه جیاوازانه بو نهوه بگهریّتهوه نهم پهرتووکه له بنهرهتدا به زمانی یونانی بووه، له ژیر ناونیشانی (تئوکروس)، بهلام دواتر لهسهردهمی (کیسرا نهنوّشیّروان) بو زمانی پههلهوهی وهرگیّردراوه بووه به شیّرهی (تنکلوس)ه وهرگرتووه، دواتر بو عهرهبی بووه به طینقروس (نلینو، ۱۳۴۹: ۷۶۲)، له سهدهی شهشهمی زایینی به شیّوهی (طینروس) بو زمانی نارامی وهرگیّردراوه (تفضلی، ۱۳۷۰: ۲۱۹)، همبوونی پهرتووکیّك لهو ناسته پیشکهوتووه، نامارهٔ ویه به پیشکهوتنی نهو زانسته لهو سهردهمه، که وه کو ژیدهریّکی سهره کی فله کناسانی سهردهمه کانی دواتر دادهنریّت .

_ زیگی شدهریار (زیج شهریار)

بریتی بدوه له پهرتووکیک لهبارهی یاساکانی ئهستیرهناسی ،ناونیشانی پهرتووکه که به پههلهوی ساسانیه کهی به شیّوهی (زیگی شههریاران بووه، بریتی بووه له کومه له خهشته یه ک بو دیاری کردنی جووله و شوینی نهستیره کان و به مەبەستى زانىن و دىيارى كردنى كاتەكانى خۆرھەلاتن و خۆرئاوابوون، ھەروەھا رهوشی مانگ و ئەستېره و ھەسارەكان بىووە (تفضلی، ۱۳۷۵: ۳۱۷)، لە دىيدى ابن خلدون زیج بریتی بووه له کردارنکی بیرکاری بز پاساکانی ژماردن که تایبهت بووه بهههر ههسارهیه ک بو زانینی بزافت و جووله کهی، له رینگهی نهو پاسایه مانگه کان و روزه کان و میشرووی رابردوو بزانسری (۲۰۰۱: ۹۶۲) ، نهو ناوه به شيّوهي (زيج شاه) (البيروني، ١٩٥٤: ١٤٧) يان (زيج شهرياران) هاتووه، وشدكه له زمانی عدرهبی بووه به (زیج) له پههلهوی ساسانی به (زیگ) هاتووه، که واتای (خشتهی فهلهك پاخود سالنامه)دهگهیهنی، بهههمان شیوهی ناوهکه گواستراوه تموه بو زمانی عدرهبی، لهسدردهمی (شاپروری یه کهم) دهست کراوه به نووسینی ئهو بهرههمه و له سهردهمی (کیسرا ئهنو شیراون) تهواو بـووه (نیلنـو، ١٣٤٩: ٢٢٩)، له سالمي (٥٥٦ز) (كيسرا ئەنۇشىيروان) جىياوازى لە نينوان ھەردوو پەرتووكى زېچى ھىندى (اركند)و پەرتووكى مجسطى زاناي پۆنانى بەطلىموس (لهبارهی فهلکناسی و ئهستیرهکان له سیزده وتار لهبارهی فهلهکناسی بووه) (الیعقریی،۱۹٦٤: ۱۰۷)، دیاری کردووه، که لهبارهی پاساکانی ئهستیرهناسی بووه، دواتر فەلەكناسان بۆيان دەركەوتىووە بۆچوونەكەي كيسىرا راستر بووە، بۆيە بەوە ناسراوه (زیگ شدهرمیار) به واته یاسه پاشه، بهته ایبه تیش به هوی ندوه ی ندستیره ناسه ندستیره ناسه ندستیره ناسه ندستیره ناسه ندر به ناگادار بن و بیزانن (الاصفهانی، ۱۹۶۱: ۱۵۶)،

زۆرىدى زاناسانى ئەسىتىرەناس لە كۆشىكى ياشسايانى ساسسانى بىروند، كە هاودهمی یاشاکان بوونه وهکو به گیرانهوهی طبری دهردهکهوی له کوری دانیشتنی خوسرهو پدرویز(۳۳۰) له زانایانی فهلهکناس ههبوونه (۱۹۹۸: ۱۲۸)، ویرای ثهو بهرههمانه لهسهر زانستی فهلهك، چهندها پهرتووكی تری مهزن و گرنگ ههیه ناماژهی بو کراوه وهك (کتاب فی صور الفلك (بو زوردهشت ده گدریتهوه و (کتاب تفسیر) و (کتباب جاماست) (ابین صباعد، ۱۹۱۲: ۱۹)، ندمه دورخدری ندو راستييه كه دوللهتي ساساني ، له ئاستنكى ينشكهوتوو بووه له داهنناني ئەستىرەناسى و زانستەكانى تر، ھەروەكو (ابن صاعد الاندلسى) لەم بارەپەوە ئاماۋە به تایبهتمهندی ساسانیه کان ده کات، که گرینگی زوریان به پیشه ی پزیشکی داوه و شارهزایی تعواو و وردیان لهبارهی پاساکانی فهلهکناسی و کاریگهری لهسهر جیهاندا همبووه، شیوازی کونیان همبووه بو چاودیری کردنی نمستیرهکان ، ریبازی تايبهتي خۆيان ههبروه بۆ زانيني جوولهي جياوازي ئەستێرەكان، ههروهها ئاماژه به فهله کناسیه موسلمانه کان ده کات (۱۹۱۲ ت۱۹)، ههروهها ابو معشر ستایشی نهو ریبازه ده کات بیرکاری زانایانی ئیران و بابل و هیند و چین له یاساکانی ئەستىرەناسى شارەزاترىن بوونە لە نىر نەتەوەكان، بە كارەكانى ئەو كۆمەللەيە دەرتىرا (سنى العالم)به لأم له و سهرده مه دا زانايان پييان وتوه (بسنى اهل فارس) (ابن صاعد، ۱۹۱۲: ۱۹)، دیاره به هنری روّل و شارهزایی زانایانی ساسانی بووه له زانستی بیرکاری و فهلهکناسی، کاریگهریان لهسهر سهردهمهکانی دواتریش ههبووه، بههمان ناو زانایانی ئیسلامی به کاریان هیّناوه، ههروه کو پیّشتر ئاماژهی یی کرا.

کردنی ئەستیرهکان (رصدخانه) ههبووه بو چاودیری کردنی بزافت و گورانکاری تمنه ئاسمانیهکان له ناوهنده زانستیهکان ههبووه (حکمت، ۱۳۵: ٤٢٦).

سهره رای نه مه ساسانییه کان سالّیان بو دوازده مانگ دابه ش کردبوو، هه رمانگیّن به ناوی فریشته یه کی سه ره کی نایینی زورده شتی بوره (بنده ش: ۲۵)، له گفل هه بورونی زانیاری له بنده شن و دینکرد سالّی زورده شتی له دوازده مانگ یه که اتووه هه رمانگیّن ناوی خوداوه ندی که بوره، له بنده شن کوتایی به شی یه که میاماژه به ناوی مانگه کان کراوه (بنده ش: ۳۹: ۳۹)، هه رمانگیّل بو سی روّژ، کوی سه رجه م روّژه کانی سال بو (۳۳۰) روّژ بوره له کوتایی مانگی دوازده هم کوی سه رجه م روّژه کانی سال بو (۳۳۰) روّژ بوره له کوتایی مانگی دوازده هم پینج روّژیان زیاد ده کرد، ناسراو به که بیسه ، نه م که بیسه یه له سه رده می میدیه کان به یو و کراوه، کوی روّژه کانی سالّ له نیّران (۳۲۵) روّژ بوره، دوازده مانگی و هه رمانگیّن له (۳۲۰) روّژ بینکها تبوره به لام چوار یه کی روّژیان ده هی شمال جاریک ده هیشته و به به مهم چاره که مانگیک ساغ بکریّته و له شه ش سالّ جاریک ده یو به روّژه کاسایه کان ده بورو به (۱۳۵) مانگ ناوی که بیسه یان له سه رداده نا و ناوی روّژه ناساییه کان له سه روّژه کانی شه و مانگی ناوی که بیسه یان له سه رداده نا و ناوی روّژه ناساییه کان له سه روژه کانی ثه و مانگه زیاد ده کرا (البیرونی، ۱۹۵۶) .

به لام له سهردهمی ساسانیه کاندا ئه و چاره گهیه له هه ر چوار مانگ دهبیته یه ک روز ، نه و روز وسان به ناوی (فنجی)، یان ئه ندرگاکان زیاد ده کرد، له روز هی زیاده کان پیریست بو و له سه ریان که تیدا ستایش و نزا بکه ن، دهبو ناوی روز هکه بهینن، پاشاکانی ساسانی بو هه روز یک جوریک گول و ریخان وجوریک شه رابیان ناماده ده کرد، ری شوینییان ده رازانده وه بو ستایش کردن (البیرونی، ۱۹۵۶ : ۵۲)،

⁽۱). بریتیه له زیاد کردنی روّژیّك له مانگی شوبات (مانگی دود) ۲۹ یان ۲۸ روّژ دهیّت، بوّ زانینی سالی کهبیسه ژماره ٤ دابهش ده کهن بوّ سهر ژمارهی ساله که نه گهر دابهش بیّت بهسه ریدا نهوه نمو ساله کهبیسه دهیّت، له ماوهی چوار سالآن نهو زیادهیه دهیّت، بهوهی زهوی پیویستی به ۳۵۵ و پیّنج سه عات و ۵۸ ده قیقه و 20 چرکهیه، جا نه گهر به گشتی روّزه کانی سال ۳۵۵ روژ دهیّت، ۲ سه عات دهمینیّته و ههژمارنه کراوه بویه ده کاته ۲۲ سه عات له ماوهی چوار سالّدا بویه لهو ساله ژمارهی روّژه کانی سال دهیّته ۳۲۹ روّژ .

گرینگی دان به روزهکان و سالاکان پهیوهندی به ههبوونی جهژن و بونه تایبهته کانهوه ههبووه، وه که جهژنه کانی نهوروز و میهرهجان، بهوهی سهری سال و وهرزی گهشه کردنی رووه ک و گروگیا و پهیوهندی به ژیانی کشتوکال و دیاری کردنی وهرزی چاندن و دوورینهوهی بهرههمه کان ههبووه، نهم پیشکهوتنه بووه داهینانی بنه مای زانستی بیرکاری و نهندازه .

له لایه کی تر، دروست کردنی پهرستگا له پهرسیپۆلیس ریخکخستنی به چوار ناراسته کهی روز هه لات و روز ثاوا باکوور و باشوور به سوود وهرگرتن له زانستی نهستیزه ناسی بووه، ههروه ها بونیادنانی شاره کان وه کو شاری گور (فهیروز ثاباد) له سهره تای دهوله تی ساسانیدا نه و شاره مه لبه ندی دهوله ته که بووه، شیوهی نه خشه ی شاره که بازنه یی بووه ههروه کو شاره کانی داربه گرد و هه گمتانه (نه کبهتانه) به به تایبه تی دارابه گهرد ،به شیوه یه بازنه یی بووه کاتی ابن البلخی نامازه ی پی ده کمات ده لیست : وه کو نهوه ی بلیست به پرگال کیشراوه (۲۰۰۱ : ۲۰۱)، ده کسات ده لیست : وه کو نهوه ی بلیست به پرگال کیشراوه (۲۰۰۱ : ۲۰۱)، راسخو نام شیوازه له شارسازی بو به رگری کردن بووه له هیرشی ده ره کی و ناوخویی، شاره که به چوار ناراسته چوار ده رگهی هه بووه بیگومان نه مه شیوه نیاسر) که پهیوه ندی به ناراسته کانی خوره هه بووه، بو نمونه له (ناتشگای نیاسر) که بونیادنراوه نه م ناتشگایه به شیوه یه بووه، بو دیاری کردنی سالنامه ی خوری بونیادنراوه نه م ناتشگایه به شیوه یه بووه، بو دیاری کردنی سالنامه ی خوری به کارها تووه، به پی ناراسته ی تیشکی خور خورهه لاتن له نیوه ی وه رزی هه رسالیک به وردی ده رده که وردی دوردی دوردی دوردی به بی ناراسته ی تیشکی خور خورهه لاتن له نیوه ی وه رزی هه رسالیک به وردی ده رده که وی درده که وی (نراقی ۱۳۸۳ : ۳۱) .

هدروه ها له یه شته کانی نافیستا سرووده کانی گشت له سه رستایشی ته نه ناسمانییه کانه وه کو یه شته کان، فه رگوردی یه کهم له به ندی حموته م دا ها تروه (سوودیان لی وهرگرتووه بو زانینی وهرزه کانی سال و گورانکاری له که ش و هه وا و دابه ش کردنی کاته کانی شه و و روز .

ده کرینت بگوترینت زانستی فهله کناسی پهیوه ندی به زانستی بیرکاریه وه هه بووه، چونکه بو زانینی خشته ی زانیینی وه رزه کان و کاتی گورانکاری که ش و هموا و زانینی روز گیران و مانگ گیران به کارهاتووه، نه وهیش له رینگه ی کیشانی رووبه ر و چیوه هه هماره کان پهیره و کراوه (البیرونی، ۱۹۵۸: ۳:)، زانستی

بیرکاری پهیوهندی به گشت زانسته کانی ترهوه ههیه وه کو بق پیداویستی نابووری به کارهاتووه، که واته زانستی بیرکاری و رینگاکانی پهیپره و کردنی پیویستی به زانسته کانی نه ندازه و کارگیری و نابووریه وه ههبووه (6 :2006: 6), بق ژماردن و کرداره بیرکارییه کان له کو کردنه وه و کهم کردن و لینکدان و ده کرکردن، بق نموونه بق پیوانه کردنی پوویه ری زهویه کان بق دروستکردنی پهرستگا یان کوشك پیویست بووه پرووبه وه کهی بزانری، به تایبه تی له بیناسازی ساسانی که گیشتبووه ناستیکی پیشکه و توو، به لینکدانی دریژی له پانی بق زانینی رووبه وه کهی تاوه کو نه خشم کهی پیرسته بق دارس نریك شاری وه کو (قه لای دختر، قه لای کچ) له فهیروزناباد له ههریدی فارس نریك شاری (گور)وه کو قه لایه کی پیته و بیق باریزگاری له شاری گور بونیادنراوه (پاشکق، ۱۲ مییژووی دروست کردنی نه و قه لایه بیق (نه ده شیر کوپری بابك) ده گهریته وه، نه ندازیارانی نه و قه لایه به سوود وه رگرتن)، مییژووی که نه ندازیاری (سیگوشه و بازنه و چوارگوشه) ، سی ناست بووه به پلیکان به سه ده که که نه له هریکی گوشه یی و هه یانی چواردینگه یی پلیکان به سه ده که که نه له هریکی گوشه یی و هه یانی چواردینگه یی پلیکان به سه ده که که که له هیورنگیکی گوشه یی و هه یانی چواردینگه یی پلیکان به سه ده که که که که هو پلیکی گوشه یی و هه یانی چواردینگه یی پلیکهاتروه (اعتمادی پور، ۱۳۹۲ : ۲۶) .

هدروهها ندیوان کیسرا یان کوشکی کیسرا، یان (تاق کیسرا)، یان ندیوان خوسره له مددانین، ماندوهی پاشماوه کدی تاوه کو ئیستا به شیرو شدندازییه سدرنج پاکیشه کدی راستی پیشکدوتنی ندو زانسته دهسه لمینی، که تاوه کو ئیستا شویندواره کدی ماوه تدوه (پاشکو، ۱۳)

به هـ ق که شه سه ندنی بازرگانی و شا لوگو پرکردنی به رهه مه ثابوورییه کان (ساسان پـور، ۱٤۰۰: ۲۳)، له ژیر چاودیری حکومه ت به پینوه ده چـ وو بـ ق یه دروسـتکردنی پیگا و بـان و هه لکه نـ دنی که نـال ویسـتگای و کاروانسـه را، به شیره یه کی به رفراوان له و سهرده مه دا گه شه ی کردووه، بن زانینی پرووبه و قه باره یاساکانی بیرکاری و زانستی ثه ندازیاری و پیگاکانی زانستی ژمیریاری و جه بر و ثه نـدازه له زانسـتییه یه یوه ندیـداره کان بـووه، هه روه های کـ ق کردنه و هی به رهمه

⁽۱). ناوی قهلای کچ لهوانهیه بق خوداوهند ثاناهیتا بگهریّـتهوه که رِهگهزی میّیّنه بووه ، لهوانهیه ثهو شویّنه پهرستگای ثهو خانمه خوداوهنده بووییّت بزیه بهناوی قهلای کچ ناوی هاتووه.

ئابوورىيەكان و باج و سەرانە، بە رېژويەكى زۆرى ئابوورى دەوللەتى پېكدەھېنا، ويراى ديارى و دەستكەوتى جەنگ كە رېژويەكى يەكجار زۆر بووە، بۆ نموونە لەسەردەمى (خوسرەو پەرويز) گەنجىنەى دەوللەت نزيكەى دووسەد و چل مليۆن درهەمىي تىدا بووە (پيرنيا، ٢٠١٣: ٢٠٠١)، زانسىتى بىركارى لە پېرىسىتىيە بىمرىن بوونە بويە ئوسىدان و نووسەران چىنېكى گرىنگى دەللەت بوونە (بيات، ١٣٦٥: ١٩٦).

ئەنجام

له دوای وردبوونه و لیکو لینکولینه وهه کی تیر وته سه ل له سه بارود و خی روشنبیری و زانستی له دهوله تی ساسانییدا، چهند ده رثه نجامین به دهست هاتن، همول ده ده ین به خال بیانخه ینه روو:

۱_ دمولّه تی ساسانی سنوور نکی سروشتی به رفراوانی هه بوو، به شی زوری کنشوه ری ئاسیا و هه ندی جار ئه فریقیا و ناوچه ی تری له خو ده گرت، سنووره که دیاریکراو و جیّگیر نه بوو، زورجار له ماوه ی حوکم پانییدا گورانکاری به سه ر پووبه ره که ی دا ها تووه، ئه و فراوانی و بچووکبونه و به یوه ست بووه به جه نگ و ریّککه و تنه کان، له سه ره تادا جوگرافیای قه له مره وی ساسانی له (هه ریّمی فارس) تیّه پی نه ده کرد، که هه ریّمی کی ستراتیژی گرینگ بوو له رووی ئایینی و سیاسی و ئیدارییه وه.

۲_ دەوللهتى ساسانى، كۆمەللگەيەكى چەند_زمانى بوو، زۆربەى زمانەكان جگە لە زمانى ئاقىستا و ئەخمىنى كۆن، پىڭگە و پايەكى لە ناوەندەكانى ھەببوو، وىلى زمانى(پەھلەوى ساسانى)، كە زمانى فەرمى دەوللەت بوو، ھەر يەكە لە زمانەكانى (سوغدى) و(ئارامى) و(يۆنانى كۆن) بەشىنىك بوونە لە زمانە بەناويانگەكانى ئەو كات، ئەو راستىم ناتوانرى فەرامىۆش بكرى، كە زمانى (پەھلەوى ساسانى) پاش ئەوەى بوو بە زمانى فەرمىي دەوللەت لە رۆلىكىي گەورەى لە پرۆسەي وەرگىران بىنى، بەشى زۆرى پەرتووكى ئەدەبى و زانستى بۇ پەھلەوى ساسانى وەرگىردان و ئەو زمانە بوو بە زمانى زانست لە زانستگاكان دەخوننرا.

۳_ رموشی رو شنبیری له دمولهتی ساسانیدا پهرمسهندنی تیادا به دی ده کرا، به تایبهت به تایبهتی له ههردوو بهشی نهدهب، نایینی و نا_نایینی، نهدهبی نایینی تایبهت بوو به به به کافیستایی، نهدهبی کافیستایی، نهدهبی تر ههبوو، بریتی بوو له شیعر و داستان و بهرههمی میژوویی و پهند و ناموژگاری و مؤسیقا پانتایه کی فراوانی له دمولهتی ساسانی داگیر کردبوو، له و سهردهمهدا

مۆسىقا گەيشىتبورە ئەرپەرى پۆشىكەرتن، ناسىنامەى نىشىتمانى ونەتەرەيىى وەرگرتبور، ئەر پۆشكەرتنە لە ئەنجامى گرينگيدانى ھەندى لە پاشاكانى ساسانى بىورە، وەك (بەھرامىي پۆينجەم) و (كىسىرا ئەنۆشىۆروان) و (خوسىرەو پەروۆلىز)، رىزبەنسىدى كسۆمەلايەتى ھونەرمەنسىدان و ميوزيكژەنانىسان بەرزكسىردەرە، ئەر بەرزكىردنەرەش بە ياسا رۆكخىرا، ئەر ھونەرە بە پشتيوانى ئەر پاشايانەى سەرەرە فۆرمۆكى دى وەرگرت و داھۆنانى تۆدا كرا.

3_ له دەوللهتى ساسانىدا ئايىنى زەردەشتى بىرو بە بناغەى حوكمرانى و ھەلىنىجانى زانيارى و ئاراستە كردنى كۆمەلگا، بەو رەوتەى لە ژىر رۆشنايى وتەو و ئامۆژگاريەكانى زەردەشت و فەرمايشتەكانى ئاقىستا بىرو، پەروەردە و فىركردن لە سەرھەمان بنەما بىروە، پەروەردە كىردن و فىركردنى بىق شازادەكان و مىنداللەكانى بنەماللەى دەسەلاتداران بەتايبەتى كورە شازادەكان واتا ئەوانەى لە داھاتوو دەبوونە شا، فىرى زانستە راميارىيەكان و بەرىدوەردن و زمان و شيوازى قسىم كىردن دەكىران، لەكۆمەلگاى ساسانىدا بەھىۋى سىستەمى چىنايەتى، ئافرەتانى چىنى خانەدانان و پىلە بالاكان لە گەلى چىنى گشتى جياواز بىروە، چونكە ئافرەتانى پلە بالا ماف و پىنگەى تايبەتيان ھەبورە، بەلام رۆل و پىنگەى ئافرەتانى چىنى گشتى لە چوارچىۋەى ئەو چىنە بورە كە تىيدا ۋياوە.

0_ پیشکهورتنی لایهنی رو شنبیری و زانستی بوو به هوی سهرهه لدانی چهندین مهلّبهندی زانستی ئاست بهرز، بو پیّگهیاندنی که سانی شاره زا و لیّها توو و بو خزمه ت کردنی دهولّهت و کوّمه لُگا، وه کو زانستگای (جوندی شاپوور)، وه کو ناوه ندیّکی زانستی پزیشکی پیشه نگ بوه، ههروه ها زانستگاکانی تسری (نوسهیبین) و (روها) و (اربل)، ههرچهنده زانستگای روها له قه لمرهوی دهولهتی ساسانی نهبوه، به لام به هوی ههبونی به شیبیکی تایبه ت له فیرخواز و ماموستایانی دهولهتی ساسانی تییدا، کاریگهریان همبوه له سهر رهوشه که، زیاتر هانده ر بوونه بو سهرهه لّدانی بزاقی رو شنبیری و زانستی . وه ک چون له میژوودا بیروباوه پی نایهندی به هیزترین پالنهربووه بو سهرهه لّدانی قوتابخانه یا فیرگه، وه کو بیروباوه پی فیربوون، له سهرده می ساسانییه کانیش دا مه لبهنده ئایینیه کان ناوهندی ناوهندی بونندن و فیربوون، له سهرده می ساسانییه کانیش دا مه لبهنده ئایینیه کان ناوهندی به خریندن و فیربوون بونه، له به رئه و همهروه، یه کی له کاره کانی پاشاکان بونیادنانی ئاتشگا بووه ده سه لا تدارانی ده و له تونه مهموره، یه کی له کاره کانی پاشاکان بونیادنانی ئاتشگا بوه ده سه لا تدارانی ده و له تونه همهروه، یه کی له کاره کانی پاشاکان بونیادنانی ئاتشگا بوه

له و لاتی (ئیران) و (ئەنئیران)، بۆیه (ئەتشگاکان) له پال کۆشکەکان به گرینگترین پاشماوهی شوینهواری دادهنریّت، جگه له ئایینی دهولهت ئایینی تر ههبوونه، کهم و زور کاریگهریان ههبووه لهسهر پهوشی پۆشنبیری و زانستی، به تایبهتی جووهکان وهکسو پهشسیقا) ناوهندی فیربسوونی ئایینی جووهکان بسووه، لهوانه (سسورا) و (نهسرده عه) و (پۆمبدیتا) ههروه ها ناوهنده کانی فیربسوونی ئایینی مهسیحی کلیساکان و ئایینی بودی، ئهو ناوهندانه کاریگهریان ههبووه لهسهر پهوشی ئهده بی و زانستی دهولهتی ساسانی، هو کار بوون بو گواستنه وهی فهلسه فه و زانستی تر بو ناو دهوله تی ساسانی، هو کار بوون بو گواستنه وهی فهلسه فه و زانستی تر بو ناو دهوله تا به تایبهتی ناوهنده کانی ئایینی مهسیحی.

لايەنىي زانسىتى بە ھەمسوو بەشسەكانى گەيشستبووە ئاسىتىكى يىشسكەوتوو، به ایبه تی زانستی پزیشکی، نهمه ش به سود و هرگرتن له زانستی ولاتانی دەوروپەر، وەك دەوڭەتسانى (چىنسى) و (ھىنسدى) و(رۆمسانى)، ھەروەھسا ئەو ولاتانهی تر که پیشتر مهلبهندی زانستی بوونه، وهك ولاتانی (نیوان دوو رووبار) و (میسر) و(یؤنان)، پزیشکیی به شیوهیه کی زانستی له زانستگای (جوندی شاپوور) و زانستگاکانی تر دهخوینرا، به لام فهرمایشته کانی نافیستا فهراموش نه کرابووه، به لکو وهکو رینگه چارهسه ریبه کان پهیرهو ده کرا، پزیشکی به هه ردوو شیرهی (جهسته یی) و (دهروونی) پهیرهو ده کرا، به پی ی نافیستا ناوهنده که گرینگی زیاتر به لایهنی دهروونی دهدا، پزیشکان خاوهن رهفتار و رهوشتی بەرزېوونە، ھەروەھا پزيشكى ئاۋەلان بە شىكى ترى زانستى پزيشكى بووە، ئەويىش به هزی گرینگی رو لی ناژه ل له سهر ژیانی نابووری و سه ربازییه وه، به تایبه تی هەنىدى لە ئاۋەلان بەشىنكى گرىنگى پىكھاتەي سىوپاي ساسانى بىوونە، بىزيە پزیشکی تاژه لان لهو سهردهمهدا زور پیشکهوتوو بووه بهرادهیهك پهرتوووكی تایبهت بهو زانسته ههبووه، ههروهها و زانسته کانی تر وه کو کیمیا به کردهیی پهیرهو کراوه،وندرای دهرمانسازی و نهستیرهناسی و بیرکاری که به شینکی دیدکهی نهو زانستانه بوون، که لهوی دهخوینران و گرینگیان یعی دهدرا، نهو زانستانه له گشت بوارهکان سوودی لی بینراوه، بو نصوونه زانستی نهندازیاری له دروستکردنی ئاتشگا وكۆشك و قەلاً يەيرەو كراوە .

ليستى سەرچاوەكان

- القران الكريم
- الكتاب المقدس -العهد القديم سفر عزرا .
- الكتاب المقدس -العهد الجديد، انجيل متى، الاصحاح العاشر.
 - انجيل متى الاصحاح الثامن والعشرون.
- كتاب القنديداد، الابستاه .نقله من الفرنسيه داوود الچلبى. اربيل، دار ثاراس للطباعة والنشر.
 - اوستا (۱۳۷۰)،ترجمه: جليل دوستخواه.تهران ،مرواريد .
 - دینکرد، کتاب سوم .
 - دینکرد، کتاب هشتم.
 - بندهش (۱۳۹۵). فرنبغ دادگی. تهران، انتشارات توس.
- -کارنامه اردشیر بابکان (۱۳۳۹). به اهتمام: محمد جواد مشکور. ایران، کتابخانه و کتاب فروشی دانش.
- ابن البلخي، احمد بن سهل ابو زيد (٢٠٠١). فارس نامه .تحقيق: يوسف الهادى .مصر، الدار الثقافية للنشر.
- ابن الاثير، ابي الحسن علي بن ابي الكرم محمد بن محمد الجزري (٢٠٠٣). الكامل في التاريخ ، تحقيق: ابى الفداء عبدلله القاضي. بيروت، دار الكتب العلمية.
- ابن الاثير،عزالدين ابي الحسن علي بن الكرم محمد بن محمد الجزري (٢٠١٢). اسد الغابة في معرفة الصحابة. بيروت، دار ابن حزم .
- البيروني، ابي ريحان محمد بن احمد الخوارزمي (١٩٥٤). قانون المسعودي . الهند، حيدر اباد.

- البيروني، ابي الريحان محمد بن احمد الخوازرمي (٢٠٠١). الاثار الباقية في القرون الخالية. تحقيق : پرويز اذكاي. تهران ، مركز پژوهشي ميراث مكتوب.
- التنوخي، ابو القاسم محمد بن داوود بن ابراهيم (١٩٦٩). المعجم الذهبي فارسي عربي. بيروت، دار العلم للملاين.
- الثعالبي، ابو المنصور عبدالملك بن محمد بن اسماعيل النيسابوري(١٩٦٣. تاريخ غرر السير (غرر اخبار ملوك الفرس وسيرهم).تهران، مكتبة الاسد.
- الجاحظ، ابي عثمان عمرو بن بحر (١٩١٤). التاج في اخلاق الملوك.مصر، المطبعة الاميرية.
- الجاحظ، ابي عثمان عمرو بن بحر (١٩٩١) .كتاب المعاسن والاضداد. بيروت، دار الهادي.
- ابن جنى، ابي الفتح عثمان (٢٠٠٦). الخصائص .تحقيق: عبدالحميد الهنداوي، مصر،عالم الكتب للطباعة والنشر.
- ابن خرداذبه، ابو القاسم عبيدلله بن عبدلله (١٩٦٩). المختار من كتاب اللهو والاملاهي تحقيق: اغناطيوس عبده خليفه اليسوعى، بيروت ، المطبعه الكاثوليكيه.
- الجهشياري، ابي عبدلله محمد بن عبدوس (١٩٣٨). الوزراء والكتاب.القاهره، مطبعة مصطفى البانى الحلبى واولادة.
- ابن حوقل، ابا القاسم محمد بن علي النصيبيني (١٩٩٢). صورة الارض . بيروت ، منشورات دار مكتبة الحياة.
- ابن خلدون، عبدالرحمن بن محمد (٢٠٠١). تاريخ ابن خلدون. مراجعة: سهل زكار. بيروت، دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع.
- ابن خلكان، ابي العباس شمس الدين احمد بن محمد بن ابي بكر (١٩٦٩).

- وفيات الاعيان وابناء الزمان ، تحقيق احسان عباس .بيروت، دار صادر.
- الدينوري، ابى حنيفه احمد بن داود (١٩٦٠). الاخبار الطوال. القاهره، دار احياء الكتب العربي.
- الادريسي، ابي عبدلله محمد بن محمد بن عبدلله بن ادريس (٢٠٠٢). نزهة المشتاق في الافاق القاهرة، مكتبة الثقافة الدينية.
- الرازي، ابو حاتم احمد بن حمدان (٢٠١٥). كتاب الزينة معجم اشتقاقى في المصطلحات الدينية والثقافية، حققه وقدم له: سعيد الغانمي. بغداد، منشورات الجمل.
- ابن سينا، الحسين بن عبدلله بن علي (١٩٩٩). القانون في الطب. الجزء الاول. بيروت، دار الكتب العلمية.
- الاصطخري، ابي اسحاق ابراهيم بن محمد الفارسي الاصطخرى المعروف بالكرخي (١٩٣٧). مسالك الممالك كتاب صورة الاقاليم. ليدن ،مطبعة بريل .
- الاصفهاني، حمزة بن الحسن (١٩٦١). تاريخ ملوك الارض والانبياء. بيروت، منشورات دار مكتبة الحياة.
- الطبري، محمد بن جرير (١٩٩٨). تاريخ الطبري المعروف بتاريخ الامم والملوك. الجزء الثاني . بيروت، منشورات موسسة .
- ابن الطقطقي، محمد بن علي بن طباطبا (ب.د). الفخري في الاداب السلطانية والدول الاسلامية. بيروت، دار صادر.
 - عوفي،محمد (١٩٠٦). لباب الالباب. ليدن،مطبعة بربل .
- ابن العبري، ابى الفرح غريغوريوس بن اهرون الملطى (١٩٩٧). تاريخ مختصر الدول. بيروت، دار الكتب العلمية.
- -فارابي، ابي نصر محمد بن محمد بن طرخان (١٩٣٥). كتاب الموسيقى الكبير، القاهره، دار الكتاب العربي للطباعة والنشر،
- ابن الفقيه، ابي عبدلله احمد بن محمد بن اسحاق الهمذاني (١٩٩٦). كتاب البلدان .تحقيق: يوسف الهادي .بيروت، عالم الكتب.

ابو الفداء، اسماعيل بن علي (١٩٦٨). المختصر في اخبار البشر. بغداد، مكتبة المثنى.

ابن قتيبة الدينورى، ابو محمد عبدلله بن مسلم (٢٠٠٨) عيون الاخبار. تحقيق:منذر محمد شعر. بيروت، المكتب الاسلامي.

- القزويني، زكريا بن محمد بن محمود (١٩٦٠). اثار البلاد واخبار العباد. بيروت، دار صادر.
- القفطي، جمال الدين ابي الحسن علي بن يوسف (٢٠٠٥). اخبار العلماء باخبار الحكماء. تحقيق: ابراهيم شمس الدين . بيروت، دار الكتب العلمية.
- مجهول (١٣٧٥). نهاية الارب في اخبار الفرس والعرب. تهران، انتشارات وزارت فرهنگ وارشاد اسلامي .
- المسعودي، ابي الحسن علي بن الحسين بن علي (١٩٣٨). التنبيه والاشراف. بيروت، المكتبه التاريخية .
- المسعودي، ابي الحسن علي بن الحسين بن علي المسعودي (١٩٧٣) مروج الذهب ومعادن الجوهر، تحقيق، محمد محى الدين عبدالحميد.بيروت، دار الفكر.
- ابن المقفع ،عبدلله بن المقفع (١٩٨٩). اثار ابن المقفع . بيروت، دار الكتب العلمية.
- ابن المقفع ،عبدلله (٢٠١٤). كليلة ودمنة. مصر، موسسة الهنداوى للتعليم و للثقافة.

مسكويه، ابي على احمد بن محمد بن يعقوب (٢٠٠٢). تجارب الامم وتعاقب الهمم. تحقيق: سيد كسروي حسن. بيروت ، منشورات علي بيضون دار الكتاب العلمية.

- مسكويه، ابو علي احمد بن محمد (١٩٥٢). الحكمة الخالدة (جاويدان خرد). حققه وقدم له: عبدالرحمن بدوى. القاهرة، مكتبة النهضة المصرية.
- ابن النديم، محمد بن اسحاق النديم (١٩٩٧). الفهرست. بيروت، دار المعرفه.
- ابن الوردي، زين الدين عمر بن مظفر (١٩٦٩). تاريخ ابن الوردى. الجزء الاول. النجف، المطبعة الحيدرية.

- ياقوت الحموي، شهاب الدين ابي عبدلله ياقوت بن عبدلله (١٩٧٧). معجم البلدان. بيروت، دار صادر .
- اليعقوبي، احمد بن ابى حعفر بن وهب (١٩١٨). كتاب البلدان. العراق ، المطبعة الحيدرية.
- اليعقوبي، احمد بن ابى جعفر بن وهب (١٩٦٤). تاريخ اليعقوبي. العراق، منشورات المكتبة الحيدرية.
- ابراهیم ، نجیب میخائیل (۱۹۹۱). مصر والشرق الادنی القدیم، حضارة العراق القدیمة. الجزء ٦. الاسكندریة، مطبعة محمد دون بوسكو.
- ابو بكر، فاديه محمد (١٩٩٨).دراسات في العصر الهللينستي.مصر، دار المعرفة الجامعية .
- ابو زيد،سركيس (٢٠١٧)، المسيحيه في ايسران، بيسروت، السديوان للطباعةوالنشر والتوزيع.
- ابو عصاف، على (١٩٨٨). الاراميون تاريخا ولغة وفنا. سوريا، دار الاماني للطباعة والنشر والتوزيع.
 - ابونا، الاب البير (٢٠٠٦). ديارات العراق. بغداد.
- ابونا، الاب البير (٢٠١٠). الارامين في التاريخ. دهوك، دار المشرق الثقافية.
- ابونا، الاب البير (٢٠٠٧).تاريخ الكنيسة السريانية الشرقية، من انتشار المسيحية حتى مجىء الاسلام، الجزء الاول. بيروت، دار المشرق للنشر.
 - ابیش، احمد (۲۰۰۹). التلمود کتاب الیهود المقدس .سوریا ،دار القتیبه.
- اتيجر، صموئيل و الرفاعي، جمال احمد و الشامي، رشا عبدلله(١٩٩٥). اليهود في البلدان الاسلامية.الكويت، عالم المعرفة.
 - احمد، جمال رشید (۱۹۸٤). دراسات کردیه فی بلاد سویارتو. بغداد .
- احمد، الشفيع الماحي (٢٠٠١). زرادشت والزرادشتية. الكويت، حوليات الاداب والعلوم الاجتماعية.

- الاحمد، سامى سعيد واحمد، جمال رشيد (١٩٨٨). تاريخ الشرق الادنى القديم. بغداد، وزراه التعليم العالى والبحث العلمى.
- الاحمد، سامى سعيد والهاشمى، رضا جواد (١٩٨٥). تاريخ الشرق الادنى القديم ايران والاناضول. بغداد، وزارة التعليم العالى والبحث العلمى.
- ادزارد ، د وبوب ، م، ه و رولينغ، ف (۲۰۱۷). قاموس الالهه والاساطير في بلاد الرافدين (السومرية والاكدية) في الحضاره السورية (الاوغارييه والفينيقية). ترجمة: محمد وحيد خياطه .بيروت، دار الشرق العربي.
 - ادونيس، قاسم الشواف (١٩٩٩). ديوان اساطير. بيروت، دار الساقى.
- اديب، سمير (٢٠٠٠). موسوعة الحضارة المصرية القديمة، القاهرة، العربى للنشر والتوزيع.
- ادي شير (١٩٠٥)، مدرسة نصيبين الشهيرة نبذة تاريخية في اصلها
 وقوانينها وفي العلماء الذين اشتهروا فيها. بيروت، المطبعة الكاثوليكية للاباء
 اليسوعيين.
- ادى شير (۲۰۰۷). تاريخ كلد واثور. بيروت، مطبعة الكاثوليكية للإباء اليسوعين.
- ادى شير (٢٠١٠). التاريخ السعردي. اعداد وتحقيق: ادى شير والاب جهى يرير.سليمانية ، مطبعة سردم.
- اسحق، رفائيل بابو (٢٠٠٦). مدارس العراق قبل الاسلام. لندن، شركة الوراق للنشر المحدودة.
- اسماعيل، زبير بلال (١٩٧٠). اربيل في ادوارها التاريخية (دراسة عامة لاربيل منذ اقدم العصور حتى الحرب العالمية الاولى).النجف، مطبعة الاشرف.
- الاعظمى، على ظريف (١٩٢٧). تاريخ الدوله الفارسيه في العراق،
 بغداد، مطبعه الفرات.
- امهز، محمود (۲۰۱۰). في تاريخ الشرق الادنى القديم، مصر، دار النهضة العربية.

- امين، احمد (٢٠١٢) فجر الاسلام .مصر، موسسه هنداوى للتعليم والثقافة.
- بابان، جمال (۱۹۸۹). اصول اسماء المدن والمواقع العراقيه. بغداد، الامانة
 العامة للثقافة والشباب .
- بارند، جفري (۲۰۰۲). المعتقدات الدينية لدى الشعوب.ترجمة: امام عبدالفتاح امام. الكويت، عالم المعرفة.
- باقر، طه (۱۹۷۳). مقدمة في تاريخ الحضارات القديمة الجزء الاول. بغداد، دار البيان .
- باقر، طه (١٩٥٦). مقدمة في الحضارات القديمة، الجزء الثاني.بغداد،
 دار المعلمين العالية.
- باقر، طه و سفر، فواد (١٩٦٦). المرشد الى مواطن الاثار والحضارة.
 الرحلة الرابعة، بغداد.
- باقر، طه ورشید ، فوزی وهاشم، رضا جواد (۱۹۸۰) .تاریخ ایران القدیم. جامعة بغداد، وزارة التعلیم العالی والبحث العلمی.
 - باقر، طه(۱۹۷۱).ملحمة كلكامش. بغداد، الثقافه العامة..
- باول، باری بی (۲۰۱۷). هومیروس، ترجمة: محمد حامد درویس. القاهرة، موسسة هن. باینم، ویلیام (۲۰۱۹). تاریخ الطب، ترجمة: لبنه عماد ترکی. مصر، موسسة هنداوی للتعلیم والثقافة.
- براستد، جايمس هنرى (١٩٢٦). العصور القديمه ،ت: داود قوربان، بيروت، المطبعة الايكانيه.
- براون، جرانفل ادوارد (٢٠٠٥). تاريخ الادب الفارسي في ايران من الفردوسي الى سعدى. ترجمة: على باشا صالح. الجزء الاول. القاهرة، المجلس الاعلى للترجمة.
- البدري ،جمال شاكر (٢٠٠٧). اليهود والف ليلة وليلة. سوريا،صفحات للدراسات والنشر.

- برصوم، مار اغناطيوس افرام الاول (١٩٩٦). اللؤؤ المنثور في تاريخ العلوم والاداب السريانية. دمشق، دار ماردين.
- البستاني، سليمان (٢٠١١) الالياذه. القاهرة، كلمات العربية للترجمة والنشر.
- البعلبكي، منير (١٩٩٢). معجم اعلام المورد. مصر، دار العلم للملايين.
 - بكار، عبدالكريم (٢٠١١). حول التربية والتعليم . دمشق،دار القلم
- بكنغنهام، جمس(١٩٦٨). رحلتى الى العراق. ترجة: سليم طه التكريتي.
 بغداد، مجمع العلمى العراقي.
- بن سليمان، مارى (١٨٩٩). اخبار فطاركة كرسي المشرق، من كتاب المجدل. طبعة في رومية الكبرى.
- بويس، ماري(٢٠١٠). تاريخ الزرادشتية من بدايتها حتى القرن العشرين. ترجمـــة: خليــل عبـــدالرحمن، الســليمانية، منشــورات مركــز الدراســات الكردية(كوردولوجي).
- بينز،نورمان (١٩٥٠). الامبراطورية البيزنطية.ترجمة: حسين مونس ومحمود يوسف زايد. القاهرة، مطبعة لجنة التاليف والترجمة والنشر.
- پلوتارك، فلوطرخوس(٢٠١٠). تاريخ اباطرة وفلاسفة الاغريق. ترجمة:
 جرجيس فتح الله. بيروت، الدار العربية للموسوعات.
- پيرنيا، حسن (٢٠١٣). تاريخ ايران القديم من بيدايه حتى نهايه العهد الساسانى، ترجمه: محمد نوالدين عبدالمنعم ومحمد السباعى.القاهرة،مركز القومي للترجمه. التضامن، حاتم صالح (٢٠٠٦). علم اللغة. بغداد ,وزارة التعليم العالي والبحث العلمى
- توماس، كارول جي (٢٠١٧). عالم الاسكندر الاكبر. المملكة المتحدة، موسسة هنداوي سي اي سي.
- جبر، صابر (٢٠١٤). تاريخ العقاقير والعلاج.مصر، موسسة هنداوي للتعليم والثقافة.

- الجبوري، صلاح سلمان رميض و على، فاضل عبدالواحد (٢٠٠٠). ادب الحكمة في وادى الرافدين. بغداد، دار الشؤون الثقافة العامة.
- جونز، ارنولد هيومارتن(١٩٨٧). مدن بلاد الشام حين كان ولاية رومانية. ترجمه: احسان عباس، الاردن، دار الشروق للنشر والتوزيع.
- -- حامد، اسماعيل(٢٠١٤). تاريخ اليهود. مصر، الدار العالمية للكتب والنشر.
- الحديثي، قحطان عبدالستار والحيدري، صلاح عبدالهادي(١٩٨٦). دراسات في تاريخ الساساني والبيزنطي. العراق، وزارة التعليم العالى والبحث العلمي.
- حسن، سليم (١٩٥٤). الادب المصرى القديم او ادب الفراعنه. القاهرة، مطبعة لجنة التاليف والترجمة والنشر.
- الحسن، عبداللطيف عبدالرحمان (٢٠١٤). اثر الفكر اليهودي على الغلاة الشيعة. السعودية، العبيكان للنشر.
- الحسني، السيد عبدالرزاق(٢٠١٣). العراق قديما وحديثا .بيروت، الرافدين للطباعة والنشر والتوزيع.
- حسين، عبدلله (۲۰۱۰). المسألة الهندية. مصر، مؤسسة هنداوى للتعليم والثقافة.
- حلاق، حسان (۲۰۱۰). مقديمه في تباريخ الحضارات. السياسي والاقتصادي والاختماعي والعسكري والديني. بيروت، دار النهضة العربية.
- الحلو، سليم (١٩٧٢). اصول الموسيقى العربية وقواعدها العامة. بيروت، منشورات دار مكتبة الحياة.
- الحلواني، سعد بدير (١٩٩٩). تاريخ التاريخ مدخل الى علم التاريخ ومنهاجه والبحث فيه. السعوديه، جامعه الملك خالد .
- حماد، حسين فهد (٢٠٠٨). موسوعة الاثار التاريخية. الاردن، دار اسامة للنشر والتوزيع.

- الحمد، محمد عبدالحميد (١٩٩٩). الزندقة والزنادقة. ديمشق، دار الطليعة الجديدة .
- حنون، وائل (٢٠٠٩). مدن ومواقع اثرية، دراسة في الجغرافية التاريخية للعراق الشمالي خلال العصور الاشورية، ديمشق، دار الزمان للطباعة.
- حنون، نائل(٢٠٠١). المعجم المسماري، معجم اللغات الأكديه والسومرية والعربية ،بغداد، بيت الحكمة.
- الخالدى، روحى (٢٠١٣). الكيمياء عند العرب. القاهره، موسسه الهنداوى للتعليم والثقافة.
- الخشاب، يحيى (د،س) حكايات الفارسية. مصر، دار القلم للطباعه والنشروالتوزيم.
- خطاب، محمود شیث (۱۹۹۵). قادة فتح فی بلاد فارس. بیروت، دار الفتح.
 - _ خليل، عماد محمد ابراهيم (٢٠١٤). علم المعادن. مصر، جامعة الزقايق.
- داود، اقليميس يوسف (١٨٩٦). اللمعة الشهية في نحو اللغة السريانية. الموصل، دير الآباء الدومنكيين.
- داوني، جلانڤيل(١٩٦٨). انطاكية في عهد ثيودوسيوس الكبير، ترجمة: البرت بطرس. بيروت، موسسة فرنكلين للطباعة والنشر.
- دراقى، زبير(٢٠٠٣). محاضرات في اللسانيات التاريخية. الجزائر، ديوان المطبوعات الجامعية.
- الدرملى، محمد اسماعيل على (٢٠١٨). الدليل فى الكيمياء العامو ماهيتها -عنارصرها. بيروت، دار العلم والايمان للنشر والتوزيم.
- دورانت، ول وايريل (١٩٨٨). قصة الحضارة، قيصر والمسيح او الحضارة الرومانية. ترجمة: محمد بدران، الجزء الثالث من المجلد الثالث. بيروت، داب الحمل.
- دورانت، ول وايريل (١٩٤٧). قصة الحضارة الفارسية. ترخمة: ابراهيم امين الشواربي. مصر، الناشر مكتبة الخانجي.

- دولباني، مار فيلسينوس يوحنا (١٩٧٤). مار يعقوب النصيبيني. لبنان، مطبعة مار افرام البطريكية.
- حى سوسور، فردينان (١٩٨٥). علم اللغة العام. ترجمة: يوئيل يوسف عزيز. بغداد، دار افاق عربية.
- رزقانه، ابراهيم احمد و شكري، محمد انبور وابويكر، عبدالمنعم و محمود،حسن و حسنين، عبدالمنعيم (ب.س)..حضارة مصر والشرق القديم .القاهرة، مكتبة مصر للطباعة.
- رنسيمان، ستيفن (٢٠٠٢)، الحضارة البيزنطنية. ترجمة: عبدالعزيز توفيق جاويد. القاهرة ، الهيئة المصرية العامة للكتاب.
- ريد، هريرت (١٩٨٨). معنى الفن ترجمه أسامى خشبه، مصر، الهيئة المصرية العامة للكتاب.
- زايد، عبدالحميد (١٩٦٦). الشرق الخالد، مقدمة في تاريخ وحضارة الشرق الادنى من اقدم العصور الى عام ٣٢٣ ق.م. مصر، دار النهضة العربية.
 - زخا، مشیخا (۲۰۰۱). کرونولوجیا اربیل، اربیل، منشورات اراس.
- زكار، سهيل (٢٠٠٧). التوراة ترجمة عربية عمرها اكثر من الف عام. بيروت، دار القتيبة للطباعة والنشر والتوزيع.
- الزيات، عبدالفتاح حسن (٢٠٠١). ماذا تعرف عن المسيحيه.القاهرة، مركز الراية للنشر والاعلام.
- الزيات، نذير (٢٠٠٠). فن النحت. سوريا، دار دمشق للطباعة والنشر والتوزيع.
 - زیدان، یوسف (۲۰۱۳). دوامات التدین. مصر، دار الشروق.
- زیدان، جورج (۲۰۱۲). تاریخ التمدن الاسلامی، جزء ۳. مصر، موسسة هنداوی للتعلیم والثقافة.
- ساكز، هارى (١٩٧٩). عظمة بابل، موجز حضارة بلاد وادى الرافدين القديمة. ترجمة: عامر سليمان. العراق، جامعة الموصل.

- سباهي، عزيز (۲۰۰۲). اصول الصابئة (المندائيين) ومعتقداتهم الدينية. سوريا، دار المدى للثقافة والنشر.
- سبنسر، هربسرت (۲۰۱۲). التربية. ترجمة : محمد الصباعي.مصر، موسسة هنداوي للتعليم والثقافة.
- السخاوي، محمد بن عبدالرحمن بن محمد شمس الدين (١٩٨٦). الاعلان بالتوبيخ لمن ذمر اهل التاريخ، سوريا، موسسة الرسالة .
- -.سليمان، عامر (٢٠٠٥). اللغه الاكديه (البابليه _الاشوريه)الموصل، الدار العربيه للموسوعات.
- سليم، احمد امين(٢٠٠٧). دراسات في تاريخ الشرق الادني القديم.
 بيروت، دار النهضة العربية.
- سليمان، حكمت سامى (١٩٥٨). نفط العراق. دمشق، الموسسة الثقافية للنشر والتوزيع
- سليمان، صبحى (٢٠١١). الكيماء الشيقة. القاهيرة، دار العلوم للنشر والتوزيع
- سليمان، عامروالفتيان، احمد المالك (١٩٧٨). محاضرات في تاريخ القديم. الموصل، وزارة التعليم العالى والبحث العلمي.
- سعفان، كامل(١٩٨٨). اليهود تاريخ و عقيدة .القاهرة، دار النصر للطباعة الاسلامية.
- سبيث، شارلوت سيمور (٢٠٠٩). موسوعة علم الانسان، المفاهيم والمصطلحات الانثروبولوجية. ترجمة: محمد الجوهري، القاهرة، المركزالقومي للترجمة.
- السواح، فراس (١٩٨٧). كنوز الاعماق قراءة في ملحمة جلجامش. بغداد، سومر للدراسات والنشر والتوزيع.
- السواح، فراس (۲۰۰۲). دين الانسان . سورية، دار علاء الدين للنشر والتوزيع والترجمة.

- سورنيا، جان شارل (٢٠٠٢). تاريخ الطب. ترجمة: ابراهيم البجلاتي، الكويت، عالم المعرفة.
- سوسه، احمد (۱۹۷۳). العرب واليهود في التاريخ ـسوريا، العربي للاعلان والنشروالطباعة.
- -سوسه، احمد (٢٠٠٣). ابحاث في اليهودية والصهيونية الاردن، دار الامل للنشر والتوزيع .
- سوسه، احمد (۲۰۰۰). ملامح من التاريخ القديم ليهود العراق. بيروت، الموسسة العربية للدراسات والنشر
- سیغال ،ج،ب (۱۹۸۸). الرها المدینة المبارکة، ترجمه یوسف ابراهیم جبرا،
 حلبه دار الرها للنشر.
- سيليرييه، الاميسرال بييسر (١٩٨٨). الجغرافية السياسية و الجغرافية الاستراتيجية، ترجمة: احمد عبدالكريم. دمشق، الاهالي للطباعة والنشر والتوزيع.
- شاكر، عباس محمد (٢٠٠٨). الدوله الميدية الكورديه في تاريخ القديم، دهوك، مطبعه خاني.
- شامى، يحى (١٩٩٣). موسوعة المدن العربية والاسلامية. بيروت ، دار الفكر العربي.
- شحيلات، علي و والحمداني، عبدالعزيز الياس (٢٠٠٦). مختصر تاريخ العراق. بيروت، دار الكتب العلمية.
 - شكر، محمود (١٩٧٥). ايران،مواطن الشعوب الاسلامية في اسيا. برم.
- الشلبي، احمد (١٩٨٨). الاديان الهند الكبرى . القاهره، مكتبة النهضة المصرية.
- -- شمس، طارق احمد (۲۰۱۷). الشرق على طريق الحرير، دراسة جغرافية اقتصادية ، ۳۰۰۰ قبل الميلاد. بيروت، دار الفارابي. .

- الصابوني، احمد ابراهيم بن ابراهيم (٢٠١٤). تاريخ حماة، مصر، موسسة هنداوي للتعليم والثقافة
- صالح، مهديه فيصل (٢٠١٧). العلاقات السياسية الساسانية –
 البيزنطيه ٢٢٦-٢٢٨م. العراق، عدنان للطباعة والنشر والتوزيع.
- صائغ، سليمان (١٩٢٣). تاريخ الموصل. جزء الاول، مصر، مطبعة السلفية.
- صائغ ، سليمان (١٩٢٨). تاريخ الموصل، الجزء الثاني، بيروت، المطبعة الكاثوليكية.
- صبري، محمد (۲۰۱۱). التلمود شريعة بني اسرائيل حقائق ووقائع.
 القاهرة، مكتبة مدبولي.
- الصكر، دعاء محسين علي (٢٠١٣). مملكة ميسان ومكانتها في تاريخ العراق القديم ٣٢٤ ق.م- ٢٢٦ م. ميسان، مطبعة العمارة.
- الصمادى ، اسماعيل ناصر (٢٠١٥). التاريخ التاريخى ما بين السبى البابلى واسرائيل الصهيونية، التاريخ التوراتى المزيف، سوريا، دار علاء الدين للنشر والطباعة والتوزيع.
- الصواف، محمد محمود (١٣٨٥). المسلمون وعلم الفلك. جدة، دار السعودية للنشر.
- طرازي، فيليب دى (٢٠١٣). عصر السريان الذهبى، مصر، موسسة الهنداوي للتعليم والثقافة.
- ظاظا، حسن (١٩٧١). الفكر الديني الاسرائيلي اطارة ومذاهب. الاسكندرية، قسم البحوث والدراسات الفلسطينية.
- العابد، مفید رائف محمود (۱۹۹۹). معالم تاریخ الدولة الساسانیة عصر الاکاسرة (۲۲۲م-۲۰۱۹). دیمشق، خدمات دار الفکر .
- عامر، طارق عبدالرؤف (۲۰۰۸). اصول التربية الاجتماعية و الثقافية و الاقتصادية.

- العبادى، مصطفى (١٩٩٩). الامبراطورية الرومانية. مصر، دار المعرفة الجامعية.
- عبدالحكيم، شوقي (١٩٨٠). الحكايه الشعبية العربية. بيروت، دار ابن خلاون.
- عبدالحميد، شرف الدين (٢٠١٩). تاريخ الفلاسفه اليونان الاوائل قبل سقراط اعادة بناء وتاويل جدد. مصر، دار المصرية اللبنانية.
- عبدالدائم، عبدالله (۱۹۷۳). التربية عبر التاريخ. بيروت، دار علم للملايين.
- عبدالرحمن، خليل (٢٠٠٨). اقستا الكتاب المقدس للديانة الزرادشتية. سوريا، الروافد للثقافة والفنون.
- عبدالسلام، غاده حمدي (۲۰۰۷). اليهود في العراق ١٨٥٦-١٩٢٠.
 القاهرة، مكتبة مدبولي.
- عبدالعليم، مصطفى كمال و راشد، فرج (١٩٩٥). اليهودية في العالم القديم. بيروت، دار الشامية.
- عبدالكريم، شكاكطه (٢٠١٦). الجغرافيا السياسية. الجزائر، جامعة الجيلاني بو نعامة خبيس مليانه .
- عبدالمنعم، محمد نورالدين (١٩٧٧). اللغة الفارسية. القاهرة، دار المعارفي.
- عبدالواحد، كلثومة جميل (٢٠٠٧). كردستان فى عهد الساسانيين. اربيل، مطبعة وزراة التربية.
- عبودي، هنري .س (١٩٩١). معجم الحضارات السامية. لبنان، جروس برس.
- عتمان، احمد (۲۰۰۱). الادب الاغريقي تراثا انسانيا وعالميا. القاهرة، منتدى سور الازبكية.
- العتابي، عبدالهادي طعمة عفات (٢٠١٣). اثر الصراع الفكري الساساني

- البيزنطى في حضارة العرب ٢٢٤-٦٥٣. دمشق، تموز للطباعة والنشر والتوزيع.
- عجيبة، احمد على (٢٠٠٤). دراسات في الاديان الوثنية القديمة. القاهرة، دار الافاق العربية.
- العزاوي، عباس (۱۹۸۸). العمادية في مختلف العصور. هولير، مطبعة وزراة التربية.
- -- عصفور، محمد ابو المحاسن (١٩٦٨). معالم تاريخ الشرق الادني القديم من اقدم العصور الى مجىء الاسكندر.مصر، دار النهضة العربية.
- -- عكاشه، على و الناطور،شبحادة و بيضون،جميل (١٩٩١). اليونان والرومان . الاردن، دار الامل للنشر والتوزيع.
- عطيه، عزيز سوريال (٢٠٠٥). تاريخ المسيحية الشرقية. ترجمة: اسحتق عيد. مصر، المجلس الاعلى للثقافة .
- علي، سيد احمد بخيت (١٩٨١). تصنيف الفنون العربية والاسلامية.
 الولايات المتحدة الامريكية، المهعد العالمي للفكر الاسلامي.
- علي، جواد (١٩٩٣). المفصل في تاريخ العرب قبل الاسلام. العراق،
 جامعة بغداد.
- عمر، فاروق و النقيب، مرتضى حسن (١٩٨٩). تاريخ ايران (دراسة في التاريخ السياسي لبلاد فارس). بغداد، التعليم العالى .
- عمران، محمود سعيد (٢٠٠٠). معالم تاريخ الامبراطورية البيزنطية.مصر، دار المعرفة الجامعية.
- العمراني، عبدالغني محمد اسماعيل(٢٠١٤). اصو التربية . ط٢، صنعاء، دار الكتب الجامعي.
- عواد، كوركيس (١٩٤٨). خزائن الكتب القديمة في العراق. بغداد، مطبعة المعارف.
- عيد، يوسف (١٩٩٥). موصوعة الاديان السماوية والوضعية، الديانة اليهودية، بيروت، دار الفكر اللبناني.

- غالب، مصطفى (١٩٨٦). ابقراط. بيروت، منشورات دار ومكتبه الهلال.
- غربال، محمد شفيق واخرون(١٩٨٧). الموسوعه العربيه الميسره. المجلد الثانى، بيروت، دار النهضة.
 - غليونجي، بول (٢٠١٤). قطوف من تارخ الطب. القاهرة، دار المعارف
- -- غنيم، اسمت (١٩٧٧). امبراطورية جستنيان. جامعة الملك عبدالعزيز، دار المجمع العلمي بجدة.
- غنيمة، يوسف رزق الله(١٩٣٦). الحيرة المدينة والمملكة العربيه. بغداد، مطبعة دنكور الحديثة.
- غنيمه، يوسف رزق الله (١٩٢٤). نزهة المشتاق في تاريخ يهبود العراق.بغداد، المكتبة العربية.
- -. فخري، احمد(١٩٥٨). دراسات في تاريخ الشرق القديم. القاهرة، مكتبة الانجلو المصريه.
- . فرنسيس، بشير يوسف(٢٠١٧). موسوعة المدن والمواقع في العراق. لندن، اصدارات اى كتب.
- فخري، ماجد (١٩٥٨). ارسطوطالس المعلم الاول.بيروت، المطبعة الكاثوليكية.
- فرانكفورت، هنرى وولسن .جون، ا ، وجاكويسن، توركيلد (١٩٨٠). ماقبل الفلسفة. ترجمه: جبرا ابراهيم جبرا .بغداد، دار مكتبة الحياة.
- الفردوسي، ابي القاسم (١٩٧٧). الشاهنامة ملحمة الفرس الكبرى و ترجمة: سمير مالطي، بيروت، دار العلم للملايين .
- فيروز ابادى، مجدالين محمد بن يعقوب الشيرازى (١٩٧٩) القاموس المحيط، الجزء الثالث .مصر، الهيئة المصرية العامة للكتاب .
- فيزهسوفر، يسزف (٢٠٠٩). فسارس القسديمه ٥٥٠ ق.م -٦٥٠ ق.م، ترجمه:.محمد جديد ،سوريا ،شركه قدمس للنشروالتوزيع.

- قزانجي، فواد يوسف(٢٠١٠). اصول الثقافة السريانية في بلاد النهرين .عمان ،دار دجلة.
- القيسى، ناهض عبدالرزاق دفتر(٢٠٠٥). النقود في كوردستان .سليمانية، المدرية العامة للطباعة والثقافة.
- ك . ماتڤييڤ و وا . سازونوڤ (١٩٩١).حضارة ما بين النهرين العريقة. ترجمة:حنا ادم. دمشق، دار المجد لطباعة والنشر.
- كاتوزيان، هوما (٢٠١٤). الفرس ايران في العصور القديمة والوسطى والحديثة. ترجمه: احمد حسن المعينى، بيروت، جداول للنشر والترجمة والتوزيع. كامل، مراد و البكري، محمد حمدي و رشدي، زكية محمد(١٩٨٧). تاريخ الادب السرياني، نشاته الى العصر الحاضر. القاهرة، دار الثقافة للنشر والتوزيع.
- الكحل، امال (٢٠١٤). تعليمية اللغة الفرنسية في الطور الابتدائي.
 الجزائر،
- كريستنسن، ارشر(١٩٥٧). ايران في عهد الساسانيين، ترجمة: يحي الخشاب. بيروت، دار النهضة العربية للطباعة والنشر.
- الكعبي، نصير (۲۰۱۰). جدلية الدولة والدين في الفكر الشرقي القديم،
 ايران العصر الساساني انموذجا. بيروت، منشورات الجمل.
- الكعيبي، نصير (٢٠١٨). مسمى العراق وتخومه في المدونات البهلويه -- الساسانيه. العراق، المركز العربي للابحاث و دراسة السياسات.
- كمال، حسن (١٩٩٨). الطب المصرى القديم. القاهرة. الهيئه المصرية العامة للكتاب.
- كيال، باسمة (١٩٨١). تطور المراة عبر التاريخ، لبنان، موسسة عزالدين للطباعة والنشر.
- كيون، داميان (٢٠١٦). البوذية مقدمة قصيرة جدا. ترجمة: صفيه مختار. مصر، موسسة هنداوي للتعليم والثقافة.
- لسترنج، كى (١٩٥٤). بلدان الخلافة الشرقية. ترجمة: بشير فرنسيسو كوركيس عواد. بغداد، مطبعة الرابطة

- الماجدي، الخزعل (١٩٩٧). اديان و معتقدات ما قبل التاريخ. عمان، دار الشرق
- لفنسون، كلود. ب(۲۰۰۸). البوذية. ترجمة :محمد علي مقلد، ليبيا، دار
 الكتب الوطنية.
- لويون، غوستاف (٢٠١٠)، حضارة الهند.ترجمه: عادل زعيتر. القاهرة، دار العالم العربي.
- لورو، باتريك (۲۰۰۸). الامبراطورية الرومانية. ترجمة: جورج كتوره. بيروت، دار الكتب الجديد المتحده.
- الماجدي، الخزعل (١٩٩٧). اديان ومعتقدات ما قبل التاريخ .عمان، دار
 الشر.
- متي، يوسف روكان، محمد كامل (٢٠٠٦). ارامية العهد القديم قواعد و نصوص. بغداد، مطبعة المجمع العلمي .
- مجهول (۲۰۰٤). الفارسية من غير معلم. طرابلس، دار الشمال للطباعة والنشر والتوزيع.
- محمد، حياة ابراهيم (١٩٨٣). نبوخذنصر الثاني ٦٠٤- ٥٦٢ ق.م. بغداد، الموسسه العامة للاثار والتراث.
- محمد، جميلة عبدالكريم(١٩٩٦). قورينائية والفرس الاخمينيون. بيروت، دار النهضة العربية.
- محمود، مصطفى (ب.ت) الاسكندر الاكبر (مسرحية من اربعة فصول) مصر، دار المعارف.
- مرعبي، فرست(٢٠٠٨). دراسات في تاريخ اليهودية والمسيحية في كوردستان.ارييل، دار ئاراس للطباعة والنشر.
- المدلل، وليد حسن و ابو عامر، عدنان عبدالرحمن (٢٠١٣). دراسات في القضية الفلسطينية. غزه، جامعة الامة للتعليم المفتوع.
- _ المسيري، عبدالوهاب محمد (١٩٩٩)، موسوعة اليهود واليهودية والصهيونية. مصر، الموسسة العربية للدراسات والنشر.

- مصالحه، عمر امين (٢٠٠٦). التلمود المرجعيه اليهوديه للتشريعات الدينيه والاجتماعيه. عمان، دار الجليل للنشر
- مصباح، عبدالهادى (٢٠٠٠). الاسلحة البيولوجية والكمياوية بين الحرب والمخارات والارهاب. القاهرة، الدار المصربة اللبنانية.
- -- مصطفى، ممدوح درويش و السايح، ابراهيم (١٩٩٩). مقدمة الحضارة الرومانية واليونانية (تاريخ اليونان) الاسكندرية، المكتب الجامعي الحديث.
 - مظهر، سليمان (١٩٩٥). قصة الديانات.القاهرة، مكتبة مدبولي.
- مظهر، اسماعيل (٢٠١٤). مصر في قيصرية الاسكندر المكدوني. مصر، موسسة الهنداوي للتعليم والثقافة.
- مكاريوس، شاهين (٢٠١٢). تاريخ الاسرائيلين. مصر، موسسة هنداوى للتعليم والثقافة.
 - مكاريوس، شاهين (٢٠٠٣). تاريخ ايران. القاهره، دار الافاق العربيه .
- مكاي، دروثي (١٩٥٢)، مدن العراقية القديمة. ترجمة: يوسف يعقوب مسكوني، بغداد، مطبعة شفيق.
- منصور، مصطفى عبدالمعبود سيد (٢٠٠٨). ترجمة متن التلمود (المنشنا) القسم الاول زراعيم! الزروع. القاهرة، دار طيبة للطباعة.
- موريال، شمعون (۲۰۰٤). التلمود اصله وتسلسله وادابه. مصر، الدار الثقافة للنشر.
- الموسوي، هاشم عبود (۲۰۱۱). العمارة وحلقات تطورها عبر التاريخ القديم. بغداد، دار دجلة.
- المياح، انور (٢٠١٦). الفكر العسكرى الساسانى ٢٢٦-٢٥١م. بيروت، مطبعة الحميرا.
- ميغوليفسكى.ا،س(٢٠٠٩). اسرار الاله والديانات.ترجمة: حسان ميخائيل اسحق. سوريا، دار علاءالدين للنشر والتوزيع والترجمة.

- مينوا، جورج (٢٠٠٥). الكنيسة والعلم تاريخ الصراع بين العقل الديني و العقل العلمي. ترجمة: موريس جلال. سورية، الاهالي للطباعة والنشر والتوزيع.
- ناجى، سليمان (٢٠٠٧). اليهود عبر التاريخ. سوريا، دار قتيبة للطباعة والنشر.
- -- ناصر، ابراهيم عبدلله (١٩٩٩). مقدمة في التربية، الاردن، دار عمار للنشر والتوزيع.
- الناصرى، سيد احمد على(١٩٩١). تاريخ الامبراطورية الرومانية السياسي
 والحضارى. القاهرة، دار النهضة العربية.
- ناصف، عصام الدين حفنى (١٩٨٥). اليهودية بين اسطورة والحقيقة.
 بيروت، دار المروج للمطبوعات.
- الندوى، محمد اسماعيل (١٩٧٠). الهند القديمة حضارتها و دياناتها. القاهرة، دار الشعب.
- نصري، بطرس (١٩٠٥). كتاب ذخيرة الاذهان في تواريخ المشارقة والمغاربة السريان. الموصل، دار الاباء الدمنيكيين.
- نصري، بطرس (١٩٠٥). كتاب ذخيرة الاذهان في تواريخ المشارقة والمغاربة السريان .الموصل، دير الاباء الدومنيكين.
- نغرین، جیواید (۱۹۸۵). مانی والمانویه، بیروت، دار احسان للطباعة
 والنشر.
- هــورن، پــاول (٢٠٠٥). الادب الفارسي القــديم. ترجمه: حسـين مجيــب المصرى. القاهره، المجلس الاعلى للثقافة.
- هوميروس (٢٠١٣)، الاوديسة، ترجمه: دريني خشبه ، دار التنوير للنشر والطباعة
- هيجل (٢٠٠٧). موسوعة العلوم الفلسفة .ترجمة: امام عبدالفتاح امام. بيروت، دار التنوير للطباعة والنشر والتوزيع
- هيغل (١٩٧٨). المدخل الى علم الجمال فكرة الجمال .ترجمة: جورج طرابيش. بيروت، دار الطليعة للطباعة والنشر.

- الواسطى، اسلم بن سهل الرزاز (١٩٨٦). تاريخ واسط. تحقيق: كوركيس عواد. بيروت، عالم الكتب.
- وبيرن، فوكس(ب،س). الاسكندر الكبير.بيروت، موسسة المعارف للطباعة والنشر.
- ولبر، دونالد (١٩٨٥). ايران ماضها وحاضرها. ترجمة: عبدالنعيم محمد حسنين القاهرة، دار الكتاب المصري.
- ولفنسون، اسرائيل (١٩٢٩). تاريخ اللغات السامية. مصر، مطبعة الاعتماد.
- ويدجيري، ج البان (د. س). المذاهب الكبرى في التاريخ من كونفوشيوس الى توينبي. بيروت، دار القلم.
- ويلز، ه ،ج (۲۰۰۲). موجز تاريخ العالم. ترجمة: عبدالعزيز توفيق جاويد.
 القاهرة، مكتبة النهضة المصرية.
- اليوا، برونو (٢٠٠٤). الطب في زمن الفراعنة. ترجمة: كمال السيد.
 القاهرة، المجلس الاعلى للثقافة.
- يوسابيوس(١٩٧٩). تاريخ الكنيسة. تعريب: القمص مرقس داود. القاهرة،
 مكتبة المحبة.
- اشتیانی، جلال الدین (۱۳۹٤). زرتشت مزدیسنا و حکومت. تهران، شرکت سهامی انتشار.
- اصلانی، نسرین (۱۳۸۹). اندرزنامه نویسی در ایران باستان. تهران، اندیشه احسان.
- .نجم ابادی، محمود (۱۳۸۸). تاریخ پزیشکی ایران وجهان اسلام. جلد اول. تهران، دانشکده بهداشت.
- صدیق، عیسی (۱۳۵۵). دوره مختصر تاریخ فرهنگ ایران. تهران، انتشارات دانشگاه.
- _ ضمیری، محمد علی (۱۳۷۳). تاریخ اموزش و پرورش ایران واسلام. شیراز، تهران ،انتشارات راهگشا.

- _ علوی، هدایت الله (۱۳۷۷). زن در ایران باستان.تهران، کتابخانه ملی ایران.
 - _ نوریها، حسین(۱۳۷۲). پرورش در پرتو نیایش. تهران، انتشارات تفکر.
- ابو القاسمی، محسین(۱۳۹۷). در دستور زبان فارسی .تهران، کتابسرای بابل .
- اذرکشسب، موید فیروز(۱۳۷۸). گاتها سرودهای اسمانی زرتشت.تهران، موسسه فرهنگی، انتشاراتی فروهر.
- اذرگشب، موید اردشیر(۱۳۵۳). اتش در ایران باستان.تهران، در کتابخانه ملی بثبت رسید. ارین، مهران (۱۳۹۱). ردپای تاریخ بر تارك ایران زمین (با رویكرد فرهنگی).تهران، انتشارات اثار نفیس.
 - اژند، یعقوب(۱۳۸۵). ایران باستان. تهران، انتشارات مولی.
- اسموس،ج، پ (۱۳۷۷). مسیحیان در ایران تاریخ ایران ازسلوکیان تا فروپاشی دولت ساسانیان(جلد سوم-قسمت دوم)، گرداورنده احسان یارشاطر، ترجمه: حسن انوشه. تهران، امیر کبیر.
- اشمیت، رودیگر (۱۳۸۲). راهنمای زیان های ایرانی ترجمه:حسن رضائی باغ بیدی. تهران ، ققنوس.
- اموزگار، ژاله و تفضلی، احمد (۱۳۷۰). اسطوره ء زندگی زردهشت. تهران، انتشارات کتابسرای بابل.
- امیه، پیر (۱۳۹۰). تاریخ عیلام. ترجمه شیرین بیاتی. تهران، دانشگاه تهران.
- ایرانی، دین شاه (۱۳۳٤). اخلاق ایران باستان. تهران، سلسله انتشارات انجمین ورتشتیان ایرانی بمبئی،
- ایرانی، دینشاه (۱۳۳٤). اخلاق ایران باستان. تهران، انتشارات انجمن زرتشتیان ایران بمبیء.
 - بارتر، جیمز (۱۳۸۷). پارسیان. ترجمه:.مهدی حقیقت خوة، تهران, ققنوس.

- بارتلمه، کریستیان(۱۳۳۷). زن در حقوق ساسانی.ترجه: دکتر ناصرالدین صاحب الزمانی. تهران، موسسه مطبوعات عطائی.
- بارتولید، و (۱۳۰۸). تیذکره جغرافیای تیاریخی ایسران. تیرجمه: حمیزه سردادور.طهران، چایخانه اتحادیه.
- براون، اوارد (۱۳۷۷). طب اسلامی، ترجمه: مسعود رجب نیا، تهران، بنگاه ترجمه ونشر کتاب.
 - بهزادی، رقیه (۱۳۸۲). قوم های کهن. تهران، کتابخانه ملی ایران.
 - بهنام، عیسی (۱۳٤٦). تمدن ایرانی تهران، پگاه ترجمه ونشر کتاب..
- بیات، عزیز الله(۱۳۹۵). کلیات تاریخ وتمدن ایران پیش از اسلام. تهران،
 اتنشارات شهید بهشتی.
- بیانی، شیرین (۱۳۷۳). شامگاه اشکانیان و بامداد ساسانیان، تهران، دانشگاه تهران.
- بیژن ،۱ (۱۳۱۵). چشم انداز تربیت در ایران پیش او اسلام. تهران،
 چایخانه خورشیدی.
- بیرژن، اسدالله (۱۳۵۰). سیر تمدن و تربیت در ایران باستان(دورها ی اوستائی مادی و وهخامنشی).تهران، انتشارات ابن سینا.
- پور داوود، ابراهیم (۱۳۰۷). ادبیات مزدیسنا یشتاها. تهران، انتشارات انجمن زرتشتیان.
- پور داوود، ابراهیم (۱۳۱۰). خرده اوستا جزوی از نامه مینوی. تهران، انتشارات انجمن زرتشتیان ایرانی بمبئی.
 - پور داوود، ابراهیم (۱۳۸۱). ویسپرد،تهران، انتشارات اساطیر.
- پورداود،ابراهیم (۱۳۷۷). گاتا کهن ترین بخش اوستا. تهران، انتشارات اساطیر.
- پیرنیا، حسن مشیر الدوله (۱۳۸۰). تاریخ ایران باستان(تاریخ مفصل ایران قدیم) (کتاب ۱) . تهران، موسسه انتشارات نگاه.

- پیگولوسکایا، نینا (۱۳۹۷). شهرهای ایسران در روزگار پارتیان و ساسانیان. ترجمه. عنایت الله رضا. تهران، شرکت انتشارات.
- تاج بخش، احمد (۱۳۸۱). تاریخ مختصر تمدن و فرهنگ ایران قبل اسلام. تهران، موسسه یادواره کتاب.
- -- تاراچند (۱۳۷۲). گزیده سرودهای ریگ ودا.ترجمه: سید محمد رضاجلالی نائینی. تهران، انتشارات علمی فرهنگی.
- تاوادیا، ج (۱۳٤۷). زبان و ادبیات پهلوی فارسی میانه. تهران، انتشارات دانشگاه تهاران.
- تفضلی، احمد (۱۳۷۵). تاریخ ادبیات ایران پیش از اسلام. تهران، کتابخانه ملی ایران.
 - تفضلی, احمد (۱۳۷۰). یك قطره باران. تهران، چاپخانه مهارت.
- جهرمی، احمد ضابطی (۱۳۸۹). پژوهش هایی در شناخت هنر ایران. تهران، نشرنی.
- حکمت، علیرضا (۱۳۵۰). امبوزش وپرورش در ایبران باستان. تهبران، موسسه تحقیقات و برنامه ریزی علمی و اموزشی.
- حلبي، على اصغر (١٣٧٢). تاريخ تمدن اسلام .تهران، انتشارات اساطير.
- خانلری، پرویسز ناتسل (۱۳۹۵). تساریخ زیسان فارسسی.جلد اول. تهسران، چاپخانه کتیبه.
- خدادادیان، فرشید (۱۳۸۹). کاربردهای نفت وگاز در ایران باستان.تهران، شرکت ملی نفت ایران.
- خبورنی، موسی (۱۳۷۳). ایرانشهر بسر منبسای جغرافیسای موسسی خوری.ترجمه: مریم میراحمدی. تهران، انتشارات اطلاعات.
- دادرس ، ا (۱۳۷٤). پژوهش پهلوی دینکرد هشتم . تهران، دانشگاه تهران.

- درانی، کمال (۱۳۷۹) تاریخ اموزش وپرورش ایران قبل وبعد از اسلام. تهران، انتشارات سمت.
- دریایی، تورج (۱۳۸۳). شاهنشاهی ساسانی.ترجمه: مرتضی ثاقب فر. تهران، انتشارات ققنوس.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷). لغت نامه .جزء ۱۱.تهران، موسسه انتشارات وچاپ دانشگاه.
- دهقی، محمود جعفری (۱۳۹۰). راهنمای کتیبه های فارسی میانه. تهران، سازمان سبت.
- دیاکونوف، میخائیل میخائیلووچ (۱۳۹۰). تاریخ ایران باستان،ت.روحی ارباب،تهران، شرکت انتشارات علمی وفرهنگی.
- دهستخواه، جلیل (۱۳۷۱). اوستا کهن ترین سرودها ومنتهای ایرانی. تهران ، انتشارات فروهر.
 - راوندی، مرتضی (۱۳۵۹). تاریخ اجتماعی ایران.تهران.
- رجبی، پرویز (۱۳٤۲). کرتیر و سنگ نبشته او در کعبه زردشت. ایران، دانشگاه اصفهان.
 - رضی, هاشم (۱۳۹۵). ادیان بزرگ جهان. تهران ، انتشارات فروهر.
 - زراعی، محمد ابراهیم (۱۳۹۵). اشنایی با معماری جهان. تهران.
 - زرشناس، زهره (۱۳۸۲). زبان و ادبیات باستانی ایران.تهران.
- زرین کوب، عبدالحسن (۱۳۹٤). تاریخ مردم ایران . تهران ، انتشارت امیر کبیر.
- زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۷۸). روزگاران تاریخ ایران از اغاز تا سقوط سلطنت پهلوی.تهران، انتشارات سخن.
- سرشار، هومن (۱۳۹۱). فرزندان استیر، ترجمه: مهناز نصریه .تهران، کتاب خانه های ملی ایران.

- -- سلطان زاده، حسین (۱۳۹٤). تاریخ مدارس ایران از عهد باستان تا تاسیس دار الفنون.تهران، انتشارات اگاه.
- شاله، فیلسین(۱۳٤٦). تاریخ مختصر ادیان بزرگ.ترجمه: منوچهر خدا یار محبی.تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
- شاهرخ، ارباب کیخسرو (۱۳۸۰). زرتشت پیامبری که از نو باید شناخت. تهران، انتشارات جامی.
- شعبانی، رضا (۱۳۸۰). مروری کوتاه بر تاریخ ایران از اغاز عصر مادها تا پایان دوران قاچاریه. تهران، فهرستنویسی اطلاعات فییا.
- شفق، رضا زاده(۱۳٤۱). تاریخ ادبیات ایران. تهران، انتشارات امیر کبیر.
- شهبازی، علیرضا شاپور (۱۳۵۷). سرح مصور نقش رستم فارس. تهران،
 انتشارات بنداد و تحقیقات هخامنشی.
- صفا، ذبیح الله (۱۳۳۰). دانشهای یونانی در شاهنشاهی ساسانی تهران ، جایخانه رنگین.
- صفا، ذبيع الله (١٣٤٧). تاريخ علوم وادبيات ايراني. تهران، انتشارات ابن سينا.
- -صفوت، داریوش (۱۳۵۰). پژوهشی کوتاه درباره استادان موسیقی ایران والحان موسیقی ایرانی. تهران، وزارت فرهنگ و هنر.
- صنعتی زاده، همایون (۱۳۸۶). علم در ایسران و شبرق باستان. کرمان، دانشگاه شهید باهنر.
- طبری، احسان (۱۳۹۷). درخت اسوریك ترجمه از منظومهی پهلوی به نظم پارسی- اشكانیان.
- طماسبی، احسان (ب،س). بررسی معماری وجایگاه پرسگ اتس معماری ایراندر دوره ساسانیان. مجله بین المللی مطالعات و تحقیقات ایرانی.
- طوسی، حکیم ابو نصر علی بن احمد اسدی (۱۳۵۲). گرشاسپ نامه.

تهران، کتابخانه طوری.

- عربان، سعید (۱۳۸۲). راهنمای کتیبههای ایرانی میانه.تهران، میراث فرهنگی.
- عشرتی، پویا (۱۳۹۳). نیازهای اولیه کتابخانه مدرن.تهران، انتشارات گل یوش.
- عفیفی، رحیم (۱۳۷٤). اساطیرو فرهنگ ایران در نوشتههای پهلوی. تهران، انتشارات توس.
- غیبی، مهر اسا (۱۳۹۱).۳۰۰۰ سال تاریخ زیور الات اقوام ایرانی، تهران، انتشارات هیرمند، میدان انقلاب.
- فرای، ریچارد نلسون (۱۳٤٤)، میراث باستانی ایران ،ترجمة :مسعود رجب نیا. تهران، بنگاه نشر وترجمه.
- فرخ، کاوه (۱۳۸۹). سواره نظام زیده ارتش ساسانی.ترجمه: بهنام محمد یناه .تهران، انتشارات سیزان.
- فرخ، ركن الدين همايون (١٣٤٥). تارخچه كتابخانه هاى ايران وكتابخانه هاى عمومى. تهران، چابخانه اتحاد.
- فرشاد، مهدی (۱۳۲۹). تاریخ علوم در ایران. جلد دوم، چاپ اول.تهران، موسسه انتشارات امیر کبیر.
- قادری، تیمور (۱۳۹۰). تاریخ ایران کمبرج، ساسانیان،جلد سوم، قسمت سوم.تهران، انتشارات مهتاب .
- قزوینی، حمدلله مستوفی (۱۳۹۲). کتاب نزهه القلوب. تهران، دنیای کتاب،
- کخ، هاید ماری (۱۳۸۹). از زبان داریوش .چاپ، چهاردهم، ترجمه . پرویز رجبی. تهران، نشر کارنگ.
- کریستنسن، ارتور(۱۳۳۵). مزداپرستی در ایران قدیم. ترجمه:ذبیع الله صفا.تهران، انتشارات دانشگاه تهران.

- کشاورزی، محمد علی (۱۳۸۲). اموزش و پرورش ایران و اسلام . تهران، راهشگا.
- -کویر، محمود (۱۳۹۹). هزارهی فقنوس ساسانیان تا سامانیان. لندن،اچ انداس میدیا.
- گرگانی، فخرالدین (۱۳٤۹). ویس و رامین تهران، انتشارات بنیاد و فرهنگ ایران.
- گریشمن، رومن(۱۳۷۲). ایران از اغاز تا اسلام، ترجمه: محمد معین. تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- - گریشمن، رومن(۱۳۹۰). هنر ایران در دوران پارتی و ساسانی.ترجمه: بهرام فروشی.تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- گزنفون (۱۳۸۳). کورش نامه. ترجمه: رضا مشایخی.تهران ،انتشارات علمی و فرهنگی.
- الگود ،سیریل (۱۳۵۲). تاریخ پزیشکی ایسران از دوره باستان تا ۱۹۳۶. ترجمه: محسین چاویدان. تهران، شرکت اقبال.
- گویری، سوزان (۱۳۹۳). اناهیتا دراسطوره های ایرانی.تهران، انتشارات ققنوس.
- لوکونین، و.گ (۱۳۵۰). تمدن ایران ساسانی، ترجمه: عنایت الله رضا. تهران، یگاه ترجمه ونشر کتاب.
- لوی، حبیب (۱۳۳۹)، تاریخ یهود ایران. کتاب دوم. تهران، انتشارات پیروز.
- الماسی، علی محمد (۱۳۷۰). تاریخ اموزش وپرورش اسلام ایران. تهران، دانش امروز.
 - مراغی، حمید طوسی (۱۳۸۲). نقش بیستون .طران، سیمرو.
- مشکور،محمد جواد (۱۳٤۳). ایران در عهد باستان،در تاریخ اقوام و پادشاهان پیش او اسلام.تهران ،سازمان انتشارات اشرفی.

- مصطفوی.محمد تقی(۱۳٤۳). اقیلم پارس .تهران، انتشارات اثار ملی .
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۲). خدمات متقابل اسلام ایران.تهران ، انتشارات توس.
- معصـــومی،غلام رضــا (۱۳۸۳). تاریخچــه علــم باســتان شناسی،تهران،سازمان و مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت).
- مفتاح ، الهامه(۱۳۷٦). جغرافیای تاریخی بلخ و جیحون .تهران، پژوهشگاه علوم انسانی.
- مکری، محمد (۱۳۲۹). اندرز خسرو قبادان متن پهلوی با ترجمه و حواشی و فرهنگ پهلوی. تهاران انتشارات چا چهر.
- ملایری، محمد محمدی (۱۳۷۵). تاریخ و فرهنگ ایران در دوران عصر ساسانی به عصر اسلامی، دل ایرانشهر .جلد دوم.تهران، انتشارات، توس.
- ملایری، محمد محمدی (۱۳۷۸). تاریخ و فرهنگ ایران. ج۱.تهران، انتشارات توس.
- منصور حمدلله .زادة (۱۳۸۹). سرزمین مانائي ها ، تهران، انتشارات بهجت.
- مهرین، مهرداد (۱۳۳۸). تمدن ایران باستان ، تهران ،پگاه مطبوعاتی عطائی
- مبوری، پیترراجبر استیوارت (۱۳۸۰)، ایبران باستان، تبرجمه: شهرام جلیلیان،تهران، موسسه انتشارات،
- مولر، م (۱۳۵۹). ایران باستان .ترجمه: ژاله اموژگار. تهران، انتشارات توس.
- ناس، جان بی (۱۳۵٤). تاریخ جامع ادیان. ترجمه: علی اصغر حکمت. تهران، انتشارات پیروز.
- نراقی، حسن (۱۳۸۳). اثار تاریخی شهرستانهای کاشان.تهران، انجمن اثار ومفاخر فرهنگی.

- - نفیسی، سعید (۱۳۸۸). تاریخ تمدن ایسران ساسانی، تهران، شسرکت مطالعات و نشر کتا یارسه.
- نهچـرى، عبدالحسـين (۱۳۷۰). جغرافيـاى تـاريخى شـهرها. تهـران، انتشارات مدرسه..
- نوابی، ماهیار (۱۳۸۹). درخت اسوریك. تهران، موسسه فرهنگی انتشاراتی فروهر.
- نوری زاد، محمد حسین (۱۳۹۰). یادگار بزرگمهر(گزیده اندرز های باستانی ایران) تهران، انتشارات پازینه.
- نولدکه، تئودور (۱۳۵۸). تاریخ ایرانیان وعربها در زمان ساسانیان.
 ترجمه: عباس زریاب .تهران، سلسله انجمن اثاری.
- نیبرگ، هنریك ساموئل (۱۳۸۳). دین های ایران باستان. ترجمه: سیف الدین نجم ابادی . كرمان، دانشگاه شهید باهنر كرمان.
- نیرنوری، حمید(۱۳٤۵). سهم ایران و تمدن جهان. تهران، انتشارات شرکت ملی نفت ایران.
- نیلنو، کرلو الفونسو (۱۳٤۹). تاریخ نجوم اسلامی. ترجمة: احمد ارام. تهران ، مرکز اموزش کتابداری.
- هینتس، والتر (ب.س). دنیای گمشده عیلام، بازسازی یك تمدن گمشیده. ترجمه: فیروز فیروزنیا. تهران، شركت انتشارات علمی و فرهنگی.
- هینلز، جان (۱۳۹۸). شناخت اساطیر ایران. ترجمه: ژاله اموژگار احمد تفضلی.تهران کتابسرای بابل.
- واندنبرگ، لوئی (۱۳٤٥). باستان شناسی ایران باستان. ترجمه:عیسی بهنام. تهران، دانشگاه تهران.
- یارشاطر، احسان(۱۳۹۸). تاریخ ایران از سلوکیان تا فروباشی دولت ساسانیان (کمبرج). ترجمة: حسن انوشة. قسمت اول، جلدسوم. تهران ،انتشارات امیر کبیر.

- یارشاطر، احسان (۱۳۸۰). تاریخ ایران ،جلد سوم -قسمت دوم .پژوهش دانشگاه کیمبرج. تهران، انتشارات امیر کبیر .
- جمیل، فوأد (۱۹۹۹). حدیاب ..اربیلا.. وعشتار .. ارببلا .مجلة سومر،
 العدد ۲۵.
- جواد،نغم محمد على (٢٠١٣). المدارس اليهودية في العراق ١٨٦٤-١٩٥٧ م .مجلة كليه التربية للبنات. المجلد ٢٤. العدد ٣،ص٧٧٧-٧٣٠.
- حبي ، يوسف (١٩٧٩). كنيسة المشرق كنيسة اصيلة شاهدة.مجلة بين النهرين، العدد ٢٥. دار نجم المشرق الثقافي للنشر والتوزيع.
- حسين، اياد محمد (٢٠٢٠). المرجعيات الفكرية والفلسفية للديانه الزرادشتية و تاثرها بالديانات السماوية واليهودية والمسيحية، مجلة مركز بابل للدراسات الانسانية، المجلد ١٠، العدد١، ص ٧٧-ص١٠١.
- دی روش، فانسنت و امین، نرمین علی محمد (۲۰۱۹). التنقیبات الاثریة الفرنسیه فی بازیان کردستان العراق ۲۰۱۱-۲۰۱۲م، الموسم الاول الثانی. شوردنهوار و کهلهیووری کوردستان، کولیژی ناداب، بهشی شوردنهوار.
- سعيد،عيماد عبدالقادر محمد (٢٠١٦). الصراع في الفكر الديانية الزرادشتية.مجلة جامعة زاخو، العدد ١، ص٦٩-ص٨٢.
- سليمان، نصرالدين جار النبي (٢٠١٤). حركة الترجمة واثرها الحضارى في عصر العباسيين الاول (١٣٢- ٢٣٢ ه). مجلة جامعة شندى، السودان، العدد الاول، ص ٨٢-ص١١٠.
- سمار، عبود (۲۰۱۸). الالهة اناهيتا في التطور التاريخي لعبادتها. مجلة جامعة واسط والسنة ١، العدد ٣١، ص ١٨٧-ص٣٢٨.
- الشيخ، على كاظم عباس(٢٠١٢). المسكوكات البيزنطية الساسانية المتداولة في العراق حتى اواخر عهد عبدالملك بن مروان. مجلة مركز بابل للدراسات الحضارية والتاريخية. المجلد ٢، العدد ٢، ص ٢٢٩-ص٢٧٢.

- الصديقى، يوسف محمود محمد (٢٠١٢). عقيدة الديانة المسيحية. جامعة قطر، مجله كلية الشريعة والدراسات الاسلامية، العدد ٣٠، ص ٥٦٢-ص ٦١٥.
- عبدالكريم، حيدر زكى (٢٠١٨). الطب بين التاريخ القديم والحديث فى العراق. جريدة الزمان،السنة ٢٠ ، العدد٥٩٤٣، ص١٦.
- عبوش، فرهاد حاجى و سعيد، عماد عبدالقادر محمد (٢٠١٥). الجوانب الدينية والثقافية للفرس من خلال كتاب الفهرست لابن النديم ٣٨٠ / ٩٩٠ م دراسه التحليلية. گۆڤارى زانكۆى رايەرين. العدد ٧، السنة ٣، ص ١٤٩١-ص١٥٠٨.
- الغزالي، علي كسار غديرسلطان (٢٠٠٧). العبادات والشرائع الدينية الفارسية قبل الاسلام ودورها في حضارة بلاد فارس. مجلة جامعة كريلا العلمية، المجلد الرابع، العدد الرابع ،كانون الاول، ص٣٠٦-ص ٣١٦.
- قادر، عبدلله خورشید و عبدلله، سنگر محمد و حسن، صابر حسن (۲۰۱۹). نهنجامی سهرهتایی هه لکو لینی شوینهواری له قه لای هه ولیّر، وهرزی سیّیهم و چوارهم له سالّی ۲۰۱۵ ۲۰۱۵. پروسیدینگی سیّیهمین کو نفرانسی زانستی نیّو ده ولّه تی شوینه واری که له پووری کوردستان، زانکوّی سه لاحه دین هه ولیّر، به شی شوینه وار.
- كامل، هويده احسان (٢٠١٦). سمات وانماط العمارة الدينية في العراق القديم. مجلة الملوية للدراسات الاثارية التاريخية، المجلد ٣، العدد ٦، السنة الثالثة، ص ١٦٥_ص ١٨٢.
- ال قيس، قيس (١٣٨٨). تاريخ الطب في ايران الاسلامية. التراث الادبى، السنة الاولى العدد الثالث، ص ١١-ص٣٥.
- -- محمدی، اسراء باسم محمد عباس (۲۰۱۹). مدن اسیا المنسیه نسا نموذجا. مجلة قضایا اسیویة، العدد الثانی، ص ۵۰-ص ۹۷.
- مسمار، سعد عبود (٢٠١٨). الالهة أناهيتا دراسة في التطور التاريخي لعبادتها، مجلة كلية التربية، جامعة واسط، العدد ٣١.
- عبدالكريم، مهدية صباح (٢٠١١). النظم بالعربيه خلال الشعر الفارسي.

- مجلة دراسات ايرانيه، العدد ١٤، ص١٤٧-ص١٥٧.
- الموسوي، مهدية فيصل صالح و النورى ،ميثم عبدالكاظم جواد (۲۰۱۸) و مظاهر الحضارة الفارسية : اللغة ⊢لكتابة ⊢لتعليم نموجذا. مجلة بحوث كلية الاداب، المجلد ۲۹ ، العدد ۱۱۳، ص۲۳۸۷ ۲٤۲۳.
- ─ الموسوي، مهدية فيصل صالح والنوري، ميثم عبدالكاظم جواد (٢٠١٨). مظاهر الحضارة الفارسية: اللغة الاكدية →الكتابة-التعليم نموذجا، مجلة بحوث كلية الاداب، المجلد ٢٩، العدد١١٣، ص٧٣٨-ص٢٤٢٣.
- النواب، رويده فيصل(٢٠١٦). سياسه الدولة الاخمينية. مجلة الفنون والادب وعلوم الانسانيات والاجتماع. العدد ٥، ص ٢١٦-ص٢٢٧.
- النعيمي، شيماءعلى (٢٠١٠). من النشاطات الاقتصادية لمعابد بلاد اشور في العصر الاشورى الحديث (٩١١ ٦١٢ ق.م). مجلة دراسات موصلية، العدد ٣٠، ص٦٥-ص٨٢.
- الحميداوي، حنان ريسان جبار (٢٠١٩). حدياب المدينة والمملكة دراسة في تاريخها القديم. رسالة الماجستير، جامعة بغداد، كلية الاداب .
- خالفي، جميلة (٢٠١٧). التعليم والمدارس التعلمية في بلاد الرافدين. رسالة دكتوراه، الجزائر ، جامعة الجزائر ،كلية العلوم الانسانية.
- رضا، حلمى رسول(٢٠١٥). بلاد النهرين في العصر الهليلنستي (٣٣١- ١٢٦ ق،م). القاهره ،كلية الاداب، رسالة دكتورا.
- عاشور، صفا عونى حسين(٢٠٠٥). قضايا المراة المسلمة والغزو الفكري. رسالة الماجستر، غزة، الجامعة الاسلامية.
- الغفري، اشرف رفيق محمود (٢٠١٥). اثر الحضارتين الفرثية والبيزنطية
 على الترتيبات الادارية في عهد عمر بن الخطاب. فلسطين، الجامعة
 الاسلامية، رسالة الماجستير.
- مجيد، كامران محمد جلال(٢٠١٠). الصراع الساساني _الروماني على

- ارض الرافدين العليا ٢٢٤-م ٥٧٩ م. رسالة دكتوراه، سلمانيه، جامعة السليمانية .
- المحل، احمد سالم(١٩٨١). العلاقات العربية الساسانية خلال القرنين الخامس والسادس للميلاد . رسالة ماجستير ،جامعة الموصل.
- -- المزوري، عماد عبدالقادر (۲۰۰۰). الكاشيون ١٩٦٥-١١٦٢ ق.م . اربيل ،رسالة ماجستر، اربيل، جامعة صلاح الدين.
- مغدید، بوتان توفیق (۲۰۱۲). الصراع الساسانی والبیزنطی و اثراه علی بلاد الکرد ۹۱۱-۹۲۳ م.رسالة ماجستیر، اربیل، جامعة صلاح الدین .
- النجار،عبير عدنان يوسف (٢٠١١). ارابخا (كركوك حاليا) (دراسة حضارية ٣٥٠٠ ق.م)جامعه الموصل،رسالة الماجستير، كليه الاداب.
- ابادانی، ملیحه مهدی (۱۳۹۰). باززندهسازی کتیبهای تاریخی در تاق بزرگ تاق بستان. فصلنامه گنجینه اسناد، سال بیستم و یکم، دفتر دووهم، ص۲- ص۲٤.
- _ احمدزاده، علی (۱۳۸۷). پیشنه دانشگاه جندی شاپور.مجله علمی یزیشکی، دوره۷، شماره ۱، ص ۱-ص۱۱.
- اذرانداز، عباس (۱۳۹۷). سه اندرزنامه منظوم دوره ساسانی به زبان یهلوی. پژوهشنامه تمدن ایرانی، دانشکده ادبیات وعلوم انسانی، سال ۱.شمار ۱.
- اذری،علاء الدین (۱۳۵۰). روابط ایران وهند در عهد باستان . مجله بررسی های تاریخی ، شماره سی و ینجم ، ص ۱۰۹-ص ۱٤۹.
- اذکایی، پرویز (۱۳۸۱). منشا مناظرهای ادب (ایرانی باستان و میان رهدان). پژوهش های ادب عرفانی (گوهر گویا)، دوره ۱، شماره ۱، ص ۱- ص۱۰.
- اسماعیل پور، ابو القاسم ومهرافروز (۱۳۹۱). بررسی ارژنگ و هنر نقاشی نزد مانی و مانویان، بر پایدی اراء بیان الادیان و بازتاب ان در ادبیات فارسی. هفتمین همایش انجمن ترویج زبان وادب فارسی، جلد نخستین، دوره ۷۵۲-ص ۵۹۵.

- اصلانی، نسرین وزرشناس، زهره (۱۳۹۱). تاثیر اوضاع اجتماعی دوران ساسانی بر شکل گیری اندرزهای دینی. زبان شناخت،پژوهشی علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال هشتم، شماره دوم، ص ۵۵-ص ۷۷.
- اعتمادی پور،مرضیه (۱۳۹۲). نقد ساختار گریانه فرم و عملکرد بنای قلعه دختر فیروزاباد. فصلنامه دانشگاه هنر، شماره ۱۳، ص۳۸-ص۰۵.
- امانی، منصور (۱۳۸۷). روابط سیاسی ایران ساسانی و قبایل صحرا گرد شرقی در بحبویه هجوم اعراب. پژوهش نامه تاریخ، دوره ٤ ،شماری ۱۳، ص ۱-ص ۲۹.
- امینی، محمد رضا (۱۳۹۰). مقاییسه کارنامه اردشیر بابکان وافسانه های کتاب منتسب به پارسوما بر اساس موسی خورنی، فصلنامه پژوهشی زبان و ادبیات فارسی، شماره بیست ویکم، ص ۳۱-ص۵۶.
- -ایمان پور، محمد تقی (۱۳۹۹). نقش روحانیون زردشتی در تقویت حکهمت ساسانی . فصلنامه مطالعات تاریخی، شماره ٤ ایمان، ص ۲۱۲-ص ۲۳۶.
- ایمان پور، محمد تقی و شهابادی، علی اکبر(۱۳۸۹). بررسی تحلیلی محدوده های جغرافیایی و اداری ساتراپی های هخامنشی در کتیبه بیستون.مطالعات تاریخ فرهنگی، پژوهش نامه انجمن ایرانی تاریخ، سال دوم، ص۳۷-ص۳۳.
- ایمان پور، محمد تقی و کائید، زاهرا (۱۳۹۶). جایگا فرهنگی وعلمی شهر گندی شاپور در زمان ساسانیان. مجله پژوهش های تاریخی ایران و اسلام، شماره ۱۳۳۹-س۵۲۰
- بلوری، مریم (۱۳۸۷). کیمیا افسانه یا واقعت؟. دانشنامه، دوره۱،،شماره پیاپی، ص ۱۹-س۳۸.
- بیدکی، هادی (۱۳۹۷). سدره و کستی زردتشی وانعکاس آن در کشتی کرمانجی و شاهنامه فردوسی. در کاهنامه فرهنگ وادبیات عامه، سال ۲، شماره ۱۹، ص ۱۷۲-ص۱۹۶.

_ بهرامی، امیر (۱۳۹٤). جلوه شکار گاه ساسانی در ارایش کاخ های اموی با مقایسه صوردی تاق بستان کرمانشاه وکاخ قصر عمره. پژوهشهای شناسی ایران باستان، شماره ۸، دوره پنجم، ص۱۱۹-ص۱۳۸.

_ بیات، عزیزلله (۱۳۵۷). اموزش پرورش در ایران باستان. بررسی های تاریخی، شماره۲، سال سیزدهم، ص ۲۲۳-ص ۲۵۶.

- پاك باز،هانیه (۱۳۹٤). تاریخچه ادبی وفرهنگی اتش در ایران باستان. هشتمین همایش یژوهش های زبان و ادبیات فارسی، ص۴۲۰-۶٤۲.
- پاکزاد، سودابه وعزیزی پور،طاهره(۱۳۹۷). مقایسه تطبیقی نقوش برجسته دوره اشکانی و ساسانی استان کرمانشاه از منظر زیبایی شناسی. فصلنامه علمی تخصصی باستان شناسی ایران .ص۱-ص۲۱۰ .

-. پویا، حمید کاویانی (۱۳۹٤). بررسی عوامل بر روابط تاثیر ان بر مبادلات محصولات طبی -دارویی در عصر باستان. فصلنامی تاریخ پزیشکی، سال هفتم، شماره بیست و دهم، ص ۳۱-۷۷۰

-پناهی، محمد حسن وکدخدایی، محمد رضا (۱۳۹۸). ساختارخانواده ایرانی در دوره ساسانی. جامعه شناسی تاریخی. دوره ۱۱، شمار۲، ص۲۹-ص۵۳.

- پیرنظر، ناهید (۱۳۹۵). میراث فرهنگی یهودیان ایران. مجله ایران نامگ، سال ۱، شماره ۲، ص۸-ص ۳۸.
- تفضلی، احمد (۱۳۸۰). جایگاه شاه در اتشکده. مجله پژوهشگاه علوم
 انسانی ومطالعات فرهنگی، شماره ۳۷، ۳۸، ص ۱۵۱-ص ۱۵۸.
- جلیلیان، شهرام(۱۳۹۶). موقعیت جغرافیایی جنگ هرمزدگان؛جنوب یا شمال؟.تاریخ ایران .شماره ۱۹ (۷۷/٥): ص ۲۸_ص٤٨.
- .جلیلیان، شهرام وگیلانسی،نجم السدین (۱۳۹۱). خسسرو انوشسیروان و شکوفایی فرهنگ و تمدن ایران در دوره ساسانی، مجله مطالعات ایرانی، سال شانزدهم، شماره ۳۱. ص۲۱-ص۳۲.
- -حاتمی، سارا و پاکباز، سمیه و عفران، فرزانه (۱۳۹۶). موسیقی

- درمانی در ایران باستان تا عصر تیموریان. فصلنامه تاریخ پزشکی، سال هفتم، شماره بیست ودوم، ص۱۰۸-ص۱۳۶.
- حسابی، جعفر چنگیز میرزا و کنگرانی و منیژه(۱۳۸۷). مانی در ایینه هنر وادبیات ایرانی. پژوهشنامه علوم انسانی، شماره ۵۸، ص۳-ص ۳۳.
- حیدر پدور، ازاده و فکری پور،کتایون و شریفیان، فریبا (۱۳۹۸). مقایسه ی تطبیقی سکههای پیش از تاج گذاری و پس از تاج گذاری نرسی. پژوشهای شناسی باستان ایران، شماره ۲۶، دوره دهم، ص ۸۱-ص ۹۹
- -خانی، گلنار قلعه و عزیزی، علی (۱۳۸٤). اهمیت خانواده وازدواج در ایران باستان .مجله مطالعات زنان، سال اول، شمار اول، ص۷۲-ص۹۲.
- -خطیبی، ابو الفضل (۱۳۸۱). داستان بهرام گور و ازاده .پژوشهای ایران شناختی ،سال اول، شماره اول، ص ۱۵-ص۲۱.
- خندقی،امین جواد (۱۳۹۵). نقش برجسته طاق بستان از ساسانیان تا قاجار. چهارمین کونفراس بین المللی پژوهش های نوین در عمران، معماری و شهرسازی، ص۷۳۰ ۷۵۳۰.
- دانیالی، فاضل (۱۳۸۱). کتریاس پزیشک و مورخ یونانی دربار هخامنشیان. تاریخ پژوهش، سال چهارم، شماره ۱۲ و ۱۳، ص۱۰۱- ص ۱۱۱۰.
- دهقی، شیما جعفری (۱۳۹۲). یك نامه سغدی نامه باستانی سغدی شیما به باستانی سغدی شیماره یك، زبان شناخت، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال چهارم، شماره دوم، ص ۳۷- ص ۶۹.
- خیلایی، نگار (۱۳۹۲). تشکیلات نه راس الجالوت در شرق اسلامی.
 مجله تاریخ وتمدن اسلامی، سال نهم، شماره هجدهم، ص ۳-ص ۱۵.
- ربیع زاده، علی و حسنی، میرزا محمد (۱۳۹٤). بررسی ساختارهای اقتصادی ایرداویراف نامه. پژوهش نامه اجتماعی و اقتصادی ژوهشگا علوم و مطالعات فرهنگی، سال چهارم شماره دوم، ص ۵۵-ص ۷۲.
- -رستمی، مصطفی وچیت ساز، محمد رضا و ابادی، مصطفی (۱۳۹٤).

- سازهای بادی تصویر شده بر نگارههای دوره ساسانیان. فصلنامه علمی پژوهشی مرکز پژوهشی هنر معماری و شهرسازی، شماره ۲۳، ص ۲۹_ص۸۰.
- رضالو، رضی و رستمی، مژگان (۱۳۹۶). پیشینه تاریخی و تاسیس دانشگاه و بیمارستان در جندی شاپور. مجله باستان شناسی ایران، شماره ۸،ص ۷۷-ص۸٤.
- رضایی نیا، عباس (۱۳۸۷). بازتاب هنر ومندهب ایرانی در نقوش برجسته صخره ای دوران نهشکانی وساسانی، فصلنامه مطالعات ملی، سال نهم،شماره ٤ ، ص۲۱-ص٤٤.
- زرشناس، زهره و شمسی، فاطمه(۱۳۹۳). پیشینه نمایش در ایران باستان. پژوهشگاه علوم انسانی ومطالعات فرهنگی، سال پنجم، شماره دوم، ص ۷۷-ص۵۱.
- زرشناس، زهره (۱۳۷۹). عناصری از یك قصه سغدی مانوی در (نامه فرهنگستان)شماره ۱۱،ص ۹۸-ص۱۱۲ .
- زرشیناس، زهره(۱۳۸۸). پزیشیکی در ایبران باستان. فصلنامه تاریخ پزیشکی، سال اول،شماره اول ،ص ۱۳–ص۳۵.
- زرگران، ارمان و دانش اموز،سعید و محق زاده ، عبدالعلی (۱۳۹۰). اموزش پزیشکی در ایران باستان، مجله ایرانی اموزش در علوم پزیشکی، شماره ۱۱، سال ۲،ص ۱۰۳-ص ۱۱۰.
- _زنجانی اصل، محمد کریمی (۱۳۸۷). تدبیر منزل از اندرزنامه های ساسانی تا سیر الملوك های اسلامی. جامع علوم انسانی، شماره ۲۵۷-۲۵۸، ص ۱۳۰-ص۱۳۷.
- ساسان پور، شهرزاد (۱٤۰۰). روابط اقتصادی تجاری و سیاسی ایران و چین در عصر ساسانیان، فصلنامه علمی تخصصی مطالعات ایران کهن، شماره اول، سال اول. ص۲۳-ص ۷۱.
- ستاری، رضا وحقیقی، مرضیه ومقدسی، زهرا (۱۳۸۸). گشتاسی،

- هوتوس کتایون از اوستا تا شاهانه. فسلنامه پژوهشهای ادبی، سال ۱،شماره ۲۳، ص۱۲۷-ص۱٤۷.
- سراج الدینی، محمد فرید (۱۳۸۹). گیاه درمانی در ایران باستان. فصلنامه تاریخ پزیشکی، سال دوم، شماره دوم، ص ۱۲-ص۳۳.
- شیانه، رحیم (۱۳۹۷). کاربرد ابرازها و سلاح های شیمیایی در تارخ. مجله ارشد اموزش تاریخ، دوره بیستم . شماره ۱، ص۵۰-ص ۱۲ .
- شیخ، محمد علی اسفند ماه (۱۳٤۳). مراکز علمی در رها و جندی شایور. مجله اموزش و پرورش، شماره ۱۰، دوره سی و چهارم، ص۰۲۰-ص ۵۰.
- عبدالمحمدی، حمید رضا واسماعیلی، پوریا وبیگی، محمد رضا (۱۳۸۹). بررسی متون پهلوی در ادبیات عصر ساسانی . نامه پارسی، شماره ۵۵ ،ص ۱۱۹-ص۱۹۹۰.
- علیزاده، بدر سادات و شکریان، احترام (۱۳۹۹). جغرافیای تاریخی بندر ریشهر از عهد باستان تا سقوط سلسله ساسانی. فصلنامه جغرافیایی، سال سی و دوم، شماره چهارم، ص۱۷۳ ص-۱۸۹.
- عیس،بهنام (۱۳٤٦). نقش رستم در تاجذگاری پادشاهای ساسانی. هنر و مردم (مجله) (تهران)، ص۲۰، ص ۱٦.
- غلامی، جهانپور وباباکمال، یداله حیدری و شاداب فر، مریم(۱۳۹۲). نگرشی بر جغرافیای اداری ایالت پارس در دورهی ساسانی. مطالعات تاریخ فرهنگی ، پژوهش نامه ی انجمن ایرانی تاریخ، سال چهام، ص۸۷-ص۱۰۷.
- - فرخ، فروزان (۱۳۹۲). مفهوم ایرانشهر در دوره ساسانیان. فصلنامه تاریخ پژوهشی، شماره ۵۷ ، ص۹۱-ص۱۷۳.
- فیروز بخش، پژمان (۱۳۹۳). خدای نامه. دانشنامه جهان اسلام، جلد می ۲۳۳-ص ۲٤۱.
- قندهاری، فیروزه (۱۳۸۵). اندرزنامه های کهن و بازتاب انها در ادبیات سده های اولیه اسلامی.همایش ادبیات تطبیقی خودی از نگاه دیگری،دانشکده زبان های خارجی ، دانشگاه تهران، دور ٤، ص١٢٦-ص١٣٦٠.

- کاوه، سمیه (۱۳۸۵). بررسی جایگا شخصیت های برجسته عصر ساسانی در روند سیاست و حکومت آن دوره (تنسر، کرتیر، واذریاد مهراسپندان).دانشگاه شهید بهشتی ،دانشکده علوم وادبیات انسانی.
- _ کریمی، پرستو و شاطری، میترا (۱۳۹٤). داستان بهرام گور و کنیزك در ایینه ادب وهنر. دو فصلنامه علمی -پژوهشی مطالعات تطبیقی هنر. سال پنجم، شماره دهم ، ص۱۷-ص ۳٤.
- کسروی، سید احمد (۱۳۱۰). تهران ایا کدام یك از این دو املا درست تر
 است. مجله ارمغان، سال دوازدهم، شماره ٤،ص ۲۳۳-ص ۲٤۱.
- گیسو، قاییم (۱۳۹۷). مانی و تاثیر او بر هنر دوره خود. مجله جهاد دانشگاهی، دوره ۱۷، شمار ٤٦، ص ۲۹-ص ۵۰.
- - لاری، لیلی امینی و محمودی، خیرلله(۱۳۸۸). پرندگان و موسیقی. متن زبانشناسی وادب فارسی، دوره ۱،شماره۱،ص ٤٥-ص۵۸.
- اللهیاری، فریدون ومرسل پوره محسن(۱۳۸۹). بازتاب کار کردهای نهاد شاهی در نامه طاهر به عبدالله. گنجینه اسناد، شماره ۸۰، ص ۱۹-ص۲۹.
- مبینی، مهتاب و حق پرستی،معصومه (۱۳۹۷). بررسی نقوش سازها در ایران باستان و شناخت جایگاه و اهمیت موسیقی در آن دوران. پژوشگاه و علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، دوره جدید سال ۱۰، شماره ۱، ص۱۰۱-ص۱۱۵.
- -محمدی، حسین (۱۳۹٦). روابط فرهنگی ایران و هند در عصر ساسانیان. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال هشتم، شماره اول، ص۱۵۷-ص۱۷۷.
- مشکور، محمد جواد (۱۳۵۰). خدینامه. بررسیهای تاریخی، شماره ۱۳، سال هشتم، ص۱۶- ص.۲.
- ملی، مژده (۱۳۹۸). بررسی تحلیل زیبایی شناسی هنر فلزکاری دوره ساسانیان. در ماهنامه علمی تخصصی پژوهش در هنر وعلوم تخصصی، سال چهارم، شماره ٤، ص ٤١-ص٤٨.

- میرزایی، علی اصغر (۱۳۸۸). کارکرد سیاسی، اجتماعی واقتصادی اتشکده در عصر ساسانی. پژوهشهای علوم تاریخی ادبیات وعلوم انسانی، دوره ۱ شماره ۲، ۱۲۳۰-س ۱۳۷۰.
- میرزایی، علی اصغر (۱۳۹۱). بررسی فراید شکل گیری سلسله مراتب روحانیت در عصر ساسانی. فصلنامه علمی -پژوهشی تاریخ اسلام وایران دانگاه الزهر، سال بیست و دوو دوره جدید، شماره ۱۵۳، ص ۱۵۲-ص۱۹۳.

-نداف، ویدا و صحنه، شعله پاک نژاد (۱۳۹۰). مفهوم خرد در پازند مینوی خرد. عرفانیات در ادب فارسی (ادب و عرفان) ادبستان، دوره ۲، شماره ۸، ص ۱۲۰-ص ۱۲۰.

- نجات نیا، منصوره و قنبری، بخشعلی (۱۳۹۱). اداب ومراتب روحانیت در کلیسای کاترلیك روم وانگلیس. معرفت ادیان، سال جهارم، شماره اول، ۲۷-۸٤.
- نژاد، رضا حبیبی (۱۳۹۱). مراکز اموزشی ایران در دوره ساسانیان. پرتال جامع علوم انسانی، شماره ۱۸ و ۱۹، ص۲۲-ص۵۱.
- نوابی، یحی ماهیار (۱۳۳۹). اندرز دانایان به مزدیسنان. مجله پرتال علوم انسانی ،نشریه دانشکده ادبیات تبریز. شماره ۵۵، ص۱۲۸- ص ۱۶۶.
- نیا چویی ،سید محسین محمد مهدی و پیروز،غلامرضا و ستاری، رضا (۱۳۹۵). تحلیل قیاسی مناظره "خسرو وریدك" با "درخت اسوریك" بر اساس نظریه دیالوطیسم باختین. مجله مطالعات ایرانی، دانشکده ادبیات وعلوم انسانی. سال پازدهم، شماره سی ام.
- یارشاطر، احسان (۱۳۳۹). زبان ها و لهجههای ایرانی. مجله دانشکدهی ادبیات، شماره ۲-۱ ، سال پینجم. ص۱۲-ص ۶.
- نابادانی، عبدوللا مویلغی (۲۰۰۲). میدژووی نایینی زوردهشتی. وورگیران: وریا قانع. همولیر، دورگای جاپ و بلاوکردنهوی روزهملات.
- نەحمەد، كۆزاد محمد(٢٠١١). پەيكۆڵى شوێنێكى گرنگ دەقێكى لە
 بيركراو. گۆڤارى ژين ١١ل٠٣ ل ٣٦ .

- بهـزادی، روقـیه(۲۰۱۱). ئاریــایی و نائارییهکــان له روانــگهی کــۆنی میژوودا. وهرگیران: فهرهاد خوشناو، ههولیر، چاپخانهی روزهدلات.
- بۆرەكى، صدىق (١٣٨٤). شانامە. سنە، ناوەندى بالاوكردنەوەى بەرتە و بەيان.
- جدلال، کامدران کونخا (۲۰۰۸). میّرووی کونی کهرکروك لهبهر پروشنایی دهقه کانی نوزی دا. ههولیّر، دهزگای تویی تویی ده و بلاوکردنهوهی موکریانی.
- جەميىل، كەلسىومە (٢٠١٣). كىورتەيەك لە مينژووى بىودىەت. گۆڤارى مينژوو، ژمارە ٢٧، سالى حەوتەم، ل٣٧٤-٣٢٤ .
- _ جەمىــل ، كلســومـه (۲۰۱۸). مێــژووى كــۆنـى ڕۆڙھەڵاتــى نزيــك. ھەولێـر، نوسينگــهى تەفسير بۆ چاپ و بلاوكردنهوه.
- جەمىل، كەلسىومە (٢٠١٢). مێـــژووى دێرينــى كــورد.ھەولێر، چاپخــانەى رۆژھەلات.
- حسین، محسین محمد (۲۰۱۳). ههولیّر لهسهردهمی نهتابه گیاتدا. وهرگیّران: عثمان علی قادر، ههولیّر، نوسینگهی ته فسیر بـ و بلاوکردنهوهو راگهیاندن.
- خوّشناو، فهرهاد عوزیر (۲۰۱۳). ئه فراندن و مردن له ئه فسانه ی کوریدا، ههولیّر، چاپخانه ی حاجی هاشم، له بلاکراوه کانی ئه کادیمیای کوردی
- دورانت، ویـل(۲۰۱۰). میــرژووی شارســتانیهت. وهرگیــرژران: عهبـولُلای رهسولمی، بلاوکراوهی خانهی چاپ وبلاوکراوهی چوارچرا،سلیمانی.
- دیاکونوف، ئسی.م(۲۰۰۵). میدیا، وه پگیران: بورهان قانع،سلیمانی، مهکته بی ناوهندی راگهیاندنی (ی.ن.ك) .
- راولینسوّن، جوٚرج (۲۰۱۹) .میرژووی مادهکان. وهرگیران: هاشم محممه د ئه کرهمی. سلیمانی، ناوه دندی تویژینه وهی میرژوویی جهمیل روز به یانی.
- رەزايى،عبىسىدولعەزىم (٢٠١٣). م<u>نىسىسى</u>رووى نەورۆز و

- کرۆنۆلۆژيايئێران.وهرگێړان: شەرىف فەلاح. ھەولێر، خانەى موكريانى بۆ چاپ و بلاوكردنەوه.
- ساکا، مهتران لویس (۲۰۱۳). مهسیحیه له کهرکووك دا میروو و مانهوه. وهرگیران: جهمیل عیسا. ههولیّر، وهزارهتی روّشنبیری و لاوان.
- شاهروخ، کهیخهسرهو (۲۰۱۹). ئاویننهی بالانوینی ئایینی یه کتاپهرهستی. وهر گیران: فهرهاد عهبدولحهمید. سلیمانی، ناوهندی تویژینهوهی میژوویی جهمیل روژبهیانی.
- شیروکی، بهدر ئیسماعیل(۲۰۱۹). ناسنامهی دزراوی نهتهوهیه ک. ههولیّر، بلاوکراوه ی توری میدیایی رووداو.
- عبدالواحد، که لسومه جهمیل (۲۰۱۲). میّرووی دیّرینی کورد، ههولیّر، چاپخانهی روّرهه لات.
- فسرج، عثمسان عبدللسه (۲۰۱۱). رهههنسدی مؤسسیقی له شسیعره کوردییهکانی (صافی)دا. ماستهرنامهی چاپ نهکراو، زانکوی سه لاحهددین، ههولیّر.
- ققنسوس، جهلیسل عهباسسی (۲۰۱۸). ژوانسی یهسنا، سسلیمانی، مسالی سوهرهوهردی و ناوهندی غهزهلنوسی نایین و نهفسانهناسی.
- قدقندس، جدلیل عدباسی (۲۰۱۸). ئاڤێستا مێژیندترین سروودی کوردی (یدشت)هکان، سلێمانی، ماڵی سوهرهوهردی بو توێژیندوه له نایین و ندفساندناسی.
- کالیّج،مسالْگوّم(۲۰۱۰). ئەشكانىيەكا (پارتەكان).وەرگیران:سسەلاحەددىن ئاشتى.سلیمانى، بنكەى ژین.
- کامیرون، جورج گلین(۲۰۱۹). ئیران له بهرهبهیانی میژوودا.وه پگیران: سهلاحهددین ناشتی .سلیمانی ،بنکهی ژین.

- کو مون ، ن : فرانتس (۲۰۰۸). نهینیه کانی ثاینی میترایی و هرگیران: فهرهاد عهزیز خوشناو، ههولیر، دهزگای تویژینه و بلاو کردنه و موکریانی.
- گریشمن، رِوْمدن(۲۰۱۳). مینشروی ئیسران له سمهره اوه همت ها اتنی نیسلام. وهرگیران: سهلاحه ددین ئاشتی. سلیمانی، بنه کهی ژین بو بالاو کردنه وهی که له پوری به لگهنامه یی وروز ژنامه وانی کوردی.
- گیرشیقیچ، ئیلیا(۲۰۱۲). میرووی ئیران سهردهمی ههخهمهنشییهکان. وهرگیران: سهلاحهددین ناشتی. سلیمانی، بنکهی ژین.
- -- مسحدمه د، نساکل برهسان(۲۰۲۱). میسرووی کسلونی کوردسستان و شوینه واره کانی، هه ولیر، ده زگای چاپ و په خشی نارین.
- میران، رهشاد (۲۰۱۷). رهوشی ئایینی و نهتهوهیی له کوردستان،ههولیّر، دهزگای چاپ و بلاوکردنهوهی ریزژههلات.
- میخایلو فیچ، دیاکونوف ئیگهر (۲۰۲۱) مینژووی میدیا. وهرگیران: پیشه وا خالید. سلیمانی، دهزگای روشنبیری جهمال عیرفان.
- ماریژان موّله و هیرتزفیلد و گیرشمن (۲۰۱٤). میرژووی میروّپوتامیا و زاگروّس پیش ماد تا کوتایی ساسانییه کان. وهرگیران: نهرده لان مام وسو دزهیی. ههولیّر، خانه ی موکریانی بوّ چاپ و بلاوکردنه وه.
- -لیدمان، سفین ئیرک (۱۹۹۷). رینگوزهری بیری سیاسی. وهرگیران: ئاسۆس شهفیق. سلیمانی، دهزگای سهردهم.
- نراقی، حدسهن(۲۰۱۰). چهردهیه ک له میترووی ئیران. وهرگیران: ریبوار سهرتیب زهندی. سلیمانی، چایخانه ی سیقا.
- وحیدی، حوسین (۲۰۱۳). شاری رووناکی زهرهشت له راپورتی گاتاکانهوه. وهرگیران: حهمه یکهریمی. سلیمانی، له بلاوکراوه کانی دهزگای روشنبیری جهمال عیرفان.

- الیوسف، زیاد عبدالعزیز (۲۰۱۹). چهند وانهیه کل دوّر جوگرافییا سیاسی، وهرگیّران: مسعود خالد گولی، دهوّک، دهزگاهی نالبهند یی چاپ و وهشانی،.
- ئەفلاتون (۲۰۰۹). كۆمار . وەرگىزان : سۆران حەمە و رېبوار قارەمانى و مەھدى حەسەن چۆمانى. ھەولىر، چاپخانەي پەروەردە.

_AMIR AND VAIDYA , USHA ,KHAN(2019) . Inscription As A Source of History. Vaichariki . ISSN 2249-8907 ,Vol .8Issue III, pp 194-197

_AITCHISON , JEAN(1992) .Teach yourself linguistics . 4thedition . London

-AMIN,NARMIN ALI AND DEROCH , VINCET (2016) . The site of Bazyan historical and archaeological investigations ,Erbil.

_ALPHA C.CHIANG AND WAINWRIGHR, KEVIN(2006).
Fundamental Methods Mathematical
Economics.Boston,mass,McGraw-Hill /Lrwin

- AFKHAMI, BAHROUZ AND PARVIN, SAMAD (2020). SASANID MUSIC (FROM HISTORICAL TEXTS TO ARCHAEOLOGICAL EVIDENCE.

_APTE .D.G (?). Universities in Ancient India. Baroda ,University of Baroda.

_AKMAJIAN , ADRIAN et AL (1997) .linguistics . London

_ BRIANT, PIRIERRE(2002). From Cyrus to Alexander, translated from French Peter T. Daniel S. Indiana: Winona Lake. Indiana Eisenbrauns.

_BASHAM .ARTHUR LLEWELLYN (2004). The wonder that was india, Picador , Kundli , India.

_BEAL,SAMUEL(1884).Buddhist Recods the Restern western world. Transatd form the Chinese of Hiuen tasiang (A.D629)London.

_BAUM,WILHELM ;DIETMAR.W. WINKLER (2000). The Church of the East,a concise history ,London & New York :Routledge Curson.

BAE ,CHUL-HYUN(2017). Aramaic as a Lingua Franca During the Persian Empire (538-333 B.C.E.). *Journal of Yniversal Language* .5,p1-p20.

_BRIANT, PIRIERRE(2002). From Cyrus to Alexander, translated from French Peter T. Daniel S. Indiana: Winona Lake, Indiana Eisenbrauns.

_BOWERSOCK,GLEN.W (1994) .Roman Arabia .Harvard Universty Press.

- -CALDWELL,ROVERT (1998). A Comperative Grammar of the Dravidian or South Indian Family of Languages .Newdelhi ,Madras
- CARTER ,ELIZABETH AND STOLPER ,MATTHEW W(1943). Elam Surveys of Political and Archaeology .University of California publications Near Eastern studies.
- _CERETI ,G,CARLO AND TERRIBILI ,GANFILIPPO (2014) .The Middle Persian Parthian inscriptions on the Paikuly Tower ,New Blocks and Preliminary.
- _CRYSTAL , DAVID(1992). A Dictionary of Linguistics and Phonetics . London : Blackwell
- _CMERON ,G,GEORGE (1936). History of the early Iran. University of Chicago press.
- _CARTER ,ELIZABETH AND STOLPER ,MATTHEW W(1943). Elam Surveys of Political and Archaeology .University of California publications Near Eastern studies.
- _CAWASGI KATRAK, JAMSHID(1965).Marriage in Ancient Iran. India ,Bombay
- _CUDDON ,J.A(1999). Dictionart of Literart Term& Literary Theory.U.S,A,Penguin Reference.
- _CERETI,CARLO .G , TERRIBILI ,GIAN (2014). The Middle Persian and Parthian inscriptions on the Paikuli tower new blooks and preliminary studies. Iranica Antiqua ,vol ,XL IX,PP 348-412
- _DARYAAEE , TOURAJ(2009) .Sassanian Persia : the Rise and Fall of

an Empire.London.

_EVANS ,JAMES (1998) .The Histoy and Practice of Ancient Astronomy.Oxsford

University Press, New York.

_ELLIS,LINDA (2000). Archaeological Method and theory.An Encyclopedia .New york,Routledge.

_EBRAHIMI, N. (1999) .What is art. Qom: Center of Institutional Research

_ EDWARDS , MICHAEL (1986) ."Urmia Ware" and Its Distribution in North-

_Western Iran in the Second Millennium .Vol. 24.p p. 57-77.

_EHRMAN ,BART,D(2005) .Misquoting Jesus:The stoey Behind who changed the Bible and why .HarpCollins.

_EGGEBEEN, ARRON T(2007). Gout:an update.Pubed.ncbi.nlm.nih.gov.

_ERNEST,F,(1955). Undersanding the Talmud. U,S,A. Sassanide (224-632). Paris.

_FEDDES, DAVID (2002) .Christianty and edocation . wep .archive ,org

_FINCH , GEOFFREY (2000) .Linguistic Terms and Concepts . New York.

 $_$ GROUSSET ,RENE(1970). The Empire of the Steppes . Rutgers Unversity Press

_G. GNOLI (1987) .Avestan Geography .iranicaonline.org

Ghirshman-Roma (1976) . LIran-Origines des a-LIslam. Paris: Albin Michel

_GORING , ROSEMARY (1992). Dictionary of Beliefs and Religions . Edinburgh : Wordsworth Editions Ltd.

_GHIRSHMAN ,ROMAN (1954). Iran from the Earliest times

to the Islamic conquest, London.

- _GROUSSET ,RENE(1970) .The Empire of the Steppes . Rutgers Unversity Press.
- _ HERZFELD , ERNEST(1924) . paikuli : monument and Inscription of the Early History of the Sassanian Empire , Berline, Ernst Vohsen
- _HARMATTA, JÁNOS(1994(. History of civilizations of Central Asia, v. 2: The Development of sedentary and nomadic civilizations, 700 B.C. to A.D. 250.
- _HEDAYATI , MARYAM (2020). Iran After the Death of Alexander and Its Resistance to Hellenism. Iran Chamber Society , pp.1-8.
- _HORSEY , RICHARD(2001). Teach Yourself IOI Key Ideas Languistics . London
- _HARRAK, AMER (1992). The Ancient Name of Edessa. *Journal of Near Easterm Studies*, University of Chicaho, no 3, JNES 51,p 209-p214
- _HUDSON , GROVER(2000). Essential Introductory Linguistics . London : Blackwell.
- _HERDENDORF,C.(1962) .Large lakes of the world. *Journal of Great lakes*.
- _ IFRAH,GEORGES (2000) .The Numbers From Pre History to the Invention the Computer.United States of America
- _ IZDEBSKI ADAM(2010). The school of Nisibis an ancient religious community. Orientalia christiana cracoviensia 2,university of Warsaw.
- _IZADY,MEHRDAD R(1992) The Kurds :a concise handbook London
 - ISAC , DANIELA AND REISS , CHARLES(2008) I-

- Language . Oxford : Oxford university Press.
- _JAVADI , SHOHREH AND NIKOEI , ALI (2016). Investigating the Anahita myth in anciet Iran and Armemia . *The Turkish Online Journal of Design*, Art and Communication TOJDAC , Special Edition, pp 884-890.
- _ JACKSON,A.V. WILLAMS (1906).Persin past and present a book of trvel and reserch. London .The macmllan company, sekandar and the idea of Iran.
- _JAYA LIEBRSOHN ,AHARON (2009). World Wide Agora . Lulu . com.
- KARL, HOFFMANN (1987). Avestan language . Encyclopeda Iranica , London, PP47-62..
- _ JAVADI , SHOHREH AND NIKOEI , ALI (2016). Investigating the Anahita myth in anciet Iran and Armemia . *The Turkish Online Journal of Design*, Art and Communication TOJDAC , Special Edition, pp 884-890.
- _KLEINER ,FRED. S(2009). Gardner's Art Through the Ages.The Western Perspective .Volume
- _KOKKINIA , CHRISTINA)2008(The Inscriptions and Archaeological Remains A Survey 2004-2006 Balboura 'Pazar . Athen.
- _KUNKEL,W(1966). An introduction to legal and constitutional history ,Oxford,Clarendon Press.
- -KIRK, GRAYSON (1987) . Assyrian Rulers of the Third and Second –Millenia B.C (to 1115 b.c) Lndon, University
- _KUIPER ,k (2010) .Ancient Egypt from Prehistory to the Islamic Conqest. New Yoek ,Rosen Publishing .
- _LARSON ,GREGER AND FULLER ,DORIAN Q (2014 .The Evolution of Animal Domestication.
- -LOSEV ,ALEXANDAR (2012). Astronomy or astrology a brif history of an apparent confusion. *Journal of Astronomical*

History and Heritage (ISSN 1440-2807)vol 15, No.1 ,p.42-46.

_ LENDERING, JONA (2020) Alexanders City Foundations.Livus.org.

Lockwood ,W,B (2018). Apanorama of Indo-European Langues.London,Hutchinson University Library.

_LIGHTFOOT ,C,S (1981). The eastrn frontier of the roman empire with

LOEB.LAURENCE D(2011). Outcate Jewish life in southern iran.London.

_LABOURT,J.(1904). Le Christianisme dans Leempire Perse ,sous la Dynastie

_MITCHELL, STEPHEN (2007). A history of the later Roman Empire, AD2874 -641 . Wiley -Blackwell .

_MCGINNIS ,MAURA (2004). Greece aprimary source cultural guidi.New york ,power plus book.

-MESHORA, YA. AKOV (1982). Ancient Jewish Coinage .volume 1, New York, Amphlora Books

_NASSON ,BILL (2018). History The Meaninh and role of history in human Development .Encyclopedia of life Support Systems eolss

_NOVAK , LUMBWAR(2013). Problem of Archaism and Innovation in the Eastern Iranian Languages (dissertation)

-OLMSTEAD .A.T (1963). History of the Persian emoire. Chicago ,U.S.A

_PROKOPOWICZ .DARUSZ (2018). will the development of science improve the living conditions of people in the future?.cardinal Stefan Wyszynski university .researchate .net.

_PINCH ,GERALDINE (2004). Efyptian Mythology ,a guide to the gods ,Goddess and Traditions of Ancient Egtypt. Oxford University pres2:

- _PALAN. N (2001). Ancient India in Historical .Delhi ,Manohar Puplishers.
- _ PARRYV,KEN(2009) Eeastern christianity .London ,wiley-vblackwell.
- _POTTS,D,S(1999). The Archaeology of Elam formation and Transformation of an Ancient Iranian State. Cambridge University Press.
- ROISMAN , JOSEPH AND WORTHINGTON(2010). A companio to Ancient Macedonia lan .oxford : wiley-Blackwell publication.
- . _RASSAM,HORMUZD(1879) .Asshur and the Land of Nimrod. New York,Eaton and Mains.
- _RIVES.B,JAMES (2007) Religion in the Roman Empire.Oxford ,Blakwell.
- _RUNION ,MEREDITH L (2007) .The history of Afghanistan, Londom,Greenwood Press
- _SASSON,H.H.BEN (1997).Ahistory of the Jewish People . Harvard University Press.
- _SALIMI , DARIUS (2013). The Idea of Iran: Nationalism, Identity and National Consciousness among Diaspora Iranians , unpublished MA.special reference to commstimim II. Oxford .university press.
- _SCHMIDT, ERICH F. (1970) .Persepolis 111 the royal and other monuments. The University of Chicago Press.
- _SYKES , PERCY (1951) .History of Persia .London :Macmilan Co . ltd.
- _ STRECHIE, MADALINA(2018). Alexander the Great and the 'Clash' of Ancient Civilization .De Gruyter, vol xxiv, No 2
- SHAYEGAN, M. RAHIM(2012). Arsacids and Sasanians. Political Ideology in Post-Hellenistic and Late Antique Persia.

Cambridge press.

- _SLEDAN , DANIEL .(2015) .Sekander and the idea of Ira.: Starostin, George .
- _SPOONER, BRIAN (2012) . Persian, Farsi, Dari, Tajiki: Language Names and Language Policies. Language Policy and Language Conflict in Afghanistan and Its Neighbors: The Changing Politics of Language Choice (pp. 89-117). Leiden, Boston: Brill.
- _STROOTMAN , ROLF (2020). Hellenism and Persianism in Iran Culture and Empire after Alexander the Great. .
- _SHARP ,REVEREND RALPH (2002) .The Inscriptions in old Persian cuneiform of the anhaemenian emperors.
- _SPENCER ,ROBERT (2005). The Politically incorrect guide to Islam
- _ SAHBAZI . A. SHAPUR.(2012). Goneshapur in encyclopdia Iranica R ,vol .x1, fasc. pp,131-135.
- _ SOYLEMEZ , MEHMET MAHFUZ (2005) .the jundishpur School ,its History ,Structure and Functions.*American Journal of Islamic Social Sciences*.Vol 22 No. (2):1.
- _ SHARP ,RALPH NORMAN (2018).The Inscriptions I Old Persian Cuneiform of the Achaemenian Emperors.Mazda Publishers.
- _SKJARVE , PRODS(1983). The Sassanian Inscription, . part 3-1. Restored text and translation. Germany, Munic
- _SHOJA ,MOHAMMADALI ,TOBBS ,RAHANE (2007). The History of Aanatomy inpersia...Journal of Anatomy . 210(4): P359-378.
- $_$ JANSSON , DAVID J(2002). The Clash of Ideologies.Xulon Press
- _ TALUAH , A. R AND MUSAH , A . A (2015). Moving Poetics: A Linguistic Analysis Of Inscriptions On Vehicles.

https://www.researchgate.net/publication/327894719.

_WEST , FRED(1982). The Way of Language . London

_WITZEL, MICHAEL(2015) The home of the Aryans .Harvard University.

_WRIGHT, WILMER ,CAVE (2018).The works of the Emperor Julan .Vol.2 of 3,Cambridge ,Girton Colleg.

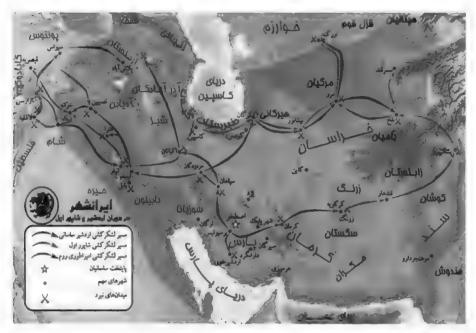
پاشكۆكان

پاشکۆی ۱ لیستی پاشایانی ساسانی

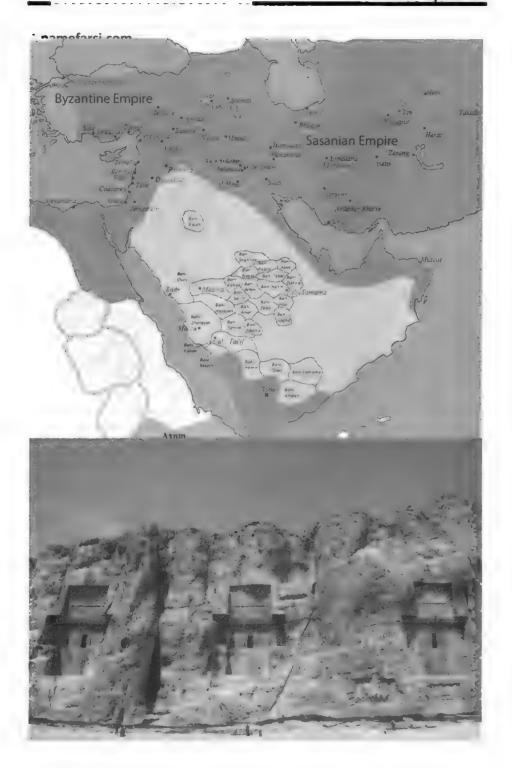
377-137;	ئەردەشىرى يەكەم
۲٤۱-۲۷۲ز	شاپووری یه کهم
۲۷۲-۲۷۲ز	هورمزدی یدکدم
۲۷۳-۲۷۳ز	بههرامي يدكهم
۲۷۲-۲۷۲ز	بههرامی دووهم
-۲۹۳ز	بههرامی سێیهم
۳۰۲-۲۹۳ز	نەرسى
۲۰۹-۳۰۲ز	هورمزدی دووهم
٣٠٩-٢٠٩ز	شاپووری دووهم
977-779	ئەردەشىرى دووەم
۳۸۳–۸۸۳ز	شاپووری سێيهم
۳۸۸–۳۹۹ز	به هرامی چوارهم
۲۹۹–۲۹۹ ز	يەزگوردى يەكەم
٤٣٨-٤٢٠ز	بههرامی پینجهم
۲۳۷-۲۳۷ ز	یهزد گوردی دووهم
٤٥٧-٤٥٧ز	هورمزدی سێیهم
٤٨٤-٤٥٧ز	فديروز
٤٨٤-٤٨٤ز	بلاش
٤٩٧-٤٨٨	قوبادی یهکهم
٤٩٦-٤٩٦ ز	جاماسب
294-299ز	قوبادی دووهم

کیسرای یهکهم(انوشیروان)	٥٣١-٥٧٩ز
هورمزدی چوارهم	٥٩٠-٥٧٩ز
کیسرای یهکهم(خوسرهو پهرویز)	۹۰-۸۲۶ز
بهرامى شەشەم	۰۹۰-۹۹۰ز
بهسطام	۹۰-۱۰۰۰ز
قویادی دووهم	۲۲۷-۸۲۲ز
ئەردەشىرى سىيەم	۲۲۸-۱۳۰ز
بوران	۲۹۶-۱۳۶ز
هورمزدي پينجهم	۲۳۲-۲۳۱ز
کیسرای سێیهم	; ٦٣٣- ٦٣٢
یهزدگوردی سیّیهم	۳۳۳-۱۵۶ز

(باقر واخرون، ۱۹۸۰: ۱۹۳-۱۹۲)



http:// iranatlas.info main,iranian httpt



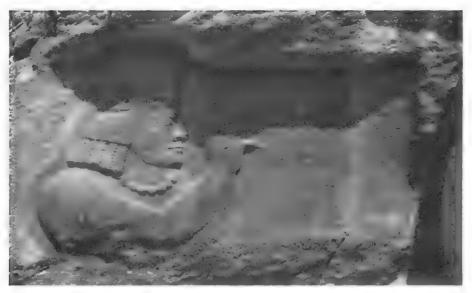
باشكۆ٤ نەخشى رۆستەم



)گریشین، ۱۳۹۰: ۱۳۲: raeeka.wredpress.com) پاشیکق ۵ ومرگرتنی دمسه لات له (نمردشیسین کسیسی) له نه خشسسی پر سیستهم



(مجید ۲۰۱۰: ۱۹۶) پاشکوّ بن خانه



(گریشمن، ۱۳۹۰:۱۳۵؛ (https://Persepolis.info)پاشکق، ۷ مویید کارتیر



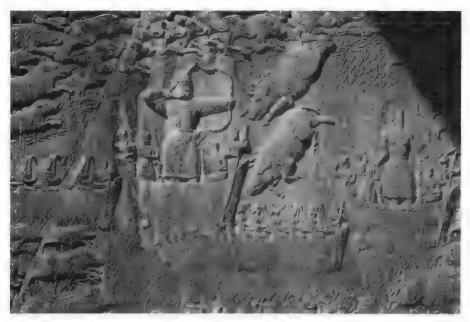


(گریشمن، ۱۳۹۰: ۱۹۰) پاشکو۸ تاق بوستان وهرگرتنی دهسهلاتی شاپوری سنیهم





(احمد، ۲۰۱۱، ۳۹؛ kherada.com) پاشکو ۹ پمیکولی



(گریشمن، ۱۳۹۰: ۱۹۵) پاشکو ۱۰ تاق بوستان ، تابلوی راوکردن و ناهمنگی مؤسیقای به کوممل



(گریشمن ۱۳۹۰: www.kojaro.com،۱۳۲) پاشکو ۱۱ شاری دارابگردی بازنمیی



(گریشمن ، ۱۳۹۰: ۱۲۲ :www.irna.ir) پاشکو ۱۲ فیروز اباد حدلای کچ



(گریشمن، ۱۳۹۰: ۱۳۹؛ www.zamenpress.com) پاشکوّ۱۳ طاق کیسرا

پوخته

دمولّه تنی ساسانی ماوه ی تهمه ننی زیاتر له چوارسه د سال وه کو زلّه پنزی پروژهه لات خاوه نی شارستانیه تنکی دیار بووه، نهم تویژینه وه له پهوشی پروشنی و زانستی دهولّه تنی ساسانیدا (۲۲۶- ۲۵۱ز) ده کو لّیته وه، سهره رایی هه بوونی کیشه ی ناوخوّیی و ههره شه ی دهره کی، خهریکی پروسه ی پهروه رده و فیرکردن و نوژنکردنه وی ناوه نده ئایینی و زانستیه کان بووه.

دەوللهتى ساسانى، وەك كۆمەللگەيەكى فرە نەتەوە، چەندىن زمان و ئايىنى جياوازى تىدابووە، لەگەل ئەوەش دەوللەت خاوەنى زمانى فەرمى و ئايىنى تايبەت بوو، كە كارىگەرى ھەببووە لەسبەر بارودۆخى رۆشنبيرى و زانستى، جىگە لە ئەدەبى ئاقىستايى، ئەدەبىلىكى تر ھەبوو، بريتى بوو لە شىعر و داستان و بەرھەمى مىنژوويسى و پەند و ئامۆژگارى و مۆسسىقا، ئەو بەرھەمانە كارگەريان بىق سەردەمەكانى دواتىرىش ھەببووە، بەتايبەتى لەسبەردەمى عەباسى، كە زۆربەيان وورگىردراوون بۆ زمانى عەرەبى.

له دەولله تسی ساسانیدا ئایینی زەردەشتی بوو به بناغهی حوکمپانی و ههلینجانی زانیاری و ئاراسته کردنی کوّمهلگا، پهروهرده و فیرکردن له سهرههمان بندمای ئایین و سیستهمی کوّمهلایه تی بووه، مهبهستی دەولله ت پیکهیاندنی کهسانیک بوو که له خزمه تی دەولله ت و کوّمهلگادا بن، له ئهنجامی وهرگیپانی بهرههمهی نه تهوه پیشکهوتووه کان و ههبونی ئایینیکی تایبه ت، بووه هوی سهرههلدانی بزافی روّشنبیری و زانستی له دەولله تی ساسانییدا و سهرههلدانی جهندین ناوهندی زانستی ئاست بهرز، که فیرخوازان نه له دەولله تی ساسانی بهلکو له دەرەوه شروویان تی دهکرد، جگه له بابه تی ئایینی، زانسته کانی تری پزیشکی و فیربوون بوونه، به تایبه تی ئاتشگاکان پهیوهندی پاستهوخوّی به دهسه لا تدارانی دولله تهوه و له ژیر چاودیری دولله ت بووه، ناوهندیکی گرینگی فیربوونی دورله ته بووه، جگه له ئایینی دهولله تایینی تر ههبوونه، کهم و زوّر ئایین و فهلسه فه بووه، جگه له ئایینی دهولله تایینی تر ههبوونه، کهم و زوّر کاریگهریان ههبووه له سهر پهوشی پوشنیی و زانستی دهوله تی دهوله تی ساسانی.

Abstract

The sassanide (Sassanian) state had been for four centuries the great power in the east, It held great civilization as well. This PHD dissertation handles 'the cultural and scientific situations of the Sassanian State 224-651AD'. Beside the main threatens internally and externally, the state was preoccupied with the process of education and rebuilt the religious and scientific centers.

The Sassanian state was a multi-community, it had different languages and religions. But it had also its own official language and religion. Their religion had an impact on the development of the cultural and scientific aspects. Furthermore, the State had both religious and non-religious literary texts. the Avesta literature covered all religious literary outcomes while nonliterary ones included poetry, prose, proverb, history and music. They were great piece of works that had their influence on later centuries (most of them translated into Arabic in Abbasside caliphate periods).

Moreover, at that time education organized on religion and social classes, the State paid much attention about the education to build the individuals to serve the country in the future. The curriculums (programs) were spiritually set due to the interests of the state: The programs were mainly Avesta and interpretations and Each social had its program. The religion, the State and the process of translating works of progressive nations led the appearance of many scientific centers there. that phenomena in the area made many students not only in the Sassanian state but also in the neighboring countries to attend such centers. In that centers beside religious books, other scientific books about medicine, astronomy, and biology...etc were taught. The fire temples of Zoroastrians were under the control of the State, were the main places in spreading sparkles of the science, philosophy and education and other religions had their centers to contribute the sassanian renaissance.

ناوەرۆك

•	پیشکهشه
٧	پێشەكى
٧	گرفتی تونژینهوهکه
۸	ئامانجەكانى توتژىنەوەكە
۸	پرسيارهکانی تون <u>ژي</u> نهوهکه
٩	پێکهاتهی توێژينهوهکه
11	میتۆدی لێکوٓلینەوە
11	شیکردنهوهی سهرچاوهی بهکارهاتو
دهروازه	
ساساني	جوگرافیا ومیژووی دامهزراندنی دهولهتی
۱۷	۱. جوگرافیای دەولەتى ساسانى
ەولەتى ساسانى	۱:۲ .دیاری کردنی سنووری سیاسی د
Y7	
شی یه کهم	بهن
T 1	زمان و نووسین له دهولهتی ساسانیدا
٣٢	۱:۱. كۆمەلگاى فرەزمان
٣٤	
نی)	۱:۳. زمانی پههلهوی (ئهشکانی و ساسار
لەتى ساسانىلەتى ساسانى	۱:٤. بەردە نووسراوەكانى سەردەمى دەو

٤٥	۱:٤:۱. نەخشى رۆستەم و نەخشى رەجەب
٤٩	۱:٤:۳ .نهخشی کارتیر Cartier
٥٠	١:٤:٤. تاق بستان (تاق وهسان) :
٥٣	۵:۱:٤، بەردەنوسى پەيكۆلى
00	۱:۵. زمانه کانی تری دموله تی ساسانیدا
00	۱:0:۱ .زمانی سوغدی
٥٧	۱:٥:۲ .زمانی ئارامی
٥٨	۱:o:۳. زمانی یوّنانی ⁽⁾
۰٩	۱:٥:٤ .زماني ماني
	پەشى دووەم
	ئەدەب و مۆسىقا لە دەولەتى ساسانىدا
	پێؚۺەكى
1	۲:۱. ئەدەبى ئايينى لە دەولەتى ساسانىدا
١٦	۲:۱:۱. ئەدەبى ئايىنى زەردەشتى
٦٧	۲:۱:۲. ئەدەبى ئايىنى مانى
۷۱	۲: ۲. ئەدەبى نائايينى(پەھلەوى) لە دەولەتى ساسانيدا
VY	۱: ۲:۲: رەوشى شىعر لە دەولەق ساسانىدا
٧٨	۲:۲:۲ چیرۆك و داستان له دەولەتى ساسانیدا
۸٠	۲:۲:۳. بەرھەمى مێژوويى لە دەولەتى ساسانىدا
۸٤	۲:۳:۲-ایین نامه _ایین نامگ(ayinname)
۸٥	۲:۳:۳ –گاهنامك -gahname
۸٥	۲:۳:٤ .تاج نامه tajname
۲۸	kar-namag i Ardaxsir i Pabagan2:3:5
۸۸	۲:۲:٤ .پەندو ئامۆژگارى (اندرزنامە)Andarzname
9٣	۲:۳ .هونەرى مۆسىقالە دەولەتى ساسانىدا

٢:٣:١: روّنّى پاشاكان لەبەرەو پێشبردنى ھونەرى مۆسىقادا
۲:۳:۲ .بهناوبانگترین میوزیکژهن و ئامیّره موّسیقیه کان
بەشى سٽيەم
پهروهرده وفترکردن له دهولهتی ساسانیدا
۳:۱. چەمك ومێژووى پەروەردەو فێركردن
۳:۲:۱ .هۆكارى ئايىنى
٣:٢:٢ .سيستهمي فهرمانړهوايي
۳:۲:۳ .پاننهری سروشتی و جوگرافی
۳:۳ .پهروهرده و فټرکردنی مندالان
۳:۳:۱ پهروهردهي خيّزاني
۳:۳:۲ .پهروهرده و فێرکردن له دهرهومی خێزان
۳:٤. پهروهرده و فیرکردنی شازاده کان
۳:۵ فیربوونی چینی گشتی
٣:٦. پهروهردهو فيرکردني کچان.
۳:۷. رۆنى پياوانى ئايينى لە پرۆسەى پەروەردە وفىركردندا
بەشى چوارەم
ﺳﻪﺭﻫﻪﻟﺪﺍﻧﻰ ﺑﺰﺍﻓﻖ ﺭﯙﺷﻨﺒﻴﺮﻯ ﻭ ﺯﺍﻧﺴﺘﻰ ﻟﻪ ﺩﻩﻭﻟﻪﺗﻰ ﺳﺎﺳﺎﻧﻴﺪﺍ
٤:١. هۆكارەكانى سەرھەلدانى بزاقى رۆشنېيرى و زانستى:
£:٢. گرینگترین ناوهندهکانی زانستی له د مولهتی ساسانیدا
٤:٢:١ .زانستگای جوندی شاپوور
٤:٢:٢ . روّنی جوندی شاپوور له پێشكهوتنی زانست و روّشنبیری له دهوڵهتی
ساسانیدا:
٤:٢:٣ زانستگای ریشهر
٤:٣. زانستگاکانی تر
٤:٣:١. زانستگای ئەنتاكيا

١٦٨٨٢١	٤:٣:٢ .زانستگای نوسهیبین	
١٧٣	٤:٣:٣. زانستگای روها	
١٧٥	٤:٣:٤. زانستگای اربل ⁰	
١٧٨	٤:٣:٥. ياساكاني ناوەندە زانستىيەكان	
بەشى پٽنجەم		
187	رۆلى ناوەندە ئايينيەكان لە بوارى رۆشنبيرى وزانستى	
١٨٣	ناوەندە ئايينيەكان	
	٥:١. ئاتشگا	
19	٥:١:١ .پەيوەندى دەسەلات و ئاتشگا	
198	٥:١:٢ .رۆنى ئاتشگا له بوارى رۆشنبيرى و زانستيدا	
197	٥:٢ .ناوهندي ئاييني جووهكان له دهولهتي ساسانيدا :	
197	٥:٢:١. ميژووي جووهكان له دهولهتي ساسانيدا	
١٩٨	٥:٢:٢. پەيوەندى جووەكان لەگەل دەولەتى ساسانى	
۲.۱	٥:٢:٣. قۇناغەكانى خوتىندن	
۲۰۳	٤:٥:٢. ئاكادىميا (يەشىڤا)ى زانستى ئايىنى جوو	
۲.0	۵:۲:٤:۱ سورا Sura	
۲۰۲	٥:٢:٤:٢. يەشىڤاي نهردەعە Nehardea	
۲٠۸	۳:۲:٤:۳. یەشیڤای پۆمبدیتا – فومبدیثة- پمبادیتا Pumbedita	
۲۱۰	٥:٢:٥.سيستهم و بەرنامەكانى خوٽندن	
717	٥:٣. ناوەندەكانى فٽربوونى ئايينى مەسىچى	
۲۱٤	۵:۳:۱. ناوەندىي ئايينى مەسىچى (كلْيْسا)	
۲۱۹	٥:٣:٢. هەرێمى حەدياب يا ئەپرەشيەى اريل	
۲۲٤	۵:۳:۳. ئەپرەشيەي بىت گەرماي	
۲۲۷	٥:٥. ئاييني بوديله دەولەتى ساسانى	

بەشى شەشەم

7 T T	لايەنى زانستى لە دەولەتى ساسانى
YYY	مێژووی زانستی پزیشکی
רשץ	۲:۱ . پزیشکی مرؤیی له دهولهتی ساسانیدا
۲٤٠	٦:١:٢ .پزیشکی جەستەپى(تن پزیشکی)
781	٦:١:٣. پزیشکی دهروونی (روح، مینوا، روان)
۲٤٣	۲:۱:۳ ئاكار وپاداشتى پزيشك
YEV	۲:۲ . پزیشکی ئاژهلان (دامپزیشکی)
	٦:٣:١ . کیمیا و دهرمانسازی
۲٦٠	۲:٤. ئەستىرەناسى و بىركارى
۲۷۰	ئەنجام
	لىستى سەرچاوەكان
	پاشكۆكان
	ناوەرۆك

بدوددی دوشنیدی دنانت له ده و له تے ساسانیدا

پیشکهوتنی پۆشـنبیری وزانسـت پەنگدانـهوهی ئاسـتی پیشـکهوتنی شارسـتانیتی هــهر میللهتیـّـك دەردەخــهن، دەولْهتـی ساسـانی مـاوهی تهمهنـی زیاتـر لــه چوارســهد ســال وهکــو زلّهیّــزی پۆژهــهلات خاوهنـی شارسـتانیهتیّکی دیــار بــووه، ئــهم تویژینهوهیـه لــه پهوشــی پۆشــنبیری و زانستی دەولْهتی ساسانی (۲۲۶- ۱۵۱ ز) دهکولیّتموه.

بزاقی روّشنبیری و پیشکهوتنی زانستی له و ماوهیهدا، گهیشتبووه ئاستیکی به رز به جــوّری کاریگهری بــوّ ســهردهمهکانی دواتریـش ههبــووه، کهچــی نهبوتـه جیّـگای بایهخـی تویّژهرانی کــورد، به نکــو گرینگی زیاتریـان به لایهنی سیاسی وسهربازی و ململانیّیهکان داوه، بوّیه گرینگی ئــهو تویّژنهوهیه لهوهدایه بـه تــهواوی تاوتویّیی گرینگی ئــهو تویّژنهوهیه لهوهدایه بــه تــهواوی تاوتویّی ئــهو بــوارهی کـردووه و ئــهو لایهنـه شاراوهی پیشکهوتنی روّشنبیری و زانستی دهونهتی ساسانی دهخاتهروو، لــهم پوانگهیــهوه ئــهم بــهرهمــه دهبیّتــه ســـمرچاوهیهکی پوانگهیــهوه ئــهم بــهرهمــه دهبیّتــه ســـمرچاوهیهکی شـــورو و گرینــگ بــق تویژهرانــی بهشــی میـــژوو و شوینــهوار.

نوسینگمی تمفسیر

بۇ بلاوكردنەۋە ھەولىر - شەقامى ، مەترى تەنىشت منارەي چۆلى

> +964 750 818 08 66 www.al-tafseer.com tafseeroffice@yahoo.com



